MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY.

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

Ellen Key

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

MINNEN

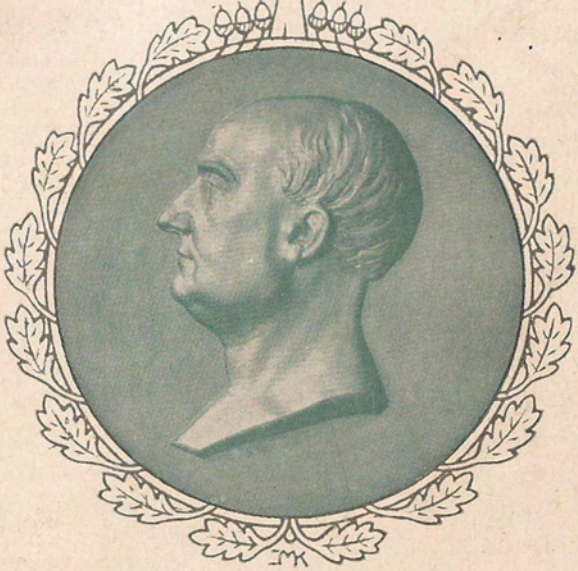

AV OCH OM

EMIL KEY.

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

Ellen Key

DEL I. STOCKHOLM. ALBERT BONNIERS FÖRLAG 19ÆB15

VÄSTERVIKS
STADSBIBLIOTEK

MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY

VÄSTERVIKS
STADSBIBLIOTEK

EMIL KEY.

Blyertsteckning av John Arsenius, på ångbåt den 29 aug. 1845.

VÄSTERVIKS

MINNEN

AV OCH OM

EMIL KEY

UTGIVNA OCH UTFYLLDA

AV

ELLEN KEY

[1.]

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Mag 931.01

Mag 931.01

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1915

Mag 931.01

Min älskade brorson

IVAR EMIL MAC KEY

— det enda barnbarn Emil Key såg —

tillägnas denna del

av

Utgivarinnan

Not only do our character and talents lie upon the anvil and receive their temper during generations; but the very plot of our life's story unfolds itself on a scale of centuries, and the biography of the man is only an episode in the epic of the family ...

R. L. Stevenson.

Ufer nur sind wir, und tief in uns rinnt
Blut von Gewesenen — zu Kommenden rollt's,
Blut unsrer Väter, voll Unruh und Stolz.
In uns sind Alle. Wer fühlt sich allein?
Du bist ihr Leben — ihr Leben ist dein.

R. Beer-Hofmann.

Företal.

Anledningen till denna bok är följande brev från min far, skrivet på hans födelsedag den 7:de oktober 1886. Att jag ej till detta brev kan bifoga något om mina egna känslor eller avsikter, torde envar förstå.

Till min dotter Ellen!

Huru ivrigt och kärleksfullt Din hädangångna oförgätliga moder, huru vänligt och ömt Du själv sökt övertala mig att skildra de politiska händelser i vilka jag fordom deltagit och för vilka jag blivit så olika bedömd; huru många vänner och anhängare, som gång efter annan manat mig att skildra min, just min, uppfattning av åtskilliga omtvistade tilldragelser såsom inlägg till samtidens historia; huru allvarligt detta även varit påtänkt, fastän utförandet än av en än av annan anledning avbrutits; huru många brev för dylikt ändamål blivit förvarade och anteckningar gjorda — allt detta är Dig väl bekant.

När härtill kommer att Du själv, äldst av dina syskon, personligen känt rätt många av de människor och förhållanden, som det kan förekomma att skildra; att Du själv delvis medupplevat det inre av det skedda, och om mycket av detta kunnat bilda Dig egna omdömen; att Du själv genom sinnesriktning och naturlig begåvning är förträffligt anlagd just för det uppdrag, som här är i fråga, och mer än någon

främling är personligt intresserad av dessa minnen, både för deras egen skull och även för Din gamle faders — när allt detta sammanlägges vet jag ingen, i vars händer jag hellre skulle vilja lämna det uppdrag, jag härmed tillåter mig att giva Dig.

Ja, min kära Ellen! Du vill nog också fortfarande göra det, och Dig lämnar jag mina anteckningar med fullt förtroende och med fria händer att utesluta allt, vad du finner obehövligt eller olämpligt. Jag önskar dock att dessa »mina minnen» icke måtte offentliggöras förrän efter min död, och helst när flertalet av vänner och motståndare, liksom jag själv, vila under kyrkogårdens täcke. Emellertid, vi äro alla dödliga och många äro redan bortgångna. Skulle jag stackare tyvärr leva alltför länge, och Du själv under tiden komma att känna Dig sjuklig — Gud give Dig en lång och lycklig livstid! — så, hellre än att dessa minnen skola falla Dig ur händerna, skynda på utgivningen, gör det delvis eller i deras helhet, med eller utan avbrott, såsom Du finner bäst. Brev och bilagor bör du lämna, sedan de begagnats, att förvaras av Kungliga biblioteket, dels såsom verifikationer, dels att tilläventyrs, om de skulle därtill känna sig hågade, tjäna andra minnestecknare till ledning och upplysning.

Och till slut ännu några ord!

Ett medvetande tillåter jag mig att särskilt framhålla. Jag saknar all bitterhetens skärpa mot forna personliga fiender, men känner mig äga tacksamhetens värme kvar för trogna personliga vänner. Forna strider bedömer jag i stillhet, på avstånd och, efter vad jag tror, lugnt. För vad jag, det oaktat, ouppsåtligt och omedvetet kan göra mig skyldig till — av ensidighet och minnesfel, av missuppfattning och orättvisa — beder jag levande och döda ödmjukt om förlåtelse. Stryk ut, min kära Ellen och gör det skoningslöst; stryk ut allt det, som kan stöta Din kvinnliga känsla och rättskänsla! Hav i ständigt minne ett yttrande av Nicander

(*Kung Enzio*), *som mången gång föresvävat mig försonande i bittra stunder:*

»*Lidandets frukter de mogna ej fort;*
Sötare bli de, ju längre de gömmas.
Minns ingen mer än Du själv vad Du gjort,
Då må det glömmas.»

Främst förgät ej att noga nagelfara med allt vari Du känner på Dig att jag under skrivningen mot min avsikt låtit förleda mig till överskattande av min personliga andel i det skedda.

Jag vill ej dölja att jag i viss mån, i mycket anser mitt liv och mitt arbete hava varit förfelat — ofullbordat både som författare och politiker. Till en del har detta orsakats av större och smärre yttre omständigheters makt; till en del och mest genom egna inneboende svagheter och brister. Dock tror jag, åtminstone beträffande politiska åtgöranden, att de utom mig varande hindren varit flera och svårare än de mig själv ensamt tillräkneliga. Odlaren, som bryter sten, får sällan skåda full skörd och en dylik blir oftast räknad efterträdare till godo. Även om min enskilda ekonomi bättre lyckats än den gjort, hade jag varken kunnat uppoffra mera eller velat hålla ut längre än som skett, blott att »den lilla vrå bland bergen», dit jag en gång i ett missmodigt ögonblick lovade att draga mig tillbaka, och dit man sedermera var så ivrig att vilja förpassa mig, då blivit en annan. I allt fall, i Tjust hade jag, huru kärt det var och är mig, icke velat stanna. Men till detta återkommer jag vidare längre fram.

Och nu farväl, ett hjärtligt, innerligt farväl!

Måtte det arbete, jag går att ordna, kanske fullborda, vara värt den tid, som vi båda däråt komma att ägna. Skulle det icke så befinnas utan bliva ofullbordat, likt mycket annat, då må det vara, vad mig beträffar, ännu en förlust

att lägga till allt det övriga, rent eller orent mänskliga. Men åtminstone blir det något, som jag själv slipper bevittna; så blir det, tyvärr! icke för Dig, min innerligen kära Ellen — förlåt mig även för detta!

Hälsingborg den 7 oktober 1886.

Emil Key.

Det blev så, som min far anade: han kunde aldrig fullborda dessa minnen, av vilka nu första delen framträder. Den hjärnblödning, som — strax efter hans hustrus död 7 september 1884 — träffade honom, fortgick med nya anfall, och omkring 1889 var fortsatt arbete på minnena omöjligt.

Nu är den tidpunkt kommen, som han här ovan anger såsom den rätta för utgivandet. Och detta får nu ej längre dröja. Ty även mig kunna åren snart göra ur stånd att fylla det uppdrag, som outfört ej skulle lämna mig ro i graven.

Till denna första del har jag av min fars ännu levande helsyster, friherrinnan Marie Louise Raab, fått en ovärderlig hjälp. Min bön om upplysningar har även på det vänligaste blivit tillmöteskommen av min faders ännu levande vän från Lundatiden, greve Robert de la Gardie; av sonen till min fars närmaste ungdomsvän, den tidigt avlidne doktor Carl Fürst, vars likanämnde son — numera professor i Lund — ägt värdefullt material att lämna mig; av professorskan L. Cederschiöld f. Widegren, dotter av en annan mycket kär studentkamrat och vän till min far. Brev ha lämnats av en sondotter till min

fars lärare och vän, doktor Otto Witt; av ryttmästar Arsenii son, mariningenjören F. Arsenius och av änkefru Ida Ekmarck. Till alla dessa hembär jag min hjärtliga tacksamhet.

Strand, Alvastra 14 sept. 1915.

Ellen Key.

Skottar i trettioåriga kriget.
Samtida tyskt träsnitt.

I.

Härstamning.

1.

Den nordvästra delen av Skottland, Sutherland, begränsas i öster av de i Ossians dikter besjungna Morvens kullar, i norr och väster av havet. Redan under trettonhundratalet beboddes detta område av klanen Mackay. Man möter klanens namn i samband med dessa tiders blodiga inbördesstrider.

På sextonhundratalet inträder det skede i klanens historia, som kommer en av dess historieskrivare att avge det vittnesbördet: att ingen klan gav mer av sitt bästa blod för friheten än Mackay.

Vid denna tid hade en av klanens medlemmar, Donald Mackay, blivit adlad. 1628 hade han fått titeln lord Reay. Han skildras såsom en mycket mörklagd och ovanligt ståtlig

man, utmärkt genom snabb beslutsamhet, mångsidig duglighet, stor oegennytta och obrottslig trohet. Han hade uppsatt ett regemente högländare — det Mackayska — med vilket han gått i tjänst hos Kristian den fjärde av Danmark. Sedan detta land genom fredsslut drog sig ur det trettioåriga kriget, var det skotska regementet fritt att taga ny tjänst. Gustaf II Adolf, som redan haft skottar i sin tjänst,* önskade värva flera sådana. Det regemente han mest eftersträvade var det Mackayska. Det var berömt för sina starka, ståtliga, väl övade och uthålliga män, som kunde marschera ända till 70 engelska mil om dagen, som åto rötter i brist på bröd och slogos bäst då de endast hade vatten till dryck. 1629 undertecknade Gustaf Adolf och Lord Reay sitt kontrakt och i november samma år kom det Mackayska regementet från Holland till Göteborg. Det förlades sedan i Uppsala, Enköping, Örebro och Västerås. Lord Reay själv anlände först i februari 1630 och vid den uppvisning av regementet, som snart därefter ägde rum, uttalade Gustaf Adolf den önskan att hela hans infanteri skulle vara lika väl disciplinerat som dessa skottar. Den 22 maj 1630 mönstrade Gustaf Adolf Mackays regemente på rännarbanan i Stockholm och det återfinnes på den trupplista, som uppgjordes vid Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland. Samtida skildringar och bilder visa att Mackay's trupp bar sin höglandsdräkt samt hade sin säregna beväpning och musik. Gång efter annan kämpade den under Gustaf Adolfs befäl så tappert, att de kejserliga kallade truppen »de oövervinneliga skottarna» och »Gustaf Adolfs högra hand». Även i andra avseenden var regementet så otadligt, att »det gav ära åt det förut föraktade namnet legotrupper». Särskilt utmärkte de sig i slaget vid Breitenfeld, där de tågat ut samman med svenskar och sachsare »i den tidiga morgonen då lärkans första drillar hördes». I det avgörande ögonblicket, efter sachsarnas flykt, bidrog skottarnas ingrepp delvis till svenskarnas seger. Regementet hade nu lidit så stora förluster att det måste gå i kvarter. Men när Gustaf Adolf

---

* En kapten Keij — såsom namnet i Sverige ofta stavats — nämnes under Gustaf Adolph i Sv. R. Historia av Hallenborg I, 167. Han levde 1611.

tog avsked av regementet, uttalade han sitt hopp att luckorna snart skulle vara fyllda, tackade skottarna för deras tjänster och uttalade sin saknad över att ej genast få dem med sig. Det var sista gången, skottarna sågo den av dem så högt älskade och beundrade konungen, som en månad senare stupade vid Lützen. Skottarna delade svenskarnas sorg. För Lord Reay och de av hans män, som känt Gustaf II Adolf, förblev under hela livet den sjätte november en sorgedag.

Det sista, betydande slag i vilket Mackayska regementet deltog, var vid Nördlingen, som även blev en olycksdag för skottarna. Av regementets tolv kompanier blevo de elva bokstavligen huggna i stycken. Regementet upphörde att finnas till såsom en särskild kår. Inga andra av de i kriget deltagande skottarna hade stått så högt som det Mackayska regementet, vars disciplin och utbildning voro så ypperliga att de som varit soldater i detta regemente ofta och fort stego till underbefäl och befäl i andra. Deras samtida historieskrivare yttrar: »De liknade örnar, vilka genast de äro flygfärdiga kunna ta befälet över sig själva på det värdigaste sätt.»

Den ära, Mackays regemente sålunda vann, tillkommer i hög grad dess danare och ledare, Lord Reay.

Från sitt första deltagande i det trettioåriga kriget hade han dit överfört och utrustat omkring 10,000 man. Genom Gustaf Adolfs död gick han miste om en stor del av sina utlägg. Ty han hade intet förskott begärt för truppernas värvning och utrustning. Utgifterna för hans sista rekrytering voro vid Gustaf Adolfs död ej betalta och således måste han personligen bära bördan för densamma. »Men han tröstade sig med att hans förlust gagnat det högsta mål. Ty det hade icke varit av vinningslust, han deltagit i kriget, utan av kärlek till äran och den protestantiska religionen,» som han redan hemma i Skottland varit hängiven.

För att betala de skulder, han sålunda nödgats göra, måste han vid hemkomsten sälja icke endast sina jordegendomar utan även sitt sheriffämbete. Han vistades sedermera mest i Danmark. På grund av sitt där vunna anseende lyckades han åt sin egen monark, Karl I, under dennes inbördeskrig skaffa penninglån och hjälptrupper. I trots av Lord Reays protestantism och av Karl I:s trolöshet även mot

honom själv, hängde hans trofasta skotska hjärta så fast vid denne monark, att budet om Karl I:s halshuggning gjorde honom dödssjuk av sorg. Han avled tre dagar efter underrättelsen, som träffade honom i Danmark. Därifrån återfördes han till det lilla gravkapellet på det av hans forna gods, Tongue, där han bodde innan han lämnade Skottland.

Det var en utfattig man vars kista 1649 insattes i fädernas gravkapell i Kirkibolls kyrka. Men en man, som givit sitt gods som sin personlighet för den idé, vilken för hans samtid var den högsta. En god soldat, en tapper general, en ärans man, lämnade han ett i allo gott eftermäle till vilket fogades endast det klandret: att han varit mer frikostig än hans förmögenhet medgav.

*

Trots efterforskningar* har man ännu ej kunnat fastställa namnet på stamfadern till den svenska grenen av den skotska släkten Mackey. Från den ovannämnda inkvarteringen omtalas ett i Enköping förlagt kompani såsom Johan Mackey's. Enligt en annan urkund kvarstannade i Sverige en Rudolf Mackey, vars son Isak var brukspatron i Gästrikland och en tid arrendator av Hargs bruk i Uppland. Med Isak Mackey's dotter Anna utdog denna gren. Enligt den muntliga traditionen var stamfadern den i Uppland bosatte överstelöjtnant Mackey. Om dennes hustru berättas att en söndag, då alla andra voro i kyrkan, blev hon av husets betjänter skrämd att framge sin mans pengar och redbaraste mobilier, som de med gårdens hästar bortförde. Enligt en annan sägen voro rövarna maskerade och husfrun blev även av dem mördad.

* Dessa hava skett dels genom min far i förening med Gabriel Anrep; dels av kapten Viggo Key, doktor Hans Key-Åberg, och mig själv under en vistelse i Skottland 1900.

Det enda, sägnen mäler om överstelöjtnanten själv, är att han deltagit i trettioåriga kriget och var av skotsk adlig släkt. På grund av den tidens sed att uppkalla sonen efter farfar, har man antagit att hans förnamn var James. Ty hans sonson bär det, i den tidens Sverige föga vanliga, namnet Jakob. Men det är ej uteslutet att den Johan Mackey, som omtalas som befälhavare över ett av kompanierna i Enköping, kan ha varit samme man, som den från kriget hemkomne överstelöjtnanten, vilken bosatte sig i Uppland. Även andra officerare Mackey omtalas.*

Säker blir stamtavlan först då släkten uppträder i Småland. Detta sker redan med stamfaderns son

Fredrik. Denne var löjtnant; gifte sig $^{19}/_{3}$ 1677 i Kalmar med Elisabet Henriksdotter Pilman, en köpmansdotter därstädes. Makarna bodde troligen i Kalmar men mannen dog på säteriet Kunhult $^{11}/_{9}$ 1687. Av makarnas barn kom endast en till vuxen ålder. Detta var sonen

Jakob född 1686. År 1715 var han häradsskrivare i Tjust och bodde då flera år på Aleglo i Loftahammar. Sedermera blev han kronobefallningsman (= kronofogde) i Tunaläns, Seveds och Aspelands härader. När han dog 1735, bodde han på Kråkeryd. Han författade en minnesbok, som tyvärr gått förlorad.**

---

* Namnet skrives i Skottland på flera sätt men mest Mackay. Jag brukar dock för enhetens skull den hävdvunna svenska stavningen.

** Den fanns ännu på 1850-talet och anföres av häradshövding Carlsson i dennes anteckningar. Troligen har den innehållit meddelanden om släkten och kanske varit källan till de upplysningar om denna släkt, som lämnas i en bok av Odenkrantz: Kongl. Götha Hofrätts Presidenter (tryckt i Linköping 1803). Dessa upplysningar överens-

Med sin hustru hade Jakob Key flera barn. De äldsta sönerna

Johan född 1718 och

Fredrik född 1720 blevo båda häradshövdingar, godsägare och stamfäder för var sin gren av släkten. Efter den äldre broderns egendom, Edshult, kallas dennes ättlingar Edshultsgrenen; efter den yngre

---

stämma med den säkraste källan för vetskapen om den svenska släkten Key.

Denna källa är en ättebeskrivning, som under adertonhundratalets början uppsattes enligt muntlig överlämning, antagligen även stödd av ovannämnda minnesbok. Författaren var en ung informator för baron F. W. Fleetwoods och hans hustrus — född Key — barn. Därvid torde, utom nämnda minnesbok, den under dessa tider så säkra muntliga traditionen ha tjänat som källa.

Den unge informatorn var av norsk släkt och hette Erik Havton. Han hade ett livligt samlareintresse och stor vakenhet för alla, mer eller mindre märkliga, företeelser, fornsägner och historiska händelser. Hans rika samlingar från Tjust hava stannat där. Ty han testamenterade sitt värdefulla bibliotek och alla sina handskrivna böcker om Tjust till elementarskolan i Västervik, där han dog som rådman 1854. Livet igenom bestod vänskapen mellan honom och familjerna Fleetwood och Key. Havtons uppteckningar om släkten Key äro den källa till vilken min far hänvisade Gabriel Anrep, då denne utarbetade Svenska släktboken. Min far förelade då även Anrep ansökningshandlingarna från sjuttonhundratalet om introduktion på svenska Riddarhuset. Ej heller i dessa fanns andra upplysningar om släktens härstamning än de här ovan givna. Det i dessa handlingar målade vapnet överensstämde med det sigill, som under sjuttonhundratalet brukades inom släkten, där flera medlemmar under denna tid kallade sig von Key.

Detta vapen hade ett blått och ett rött fält, på det ena ett griphuvud med en silvernyckel i mun, på det andra en ring och ett svärd. Men under mina efterforskningar i

broderns egendom, Vindö, kallas hans ättlingar Vindögrenen. Det är om denna gren det följande handlar.

2.

Fredrik Key lär ha varit en duglig ämbetsman och jordbrukare och förvärvade sig efter hand en betydande förmögenhet. Såsom häradshövding i Tjust köpte han gården Vindö av dess dåvarande ägarinna änkefru Nordenflycht.

Hennes avlidne man var ryttmästaren J. A. Nordenflycht, en brorson till skaldinnan och med en begåvning, som i många avseenden påminte om fasterns. Han deltog i pommerska kriget och hemförde därifrån en femtonårig brud till det gods, Vindö, som han tidigare köpt. Hans tyska hustru var Kristina Louisa Elertz, dotter av en köpman i Stralsund och dennes hustru född von Harder. Giftermålet ägde rum 1759 i Stralsund och varade till 1768, då Nordenflycht dog endast 31 år gammal. Hans då ännu blott tjugufyraåriga änka — som av sin självfulle och bildade man rönt ett djupgående inflytande — satt kvar på gården, som hon styrde med mycket förstånd och förmåga. Sedan hon sålt gården dröjde det icke länge innan hon gifte sig med köparen, häradshövding Key. I sitt äktenskap ägde de två barn:

Skottland 1900 fick jag veta att detta vapen är den engelska släkten Keys.

Det vapen, som lord Reay erhöll, har den knutna handen med dolken, som är den skotska klanens s. k. »crest». Den inneslutes i en sparre, på vars sidor står inskriften Manu forti. Jämte dolken har fältet ett rådjurs- och tre björnhuvuden. Två, av den skotska tisteln krönta, lejon stå på ömse sidor om sparren.

Carl Fredrik, född 1773 och

Louisa Kristina, född 1774, båda på Vindö.

Carl Fredrik Key var mångsidigt begåvad och därför även mångfrestande. Hela hans håg låg åt det litterära och estetiska hållet. Men enligt tidens sed inskrevs han redan vid tre års ålder i »militärtjänst» och slutade sin militära bana som kornett vid Smålands dragoner. Han lär ha deltagit i Anjalaförbundet. Uppgiften strider ej mot hans åsikter, men synes mindre förenlig med att han, sommaren 1790, blev kommenderad på skärgårdsflottan.

I sin ungdom sändes han av sin far till Stockholm för att fullfölja de underhandlingar, som ägt rum i och för släkten Keys introduktion på Riddarhuset. Riksheraldikern av Tilas hade tillstyrkt saken, men för dylika frågors genomdrivande behövdes också en penningsumma. Med denna och de nödiga genealogiska handlingarna kom Carl Fredrik Key till Stockholm, där han emellertid använde pengarna på nöjen. Därmed förföll frågan om introduktionen för att aldrig senare upptagas.*

Denna Stockholmstid inföll före Carl Fredrik Keys 20:de år. Vid denna ålder miste han sin far, som dog på Vindö d. $^{20}/_{4}$ 1793. Han begrovs i Eds kapell (numera Östra Ed) där flera av den Keyska Vindöfamiljens gravar finnas.**

* Om det var då eller senare han hade det förhållande, som gav upphov till den sidogren, som teaterdirektören och teaterförfattaren Gustav Key tillhörde, är ovisst.

** I kyrkans sakristia hänger en av familjen skänkt tavla och till socknens fattiga utdelas ännu räntan på en av familjen given fond å 333 rd. b:o, en då betydligt större summa än nu, ty den ansågs räcka till en herrskapsfamiljs årsbehov!

CARL FREDRIK KEY.
Förstoring efter en miniatyrmålning signerad Welander.

Fru Key-Elertz satt kvar som härskarinna på Vindö till sin död 1819. Hon skötte hushållet, gården och övriga affärer så väl, att hon för både barn och barnbarn var ett stöd likaväl som en föresyn.

När hennes son Carl Fredrik Key lämnade krigstjänsten, arrenderade han en tid Horns kungsgård på norra Öland. Men varken själva lantbruket, ej heller den kloka beräkning och sparsamhet som detta yrke fordrar, lågo för honom. Upprepade gånger måste modern ingripa för att reda upp hans trassliga affärer och det var hennes årliga understöd, som tillät sonen att någorlunda bekymmerfritt leva sitt liv.

Ännu minnes man på orten, huru en baron Lybecker på Vittinge — som var gift med fru Keys systerdotter Amalia Reineke — brukade säga: »Det bästa jag vet, har jag fått av moster på Vindö.»

Carl Fredrik Key gifte sig 1798 med Beata Maria Sundewall och uteslutande av kärlek. Hon var dotter av en fänrik Sundewall, var vacker, utmärkt välvuxen, klädde sig prydligt; hade mycket ordningssinne, stor förmåga att av allting göra något nyttigt och var i det hela en riktig arbetsmyra. Hon var icke språkkunnig, men att hennes uppfostran ej var helt försummad, därom vittnar hennes goda handstil och andan i det brev, som nedan meddelas. Att hon ägt andliga intressen visade sig bland annat därav, att man efter hennes död hittade en mängd poesi, som hon själv avskrivit. Men i det hela kunde nog om henne brukas det småländska folkuttrycket »joraslagen». Hennes lynne var tungsint och något misstänksamt och på ålderdomen klagade hon gärna över de lidanden, hon haft i världen. En natur som hennes hade icke ett lätt liv samman med den älskvärde och livlige, men även orolige och ombytlige Carl Fredrik

Key. De verser, han skrev till henne, äro delvis bevarade och några av dem må meddelas såsom betecknande för deras samliv:

Till min hustru.

(På den 14:de bröllopsdagen.)

Behaglig, älskvärd var Du såsom flicka,
men likväl mera älskansvärdig nu;
jag, gift med Dig i tretton år, kan skicka
en lovsång ifrån hjärtat — till min fru.

Att älska mig — (som lyckligt blev Din maka)
Du lovade i både lust och nöd.
Ack! Tag ej dessa goda ord tillbaka;
Din hand är min intill min död.

Förlåt om av en usel, dårlig villa
jag varit dum och felat emot Dig,
det bör likväl förtrytelsen få stilla
att stackars jag behöver bikta mig.

Men om förintelsen ej skulle bliva,
vår lott, vi arme, usle dödlige:
åt Dig jag ville andra livet giva
att även där få bli Din älskare.

Då hustrun fyllde 34 år skrev han:

21 april 1814.

Tack, bästa Du, för de förflutna åren,
som mig just icke långa blivit!
Blott g e n o m Dig h o s Dig i skuld jag står.
För all den sällhet, ödet givit.

I dag på »novo conto» börjar du
ett levnadsår, vars icke kända skiften
man visst ej förutser i detta nu.
Ett är dock visst: jag är Din vän till griften.

I en annan liten dikt, tydligen avsedd att skingra en tillfällig misstämning, påminner han henne om att under som-

marns dagar »ett moln kan skymma solen bort, men sällan hörs en röst, som klagar på denna stund, så mörk och kort». Varför då, frågar han henne, har du rätt att knota, om ett litet moln skymmer din himmel?

Carl Fredrik Key brukade i sin lantliga ensamhet syssla med arbeten i trä och metall och företog även naturvetenskapliga experiment. Så t. ex. roade han sig med att ladda sitt dörrvred med elektricitet och många lustiga uppträden föranleddes av de oförklarliga stötar, som träffade de besökande. Hans djupaste intresse var dock böckerna. Han samlade ett stort bibliotek av tidens bästa författare och band dem i gulgrå band med bruna skinnryggar och röda skyltar. På pärmen står med guldbokstäver C. F. Key (eller endast C. F. K.). Genom sin tyska mor var han förtrogen med hennes modersmål; de tyska klassikerna skaffade han sig därför på originalspråket; de franska och engelska böckerna voro i allmänhet översättningar.

Visserligen hade han mottagit intryck av sjuttonhundratalets encyklopedistiska och epikureiska författare. Men med hela sin själ beundrade han Rousseau, och Thorilds skrifter skaffade han sig häfte för häfte.

Thorilds tankar om kvinnokönets naturliga höghet ha kanske redan hos Carl Fredrik Key funnit förståelse. Åtminstone fann en annan av frihetsvårens första svalor väg till hans bokhyllor: en svensk tolkning av Mary Wolstonecraft Goodwin's Maria eller missödet att vara kvinna.*

* Boken utkom på svenska 1799 och den anonyme översättaren har ägnat den »Til den bästa moster», med en liten inledning, där mostern kallas den fullkomligaste person, översättaren inom det älskvärda könet kände, en person om vilken han var viss att hon skulle göra rättvisa åt författarinnans grundsatser och känslor.

Makarnas enda barn föddes 21/2 1799 på Stjärnvik — Carl Fredrik Keys sedermera sålda gård i Frödinge socken — och uppkallades Emile efter Rousseau's, av fadern som ett evangelium uppskattade, bok. Det är dock icke troligt att den idérike fadern med någon större iver själv ägnade sig åt den nye Emile's uppfostran. Men själva arten av faderns intressen ha måst utöva ett bildande inflytande på sonen, som av fadern ärvde dessa andliga intressen och ett ljust lynne, medan hans karaktär lär ha haft likhet med moderns.

Av hennes hand finnes en anteckning, som — antingen den är en avskrift eller ej — vittnar om hennes viljeriktning.

»Lär mig älska och förlåta,
riktigt väga mina egna fel;
känna vad andra äro, och tänka
på att jag är människa.»

Och denna tanke:

»O, lär ynglingar att bli ädelmodiga, att tro andra om ädelmod, men att aldrig bygga därpå.»

Dessa tankar samklinga med hennes egna i ett brev till sonen Emile, vars namn då ännu både skrevs och uttalades på franska. Liksom sin namne, Rousseau's Emile, växte han i barndomen upp i lantlig frihet. Att den godsinte, lugne gossen därunder försökte göra sig nyttig för sin mor framgår av brevet.

Detta var troligtvis det första, Emile av sin mor mottog. Han hade förut ej lämnat hemmet, när han vid nyss fyllda tretton år sändes till Karlskrona för att genomgå en förberedande kurs till Karlberg, där han blev kadett 1814.

Brevet meddelas här ordagrant och med den stavning, originalet äger:

Horn d. 25 Maj 1812.

Bästa Emile!

För Ditt lilla bref, samt at Du kommer i hog Mamma, får jag tacka. Gifve Gud at Du ville så använda Din tid at då dagen vore slutad, du giort dig nytta och Din Far samt Din Mamma glädje.

Hvad jag kan försäkra är att jag för vårt samfälta väl är så öfverhopad med göromål, så at stundtals jag har möda vid at hinna.

Du bör besinna at så mycke, Du förr har uträttat hemma, har jag nu til ökt mina, nog förut trägna husålssysslor. Gud måtte en gång straffa Mig om jag någonsin skall förtjena dän förebråelsen at jag hjelpt till att förstöra dän egendom, som jag altid ansett som ett Lån, och som skaffat mig så mången besvärlig och bitter stund. Och besta goda Emile, jag är nöjd at möta hvad olycka som hälst. Med rent hjerta och Lugn i själen vill jag gå alla mina öden till mötes och önskar ingenting mera än at Du måtte bli en sann, ädell varelse, ej någon skrymtare, som inbillar sig sådant och talar om den dygd, som man alldrig ägt. Kan du utan kostnad söka nöjjen, så bör man vist ej försaka dem, emedan man sedan mera glad och munter går till sin bestämmelse. Måtte du alltid lika glad och med samma innerliga förnöjelse gå till dina Göromål — och aldrig finna dem besvärliga; då är jag säker at Du vinner framgång. Och hvem vet om ej Försynen så lagat at Du en gång skall göra Dig värdig at understödja en Far — eller en Mor — hvars Maka frånfallit och i hela värden ej finner någon tröst, ingen lindring utom Dig. Ack hvad Du då vore lycklig. Men vet at en sådan Man ej kan få denna värdighet uttan Egen förtjenst och allmän-

hetens högaktning och at vinna detta fodrar många kunskaper, et värdigt och stadgat upförande; öfverseende med sin nästas fel, ej kratta eller allmänt dömma öfver dem, göra godt och vara vänlig emot alla — för at göra godt behöfs ej pänningar, oftas lite besvär samt förstånd och välvilja. — Nog för dänna gång, var din Pappa lydig, var flitig i allt och då du är ledsen sucka till Gud och Tänk på din Mamma som ömt älskar dig, då återfår Du styrka at göra en lycklig fortsättning i genom detta så ombyteliga lifvet. Glöm ej din så uprigtiga vän

Beata.

Johanna hälsar dig och Prins.

Moderns behov av sonens stöd inträffade tidigare än någon då anade. Carl Fredrik Key avled nämligen redan 1817, endast 44 år gammal. Hans död inträffade på Vindö, som han jämte sin syster och mor ägde och som den senare till sin död 1819 även bebodde.

Beata Key stannade tills vidare på Öland ehuru arrendet av Horns kungsgård ej blev behållet.

Carl Fredrik Keys syster, Louisa Kristina, liknade sin mor i hjärtevärme och sinnelag i övrigt; från båda föräldrarna ärvde hon förstånd och lugn, duglighet och plikttrohet. På Åsvik, helt nära Vindö, hade hon en lekkamrat från barndomen, löjtnanten friherre F. V. Fleetwood. Med honom gifte hon sig på Vindö samma år — 1798 — som brodern ingick sitt giftermål. Det unga paret ägde och bebodde först Mörtekärr och sedan Mistekärr, tills de efter sin moders död sålde det senare stället och flyttade till Vindö, som fortfarande förvaltades oskiftat.

I deras äktenskap föddes döttrarna Caroline och Louise, samt sönerna Carl och Viktor.

*

Ätten Fleetwood lär härstamma från Lancashire i England och var känd redan på trettonhundratalet. Under sextonhundratalet möter man bland annat namnet hos Cromwells måg. En överste Georg Fleetwood tog 1629 anställning i Gustaf II Adolfs här. Han följde med till Sverige efter trettioåriga krigets slut, introducerades på Riddarhuset och blev friherre 1654.

Medvetandet att hans fäder på mors som fars sida kämpat för friheten under Gustaf II Adolf, blev medbestämmande för Emil Key's livsriktning.*

---

* Harald Wieselgren roade sig en dag med att sända Emil Key följande.

Ättartal.

Bland bönders flock uti Gascogne
bland riddare av Runda Bordet,
för sekler sedan funnos män
vars ättlingar här förde ordet.

Den enes stamfar skar oliv
den andre skar med svärd sin lager,
den enes öde höljs i natt
den andres skalderna gett dager.

Men barn och blomma växte upp
i Arthurs land — som annorstädes
och i Bearn son ifrån far
åt samma torva lika glädes.

Som frön av fåglar föras kring,
som agnar spridas ut av vinden
så kastas ättlingarna ut
att klappa fager ros på kinden.

Ja Gustaf Wasas far helt flat
ser ibland barn av son och dotter
ej endast Brahe'r, Wasaätt,
men — Emil Key och Bernadotter.

(Harald Wieselgren.)

Såsom förklaring medsände han omstående släkttavla.

Erik Johansson Wasa.
Riksråd, halshuggen av K. Kristian Tyrann 1520.

1.	*Gustav Ericson Wasa*, Sveriges konung, † 1560.	*Margareta*, g. m. Joakim Brahe, riksråd, halshuggen 1520.
2.	*Konung Karl IX*, † 1611.	*Greve Peder Brahe d. ä.*, riksråd, † 1590.
3.	*Katharina*, g. m. Johan Kasimir av Pfalz—Zweibrücken.	*Greve Erik Brahe*, K. Legat, riksråd, † 1614.
4.	*Kristina*, g. m. markg. Fredrik VI av Baden—Durlach.	*Beata Margareta*, g. m. riksrådet friherre Gustav Stenbock, † 1629.
5.	*Johanna*, g. m. markg. Johan Fredrik av Brandenburg—Auspach.	*Greve Erik Stenbock*, riksråd, rikstygmästare vid stormningen av Köpenhamn, † 1659.
6.	*Dorothea*, g. m. greven av Hanau.	*Elisabet*, g. m. överste Karl Hård av Segerstad, "den lille" kallad, † 1705.
7.	*Charlotta Kristina*, g. m. Ludvig VIII, lantgreve av Hessen.	*Charlotta*, g. m. generalmajoren och landshövdingen friherre Georg Wilhelm Fleetwood, † 1728.
8.	*Georg Wilh. av Hessen Darmstadt.*	*Carl Mårten Fleetwood*, friherre, landshövding i Södermanland, † 1751.
9.	*Maria Wilhelmina Augusta*, g. m. Konung Maximilian I av Bayern.	*Friherre Karl Hartwig Fleetwood*, kammarherre, † 1824 på Åsvik.
10.	*Augusta*, g. m. Eugen Beauharnais, vice konung av Italien.	*Friherre Fredrik Wilhelm Fleetwood*, löjtnant, † 1835 i Linköping.
11.	*Josefina*, g. m. konung Oskar av Sverige Norge.	*Caroline*, g. m. löjt. vid Smål. husarreg:te Emil Key, † 1824.
12.	*Oskar II*, Sveriges och Norges konung, f. 1829.	*Emil Key*, ledamot av Svenska Riksdagens 2:a kammare, f. 1822.

Ed.

Den unge Emil Key, som blev kornett vid Smålands dragoner 1817, samma år, hans far dog (och löjtnant 1824, samma år han själv dog) var huvudarvingen till Vindö. Han vistades under sina fritider ofta på Vindö hos sin faster. Mellan honom och hans ett år yngre kusin Caroline uppstod en varm kärlek. Som han ville lämna sina svärföräldrar orubbade i det kära hemmet på Vindö, arrenderade han hus och trädgård på Eds herregård. Från tiden före bröllopet finnes ett litet brev från den unga bruden till hennes blivande svärmor. Brevet tyckes visa att denna med blandade känslor motsåg den tid då sonen, hennes enda i världen, ej längre tillhörde det gamla hemmet.

Brevet lyder:

Nådigaste Mamma.

Huru skall jag kunna uttrycka min livliga saknad över att ej få se min goda Mamma här på vårt bröllop;

det riktigt smärtade mig, ty eljest hade vår glädje varit alldeles fullkomlig. Men vårt bekymmer ökar för var dag, då vi ej fått ett enda brev, ehuru Emil skrivit tvenne. Måtte mamma hava hälsan äro vi ändå nöjda. Min livligaste önskan skall alltid vara att göra mig förtjänt av min goda mammas vänskap och mitt bemödande att så långt möjligt är göra Emil lycklig. Dessa äro de tankar varav jag ständigt varit intagen. Vi komma att bo kvar här över julhelgen men sedan flyttar vi genast till Ed, med vårt lilla hushåll — vad det skulle vara roligt om Mamma ville hälsa på oss och se huru vi mår.

Alla här bedja om complimang genom Mammas ömt tillgivna dotter

C. C. Fleetwood.

Vindö d. 29 oktober.

Bröllopet ägde rum d. 22 november 1821 på Vindö. Bruden var 21 och brudgummen 22 år. Alla som sågo »Cornett och friherrinnan Key» — båda vackra, han blond, hon något mörkare — bevarade minnet av två unga människor, som i alla avseenden voro varandra värda och beredde varandra en lycka så stor, som man sällan ser den på jorden.

I deras äktenskap föddes den 7 oktober 1822 sonen Carl Fredrik Edvin Emil och den 29 oktober 1823 dottern Marie Louise.

För översiktens skull meddelas här en släkttavla över Emil Keys härstamning:

Överstelöjtnant *James*(?).

Löjtnant *Fredrik*, † 1687. G. m. Elisabeth Pihlman.

Kronofogde *Jakob*, f. 1686, † 1735. G. m. Margaretha Drangel.

Häradshövding *Fredrik*, f. 1720, † 1792, ägde Windö. G. m. Louise Nordenflycht, f. Elertz, † ~~1846~~. 1819

Livdrabant *Carl Fredrik*, f. 1772, † 1817. G. m. Beata Maria Sundewall, † 1858.

Löjtnant *Emile*, f. 1799, † 1824. G. m. sin fasters dotter, Caroline Fleetwood, f. 1800. Omgift 1826 med A. Ch. Raab, † ~~1837~~. 1872

Carl Fredrik Emil Edvin, f. 7 okt. 1822, † 31 dec. 1892. G. 2 mars 1849 m. Sophie Posse, f. 3 aug. 1824, † 7 sept. 1884.

II.

Barndomsminnen.*

»Min farfaders och min mormoders mor, Christine Louisa Elertz, dotter av en köpman i Stralsund och hans hustru född von Harder, var en för sin tid ganska bildad, vacker och behaglig tyska. På henne bråddes son och dotter i det senare giftet, såväl i yttre avseende som i inre håg och fallenhet. Min farfar hade ett synnerligen oroligt och satiriskt lynne; var sällsynt beläst i tysk litteratur, förutom den då vanliga franska; skrev även vers i tidens anda och smak. Min mormor minnes jag väl: i min barndom ännu en högväxt och ståtlig

* För att undvika tröttsam omständlighet vid angivandet av de tre, i detta kapitel talande, har jag följt den vägen:

att min fars egna anteckningar — i vilka han brukar jag-formen — eller »vår» och »vi» på tal om sig och syskonen — stå mellan anföringstecken;

att i hans systers muntliga berättelser aldrig »jag» brukas, endast »vår» och »vi», och att de aldrig stå mellan anföringstecken;

att, i mina meddelanden av min fars muntliga berättelser, varken »jag» eller »vår» och »vi» förekomma, utan »han». Vad jag omedelbart skildrat framgår tydligt nog av sammanhanget.

kvinna med ett fint väsen och gästfritt sätt. Ingendera hade dock sin fader, juristens, sparsamhetsförmåga och praktiska sinne.

Bland andra barndomsminnen erinrar jag mig livligt huruledes, under min och min äldsta, ännu kvarlevande syster Marie Louises resa mellan Ryssbylund — två mil norr om Kalmar — där våra föräldrar voro boende samt Vindö i norra Tjust, där våra morföräldrars hem var beläget, ett eller två besök gjordes på Nygård — strax vid Gamleby — som ägdes av friherre Sixten Sparre och hans hustru född grevinna Lewenhaupt.

Särskilt erinrar jag mig ett samtal då jag, en liten parvel, vid min styvfars sida vandrade fram och åter. Samtalet fördes mellan honom och Sixten Sparre, som anställde en jämförelse mellan Gustaf II Adolf och Karl XII, varvid den senare ställdes högt över den förre. Redan då stod jag instinktlikt, i min barnatro, på motsatta sidan, oaktat all min respekt för »nådig översten» som Sparre av folket benämndes. Sixten Sparre väckte uppseende och vann tillgivenhet genom hurtighet och tilltagsenhet, liksom genom ett ståtligt och vackert utseende. Han var tapper och vänsäll, glad och okonstlad. En gång befann han sig på ett segelfartyg i Tjusts skärgård. Motvind nödgade fartyget till ett ofrivilligt uppehåll och Sparre sökte sig ett tidsfördriv i långsamheten. Han fick då veta att ett bondbröllop någonstädes samma dag skulle äga rum.

Sparre skyndade att självbjuden bevista detsamma. Det firades av underhavande till Lewenhauptska godset Vinäs.* Bröllopet hedrades fördenskull av dåvarande

* Vinäs var en av Bo Jonson Grips egendomar, genom gifte kommen i Lewenhauptska släktens ägo. Aurora Königsmarks syster, Amalia, gift Lewenhaupt, bebodde Vinäs, där

hovfröken Caroline Lewenhaupts närvaro. På henne, som hade det livliga Königsmarkska blodet i sina ådror, gjorde den vackre och hurtige officeren, gynnad av tillfället, ett djupt och avgörande intryck, och snart därefter skedde förlovningen. Under en av sina förlovningsresor till Vinäs roade sig Sparre med att språka an skjutsbonden, troligen också han någon av det stora godsets många underhavande. Bland annat frågade Sparre vem 'Nådig Fröken' var förlovad med? Och till besked fick han att det var med 'en trashanker, di kallar för Sparre'. Efter framkomsten räckte Sparre skjutsbonden en dricks penning sägande: 'här har du en tolvskilling av den där trashanken di kallar för Sparre'.

Bonden rev sig förlägen i huvudet och svarade: 'Inte ska nån herreman narra sanningen ur mej mer!' — — — — Sådan var mannen, om vilken en yngre släkting med samma namn — även för många år sedan avliden — berättat mig en historia, vilken direkt har avseende på mina barndomsminnen. Sixten Sparre, förtalte min berättare, sade en gång: 'Nu skall du följa mig bort till ett ställe, där du finner de största motsatser du kan tänka dig. Sedan skall du, ta mej f-n, beskriva detta ordentligt. Vad stället och människorna heta, kan göra dig detsamma så länge.'

Aurora 1689—1694 ofta vistades. Tillsammans broderade systrarna de praktfulla tapeter, vilka bevarats som klenoder i släkten. Den här nämnda unga fröken Caroline Lewenhaupt härstammade i rätt nedstigande led från Amalias son, den halshuggne generalen C. E. Lewenhaupt. Dennes, i Stockholm smädligt begravna, lik uppgrävdes nattetid av en trogen tjänare och fördes hemligt till barndomshemmet Vinäs, där det gömdes i en källare, tills det kunde föras till familjegraven på Övedskloster.

(Utg. anm.)

Efter några mils resa, fortsatte min berättare, hördes dånet av en strid fors och snart varsnades en såg, tvenne mjölkvarnar och en logbyggnad med tröskverk, alla drivna av vattenkraften. En bro passerades mellan dessa många byggnader, därefter mötte oss åtskilliga ladugårdshus; till höger vid foten av en kulle ett magasin, till vänster mitt emot ett stall, längre upp tvenne envånings

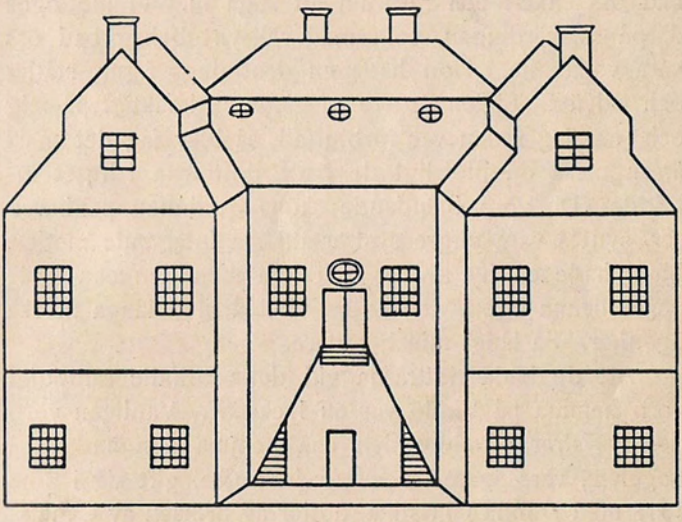

Vindö.
Efter en ritning av grevinnan Adelaide Lewenhaupt f. Sparre.

rödmålade flyglar med två vitmålade fönster å ömse sidor förstukvistarna, vilka voro försedda med enkla, omålade träsoffor liksom på en gästgivaregård. Men mitt emellan dem, överst på kullen, syntes ett träslott med brutet spåntak och fyra utspringande flyglar, det hela i form av ett latinskt H. Slottet låg på en hög stenfot med en lika hög stentrappa; fönstren voro stora men med små, i bly infattade rutor. Träslottet var obe-

bott sedan många år; skorstenarna voro bostad för fåglar och hela huset en hemvist för spöken: att så var uppgavs som en alldeles oomtvistlig sak.

Vid den vänstra flygeln stannade vi. Ut trädde en medelålders man i sliten skinnmössa, vadmalskläder och smorlädersstövlar, jag blev presenterad för honom som värden på stället: Löjtnanten, baron Fleetwood. Han bad oss enkelt och rättfram att stiga in. Vi mottogos därpå av värdinnan, som med sällsynt behag bad oss vara välkomna. Hon hade en drottnings figur, ståtlig och välväxt. Sixten Sparre sneglade skälmaktigt på mig och, om jag redan var förbluffad, så blev jag det snart ännu mera då plötsligt de båda döttrarna i huset inträdde. De voro bländande sköna gudinneuppenbarelser, syntes vara yngre systrar till sin intagande moder. Båda hade en hy av ros och lilja men den ena hade penséebruna ögon, den andra violblå med långa mörka ögonhår. Så långt min berättare.

Att de båda döttrarna vid detta tillfälle samtidigt voro hemma på Vindö var en lyckträff. Vanligen voro dessa systrar växelvis, den ena hemma den andra på Fogelvik, vars ägare, greve Arvid Posse, gift sig i Rom 1818 med Donna Christina, dotter av prinsen av Canino, Lucien Bonaparte. Trots dennes republikanska tänkesätt älskade dottern att omgiva sig med ett litet hov, där min moster — sedermera gift med överstelöjtnant Geethe — och min moder — hon med de violblå ögonen — brukade tura om som ordinarie »hovfröknar». Tack vare dessa besök — och min mormors tyska anor — erhöllo de båda flickorna en, den tiden på landet mera ovanlig uppfostran: tysk, fransk, italiensk.

Min fader lär ha varit en inåtvänd natur, med mycken håg för läsning, sinne för natur och skön konst, ivrigt

sysselsatt med målning: i tusch, akvarell och gouache. Hans uppfostran vid krigsakademien på Karlberg lyckades bättre än man kunde tro; ty kamraters samstämmande utsago var att min fader ren och oskyldig höll sitt bröllop. Däremot var hans hälsa klen, följden av en som barn illa kurerad frossa. Dödsorsaken blev en häftig förkylning under resa till en bal på egendomen Virum, vilket ställe då ägdes av en regementskamrat, ryttmästar Svensson. Illamående vid ankomsten dit, ökades detta onda timme efter timme. Han hade ej velat att vår moder skulle utebli från balen och önskade endast få sova sig frisk. Men det onda — troligen den då obekanta blindtarmsinflammationen — tilltog snabbt, så att min moder, den 24-åriga hustrun, plötsligt kallades ur dansen till mannens dödsbädd. Sedan alla befintliga hjälpmedel förgäves anlitats, det stundande slutet visat sig alltmer tydligt — och således att den kärleksfulla hustruns levnadsglädje skulle bytas till änkesorgen — svimmade min stackars moder och föll plötsligt med bröstet mot det vassa hörnet av ett bords marmorskiva. På samma ställe, där stöten tog, inställde sig sedermera kräfta.

Varken jag, som vid vår faders plötsliga frånfälle — 11 december 1824 — endast var 2 år och 2 månader, eller min ett år och en månad yngre syster kunna sägas hava känt, endast omedvetet sett honom.»

*

Vår mors sorg var djup. Hon och hennes make hade känt varandra hela livet, deras kärlek hade vuxit samman med dem själva, deras litterära och konstnärliga intressen voro de samma.

Det kan då synas eget att vår mor endast två år senare ingick nytt giftermål. Orsaken var ingen glömska

av den så varmt älskade, förste maken. Till honom gingo hennes tankar, när hon under månskensaftnar vandrade fram och tillbaka i sitt nya hem sakta sjungande den Franzénska strofen*:

> Ja, sorgen är skuggan av livet,
> längre ju längre vi gått;
> och minnet blev människan givet
> att näras av saknaden blott.

Utom behovet av ett stöd för sig själv och sina två späda barn, längtade kanske hennes känsliga sinne efter den värme, hennes liv i och med den förste makens ömhet förlorat.

En av hennes nya friare var baron Adam Christian Raab, ett år yngre än hon själv. Från det första ögonblicket, han sett henne, tändes hos honom en kärlek så stark att den bevekte henne till det samtycke, hon efter någon tid gav.

*

»Var och när min styvfar första gången såg min moder är mig obekant. En gång hade han fått reda på att mina föräldrar skulle resa ner till Djupadal i Blekinge, som då ägdes av en regementskamrat till min far, greve B. Horn, gift med en släktinge till A. C. Raab, som enträget inbjudit dem att i förbifarten taga in på Ryssbylund men icke lyckats få något löfte. A. C. Raab berättade mig — sedan han många år varit min styvfar — huru han vandrat fram och åter på landsvägen, som gick emellan Ryssbylunds park och Ryssby kyrkogård, i hopp att dock uppfånga dem. Äntligen kommo

* Ur en Minnessång (sid. 317 i Franzéns Valda Dikter).

de och han lyckades övertala dem att stanna över natten. Som vår mor väntade sitt andra barn, hade hon känt det obehagligt att komma som gäst till en ogift ung man och velat undvika detta. Men som det blåste alldeles för svårt att våga överfarten till Öland — där makarna Key först ämnade besöka mor och svärmor, änkefru Beata Key — blev det ingen annan råd än att mottaga den ivriga inbjudningen.

Vid detta tillfälle såg min mor således sig själv oeterligt det framtida hemmet och reste alldeles förbi platsen för sin blivande grav på Ryssby kyrkogård.»

A. C. Raab visade då en så varm beundran för Caroline Key, att vår far förtretade henne genom att säga: »Du skall få se att Raab blir din andra man.» Och när Adam Christians mor föreslog honom än det ena, än det andra giftermålet, svarade han alltid: »Jag gifter mig endast om jag kan få en hustru sådan som Key har.»

Efter Emil Keys död fick Adam Christian Raab veta att den ena av våra morbröder, Carl Fleetwood, var i Medevi. Raab — vars mor dött 1825 och som således satt ensam på sitt Ryssbylund — reste då dit och lagade att han blev bjuden att följa med vår morbror till dennes hem, Vindö. Där stannade han så länge som möjligt, ty vår mor hade som änka flyttat tillbaka till föräldrahemmet, där hon bodde i en av de röda flyglarna. Slutligen reste han, men om en tid kom han igen och då för att fria. Av många skäl ville våra morföräldrar ej att dottern skulle gifta om sig, därför höll man en ständig uppsikt så att intet tillfälle till frieri skulle yppa sig. En gammal släktinge, Carl Cronstedt, sattes till väktare. Men en dag, när alla andra voro upptagna, skedde frieriet, och under väktarens ögon

med hjälp av det sällskapsspel, som sker genom bokstavslappars läggande och utgissande. På vårt barnsliga språk hette denne Carl Cronstedt »Kalkonstedt» och vid detta tillfälle var namnet ej oförtjänt.

Såväl detta första som senare, muntliga och skriftliga, frierier möttes dock med avslag. Men den outtröttliga hängivenheten vann slutligen seger och min mor valde Adam Christian Raab framför andra friare, vilka också anmält sig hos den förtjusande änkan.

Caroline Key befriades genom sitt giftermål från de många och stora obehag, hon som en vid affärer ovan ung änka varit utsatt för. Ej heller hade hennes återflyttning till föräldrahemmet, efter självständigheten i det egna, visat sig som en tillfredsställande anordning.

*

»Även min mors andra bröllop hölls på Vindö den $^{19}/_{9}$ 1826. Jag minnes det naturligtvis icke och ej heller åtskilliga år, som förflöto efter flyttningen till Ryssbylund. Jag och min helsyster, jämte de sedan tillkommande syskonen, bodde i barnkammaren under uppsikt av 'gamla Fia' som allas vår barngumma benämndes. Det är en egen klass, som mer och mer försvinner allt efter som den ena barngumman efter den andra går ned i det tysta, från det tysta vari de levat. Det var hos dem, man egentligen fann den skatt av sagor, visor och äventyr, som från folket alltmer börjat överflyttas till böckerna men därunder förlora sin vilda doft, liksom blommor i glas. Om kvällarna, sedan vi under skratt och prat lekt främmande eller dansat oss trötta av jullekar och vällingen eller gröten blivit expedierad, satte vi oss ner jämte gumman i en halvcirkel kring kakelugns-

brasan. Hon berättade då ömsom sagor, ömsom sjöng hon visor för oss, som med girig uppmärksamhet följde vartenda ord.

Vi gräto över skön jungfrun, som dog av kärlek och sorg. Vi kände det lilla bröstet vidga sig vid riddares och prinsars vådliga bedrifter. Härunder brann elden sakta ned, skymningen bredde sig småningom över rummet, långa skuggor spelade i fantastiska former på väggarna och bildade figurer, vari vi tydligen igenkände riddaren, som red över sjumilaskogen, näcken och havsfrun; trollens huvuden nickade med lysande ögon emot oss ur falaskan; vi ryste lätt och en ilning smög sig längs ryggen, men vilket liv, vilka elektriska gnistor för fantasien! Hur mången gång, sedan berättelsen tagit slut, och gumman behörigen placerat oss i våra små utdragningssängar, kunde jag ej i tysthet tillbringa hela timmar med att själv dikta sagor, om hur jag stred, led och vann — fantasier vilka småningom övergingo och försmälte med drömmarna, som buro min ungdomliga själ långt bort till obekanta land, och med sina lätta vingar bortfläktade de självskapade tårar, som stundom dallrade på den av världssorgerna oblekta kinden! — Vår dyra, oförgätliga mor kom stundom tyst och obemärkt in under dessa aftonscener och kysste oss milt på pannan för något eldigt ord, som vi läto undfalla oss vid en vacker och ädel handling av hjälten och hjältinnan.

Med ett ord: Fia var en person, som i hög grad fängslade barnasinnet med sina sagor och visor, av vilka hon hade ett outtömligt förråd och till vilka jag och min syster voro omättliga åhörare. Många av Geijers och Afzelius' folkvisor, liksom av Hyltén-Cavallius' och Stephens' folksagor, igenkändes sedan som gamla barn-

domsvänner. Och jag är övertygad om att gamla Fia — om hon levat — för våra dagars många sago- och visuppletare skulle varit en fullt lika intressant personlighet som hon var för oss. Kanske icke så litet av sagor och visor — och bestämt många varianter — ha med henne gått spårlöst förlorade. För oss blev, såsom det torde framgå av det ovan sagda, vår barngummas sagor och visor en början till vår uppfostran och en romantisk eggelse för vår inbillning.

När min äldsta syster och jag lärde oss läsa innantill, skriva och räkna quatuor species minnes jag icke. Jag tror att det var vår moder och hennes hushållsbiträde den tiden — fröken Mina Hadorph — samt skolmästar Hedrén, som lärde oss läsa. De, som började lära oss skriva och räkna, voro vår styvfader och en hans bokhållare. Denne hette Armande Estelle, en fransman från Marseille. Som yngling hade denne till Sverige åtföljt en släkting till vår styvfar, för att öva denne — själv yngling — i talandet av franska språket. Denne Karl Johans landsman stannade kvar i Sverige, naturaliserades här, ingick vid Smålands husarer, befordrades till sergeant och blev slutligen arrendator av kronoegendomen Kronobäck. Under många år var han oskiljaktig från Ryssbylund och grundlade där våra insikter i franska språket.

Några år senare erhöll min syster sin första guvernant, och mig meddelades undervisning av en »Guds ords tjänare», Berzén, en rödhårig och fräknig adjunkt i Ryssby prästgård. Enligt tidens sed var han även förlovad i prästgården, med en fattig och livlig brorsdotter till prosten Lindwall därstädes. Denne åldrige änkegubbe minnes jag väl. Han var prydlig som en »Kristi kavaljer» från Gustaf III:s tid och bar ännu sitt

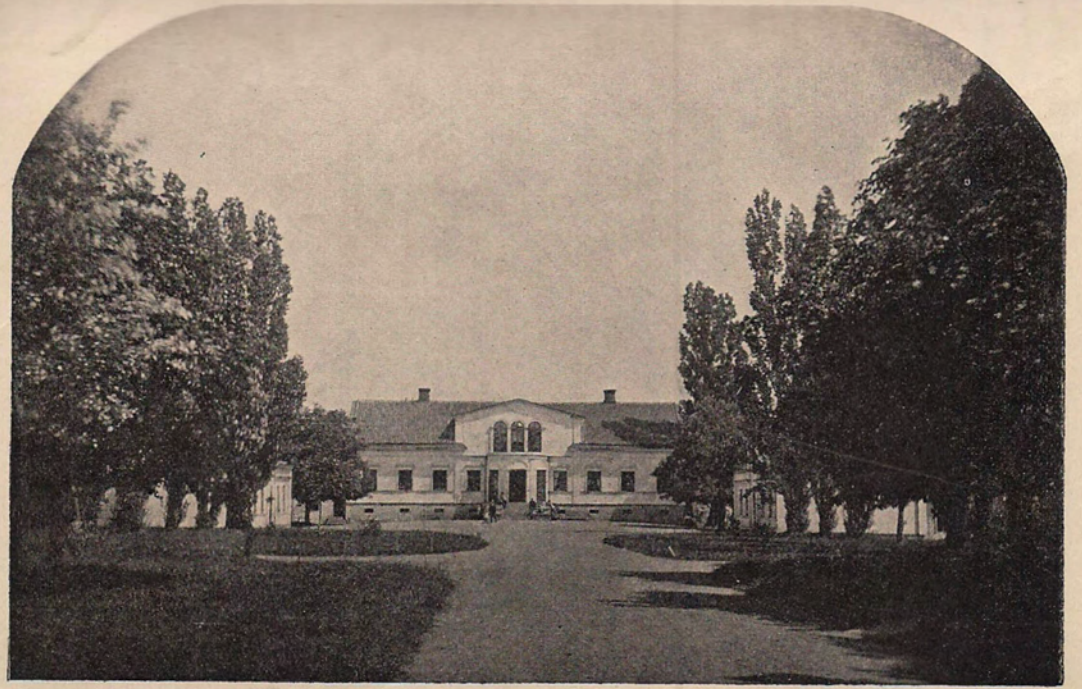

Ryssbylund.

hår pudrat. Väl minnes jag även prästgårdens trädgård med dess syrén- och jasminbersåer, samt i fransk stil klippta buxbomshäckar i form av fettisdagsbullar och dess prydligt putsade, av grästorv danade, hundar med svansar.

Av prosten Lindwall fick jag låna Store mäns levnad av Blanchard.* När gubben märkte huru läshågad jag var samt huru väl jag aktade, huru noga och ordentligt jag återlämnade boklånet, fick jag till belöning taga ihop med Rollins Romerska historia, läsa och läsa om densamma. Denna historias många delar, jämte Geografiskt lexikon för ungdom av Campe, tillhöra mina käraste och tidigaste barndomsminnen.

*

Den stora folkrörelse, som 1813—1814 hävt sina väldiga härböljor över och emot Frankrike — upprörda av Napoleons tryckande despotism, hans omättliga krigs- och maktlystnad — hade år 1830 hunnit att lägga sig till vila och glömmas. Hans tragiska öde hade, långt före hans död 1822, lockat skalderna att besjunga den i världshavet, på S:t Helenas avlägsna klippa fjättrade, kejsarörnen. Under tiden hade reaktionen vid kongresserna i Wien, Aachen, Troppau, Laibach och Verona tagit tillbaka det ena efter det andra, som Napoleon lämnat kvar åt folken av revolutionens goda gåvor. Napoleons konsulat och kejsardöme var endast en glänsande mellanakt i det stora historiska dramat, som började 1789. Vid detta stora krigare- och härskaresnilles

* Senare fann E. K. boken bland sin farfars och jag fick den av honom. Jag äger ännu denna bok, i vilken jag först lärde älska antikens stora män. (Utg. anm.)

fall visade sig åter överallt i Europa de liberala idéerna, som grott ur tusentals, genom den stora revolutionen kringspridda, frön. »Folksuveräniteten,» säger en författare, »var den starka tanke, som till och med under Napoleons oinskränkta herravälde aldrig upphörde att verka —» och till slut medverka att störta det. I samma mån restauration blev liktydig med reaktion; i samma mån som denna visade sig krass och småaktig i jämförelse med den stora revolutionstiden och det glänsande militära segerväldet, desto mer tröttande och simpel förekom denna reaktion.

Plötsligen framlyste, med revolutionen 1830, en tändande blixt genom den dova, åskuppfyllda luften. Den nådde likt en elektrisk gnista överallt, spridande oro bland folken. Då utbröt den polska revolutionen och Belgiens revolution; då genomfördes den stora reformbillen i England, då uppstod Daniel O'Connell's irländska rörelse; då blev don Miguel fördriven från Portugal, då upplågade de Carlistiska striderna i Spanien; då började oroligheter i Schweiz, Tyskland, Italien och Grekland. Frankrike var, under dessa stormår, vulkanen, vars ständiga förebud till eruption erinrade om det tidigare, äktfranska infallet: »vi dansa på en vulkan».

*

(Dessa tidshändelser, dem Emil Key uppfångade ur de vuxnas samtal, lockade honom att börja läsa de små tidningsblad, som då förmedlade sambandet med den stora världen. Han mindes huru bland dessa en »avisa» kom, som ej hade så grovt, grått papper som de andra, som dessutom hade större format, klarare tryck, om vars innehåll de stora språkade mest och som han själv fann »roligast». Det var — Aftonbladet.)

*

För att nu återgå från alla de stora och många världshändelserna till de små och få tilldragelserna, vilka gingo sin tysta och jämna gång, återstår att nämna att jag sagda år — 1830 — erhöll informator, nämligen lundastudenten Otto Manderup Witt. Han var road av att läsa skönlitteratur, poesi som prosa, samt att läsa högt. Nu tillbragtes våra vinterkvällar med lektyr av

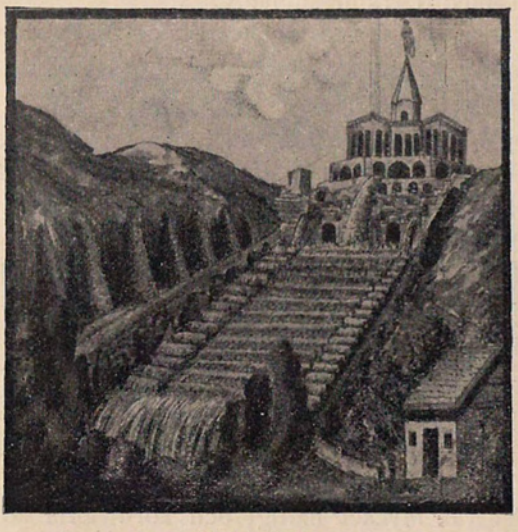

Wilhelmshöhe.
Efter en akvarell av löjtnant Emil Key.

Walter Scott, Cooper och Ingemann — vilkas romaner börja översättas och utkomma —, Tegnér, Nicander och andra dåtida diktare, med Witt som föreläsare. Vi barn fingo nu stundom sitta inne och höra på... Huru stolta voro vi ej att ha detta att berätta för gamla Fia, som dock tycktes vara mindre intresserad därav. Hon var helt och hållet ett folkets barn och under åhörandet gjorde hon en min, lik en hönas, som uppammat ank-

ungar. Om läsningen för dagen gått väl, fingo vi ibland till belöning genomgå planschverk och gravyrer under förmaningen att akta dem väl. Bland dessa var det en bild, som gjorde ett särskilt livligt intryck på mig. Det var en liten målning av min far, föreställande Wilhelmshöhe. Där såg jag de skummande kaskaderna, innefattade i trädens gröna ramar och överst på spetsen templet med Herkulesstoden.*

*

(De vuxna talade stundom om en underlig diktare, som somliga av dem hade sett, men som var död innan Emil Key på Ryssbylund började läsa poesi. Senare lyssnade han ivrigt till vad man berättade om E. J. Stagnelius. Vad min far av detta återberättat meddelar jag nedan:

Erik Johan Stagnelius' far var under 1820-talet biskop i Kalmar. Där levde minnet av E. J. Stagnelius såsom en tungsint och oförståelig enstöring. Han var ovanligt ful: figuren liten, spinkig och krokig; hans djupt liggande ögon voro ljusbruna, ansiktsfärgen rödbrusig. Hans tal var mycket häftigt och kort. Ofta kom han inrusande i sällskapsrummen som en pil. Man väntade sig något viktigt meddelande, men sedan han utstött något alldeles betydelselöst — t. ex. »vackert väder i dag» — rusade han ut igen. Hans klädsel var utan omsorg; borstad var han aldrig. Hans sjukdom — från

* Detta barndomsintryck föranledde min fars två färder till Cassel, först för att själv se Wilhelmshöhe, sedan för att visa mig platsen, kring vilken hans barnafantasi på grund av denna bild så ihärdigt kretsat.

(Utg. anm.)

vilken han under en längre vistelse i hemmet 1821—22 syntes något hämta sig — föranledde behovet av opiat och, i samband därmed, av alkohol men som man då ej allmänt kände orsaken, ansågs han enbart »förfallen». Han syntes sträva efter att vara fadd i sin konversation eller åtminstone efter att i intet avseende röja det, som bodde inom honom. Han fann nöje i att förbrylla unga flickor med oväntade uttryck. Så t. ex. tilltalade han en, vid artigheter van, skönhet med dessa ord: »När ni slår upp era sköna ögon» — han gjorde ett uppehåll och hon väntade spänd på en skaldeingiven hyllning — »så blir det ändå ingen solförmörkelse,» slutade han och lämnade den unga damen i hög grad besviken. En annan gång såg han en vacker, kvinnlig släkting framför spegeln och utbrast med dyster stämma: »Det är ej värt du speglar dig, du vissnar ändå bort.» Allra egendomligast är hans svar till en ung släkting, mamsell Vimmerstedt, som då vistades i biskopshuset och som han stundom lät se en glimt av sitt inre. Vid ett sådant tillfälle klagade han över sin ensamhet, över att ingen människa förstod eller höll av honom. Rörd utbrast den unga flickan: »Tala inte så förskräckligt, Erik Johan; det är flera, som håller av dig än du tror; åtminstone är det säkert att jag håller av dig och ville göra vad som helst för dig!» Med ett plötsligt omslag i stämningen utbrast Stagnelius hånfullt: »Verkligen, du skulle vilja göra vad som helst för mig?» Sårad svarade hon: »Du skall inte håna, Erik Johan, utan sätt mig på prov!» »Det har du rätt i,» svarade Stagnelius. »Vad vill du då jag skall göra?» frågade hon. Han svarade: »Gå ned i källaren, tag en storsill ur tunnan, vattna inte ur den, utan ät den hel och hållen som den är, med både huvud och stjärt — för min skull.»

Stagnelius hade sagt till om att en sill och ett stop svagdricka var kväll skulle ställas in på hans rum, så att han kunde ha dem till hands om morgonen, ifall han behövde dem. Och tenntallriken med sillen liksom tennstopet med drickat ställdes också av samma unga släkting var kväll på sin plats. En egendomlig fröken Johanna Hellenstjerna (f. 1783, † i Kalmar $^{21}/_{11}$ 1828), som uppskattade Stagnelii snille och led av att se honom berusad, brukade ej sällan, under någon förevändning, hämta hem honom från utskänkningsställena.

En sommar suckade den livliga biskopinnan Stagnelius, med mot himlen riktade ögon och händer: »Allt mitt hus står i en kärlekslåga!» Men förhållandena voro tyvärr så som i Heines bekanta dikt: fröken Hellenstjerna var kär i den tio år yngre Stagnelius; denne i mamsell Vimmerstedt och hon åter i en annan!)

*

»1830-talets början var såsom nämnt en ovanligt våken och levande tid. Med formlig hänryckning firades överallt i Sverige 6 november 1832, tvåhundraårsdagen av Gustaf II Adolfs hjältedöd. Att mina föräldrar skulle bevista denna fest var givet. Min informator inbjöds att bliva dem följaktig; fråga uppstod om också jag skulle få följa med? Min moder styrde till att så skedde. Ty på min styvfars undran om jag icke vore för liten, svarade hon: »Små grytor ha också öron.» Händelsevis hörde jag detta och den som blev förtjust det var jag. En son till biskop Kullberg, Carl August, född 1813 och alltså blott nitton år, men som redan året förut erhållit Svenska akademiens andra pris för skaldestycket Leopold, skulle hålla festtalet.

Att detta skulle väcka stort bifall var nästan lika naturligt som att jag, tioåringen — vilken, läsvurm som jag var, redan då befann mig i opposition mot varje klander av detta hjälteminne — var stolt över att det var s v e n s k t. Salen — kungssalen på Kalmar slott — var överfull med folk, alla liktänkande, alla stolta över att vara svenskar; många med ännu personliga minnen av Leipzigerslaget 1813 mot Napoleon.»

E. K., som hade gömt talet, bifogade i avskrift en del av detsamma. Där voro vers och prosa blandade och där sparades ej på stora ord om Carl Johan... »hög som en Gud han sig för världen ter»... och än större om Sverige.

E. K. slutar avskriften med dessa ord:

»Detta smakade både nationalfåfängan och Carl Johan. Talet, med alla sina inkonsekvenser och med sin tydliga Tegnerism, uthärdar ej nutidens kritik, men då var det icke så.»

*

Adam Christian Raab hade intet av »styvfader». För sina två styvbarn blev han verkligen ej endast en fosterfader utan en andra fader. Och i detta förhållande skedde ingen ändring, då han fick egna barn. Vår mor fann honom stundom alltför svag mot oss barn, som alltid litade på hans stöd, när vi t. ex. olovande gått på isen — vid ett sådant tillfälle hade Emil så när drunknat i en damm — eller när vi under koleraåret 1834 hälsat på de då förbjudna bärbuskarna och fruktträden. Koleraåret var en torr och het sommar, med särdeles mörka solnedgångar. Vi barn skulle dricka tjärvatten om mornarna såsom preservativ. Men detta var så vedervärdigt, att vår mor efter några dagar förskonade oss. All-

män förfäran rådde, men för oss barn var förbudet mot bärbuskarna svårare än oron för koleran.

*

Vår mor brukade säga till vår styvfar att man ej borde ha en sådan kärlek till barnen som apan till sina ungar, som av idel kärlek kramade ihjäl dem!

Vår styvfars ömhet för sina styvbarn berodde kanske till en del därpå att han själv redan vid tre år blivit faderlös och att han således kände särskilt varmt för oss faderlösa. Hans far hade som överstelöjtnant deltagit i slaget vid Hogland, blev sedan landshövding i Blekinge och — i hans andra gifte med Anne Beate Ehrenborg — föddes den 13 augusti 1801 Adam Christian på fäderne-egendomen Marielund nära Karlskrona. Modern blev änka 1804, sålde då Marielund och bosatte sig på familjens andra egendom, Ryssbylund, som hennes son sedermera fick billigt lösa av sina tre äldre halvsyskon. Dessa faderns barn i första giftet (med amiral Liljehorns dotter) voro en dotter och två söner. Dottern blev gift med baron Falkenberg och deras dotter, Fredrique, var endast fem år yngre än sin mors halvbror, A. Ch. Raab.

Adam Christian Raab undervisades i hemmet, blev vid fjorton år student i Uppsala och ingick sedermera vid Kalmar regemente. Det var dock aldrig krigstjänsten utan lantbruket och senare politiken, som ägde hans verkliga intresse och hans för alla tidens frågor vakna sinne bidrog att utveckla oss barn till en liknande vakenhet.

Med Caroline Fleetwood-Key hade han fem barn: Anne Beate född 1827; en gosse född 1829 som dog 1832 och det var vid vår vackre lille broders kista, vi

syskon fingo det första djupa intrycket av döden. Sedan kom Agnes (f. 1830), Hugo (f. 1831) och Ida (f. 1833). Men vi hade även en fosterbroder, Axel Arbin.

Vår styvfars halvsysterdotter, Fredrique Falkenberg blev — femtonårig — gift med överstelöjtnant von Arbin, militärbefälhavare på Gottland. Då denne plötsligt dog, reste vår styvfar till Visby för att vara henne till hjälp och råd. Ingen förmögenhet fanns och man beslöt att hon skulle flytta till Kalmar. Sonen Axel Arbin var då 9—10 år, gick i Kalmar skola men var om somrarna på Ryssbylund, för att tillsammans med oss andra läsa för Witt. Senare hjälpte honom vår styvfar att bli frikadett på Karlberg och utverkade att Oscar I betalade hans Mariebergskurs. Hans syster, Charlotte, fick däremot sitt stadigvarande hem hos sin faster, fru Mannerskantz på Värnanäs men var även ofta på Ryssbylund. En annan faster till syskonen Arbin var landshövdingskan Adlersparre, vars dotter, målarinnan Sophie Adlersparre, stundom besökte sina kusiner på Ryssbylund och Värnanäs. Hon var ej lik sin vackra och behagliga mor, född Arbin. Hon hade ett kantigt — ja, mot sin mor t. o. m. frånstötande och kallt — väsen och ett till synes hårt och kärvt sinne, som dock mildrades mycket sedan hon fått följa sin kallelse att bli målarinna och isynnerhet sedan hon övergått till den katolska religionen, som på henne utövade ett stort inflytande i god riktning. Sophie Adlersparre sade sedermera — då vår mor var död — att en härligare modell till madonna kunde hon aldrig fått.

Syskonen Arbins mor var en vacker, ståtlig brunett och barnen liknade henne till det yttre.

Denna livliga, språksamma, fru Arbin med sitt goda huvud och sin företagsamhet var en gärna sedd gäst

i alla släktens hem, även på Ryssbylund. Men hon hade ej många andliga beröringspunkter med vår mor. Detta var däremot fallet med en annan, också i Kalmar boende, dam, en av vår mors verkliga vänner: fru Brithelli. Hon var engelska och gift med skeppsmäklare Brithelli. De ägde hus såväl i själva Kalmar som boningshus med stor trädgård invid slottsmurarna. Båda husen voro inredda med dyrbara och vackra engelska möbler, gravyrer, böcker. En del engelska vanor rådde där även. Fru Brithelli var en sällsynt fin och behaglig företeelse. För sin konst som ryttarinna och även för sin förtjusande dans var hon mycket beundrad. Men det låg alltid ett drag av vemod över henne och hon tynade småningom bort av »spleen». Hon dog — några år efter vår mor — 1839. Hennes man sålde då huset i Kalmar och bodde i trädgårdshemmet med sin ende son, som senare blev gift med vår halvsyster Anne Beate Raab.

En av våra kunskapskällor om gamla tider var en fröken Sjöstjerna från Karlskrona, som följt vår styvfars mor till Ryssbylund som sällskap och hjälp. När A. C. Raab 1826 gifte sig, flyttade hon till eget hus i Kalmar, som låg ensamt i en fördjupning i de då ännu bevarade vallarna. Hon ville aldrig säga hur gammal hon var, och vid en eldsvåda i Karlskrona hade kyrkböckerna brunnit upp, så ingen visste det. Men det tros, att hon vid sin död, omkring 1840, måste varit 103 år. Från sin ungdoms Stockholmstid talade hon om »unge kungen» d. v. s. Gustav III. Vad hon från den tiden mindes tävlade i vårt intresse med vad hon berättade om Bourbonernas — senare Ludvig XVIII och Karl X — vistelse i Kalmar (från $^{25}/_{9}$—$^{23}/_{10}$ 1810).

Vår styvfar fick ärva henne med villkor att giva en årlig livränta till en hennes skyddsling, fänrik Papke.

Årligen gjorde denne ett längre besök å Ryssbylund och var en av de originella figurer, som den tiden hörde till de flesta gamla herregårdar. Han var namnkunnig för sin oerhörda aptit och det är tidsbetecknande att i Kalmar bjöd man honom för att se hans förmåga att äta; ja, man höll i förtid vad om vilka mängder, han skulle sätta i sig! För att ge ett begrepp om dessa må nämnas, att han en gång i vårt hem åt åtta kroppkakor av det berömda öländska slaget, stora som stora rovor, en rätt, som då tillhörde Kalmartraktens liksom Ölands nationalegendomligheter.

*

Medan våra barnaår förflöto i sorglös munterhet och ro i vårt kärleksfulla hem, utvecklade sig hos vår mor den kräftsjukdom, vars orsak förut är nämnd. Först visste man ej orsaken till hennes tilltagande klenhet. Åtskilliga brunnsresor försöktes, bland annat till Medevi*. Från hennes vistelse där berättas att en engelsman, som kommit dit i avsikten att stanna en dag, blev så betagen av vår mors uppenbarelse, att han stannade så länge hon stannade och satt vid varje måltid mitt emot henne, försjunken i en beundran, som bokstavligen förblev stum. Ty engelsmannen kunde endast sitt eget språk och vår mor kunde ej engelska, ett språk, som den tiden mycket litet studerades.

Ett annat vittnesbörd om det intryck, hon gjorde på de mest olika människor, hade vi i närheten.

* Där vann hon en vän i den begåvade, fint bildade fröken Kerstin Leijonhufvud, som sedermera med råd och dåd stödde sin fränka, Sophie Leijonhufvud, då denna började utge Tidskrift för Hemmet. Av fröken Kerstin Leijonhufvud har jag fått åtskilliga drag till min farmors bild.
(Utg. anm.)

Vår närmaste granne var doktor Johan Engström på Knapegården, den sedermera riksbekante utgivaren av Barometern och författaren till skandalboken Björn Ulftand & consorter. Han var född i Småland, men hade varit regementsläkare på Jämtlands regemente och kom därifrån som ny till orten. Han var egentligen kirurg, men praktiserade endast när han någon gång behagade. Så t. ex fanns i socknen en harmynt karl, som Engström fann farlig för de blivande mödrarna. Engström lovade honom tio Rd. om han ville låta fastbinda och operera sig; karlen samtyckte och Engström lär ha fått ett rätt skapligt utseende på honom.

Själv var E. en ståtlig man, stor, stark, svarthårig, med skarpa, stickande bruna ögon. Han hade intelligens och energi, levnadsvett och beläsenhet. Själv mycket intresserad av samspråk, hade han även goda samtalsgåvor och var — under det grannsämja ännu rådde — ett angenämt sällskap på Ryssbylund. Han varken drack eller spelade kort; en syster förestod hushållet och då hon senare gifte sig (med en pastor Kjellerström) behöll Engström hela familjen hos sig i bästa sämja. Hans underhavande klagade heller aldrig, utan hade i honom en god husbonde.

Som alla andra beundrade han vår mor, men hans beundran tog sig egna former. Då han t. ex. en kylig höstafton fann henne för tunnklädd, uttryckte han sin oro på följande sätt: »Om friherrinnan behöver bräder till sin likkista, så har jag just nu utmärkt passande att erbjuda.»

Han hade nämligen börjat sina träaffärer genom köpet av en skogspark, anlagt såg vid sin grannes strömfåra, processade med denne under det han sågade färdigt och rev sedan sågen! Efter detta blev han av

folket kallad trä-doktorn. Men bragden vållade att trädoktorn blev utesluten ur det finare umgänget, dit han hörde. Med vår styvfar låg han i långa och många ägotvister och processer. Men innan vår mor sista tiden blev alltför sjuk, skrev Engström till A. Ch. Raab och bad bevekligt att få komma för att ta avsked av henne, vilket också beviljades.

*

En vinter bodde vi i hyrd våning i Kalmar för att vår mor skulle ha närmare till läkarvård. Men intet kunde hjälpa mot den hemska sjukdomen av vilken vår morfar även led; han dog 1835 i Linköping, efter där genomgången kräftoperation.

I september 1836 gjorde vår mor sin sista vandring. Med en arm över vartdera av sina båda äldsta barns axlar gick hon allén fram till sluttningen mot Knapegårdsängen på andra sidan landsvägen. Vi sutto en stund i ängens ännu gröna gräs och så gick hon, på samma sätt stödd, hem genom trädgården. Dagen efter blev hon sängliggande.

Så tog hon avsked av bror Emil, när denne vid terminens början återvände till Lund för att sedan aldrig återse henne.

Ehuru vår mor efter denna sista vandring egentligen aldrig var uppe, hade hon ej alltid plågor och vi kunde stundom hålla sällskap vid sjuksängen.

Hennes hy var nu genomskinligt blek, den breda vita pannan och de tärda tinningarna, där de blå ådrorna syntes, omgåvos av det fina, kastanjebruna håret. Ögonbågarna voro höga och detta bidrog till det djup, blicken ägde. Det ovala ansiktet, den raka, nedåt lätt böjda näsan, den ej lilla men välbildade munnen voro vackra

Men alla sågo alltid först de underbara, violblå ögonen med deras alltmer himmelska uttryck.

Vår mormor kom ned för att sköta sin dotter till hennes död och även vår morbror, Carl Fleetwood, gjorde ett längre besök och beredde sin syster stor glädje med sin vackra, musikaliska sång. Runebergs första dikter hade börjat spridas. Och det var en sång med text av Runeberg — Vid en källa — som vår mor var särskilt gripen av:

Jag sitter, källa vid din rand
och ser på molnens tåg,
hur, ledda av en osedd hand,
de växla i din våg.

Gärna hörde hon även läsas högt, isynnerhet ur psalmboken, som för den tidens människor ej endast var en andaktsbok utan en mycket älskad poesisamling. Hennes älsklingspsalm var 483, där de Wallinska orden tolkade hennes egna känslor:

En fridens ängel ropar: kom!
Och hjärtat skall ej vackla,
när döden sakta vänder om
den bleka dödens fackla.
Så nöjd jag far den tysta färden.
Jag är så trött, så mätt på världen.

Särskilt torde den versen, som talar om vissheten att efter döden återfinna de på jorden begråtna, ha varit ett uttryck för hennes käraste hopp.

Hennes omtanke räckte till för alla och ännu under januari, då hon led svåra plågor, styrde hon med allt, ja, lät under sitt överinseende sy sorgkläder åt barnen. Även bestämde hon om sina båda äldsta döttrars skolgång i Kalmar, i en, av en änka till lektor Zander, därstädes upprättad, för den tiden ovanligt utmärkt, flickpension.

En vår mors kära vän och granne, var grevinnan Sophie Posse på Björnö.*

Sophie Posses besök vid jultiden var det sista, vår mor orkade mottaga. Sophie Posse fann henne redan då som förklarad. Och när Sophie Posses man senare brukade säga, att han endast visste en, som i skönhet och godhet kunnat jämföras med hans egen hustru och att detta var Caroline Raab, då invände Sophie Posse: att ingen fick nämnas på samma dag som Caroline Raab.

Denna slutade den 13:de februari 1837 sin korta och sköna levnad. Hon förblev oförgätlig för alla, som kommit i en, om än flyktig beröring med henne. Även vardagsmänniskor blevo poetiska, då de talade om den »änglalika» uppenbarelsen. Vad A. Ch. Raab angår, såg man hans ögon tåras ännu som gubbe när han hos någon yngre medlem av släkten Fleetwood mötte ett par ögon, som påminte honom om den underbara blicken från hans ungdoms älskade hustru.

*

A. Ch. Raab ville gärna på sina resor ha något ungt sällskap, som han sålunda kunde gagna och roa. Dels av detta skäl, dels emedan han kände huru svår saknaden efter den älskade modern kändes för den till hemmet återkomne sonen, tog styvfadern Emil Key och

* De hade bland annat givit varandra en minnesgåva i den tidens smak: vardera en likadan ring, flätad av varderas hår, infattat i guld och med varderas namnbokstäver. Ringen med det bruna håret och initialerna C. F. — den tiden skrevo sig de gifta kvinnorna med sitt flicknamn — skänktes sedan av Sophie Posse till hennes dotters dotter med väninnans son. (Utg. anm.)

Witt med sig på en resa till Stockholm under sommaren 1837. Med vakna ögon besåg E. K. då för första gången Stockholm.

*

Bland Ryssbylunds granngårdar var Ebbetorp, som tillhörde kanslirådet Carl Linnerhjelm. Genom honom hade A. Ch. Raab kommit i beröring med Linnerhjelms goda vän, kapten L. W. Kylberg, vilken — såsom begåvad landskapsmålare och illustratör — delade Linnerhjelms konstnärliga intressen. Kylberg var även en stor beundrare av T. Rudensköld och tillämpade dennes undervisningsidéer, såväl på sin gård Såtenäs som i sin socken.

Sommaren 1838 tog A. Ch. Raab ånyo Emil Key med sig på en resa till Västergötland. Resans mål var att besöka Kylberg på Såtenäs och Edward Nonnen på Degeberg.

Förenade genom vänskap som grannskap, verkade dessa båda män för ortens och landets bästa. De intryck, E. K. under besöket mottog, blevo frön, som längre fram spirade. Tio år senare riktade han sin vilja till en fosterländsk gärning mot samma uppgift: ett jordbruk skött i den upplysta och framåtsträvande anda, som han mött hos dessa, av heligt nit brinnande, män. Den tiden ansågs allmänt att den, som var obegåvad för allt annat, åtminstone kunde bli lantbrukare. Den erfarenheten att högt begåvade personligheter gåvo sig helt åt det yrke, man ansåg så underordnat, öppnade även den unge E. K:s blick för den iver och kraft med vilken hans styvfar på sitt håll verkade för lantbrukets höjande. Denna iver ådrog A. Ch. Raab av hans konservativa grannar — bland dem greve Carl Posse på Björnö — omdömet »projektmakare»: ett ord,

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

som i den tidens stillastående landsortsmedvetande var liktydigt med fridstörare.

Icke endast i detta avseende var styvfaderns inflytande betydelsefullt för den unge Emil Key. Alltid återkom han till hemmet viss om att kunna påräkna sin styvfars sympati för de frisinnade idéer, vilka då fyllde luften. Andra ynglingar hade däremot ofta den erfarenheten att dessa idéer i hemmet ansågos farliga, ja, fördömliga.

*

A. Ch. Raab köpte egen gård i Kalmar och om vintrarna bodde familjen tidvis där. I samma hus hyrdes lokal för en skola, just den ovannämnda fru Zanders, som hans hustru önskat döttrarna skulle komma i. Ty hon hyllade ej tidens åskådning om kvinnans bildning:

»Bliv vid din bågsöm, dina band,
stick av ditt mönster emot rutan...»

När hon vid s i n bågsöm utförde vackra blomsterstycken i finaste gobelinsöm, ritade hon själv mönstret och liksom hennes egen bildningshåg ej varit hejdad av »råden till Betty», ville hon att döttrarnas ej skulle förbli otillfredsställd.

Så gingo de i halvpension hos fru Zander. Men denna utmärkta anordning varade tyvärr icke länge, ty ett halvt år sedan de kommit till skolan gifte sig änkefru Zander med sin svåger amiral Sydow och blev i detta äktenskap moder till en dotter, Anna — sedermera fru A. O. Wallenberg — som ärvde sin moders rika begåvning och allmänna intressen.

*

Efter vår mors död hade, som värdinna och husmor, till Ryssbylund kommit änkefru Rudin, som hade sin lille son Waldemar — numera professor Rudin — med sig. Den vackre, livlige och begåvade gossen blev en kär lekkamrat för de yngre barnen Raab och med några av dem var han vän för livet. Samtidigt kom även en ny lärarinna, som hette mamsell Lönngren, men som efter den tidens sed endast kallades »m'amie». Båda stannade några år och gjorde sitt bästa. Men vår styvfar kände starkt behov av en mors myndighet och stöd vid barnens fostran och detta förmådde honom att följa sin döende hustrus önskan att ingå nytt gifte.

*

När Carl Linnerhjelm 1829 avlidit på Ebbetorp, ärvdes gården av hans döttrar Engel (f. 1792) och Helena Maria (f. 1793). Såsom tidigt moderlösa fingo de sin uppfostran i Stockholms den tiden bästa helpension. Såsom vuxna bodde de samman med sin moster, fröken Ehrenstråle, på Ebbetorp. Till den äldsta, Engel, friade nu A. Ch. Raab och hösten 1839 firades bröllopet på Ebbetorp. Vintern 1840 vistades de nygifta i Stockholm under riksdagen och medtogo dit den sjuttonåriga Marie-Louise Key. Engel Linnerhjelm hade från skoltiden i Stockholm en kär vän, Dorotea Martin, hovgravören J. F. Martins enda barn. Hon var nu gift med förste expeditionssekreteraren L. A. Ekmarck*. Familjen Ekmarck bebodde det hus — 37 Regeringsgatan — som Dorotea Martin ärvt efter sin far (det bebos ännu av hennes sonhustru, fru Ida Ekmarck). Det Ekmarckska

* Äldre bror till den docent Ekmarck, som förekommer i Malla Silfverstolpes Minnen.

huset var under 1840—60-talet en samlingsplats för bemärkta personer ur den konstnärliga och vittra världen. Och som de båda ungdomsväninnorna, fru Ekmarck och friherrinnan Raab, återupptogo sitt umgänge, erhöll ungdomen på Ryssbylund tillfälle till bekantskaper, vilka isynnerhet för Emil Key blevo innehållsrika.

*

Engel Linnerhjelm blev en god styvmor och en värdinna, som gav hållning åt hemmet och lagom dämpade den munterhet, för vilken ungdomen på Ryssbylund hade mer frihet än man annars på orten var van vid.

Mamma Engel, som vi kallade henne, var omutligt sanningskär, redbar och vänfast. Hon hade vacker figur, ett fint, behagligt utseende, och hade ärvt sin fars skönhetskänsla. Hon ägde ett utpräglat sinne för färgharmoni och allt som var vackert, och själv klädde hon sig smakfullt. När hennes man en gång skämtat om hennes månhet om sin dräkt, svarade hon: »Jag må kläda mig hur som helst, alla säga ändå, att jag ser yngre ut än du,» och skrattande gåvo vi henne alla rätt. Ty ehuru A. Ch. Raab var tio år yngre, såg han mycket äldre ut, emedan han så tidigt blev vithårig. Även styvbarnens klädsel uppmärksammade hon med intresse. När t. ex. bror Emil, som var en elegant ung man, kom hem med den tidens vackra garnityr av broderade västar och halsdukar — från Parisresan eller Stockholms främsta skräddare, Kæding — ville hon han skulle begagna alla tillfällen att bruka dem, för hennes »ögonfägnads skull». Hennes lynne var något ojämnt, men kom därigenom någon liten fnurra på tråden gottgjorde hon det alltid med behaglig vänlighet.

Hennes syster Lene-Marie var mycket kvick och hon och bror Emil roade oftå varandra och omgivningen med godmodigt kvicka konversationsdueller.

Både hon och mamma Engel hade mer insikter än som voro vanliga bland deras samtida, då »bildningen» egentligen utgjordes av franska och fruntimmersarbeten. Och franskan var verkligen mycket oumbärlig.. Ty den tiden blandade alla äldre så mycket franska ord i talet, att man utan insikt i franska knappt skulle förstått den åldrande generationen. Så t. ex. fanns i Kalmar en f. d. major, nu postmästare, Herrkepé, en hedersman om vilken många roliga historier berättades, isynnerhet emedan han — till och med i den tidens smak — kryddade sitt tal med alltför många franska ord. Så t. ex., när han på ett slädparti skulle köra för mamma Engel, sade han till vår styvfar: »Jag assurerar min käre bror att det är mig en veritabel gloire att vara den aimabla friherrinnans conducteur.»

På Ebbetorp fick man höra talas om gamla tider och märkliga människor, bl. a. den Gjörwellska familjen, i vilken den känslige och skönhetskäre Linnerhjelm varit förtrogen. Där funnos böcker och planschverk från Carl Linnerhjelms tid och flera av hans skissböcker med akvareller och tuschteckningar, liksom hans gravyrer, raderingar, och bilder med aquatinta och crayon. De flesta voro utförda som bilder till hans reseskildringar.*

*

* Carl Linnerhjelm hade 1797 utgivit Brev under resor i Sverige; dessa följdes av Brev under nya resor och Brev under senare resor, vilka gjort honom berömd som svensk naturskildrare både i ord och bild. I Oscar Levertins skildring av Svenskt familjeliv i

»Linnerhjelms svåger var Ulfvenklou. Denne är framställd för eftervärlden såsom enbart en charlatan, vilken grovt missbrukade den vidskeplige Karl XIII:s förtroende. Emellertid vill jag (= E. K.) meddela en händelse, som synes mig visa att Ulfvenklou verkligen hade den egendomliga gåva, man kallar framsynthet. Händelsen vill jag lika litet bjuda till att förklara som bortförklara, även med fara att själv räknas till de i vår tid åter framträdande vidskepliga och övertroende. Nu som för hundra år sedan gå tvivlen på kristendomen jämsides med tilltagande vidskepelse, ty otro och övertro följas åt. Men de personer, som berättade vad jag nu återupprepar, voro så enkelt sanningsenliga, så nyktert fria från allt fantastiskt, att deras vittnesmål varken kan betvivlas eller bortförklaras. Det var min styvfars andra hustru Engel och hennes syster Lene-Marie Linnerhjelm, vilka i min ungdom samstämmigt och lika lydande, men var för sig, omtalade följande:

År 1818 den 5 febr. kl. 10 på aftonen satt Ulfvenklou, då på besök hos svågern Linnerhjelm, i familjekretsen. Bäst det var yttrade han för sig själv halvhögt: »Nu dog lille Karl!» »Vad menar du?» frågade svågern. »Jo,» sade Ulfvenklou, »nu dog Karl XIII!» »Vad i Herrans namn säger du, människa!» utropade Linnerhjelm och fortfor helt förtretad: »Minns alla de ledsamheter du haft förut, och tänk på allt det obehag, du kan få för sådant där prat!» Ulfvenklou svarade: »Du må säga vad du vill, men säkert är att nyss dog Karl XIII. Sanna mina ord, vi skola snart få läsa om det i tidningarna.» Några dagar senare kom också under-

slutet av 1700-talet berättas om Linnerhjelm som vän till Britte Louise — sedermera C. J. L. Almquists mor — och beundrare av Stava, de båda döttrarna i Gjörwellska familjen.

rättelsen om dödsfallet. Denna snabba bekräftelse gjorde intrycket outplånligt på Linnerhjelms båda döttrar, som voro närvarande vid spådomen och lagt den på sinne och minne.»*

*

När även A. Ch. Raabs andra hustru 1856 dog på Ryssbylund, sålde han detta ställe samman med sin hustrus gård Barkeby nära Kalmar och flera andra sina gårdar samt köpte den vackra egendomen Vårby vid Mälaren. Denna egendom behöll han i tio år, varefter han bosatte sig i Stockholm, men ägde fortfarande ett annat ställe, Sikla, i Stockholms närhet.

Sedan han lämnat Ryssbylund gjorde han åtskilliga utländska resor. Under en av dessa lärde han känna en nära femtioårig och helt vithårig, men ännu ovanligt ståtlig och vacker, skotska, miss Christiane Young. Den romantik, som i så hög grad utmärkt hans första giftermål, bestämde även hans ålderdoms äktenskap, som å båda sidor ingicks uteslutande av kärlek. Bröllopet firades 1862 på Rowmore nära Glasgow. Förbindelsen förblev lycklig, men ingen av makarna lärde den andras språk utan de förde sina samtal på fransyska. Denna andra vår räckte till 1866, då samma sjukdom, som

* I B. v. Schinkels Minnen ur Svenska historien, del I, finnes en skildring av Ulfvenklou, där han framstår som enbart charlatan. Och de, som sålunda hållit Ulfvenklou för en bedragare, kunde i hans efterkommandes öde få en bekräftelse av Linnés lära om Nemesis divina: Ulfvenklous son dog av vådaskott ur egen bössa; hans dotter (gift med en kapten Rundqvist) hade en son, som dog sinnessjuk, en annan son omkom genom segling; en dotter dog i armod och även de andra barnen hade att kämpa med fattigdom och svårigheter. (Not av Emil Key.)

berövat honom hans första hustru, även tog hans sista. Hans äldsta dotter Anne Beate, då änka, kunde ägna sig åt hans vård och under de sista åren var han sålunda omhuldad av den innerligaste, barnsliga ömhet.

Han och hans dotter med sina fem barn bodde då i det Bondeska palatset vid Rosenbad, där även Emil Key med sin familj under dessa år bebodde översta våningen.

Ett hjärtlidande bröt under vintern 1872 A. Ch. Raabs kroppskrafter. När fötterna började svullna yttrade han själv: »Döden sitter vid mitt hjärta.» Men hans oförminskade livlighet kom alla att hoppas på förbättring. Han reste ut till Sikla att ordna för sin utflyttning dagen därefter. Men i stället för utflyttningen den 8 juni dog han samma dags morgon i sin dotters armar, så stilla och hastigt att ingen hann tillkallas. På Solna kyrkogård, vid sidan av sin tredje hustru, begrovs A. Ch. Raab.

*

Emil Key har tecknat sin styvfars bild * och i huvudsak meddelas denna teckning i det här följande.

Mellan de olika stadierna av A. Ch. Raabs liv och oavbrutet fortlöpande genom dessa ända till dess slut, ligger en bana, rik på minnen. Den omfattar ett mer än vanligt gott och älskvärt familjeliv, ett mer än vanligt banbrytande och vidsträckt jordbruks- och kommunalarbete, en mer än vanligt varm och frisinnad politisk verksamhet. Detta tillsammans bildar fotställning åt en personlighet, på olika områden typisk för mycket av det bästa i sin tids strävanden, men också av dess rörlighet på ytan och av dess oro på djupet.

Driftig och skicklig jordbrukare fordrade han, såsom sådan, mycket av andra, mest av sig själv. Han var sträng i tanken och orden mot lättjan och håglösheten, men hjärtat

* Se Biografiskt lexikon.

och handlingen ömmade för det ärliga arbetet och det oförvållade lidandet. Han kan sägas vara den som i Kalmarorten först och kraftigast gav väckelse och uppslag till den nyare tidens rationella jordbruk, i vilket han gav föredöme genom ombildande av sina egendomar till mönstergårdar. Hushållningssällskapet återupplivades genom hans initiativ till nya stadgar, och dess verksamhet utvidgades alltjämt under hans ordförandeskap. Han tog en verksam del i stiftandet 1838 av länets brandstodsbolag och var dess ordförande till dess han lämnade orten. Hypoteksföreningen mellan jordägare i Småland föranleddes till en del genom honom, likaså upprättandet av en ränte- och kapitalförsäkringsanstalt för länet. Inom detta var man så van att i A. Ch. Raab se initiativets man att, även när det nya icke utgick från honom själv, vände man sig alltid till honom med anhållan om att ställa sig i spetsen för det tilltänkta. Och städse fann han tid därtill, genom ökande av dagens arbete eller minskning av nattens vila. Oaktat sina många enskilda och allmänna värv ägde han håg och krafter att, i än mer vidsträckt mån, gagna sitt fädernesland genom riksdagsmannaverksamhet. Denna började med riksdagen 1834, varefter han oavbrutet bevistade varje riksdag, först såsom självskriven ledamot av riddarhuset och sedan — allt ifrån det nya statsskickets början till sin död — såsom ledamot av riksdagens första kammare, där invald av Kalmar läns södra landsting. Under riksdagstiderna i Stockholm var han stundom åtföljd av sin familj. Detta var fallet under de sista händelserika åren av 1840-talet. Han var bland dem, som ivrade för en frisinnad ändring av ståndsrepresentationen och 1848 en bland stiftarna av »reformvännernas sällskap», fast han sedermera tillhörde den minoritet inom sällskapet, till vilken friherrarna Hugo Hamilton och V. F. Tersmeden, C. F. Wærn, V. Svedbom m. fl. räknades. Vid 1853—54 årens riksdag, då man allvarligt grep sig an med reformerandet av den dittillsvarande brännvinslagstiftningen, blev A. Ch. Raab — redan ofta förut invald i utskott — ordförande i det särskilda utskott, som för nämnda ändamål tillsattes, ett utskott i vilket flera av riddarhusets mest framstående medlemmar befunno sig. Ej blott genom sin humanitet utan även genom överlägsen sakkunskap och ihärdighet förstod han att medla

mellan de skarpa meningsolikheterna samt åvägabringa det praktiska resultat, vilket allt sedan förblev lagens grund.

Vid 1859 års riksdag var Raab en av dem, som vid behandlingen av den dåvarande norska frågan frimodigast och bestämdast uppträdde på riddarhuset för att hävda Norges självbestämmelserätt i dess inre angelägenheter. Redan vid 1850 års riksdag hade han med värme och kraft kämpat för det då förkastade representationsförslaget och sade riddarhuset att, trots dess starka majoritet för att fälla frågan, »så levde den dock och skulle snart åter röja sin tillvaro». Femton år senare, under de minnesvärda decemberdagarna 1865, hörde jag honom i riddarhusets plenum den femte december lika varmt som sakrikt tala för representationsreformen.

En tidigare talare hade sagt att han, som lutade mot gravens brädd, av sitt samvete manades att rösta mot förslaget. Raab anknöt sitt anförande till dessa ord och yttrade:

»Även jag nalkas detta mål, där redovisningens timme slår och hyser en lika varm känsla för ett älskat fosterland som han. Jag följer, liksom den ädle ledamoten, mitt samvetes röst, min övertygelse, då jag icke blott går att själv, i överensstämmelse med de åsikter jag bekänt i mer än trettio år, rösta för det vilande förslaget, utan skulle skatta mig lycklig, om jag kunde, därest någon ännu är tveksam, i någon mån verka på hans övertygelse för samma mening.»

I reformens genomförande fann A. Ch. Raab en segrande avslutning på sin mångåriga strävan därför.

Just emedan han var djupt genomträngd av fosterlandskärlek ansåg han att landets lycka bäst främjades genom att i tid vidtaga de reformer, utvecklingen gör nödvändiga. Han stod således alltid på den liberala sidan i alla stora kulturfrågor t. ex. humanare strafflagar, förbättrad folkuppfostran, ökad religionsfrihet, m. m.

Vid 1867 års riksdag — den första under det nya statsskicket — blev A. Ch. Raab ledamot av det då nedsatta försvarsutskottet. Han verkade där såsom förut och även framgent med iver för en snar och kraftig försvarsreform. Han yttrade ofta att i fråga om nationalförsvaret frångick han den sparsamhet med statsanslag, som för övrigt var

en av hans ledande grundsatser. Genom sina många utländska resor och den vakenhet med vilken han följde de politiska händelserna, hade han blivit klarsynt för de faror, vårt land kunde bli utsatt för. Men det var icke blott vårt eget lands frihet, som låg honom om hjärtat. När man 1863 i Stockholm bildade en kommitté för att ge uttryck åt sympatierna för Polens frihetskamp och hjälpa de till följd av denna kamp hit anlända landsflyktiga, var han en av deltagarna. Redan under fyratiotalet var han en varm skandinav och vid den ryktbara festen i De la Croix' salong den 11 maj 1848 var det han som föreslog skålen för Fredrik VII. Under kriget 1863—64 var han utomlands men vid hemkomsten uttryckte han sin sorg över att Danmark fått kämpa sin kamp ensamt och när den Nordiska Nationalföreningen i slutet av 1864 stiftades mottog han med glädje kallelsen till dess ordförande. Med stor iver sökte han främja förståelse och samverkan mellan de nordiska landen. Och när den Nordiska Nationalföreningen väckte tanken att, efter dansk förebild, upprätta svenska folkhögskolor, omfattade han denna tanke med den största värme. Några dagar innan han dog hade han kallat till sig nämnda förenings ledamöter för att säga dem att han, på grund av sitt hastigt tilltagande lidande, ville nedlägga sitt ordförandeskap, önska dem framgång i fortsatt strävan och säga dem farväl, emedan han kände att hans dagar ej kunde bli många.

Ännu vid detta tillfälle bevarade han den livlighet och eld, som under hela livet utmärkt honom. Betecknande i detta hänseende är att han som sjuttioårig mottog en utmaning av en ung järnvägsingenjör — sedermera major G. Nerman — till en offentlig disputation, som ägde rum i Slöjdskolans stora sal inför talrika åhörare. Med en fullt ungdomlig värme förfäktade Raab den åsikten att vid framtida järnvägsanläggningar en mindre spårvidd borde användas för att sålunda spara statens medel. I denna ungdomlighet ägde han endast en överman: sin gamle vän general Hazelius, som jag vid samkväm hos min styvfar sett kasta av sig fracken för att svalka sin hetta och — mycket liten som han var — hoppa upp på ett divanbord för att bättre göra sig hörd genom det ivriga sorlet!

Jag har härmed kommit in på ett drag, som icke kan förbigås, om man vill teckna A. Ch. Raabs bild, nämligen hans stora gästfrihet och glädje av sällskapslivet. Ofta samlade han omkring sig icke blott den närmaste släkt- och vänkretsen utan även äldre och yngre framstående personligheter även på tu man hand.*

Vid de angenäma och spirituella samkväm, där A. Ch. Raab var en sällsynt behaglig värd och ofta själen i tankeutbytet, var han lika försynt i fråga om att göra sig själv gällande som villig att låta andra framträda. Oftare fann man honom själv på ungdomens och framåtskridandets sida, än på den mer betänksamma ålderns.

Denna högst ovanliga förmåga att ännu som gubbe uppfatta och sätta sig in i allt sant ungdomligt; detta outtröttliga och allvarliga mannaarbete, börjat redan i ungdomen, då jämnåriga sysselsatte sig med livets lek; denna rastlösa, ärliga strävan för egen förkovran och andras bästa i det enskilda livet; detta lika ihärdiga som livliga deltagande i offentliga värv och ideella meningsutbyten — allt detta var hos A. Ch. Raab på ett eget och oefterhärmligt sätt sammanfogat till ett självständigt helt av osökt originalitet: oroligt och betänksamt, sparsamt och vänsällt, glättigt och ihärdigt, kraftfullt och vekt.

Få unga ha så tidigt erhållit plats i rådgivande människors krets; få åldriga hava så varaktigt som han blivit saknade av den ungdom, han älskade att se omkring sig.

---

* Så t. ex. var S. A. Hedin redan under de senaste åren av sextiotalet en mycket ofta sedd middagsgäst, ty att med »magister Hedin», som han då kallades, diskutera politiska frågor hörde till A. Ch. Raabs största njutningar. Han tog sig gärna av utlänningar, även de som farliga ansedda. Så såg jag t. ex. samman med honom den ryske revolutionären Bakunin, som på flödande franska sökte A. Ch. Raabs medverkan till, jag vet nu ej vad. Detta var på sensommaren 1864, men ännu minnes jag klart den breda, väldiga gestalten med det stora huvudet på en ovanligt kort hals, det tunga, enögda ansiktet, den rullande blicken och den lidelsefulla iver, med vilken han talade sin sak. (Utg. anm.)

Emil Key ledsagade i sina anteckningar styvfaderns bild med dessa ord:

Gud välsigne honom! Och vile han i frid till ett gladeligt återseende!

Adam Christian Raab (på 1860-talet).

Louise Key-Fleetwood.
Efter en blyertsteckning.

III.

Mormor och farmor.

I Norra Tjust bodde länge de båda svägerskorna, Louise Key-Fleetwood och Beata Sundewall-Key, förenade i sina känslor för varandras barnbarn, Emil och Marie Louise Key. Först dessa och senare även de Raabska barnen reste ofta med föräldrarna landsvägsledes till Norra Tjust.

Mormor på Vindö begagnade sig för resorna till Ryssbylund stundom av fartygsskjuts från Jungfrusund, ett sätt att färdas, som under den första hälften av adertonhundratalet ganska mycket användes även av

de högre klasserna, vilka därvid anlitade något av de segelfartyg, som för detta ändamål voro bekvämare utrustade än de övriga. Hos mormor på Vindö var allt rikligt och rundligt: väldiga ostkakor och gräddkakor, saffranskransar och gorånshögar voro i barnbarnens sinnen förbundna med mormoderns hem och ömhet.

Hos farmor blevo besöken mindre täta på grund av den stora förändringen i hennes liv.

På Utrike i Lofta socken bodde en italienare, Lautier. Han var genuesare med ett fint utseende, raka drag, mörk italiensk hy och ursprungligen svart hår, som var grått när vi sågo honom. Hans intelligens var skarp och det var mycket roligt att höra honom tala. Han hade varit italiensk generalkonsul i Stockholm och hade under Napoleonstiden fått ett av svenska staten utfärdat kaparbrev. Detta torde han på något sätt ha missbrukat och ej gjort rätt för sig till svenska staten. Han lär därför ha blivit dömd till döden, men sedan hans då ännu levande, italienska hustru i Stockholm gjort knäfall för konungen — såsom det den tiden brukades vid en nådeansökan — blev han benådad. Över hans anseende kvarlåg dock en skugga och folkfantasien gjorde honom till f. d. »sjörövare».

Som änkling hade han först hushåll samman med sin gifta dotter, majorskan Gripenskjöld, men hennes häftighet blev för orolig för den åldrande fadern, som satte henne och hela hennes familj med underhåll på en gård bredvid Utrike. Han såg sig nu om efter ett nytt gifte och hans tankar gingo då till änkefru Key, som han redan under den tid hennes man, Carl Fredrik Key, arrenderade Horn på Öland, blivit bekant med. Beata Key hade ej endast ett gott anseende för sin redbara karaktär, sitt förstånd och sin duglighet som husmor, utan hon var, ehuru nära femtioårig, ännu

vacker och ungdomlig. Beroendet av den milde och försynte sonen hade icke varit svårt för hans moder. Men när sonen dog hade hon svårare att finna sig i beroendet av sina små barnbarns — Emil och Marie Louise Key — förmyndare, kapten C. J. Key på Edshult, deras faders frände, som framför allt stod på barnens bästa. När därför den sjuttioårige, förmögne Lautier friade, erhöll han ja. Och så fick hennes sonhustru, Caroline, såsom ung, nygift friherrinna Raab på Ryssbylund, därstädes mottaga besök av sin, likaledes nygifta, svärmor, fru Lautier.

Så länge Lautier levde — han dog 1843 — bodde de på hans gård Utrike i Lofta socken. Lautiers dotter, fru Gripenskjöld, som bodde i närheten, gjorde styvmoderns liv ganska surt. Glädje av det vunna välståndet fick hon först när hon, för andra gången änka, flyttade till Västervik, där hon hade så väl sin sondotter Marie Louise Key som sin sonson Emil Key i närheten. Farmodern kunde nu av båda barnbarnen omhuldas till sin död 1858.

Mellan de båda svägerskorna, Louise Key-Fleetwood på Vindö och Beate Sundewall-Key var, trots den stora lynnesolikheten, förhållandet gott. Med åren sammanslötos de alltmer i känslan för nyssnämnda avkomlingar till den förstnämndas tidigt döda dotter och den senares än tidigare döde son. I ett brev från änkefriherrinnan Louise Fleetwood på Vindö till änkefru Lautier i Västervik skriver den förra: »Med glädje skall jag säga dig att vår älskade Emils Bok vunnit mycket bifall av dem, som läst den; nu läser min goda Caroline den högt för mig.»*

* Den vårvintern 1846 utkomna »En resebeskrivning av E. K.». Caroline är hennes sonhustru, gift med Carl Fleetwood.

Brevbefordran är tidsbetecknande. Så anbefalles fru Lautier att befordra det brev, en annan person lämnat brevskrivarinnan till en fjärde, liksom att befordra ett inneliggande brev från brevskrivarinnan till Helgerum och för det ändamålet taga reda på »Postgöran», som tre gånger i veckan vandrade mellan Västervik och Helgerum!

Vindö arrenderades för huvudarvingarnas — Emil och Marie Louise Keys — räkning av morbrodern Carl. Men när Marie Louise gift sig med Carl Raab på Helgerum och den förre i grannskapet av Helgerum köpte gården Sundsholm, sålde de sina delar i Vindö till sin mors äldste bror, Carl Fleetwood. Denne var vacker som alla syskonen, med en lugn elegans i hållningen. Han dansade väl, blåste flöjt och sjöng vackert, skrev ledigt tillfällighetsvers och var mycket bemärkt i sällskapslivet för sitt älskvärda väsen. Genom dessa egenskaper hade han till brud vunnit en dotter av den ovannämnde Sixten Sparre. Carl Fleetwood var dessutom mycket godsinnad och vänlig mot alla.*

* Ett exempel härpå må såsom betecknande anföras. Under några årtionden ägde Småland en berömd stortjuv, som stundom anlade fruntimmerskläder och därför kallades Lasse-Maja. Hans humor liksom hans ädelhet — han stal nämligen ofta från de rika för att ge åt de fattiga — gjorde honom till en slags folkhjälte och i min barndom sysselsatte han livligt fantasien. En gång, då Lasse-Maja just avtjänat några av sina ofta återkommande fängelsestraff och ingen ville ge honom arbete eller hjälpa honom att börja ett bättre liv, tog Carl Fleetwood honom till sig på Vindö och behandlade honom med stor vänlighet. Han hade honom ofta med sig på sina jakter och höll långa samtal med honom samt försökte få honom att inse företrädet av ett hederligt liv. Carl Fleetwood gick så långt att, när han som major under krigsåret 1848 var kommenderad till Fyen samman med en del av svenska armén, var det åt stortjuven, han anförtrodde magasinsnycklarna! Carl Fleetwood fick ej ångra

Anledningen till det ovannämnda brevet var att sända fru Lautier »millioner de allra hjärtligaste tacksägelser för all visad godhet» under det besök, Louise Fleetwood gjort hos henne i Västervik, av hälsoskäl. Ty den njursjukdom, som året efter slutade hennes liv, var redan börjad. Hon berättar att återresan till Vindö gått utmärkt: att två gånger på vägen hade vänner, som bodde vid denna, kommit ut med brickor för att bjuda kaffe och godsaker. Klockan sex på afton, skriver hon, var jag »vid det älskade V i n d ö, där allt blomstrade och var uti sin fägring för min ankomst... Men var jag då så trött, att sängen blev det bästa sedan teet var drucket. Vad jag sedan lidit kan jag ej säga.»

»Men nu,» fortsätter hon, »sitter jag klädd i den vackra klänningen som Du givit mig, som alla tycka om och som är så varm och skön för mig.» Hon ber: »skriv mig till är Du snäll och låt mig veta om mina vänner. Jag drömmer beständigt om Eder och vaknar med flyttningsbesvär, som alltid är med uti drömmen. Min sömn är här lika ofullkomlig huru tyst här är — men ack, det L j u v a landet, som jag får dagligen skåda, om bara krafter och väderlek vore att jag kunde komma ut, kanhända bättre bleve med mig... Reser Du till Helgerum? nu är det så skönt att komma och se naturen uti sin g l a n s.» Hon ber »av hjärta och själ hälsa alla vänner, Du vet, som visat mig välvilja och deltagande». Hon meddelar om ett stundande besök av den gifta dottern Louise Geethe med de sina samt om sonen Carls hemkomst till Vindö och tillägger: »då s a m l a s barnen, Gud give att jag kunde därav glädjas som d e förtjäna!»

sitt ädelmodiga förtroende, ty Lasse-Maja skötte sig utmärkt. Men efter sin gynnares återkomst kunde Lasse-Maja ej längre stå emot sin natur utan hängav sig åt sitt forna liv.

(Utg. anm.)

Den i brevet nämnda dottern Louise Geethe fick en son, Carl *, hos vilken det från mödernesidan ärvda skönhetssinnet gick i arv. Louise Fleetwoods yngste son, Victor, hade däremot mer av sin fars praktiska intressen. Genom sitt ovanligt vackra och ståtliga utseende, sitt stilla och milda väsen liknade han, mest av syskonen, den hädangångna systern Caroline. På samma ställe, där hon miste sin förste man — Virum — höll brodern 1829 bröllop med sin regementskamrat ryttmästare Svenssons styvdotter. Deras första hem var på Ogestad, som Victor Fleetwood arrenderade. Och det var under ett besök där, som Louise Key-Fleetwood den 4 maj 1847 avled.

Hon efterlämnade hos sina barnbarn ett outplånligt minne av sitt hjärtegoda, ljuslynta solskensväsen.

*

Emil Key börjar sina släktanteckningar med mottot: ou est la femme? När jag frågade honom om orsaken, svarade han: att alla de kvinnor, han i sitt närmaste stamträd, liksom i sin senare familjekrets, rönt inflytande av, varit ovanliga. Och detta ej endast genom hängivenhet och andra äkta kvinnliga egenskaper. De hade alla varit utpräglade karaktärer; somliga originella personligheter, några med avgjord andlig begåvning. »Sålunda,» sade han, »vann jag den aktning för kvinnan, av vilken följde att jag redan på 1840-talet, då kvinnans rättigheter började avhandlas, fann dessa rättigheter självklara. Så var också förhållandet med min styvfar, som från samma håll som jag hämtat sina erfarenheter om kvinnans väsen och förmåga.»

* Tidningsredaktör i Kalmar och tillfällighetsdiktare.

IV.

Syskon.

Emil Key och Axel Arbin ägnade sitt första ungdomssvärmeri åt varandras vackra och älskvärda systrar. Av svärmeriet blev endast en livslång vänskap. Ty båda de unga flickorna gifte sig, Charlotte Arbin med sin kusin Fredrik Mannerskantz och Marie Louise Key med Carl Adam Raab, hennes styvfars brorson.

Det är redan nämnt att A. Ch. Raab — jämte en halvsyster — hade två äldre halvbröder. Den äldste av dessa fick gården Kråkerum nära Mönsterås och gifte sig med en flicka i grannskapet, fröken Sophie Ulfsparre på Em.

Denna hade i sin ungdom varit hemligt förlovad med A. F. Netherwood, som 1788—90 deltog i finska kriget; 1795 gick i Napoleons tjänst, följde honom till Egypten och vid flera tillfällen utmärkte sig. Under ett besök i Sverige gav han Sophie Ulfsparre flera presenter, bland dem ett guldur, han fått av Napoleon. Andra gången, han reste ut, sändes han till St. Domingo, där ett negerupprör skulle kuvas. Där glömde han sin svenska flicka och förlovade sig med en kreolska, men blev under en drabbning så illa sårad att han kände sig förlorad. Giftermålet påskyndades och han hade varit vigd endast 20 dagar, då han den 20:de april 1803 avled.

Sophie Ulfsparre berättade på äldre dagar att hon en aprilafton satt ensam i månskenet, då hon fick se Netherwood inträda. Hon ilade mot honom men han drog sig undan och försvann utan ord. Långt därefter fick hon veta att han just den stunden dött.

Efter Netherwoods död gav Sophie Ulfsparre den nämnda guldklockan till Netherwoods familj. Men hon behöll dock en liten ring, som hörde till klockan.

Senare såldes Kråkerum och kronogodset Kronobäck — med dess vackra ruin efter det forna slottet — arrenderades. Sonen Carl Adam arrenderade det efter faderns död och dit förde han, efter bröllopet på Ryssbylund 3 juli 1842, sin brud. Men som han samma år köpt det gamla godset Helgerum i Södra Tjust flyttade han dit, där han även beredde ett eget hem åt sin mor, som kärleksfullt omhuldad där slutade sina dagar.

*

Marie Louise Raab, född Key, lever ännu. Då hon 29 okt. 1913 fyllde 90 år skrev jag — mycket mot hennes vilja — en skildring av henne.* Jag meddelar här det väsentliga av denna skildring. Och ej endast av det skäl, jag då angav: att jag »så många gånger haft den vemodiga glädjen att skriva om kära döda, att jag en gång velat erfara glädjen att i levande livet få säga en älskad människa huru djupt jag i alla livets skiften vördat och välsignat henne». Nej, emedan hennes minnesgoda kärlek för släkten varit min bästa hjälp vid utfyllandet av min fars barndomsminnen, får hennes bild ej saknas i samband med den del av hans minnen, som även äro hennes.

* Se Idun 13 dec. 1913: Vad man ännu kan ge livet vid nittio år.

På själva sin födelsedag 1842 gjorde Marie Louise Raab sitt inträde i det nya hemmet Helgerum, där makarna sextio år senare (1902) kunde fira sitt diamantbröllop med varandra och med det härliga stället. Efter mannens frånfälle samma år förblev Helgerum ännu några år hans änkas hem. Men 1906 flyttade hon till Stockholm, där hennes enda dotter Cecilia — gift med nu pensionerade generalen Fredrik Holmquist — var bosatt och även den ende sonen, Ossian Raab, sedan denne sålt det gamla godset Fogelvik, vilket — jämte Åkerholm — voro C. A. Raabs egendomar i norra Tjust. Ur den ring av barn, barnbarn och barnbarnsbarn, som med hängiven ömhet omsluter den gamla, har döden brutit den älskade dottern. Denna som alla andra sorger, dem åren medfört, har den vördnadsvärda gamla mött med en resignation, som icke är ett uttryck för ålderdomens vintersvala apati. Nej, den har tvärtom i tidiga år som i sena härflutit ur själens upphöjdhet över jordiska öden och en trosvisshet utsprungen av den vida och ljusa kristendom, hon åt sig danat efter sitt eget väsens art. Hennes livsförhållanden ha gynnat hennes anlag för det begrundande, snarare än för det verksamma livet. Med undantag av några kortare utländska resor och en rad vintrar i Stockholm, under sin framstående och mångsidigt verksamme mans riksdagstid, satt hon stilla på det sällsynt naturskönа, men ovanligt ensliga Helgerum. Men hon ägde den mest öppna villighet att upptaga allt det stoff för humoristiska eller allvarliga iakttagelser, som människorna tillförde henne. Hon fördjupade sig i böckernas värld, och hon tillägnade sig med oavlåtlig vakenhet alla de små eller stora glädjeämnen, som naturen erbjöd. Hon är typisk för det förra århundradets begåvade och själ-

fulla kvinnor, som nödgades tillbringa livet i ensliga och impulsfattiga landsbygdsförhållanden, men där skaffade sig en bildning så förfinad, en livserfarenhet så genomtänkt, att man på dem kan tillämpa ett Björnsonord om konsten att »kunna leva av ett löv». Allt vad Marie Louise Raab under sitt långa liv upplevat, allt vad hennes rika känsla och klara tanke upptagit, har inom henne omvandlats till visdom, visdom i livs-

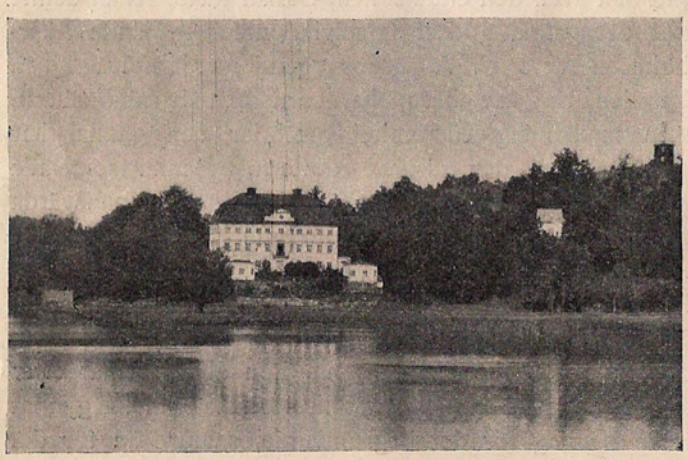

Helgerum.

förelse som i livssyn. Hon har den i Sverige ovanliga naturgåvan: en psykologisk blick. För denna är det ej nog att ytligt iakttaga människorna och deras öden. En sådan blick vill genomtränga bevekelsegrunder och rörelsekrafter. Men hennes psykologiska klarsyn är icke den kalla, som uppspårar svagheter och löjligheter. Hon ser dem visserligen, men hon ser djupare och upptäcker då en känsla eller egenskap, som kan försona med svagheten eller löjligheten. För henne har aldrig någon

MARIE LOUISE RAAB, född Key.

Efter fotografi den 29 okt. 1913 då hon fyllde 90 år.

människa varit helt förkommen eller obetingat tråkig; med det finaste spårsinne har hon upptäckt något älskvärt eller åtminstone aktningsvärt hos alla. Medan det finnes andra spirituella människor, från vilka ingen går utan att känna sig olyckligare — emedan man fått en sämre tanke om världen och sina likar — så är det visst, att ingen gått från Marie Louise Raab utan att tänka bättre och förstå mer om livet och människorna.

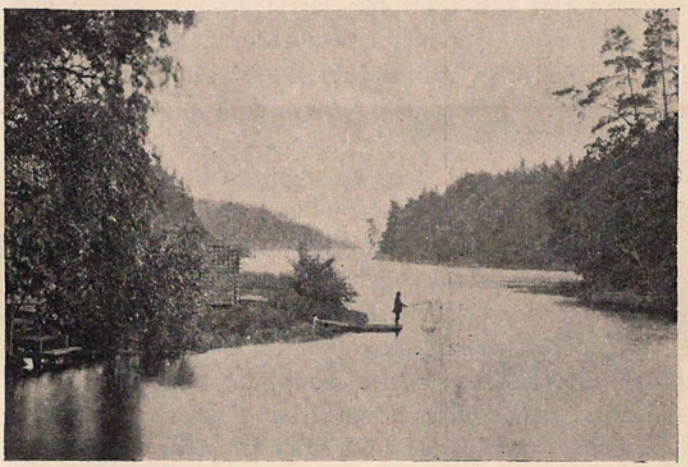

Utsikt från Helgerum över en vik av Östersjön.

För denna, med den fullkomligaste måtta och jämvikt danade, natur äro ej allenast hårda ord eller orättvisa omdömen omöjliga: det trångsinne eller den tanklöshet, de överord eller överdrifter, som beteckna de flesta människors domslut, äro för Marie Louise Raab helt enkelt omöjliga. Mildheten minskar ej omdömets klarhet. Ty denna mildhet är icke den färglösa välviljans, den är den fullt klarsynta men personligt lidelsefria och storsint fördragsamma mildheten. Denna mildhet

— vilken man med ett enda ord kan karaktärisera som den Frödingska — är en ofelbar slagruta för att finna källsprång även i de torraste naturer. Marie Louise Raab uttryckte själv en gång den grundsats, som för hennes människouppfattning är den bestämmande, när hon till sin brorsdotter — den då sjuttonåriga sedlighetsfanatiker, som nu skriver dessa rader — yttrade: »Ditt absoluta omdöme är naturligt för din ålder. Ty då ser man rätt och orätt lika klart avgränsade från varandra som de vita och svarta rutorna på ett schackbräde. Men när man levat längre, ser man att det vita lika ofta flyter in i det svarta, som det svarta i det vita.»

Denna rättvisa syn på verkligheten har hon behållit. Och icke endast i sådana fall, då objektivet är lätt utan även i de, då personliga känslor komma de flesta människor att förgå eller förhasta sig, tappa besinningen eller förrycka perspektiven. En sådan personlighet gör också luften omkring sig renare. Förtal, ränker, småsinne tyna i en sådan atmosfär; envar blir ofrivilligt varsammare om sin nästa än annars. Marie Louise Raab har därför under sitt långa liv aldrig varit inblandad i någon »historia», som behövt redas upp, men väl med finkänsliga händer löst av andra tilltrasslade härvor.

Det har alltid varit med en känsla av helg, som den kring Marie Louise Raab uppväxande ungdomen släktled efter släktled samlats omkring henne. Ty nästan i än högre grad än de äldre finna de yngre hos henne medkänsla i sorgen och medglädje i lyckan, förståelse för sina strävanden och råd i sina förvecklingar. Huru vi alla minnas henne i länstolen framför balkongen med utsikt åt den långa fjärden, i vilken en av stora ekängar

omsluten ström utföll och som själv utmynnade i den skärgård, från vilken Liljefors hämtat många motiv. Om sommaren såg man från balkongen ned i terrassens myller av vita rosor, de rosor, som redan funnos då Sophie Leijonhufvud — sedermera Esselde — på Helgerum levde sitt barndomsliv. Den milda doften av dessa gammaldags rosor, sammansmält med brisen från havet, blev som en symbol för den ljuvlighet, i förening med fin sälta, som för de unga gjorde Marie Louise Raabs väsen så omedelbart intagande och så omedvetet förädlande. Hur ofta lyssnade man ej tjusad till den lugna, uttrycksfulla stämman, när man krupit ihop kring samma länstol, men nu ställd framför skymningsbrasan. Aldrig fick man höra nog om flydda tider, om kända och okända människor, om underliga öden. Öden, som kommo en att drömma, medan brasans flammor glimmade i den stora glaskronans prismor, under det ljus och skuggor lekte ta fatt på de mörka väggarna i den runda musiksalongen av två våningars höjd. Stundom lyste en flamma upp porträtten av det gamla herresätets forna ägare, bland vilka den förnämligaste var den myndiga fru Anna Cederflyckt, som ägde och regerade en stor del av Tjust, och nu såg ned från väggen i änkedräkt och citron i hand.*

Ju äldre man blev, dess bättre förstod man att de yttre drag, vilkas skönhet man sedan barndomen beundrat, fullt motsvarades av den inre adel och harmoni, vilka på alla verka så välgörande.

Marie Louise Raabs fint utpräglade personlighet har livet igenom bevarat sin egenart utan att någonsin göra

* I Boken om Tjust av Ada Rydström finnes en vacker skildring av såväl Helgerum som av Fogelvik och Åkerholm.

intrång på andras. Och som hon själv alltid gått sin egen stilla väg, har hon haft full förståelse för de kvinnor, som gjort detsamma. Hon har under 1800-talet med glädje bevittnat varje nytt steg, som tagits mot kvinnans frigörelse. Sålunda stod hennes namn på petitionslistan för kvinnans rösträtt. Att hon dock ej gillar alla nya tankar och rörelser, bör betonas; ej heller får någon tro, att hon obetingat delar mina meningar. Men alltid har hon uttalat sin avvikande åsikt med så finkänslig hovsamhet, att hennes klander varit älskvärdare än de flesta människors beröm. Denna fina taktkänsla, denna aktning för allt äkta mänskligt har gjort henne lika mot unga som gamla, mot obegåvad som begåvad, mot låga som höga. Ja, hon har lyckats i det annars omöjliga: att behaga alla och dock alltid förbli sig själv. Hennes långa levnads lopp är sällsynt skönt, ej genom vad hon verkat men genom vad hon varit.

Marie Louise Raab är nu vid nittiotvå år ett i ordets djupaste mening uppbyggligt vittnesbörd om att ålderdomen ej behöver förringa själen, ett bevis för vad man ännu i hög ålder kan giva livet.

Här menas då ej vad man vanligen kallar »oförminskade själskrafter». Också i detta avseende är hon ganska sällsynt. Hennes minne för gamla tider är lika friskt som hennes intresse för allt betydelsefullt, som sker runt om i världen. Hennes med klar handstil skrivna brev äro alltjämt, genom sin innehållsrikedom och sin sympati, de många mottagarnas glädje. Hennes berättarkonst är lika fängslande, hennes samtalston lika fint behagfull som de alltid varit; klarheten i hennes uppfattning, värdet i hennes omdömen äro oförminskade. Men sådana och liknande intellektuella krafter

har man funnit hos andra gamla utan att dessa bevarat sin själ så oförldsligt ren, sitt hjärta så levande varmt. Hos denna gamla finnes ej skugga av bitterhet mot livet, av misstro mot människorna; ingen skymt av den trånga gamlings-självviskhet, som är likgiltig för allt, vilket ej angår det egna jaget; intet av det avtagande livets agg mot livsrikedomen, intet av den hjälpbehövandes maktlust mot sin omgivning. Den djupa anspråkslösheten gentemot livet och människorna, den soliga tacksamheten för vad de oväntat giva, äro nu — då hon sitter som släktens vördade äldsta — alldeles desamma som i hennes ungdom då hon själv ej tycktes ana att hon var beundrad för sin fägring.

När hon vid några och tjugo år genom ett svårt benbrott blev illa halt för livet bar hon denna, för en ung skönhet svåra, prövning med största lugn. Och så har hon även burit de försakelser, den med åren alltmer minskade rörligheten ålagt henne. »I år,» skrev hon, »har jag 'köpt mig sommarnöje' i form av en rullstol och utsträckt mina färder ända till Skansen» — det verk för vilket hon alltid hyst livligt intresse, dels som gammal vän till Hazeliuska släkten, dels på grund av den svenskhet, som betecknar henne likasom bröderna Emil Key och Hugo Raab.

*

Om sina halvsyskon — vilka alla voro döda, då Emil Key började uppteckna sina minnen — har han gjort några korta anteckningar. Så säger han: »Min yngsta syster Ida och min äldsta syster Anne-Beate påminde i växten och gången om vår avlidna moder. Agnes var till figuren mera kortväxt, men hon så väl

som Anne-Beate erinrade däremot i ögonens färg och i blicken om den hädangångna, med de 'violblå' ögonen.»

Det var den yngsta, Ida, som först föll offer för den möderneärvda sjukdomen. Hon var född 1833 och gifte sig $^{6}/_{1}$ 1854 i Stockholm — där familjen vistats under vintern — med sin syssling, friherre Anders Koskull, fideikommissarie till Ängaholm bredvid Alvestad. Då hennes sjuklighet började, sökte hon först bot i Marstrand, senare i Nizzas milda klimat, men på nyåret 1865 kom hon till Stockholm för den kräftoperation, som då var enda hoppet om hälsobot. Hennes medelhöga, spänstiga gestalt var ännu full av behag, hennes gång ännu svävande lätt; hennes stora, ljusbruna ögon, som alltid utstrålat glädje och godhet, hade nu en blick så själfull, att den helt visst liknade hennes moders, oförgätlig för alla, som mötte den under sjukdomsåren. Samma själsstyrka som modern ägt inför döden, fyllde även hennes dotter, som vid blott trettiotvå år beredde sig att lämna livet och lyckan. Det ljusa skämtlynnet, den älskliga glättigheten voro visserligen dämpade men ej försvunna. Innan hon opererades, bevistade hon uppförandet av Beethovens Fidelio*, ty under de mörka dagar, som stundade ville hon höra denna musik inom sig. Före sin operation hade hon som sin mor, med största omtanke ordnat allt i förväg; tänkt på alla sina kära, uttryckt alla sitt hjärtas önskningar för de efterlevande i ett långt innerligt brev till maken, där hon sagt honom sitt tack och farväl. I detta avskedsbrev hade hon, beträffande det sista vilorummet, endast bett att ej bli lagd i den Koskullska familjens grav-

* Hon tog mig med och detta blev mitt första stora intryck av Beethoven. (Utg. anm.)

kapell, utan att få vila på något ställe »där solen skiner och där blommor växa». Dessa ord, tillika med hela brevets gudsförtröstande och evighetstroende anda, ingav Emil Key nedanstående dikt, i vilken han uttryckte sina känslor för den oförgätliga »minsta» systern, som ännu döende hade ömma hälsningar till vart och ett av de älskade syskonen.

Det var en tid i vårt gamla bo
då du i oskuld, i hopp och tro
med femtonårigt, med glättigt öga
såg in i livet, i döden föga
och fann så ställen — i tankens vår,
i lätta skämtet, i känslans tår —
»där solen skiner och där blommor växa».

Det kom en tid i ditt eget bo
då du åt maken gav hand och tro,
då hoppfullt öga såg livet banat
och sommarn lova vad våren anat;
då kindens rodnad och blickens själ
och kärlek sade: vi känna väl
»var solen skiner och var blommor växa».

Det var en tid, när på plågans bädd
din själ av smärtan blev högtidsklädd;
då log du ännu med fridfullt öga
ty bortom döden stod klart det höga,
det högre liv — och i sorgens vård
där fann du ännu en blomstergård
»där solen skiner och där blommor växa».

Det kom en tid — och i gravens bo
du slumrar stilla i frid och ro;
den är nu slutad din blomsterlevnad,
och formens sköna, men sköra vävnad
för alltid vissnat. I bättre skrud
du lever evigt. Du är hos Gud:
»där solen skiner och där blommor växa».

*

Nästa syster, som drabbades av arvsjukdomen, var den näst yngsta, Agnes, född 1830.

En av de många sönerna på Såtenäs hade blivit lärare vid den på Bo nära Kalmar upprättade lantbruksskolan. Senare arrenderade han Bo av dess dåvarande ägare A. Ch. Raab. Många voro de färder, Hjalmar Kylberg gjorde mellan Bo och Ryssbylund och ej så sällan med de den tiden s. k. apostlahästarna*.

När Hjalmar Kylberg, som var så flärdfri att hans brott mot »konvenansen» var honom likgiltigt, uppträdde som »vandrande riddare», var det således endast en, som uppskattade hans avvikelse från seden. Denna var Agnes Raab, henne, som besöken egentligen gällde. För henne tjänade Hjalmar Kylberg, som Jakob för Rakel, i många år, vilka dock, genom den varmaste kärlek, syntes det unga paret korta. Bröllopet stod på Ryssbylund $^{24}/_{2}$ 1855. Det första hemmet, Bo, utbyttes snart mot Ryssbylund, som A. Ch. Raab sålde till sin måg, när han beslöt lämna orten. Ej blott önskan att minska mångfalden i sin verksamhet men även lusten att vara närmare det honom alltmer intresserande politiska livet, bestämde honom för att flytta till Stockholm.

På Ryssbylund pryddes nu väggarna av många vackra landskapstavlor — bland dem en stor duk över Trollhättan, i dess då alldeles okränkta skick — och blomster-

* Uttrycket innebar, då det brukades om »herrskapsfolk», ett visst klander för bristande hänsyn till det »ståndsmässiga», en fördom, som ännu i min ungdom var fullt levande. Vi kusiner på Sundsholm och Helgerum fingo t. ex. ej vandra de $^{5}/_{4}$ milen till varandra: det fanns ju vagnshästar! På vattenvägen däremot fingo vi ge oss av till varandra. Ty detta var ej att »stryka längs vägarna» — för vilka ekipagen funnos till! (Utg. anm.)

stycken, utförda av Hjalmar Kylbergs konstnärligt framstående far och syster Regina.

Men på Ryssbylund fanns även mycket kvar av det från barndomshemmet kära och välkända. Besöken där blevo därför pilgrimsfärder för medlemmarna i den syskonkrets, som där uppvuxit.* E. K. skriver:

»I sitt skick och väsen påminte Agnes, med det lugna, stilla och tysta sättet, varken om sin fars eller vår mors livlighet. Blott den kloka och skarpsinniga styrelsen av först det vidlyftiga hushållet på Ryssbylund och senare det på Ultuna — då hon, mer och mer orörlig och med ökade plågor, ombestyrde allt från sin korglänstol — tillkännagav 'rastecken' från både fädernet och mödernet, samt att kraften såväl som tålamodet hämtades ovanifrån.

Agnes hade ådragit sig en svår gikt, som framför allt slog sig på händer och fötter, då hon brukat försjunka i drömmar på gravstenarna i Klara kyrkogård, invid vilken familjen Raab under några riksdagar bodde.

* Lantbruksskolan flyttades från Bo till Ryssbylund. Och där upprättades 1863 en lantbrukselementarskola. Dess mål var att, samtidigt med praktiska övningar i lantbruket, meddela ynglingar, som ämnade ägna sig åt detta, naturvetenskapliga och humanistiska kunskaper — således en föregångare till nutida företag i samma väg. På en utgård anlades en liten koloni för värnlösa och vanvårdade barn. 1871 blev Kylberg föreståndare för Ultuna; senare för Hall och slutligen för den gamla Alströmerska stiftelsen, Östads barnhus i Västergötland, där han avled 1885.

Denna begåvade, ädla, av idealism, nit och värme fyllda personlighet, hade svårt att göra sig gällande utåt. Han var så ödmjuk, blyg och i sitt väsen osäker, att han lätt blev förbisedd. Hans svåger Emil Key, som högt skattade honom, sade om honom: att han var så anspråkslös att han aldrig tordes stå med mer än en fot åt gången på den jord, som han ägnat så många mödor! (Utg. anm.)

Såsom förlamad av gikt i händerna förfärdigade hon, med de ännu känsliga fingerspetsarna, av de finaste mossor och strån konstnärliga ramar kring sin mans och sina fem barns bilder. För syskon och syskonbarn ordnade hon även små etuier, vartdera innehållande hundra bibelspråk, dem hon utvalt och på små lappar avskrivit. Hon översatte också från engelskan en bok för barns religionsundervisning: Morgondagg på den späda plantan och milda skurar på den öppnade knoppen. För hennes egna som hennes syskonbarn gjorde dessa böcker den första kristendomsundervisningen lättfattlig.

Agnes hade erhållit sin dom — att hennes alltjämt tilltagande sjukdom var stenkräfta, d. v. s. sjukdomen i dess svåraste form — när Hjalmar Kylberg utnämndes till föreståndare för Ultuna.

Detta innebar ej blott flyttning från men försäljning av Ryssbylund. Agnes uttryckte sina känslor däröver i en 1871 skriven dikt, som här nedan anföres. Ty den ger en bild såväl av hennes egna som av allas våra känslor för barndomshemmet.*

* Jag ägde ett hem, ett förtjusande hem
där barndomens lekar jag lekte,
det hägrar för minnet det ljuvliga hem,
som vårvind och solstrålar smekte;
men Gud skiftar tider och stunder!

Jag ägde ett hem, ack, vad detta var skönt,
där ungdomens drömmar jag drömde;
där lundar och ängar i skiftande grönt
de doftande blommorna gömde;
men Gud skiftar tider och stunder.

Jag ägde ett hem och det var mig så kärt
där årenas strider jag stridit;

Syster Agnes befriades 1873 från sitt, på det mest storartade sätt burna, lidande.»

*

Nästa förlust inom syskonringen var brodern Hugo. Liksom de tre systrarna var han född på Ryssbylund, den

där njöt jag de fröjder som livet beskärt,
där led jag det lilla jag lidit;
men Gud skiftar tider och stunder!

Det hemmet var mitt dessa fyratio år,
som jag uppå jorden har gästat —
och därför så djupa de sugrötter går,
som vid denna torvan mig fästat:
men Gud skiftar tider och stunder!

Dock Herren, som såg att ej nyttigt det var
för mig att här nere bli bofast,
han på sina vingar från hemmet mig bar
så huldrikt och varligt och trofast;
ty Gud skiftar tider och stunder.

Därborta i hemmet väl solstrålen ler
och träden och ängarna grönska,
men icke för mig dofta blommorna där,
dock vill jag ej mera mig önska
att vara i hemmet tillbaka.

Förgäta jag vill vad tillrygga är
och framåt till målet blott jaga;
till hemmet därovan nu går mitt begär
att Herren mig snart månde taga;
men Gud skiftar tider och stunder.

För allting blott love nu Herren min själ
förgät ej vad gott Han dig gjorde!
Med allt blott Han velat ditt eviga väl;
blott tacka och lova du borde
när Gud skiftar tider och stunder!

$^{27}/_{11}$ 1831. Tidigt sändes Hugo ur hemmet till en helpension hos Atterboms svåger, komminister Thure av Ekenstam i Hannäs i norra Tjust. Som kamrat där hade han Hans Hazelius, äldre bror till Artur Hazelius, vilken senare också tillbringade en tid i denna helpension liksom A. F. Lindblads och Atterboms söner m. fl. Tillsammans kommo Hugo Raab och Hans Hazelius till Nya Elementarskolan i Stockholm, vidare till krigsskolan på Karlberg. Hugo Raab ingick vid Kalmar regemente och vid Marieberg men sjukdom nödgade honom att avbryta kursen. Denna motgång, tillika med en ungdomskärlek i hemorten och önskan att snart kunna sätta bo, föranledde honom att välja ett praktiskt yrke. Hans far föreslog honom då — bryggaryrket, för att han sedan skulle kunna anlägga och förestå ett bryggeri på Ryssbylund. Han sände Hugo till Stettin i hopp att han skulle glömma nämnda, i faderns ögon oläm̈pliga, tycke. Men när Hugo kom till Stettin blev det annat av. Krimkriget pågick och krigarblodet vaknade. Han lyckades få inträde i det utmärkta militärläroverket i Berlin. Det var hösten 1855 och han genomgick den svåra, treåriga lärokursen. Därunder var han anställd som adjutant hos svensk-norska ministern och fick i denna egenskap tjänstgöra vid åtskilliga preussiska regementen. Hemkommen . utnämndes han till generalstabsofficer och tjänstgjorde i olika befattningar, men samtidigt började han sin militära skriftställarverksamhet. Han brann av iver att lära Sverige vad han själv lärt i utlandet. Han påvisade hur efterblivet vårt militärväsen var och framhöll att den nya krigföringen fordrade en mycket större övning hos trupp och befäl. Han angrep den vidskepelsen att det gamla svenska mannamodet — och viljan »att gå man ur huse» — alltjämt vore nog för ett

betryggande försvar. Han påpekade att militärisk duglighet icke kunde vinnas utan planmässigt arbete och att även den mest dödsföraktande tapperhet ej kunde ersätta insikter. Som adjutant hos Karl XV:s representant vid Fredrik VII:s jordfästning kom Hugo hösten 1863 till Köpenhamn. Kriget var redan då nära att utbryta och Hugo — vilken som sin far var djupt övertygad om att Danmarks sak var hela Nordens — beslöt att som frivillig kämpa danskarnas strid.

*

Nu vidtar Emil Key:

»Här bifogar jag ett intressant brev från bror Hugo skrivet i begrepp att utresa till danska kriget:

Broder Emil!

Innan jag härifrån avreser till Als (i morgon) har jag velat tillskriva dig några ord. Det är möjligt, att jag misstog mig, men vid ditt besök i Stockholm tyckte jag mig finna, om ej likgiltighet så åtminstone ej den hjärtlighet, som bör vara rådande oss emellan. Mitt tal om vad jag gjort och hoppades kunna göra föranledde kanhända detta. Du såg i mig en självkär ung man, som endast strävade att komma uppåt och så högt upp som möjligt, därvid utan konsiderationer trampande annat folk på liktornarna. Om personer, som äro mig mer eller mindre likgiltiga, så bedöma mitt strävande, så fördrager jag med lugn denna dom; men om mina närmaste anhöriga göra det, så anser jag mig vara skyldig att lämna en förklaring både för deras och min egen skull. Du kom till Stockholm i en tid, då jag var i en ganska agiterad sinnesstämning. Inom krigsvetenskapsakademien ville ett parti giva mig sekreterarebefattningen och redaktionen av tidskriften eller åtminstone detta senare. Jag hade därigenom vunnit en icke allenast oberoende utan ganska fördelaktig ekonomisk ställning, på samma gång som jag genom akademiens val blivit erkänd såsom en av Sveriges kunskapsrikaste och mest verksamma offi-

cerare. Båda dessa mål på en gång och kanhända i främsta rummet vissheten om att under det närmaste årtiondet kunna hava ett ofantligt inflytande på krigsvetenskapens — min vetenskaps — utveckling i Sverige, måste sätta blodet i lite varmare omlopp än vanligt. Jag stod alldeles utanför alla de intriger, som i fyra månader förehades i detta hänseende. Jag talte ej ens om hela saken, så mycket den än rörde mig, med någon människa, mer än med dig, och detta skedde samtidigt med förvaltnings-utskottets förfrågan om jag ville övertaga redaktionen. Alltsammans föll sedermera, därför att de likgiltigas antal här i världen är det övervägande. Ännu ett annat förhållande. I flera år har jag i Stockholm sökt verka för krigsvetenskap och kamratskap, och jag tror även att jag till en del lyckats i mina strävanden. Kom nu ihåg, å ena sidan, att jag sällan talar, utan vanligen går omkring, tyst och sluten, som en levande mumie, samt å andra sidan, att den unge, uppväxande militären mycket litet intresserar sig för krigsvetenskap; att den möjligen tar den till godo, då den lämnas i ett lätt och kort föredrag, som ger anledning att sedan taga ett glas punsch och äta en trevlig sexa, men att den dessemellan ej vill höra talas därom; ja, att till och med mina vänner i Generalstaben, Hans inbegripen, tycka mig vara nästan galen, därför att jag uppoffrar tid, penningar och arbete, på förehavanden, som ej giva mig någon behållning, utan däremot ständiga obehag. Min hedersbror: jag är människa jag också; och om jag än i åratal kan tåla obehag, kan betvinga alla de hinder, som ställa sig i vägen för mitt mål — spridande av kunskap i det levnadsyrke jag valt — och detta utan att hava stöd av någon människa, med vilken jag kan rådgöra, så — när jag ser bredvid mig en bror, som också i sin väg med liv och intresse arbetar framåt — uttalar sig eller urladdar sig flera års gömd talträngdhet på ett sätt, som måhända kan bliva även denne broder för mycket. Vad min äregirighet beträffar, så består den i första rummet att genom min verksamhet vara nyttig. Jag har aldrig sökt någon plats, utom nu i danska armén, och jag har aldrig sökt hålla mig framme. Tvärtom har jag, utan att göra opposition, hållit mig avlägsen, kanhända mera än jag bort, från allt nådens solsken. Men många och långa både

dagar och nätter har jag suttit och arbetat i krigsvetenskapens tjänst åt andra personer, vilka jag ej ett ögonblick avundats den ära de, odelad, åtnjutit. — Jag har redan tröttat dig mera än jag velat med mitt brev, och får därför omtala att jag, anställd i danska staben, i morgon avgår till Als och hoppas komma tidigt nog att få vara med om det stora Dybbölslaget. Varför jag gått hit är ej för äregirighets och ej för dåliga affärers skull. Det kan ju vara nyttigt att se sig om i världen. Jag är väl utrustad för vinterfälttåg och det behöves. Farväl nu bror Emil och döm ej din bror för strängt. Hälsa Sofie. När kriget är slut ses vi kanhända åter.

$^3/_3$ 64. Din tillgivne *Hugo.**

Vad bror Hugo i detta brev förbigår och förtiger var en hjärtesak, som gällde hans blivande hustru och varom vi sedermera, vid hemkomsten, samtalade med varandra.

Den vän i generalstaben, 'Hans', som i brevet särskilt omtalas, var majoren Hans Hazelius, en barndoms- och ungdomsvän till min broder och som flera somrar vistades i vår familjekrets på Ryssbylund.

* Den 6 mars fick Hugo Raab anställning och deltog i striden vid Dybböl den 17 mars, sedan fick han fullmakt att uppsätta ett kompani av svenska och norska frivilliga, den »Raab-Aaröska frikåren». Preussarna utlovade ett högt pris för Raabs infångande.

I truppen fanns den senare kände folkhögskolemannen, numera prästen Kristoffer Bruun. Denne har berättat mig hur hjärtligt avhållen Hugo Raab var av den trupp, där han förde befälet.

Jag minnes min farbrors besök hos syskonen på Sundsholm och Helgerum vid hemresan efter kriget och huru beundrande vi barn sågo på den enkla frikårsdräkten och hörde honom berätta om kriget, som med ens blev, icke något man läst om i tidningarna utan något som vi, i och genom vår tappre farbror, på mer omedelbart sätt upplevat.

(Utg. anm.)

I general Hazelii familj lärde min bror känna sin blivande förträffliga hustru, Louise Grill, vilken där umgicks. Den tiden var Hugo ansedd som rumlare, vilket i viss mån gav anledning till den kyla å min sida varpå början av brevet antyder. Louise Grill blev övertalad att avslå Hugos frieri. I stället blev hon, på släktens anstiftan, förlovad med en sin kusin. Hugo kom emellertid lyckligt tillbaka, efter att i kriget hava i hög grad utmärkt sig. Förlovningen uppslogs och en annan slöts med den förre friaren, varvid Louise fritt följde sitt hjärtas maning. De unga kunde slutligen 1869 gifta sig med varandra. Det första avslaget var egentliga orsaken till Hugos plötsliga deltagande i danska kriget. För detta blev han sedermera omilt bedömd av icke så få, vilka klandrade att Hugo Raab deltog i en strid mot de preussare, hos vilka han erhållit sin krigsbildning, och av vilka vildbasaren fördenskull blev förklarad fågelfri. Till mannen återkommer jag ofta längre fram i det följande. Här vill jag blott tillägga, att första kännetecknet på utgången av 1883 års arméförslag hämtade jag därav att, vid omskaparen av generalstaben, Raabs, begravning, konung Oscar II icke var närvarande. Ävenså torde få nämnas, att Hugo Raab — med vilken jag härom, synnerligen mot slutet, ofta samtalade — både med avseende å in- och utländska läkares uttalade åsikter — i förening med egna, dietiska iakttagelser — tog för alldeles avgjort att hans egentliga sjukdom var magkräfta. Att emellertid såväl han själv, som läkarna och hans närmaste, häri misstagit sig, framgick först vid liköppningen, verkställd av hans gode vän, professor Axel Key. Då ådagalades att dödsanledningen icke varit kräfta utan att hela nervsystemet snarare måste ha blivit i grund fördärvat; att de hättiga,

ofta återkommande smärtorna härflutit därifrån — smärtor vilka han genom morfin otåligt sökte döva för tillfället — och att han egentligen arbetade ihjäl sig.» (Så långt Emil Key.)

*

Hugo Raab.

Hugo Raabs ännu i döden ohejdade arbete gällde fäderneslandets försvar. När han dog, 11 dec. 1881, nyss fyllda femtio år, hade han ännu två dagar förut handlagt ämbetsärenden. Om honom kan, med samma rätt som om slagfältets hjältar, sägas att han stupade för sitt land.

Efter hemkomsten från kriget erhöll Hugo Raab det ena uppdraget efter det andra. Och slutligen fick han

tillfälle att förverkliga den idé, han länge varit uppfylld av: att dana en tidsenlig generalstab. 1873 års riksdag antog nämligen konungens förslag i ämnet och vid nyss fyllda fyratiotvå år utnämndes Raab till chef för den nydanade generalstaben, vars organisation under de följande åren framförallt tog hans krafter i anspråk. Och hur gosselikt glad var han ej den dagen, då alla hans »gossar» — den unga skaran av utvalda, begåvade generalstabsofficerare — kommo på sin första uppvaktning! Hur stolt var han ej över dem och senare över att de valde så förtjusande hustrur!

Fackmän ha vittnat om Hugo Raabs ovanliga förmåga, såväl i fråga om att finna nya organisatoriska idéer som att giva dem en klar form; om hans ovanliga strategiska blick; om hans djupa insikter i allt, som hörde till militärväsendet. Detta gjorde honom ej blott till en framstående lärare vid krigshögskolan utan även på många sätt till främjare av den militära yrkesutbildningen i Sverige. Men det mål för vilket han var outtröttligt verksam — förnyelsen av vår härordning — nådde han lika litet som hans bror, Emil Key.

I Berlin hade han blivit en varm anhängare av en på allmän värnplikt byggd härordning. Och första gången han uppträdde på Riddarhuset var det i en med värnplikten sammanhängande fråga, den att så ordna skarpskyttarnas beväringsexercis att ortförsvaret skulle få ett stöd av de frivilliga föreningarna. Sedermera gav han på Riddarhuset »med frimodig övertygelse» sin röst för representationsförändringen. Men däremot bekämpade han med lika stor frimodighet ett kungligt härordningsförslag, som innebar lottning, en utväg, som Hugo Raab skarpt ogillade. Att en ung officer uppträdde mot ett kungligt förslag framkallade

naturligtvis mycket klander och hans yrkande att avskaffa indelningsverket hade en bestämd motståndare i Karl XV. På sitt milt humoristiska sätt berättade Hugo Raab sitt sista samtal i ämnet med kungen, ej långt före dennes död. Under rörelse anförde H. R. konungens, med ett vemodigt tonfall yttrade, ord:

»Hur det går efter mig kan jag inte veta, men inte får du bort indelningsverket så länge jag heter Kalle Vallin»: en lustspelsfigur efter vilken stockholmshumorn uppkallat Karl XV under hans ungdomsdagar.

Hugo Raab vann alltmer förmågan att på sitt stillsamma, lugna sätt arbeta för sin övertygelse och att klarsynt beräkna de vägar, som bäst kunna föra saken framåt. Han var lika måttfull som kraftfull, lika fast i sin mening som hovsam i sitt sätt att förfäkta den.

Den arbetsbörda, han bar i och genom alla de kommittéer i vilka han var medlem, de förslag, han utarbetade, m. m. blev slutligen oerhörd. Men han lyckades skaffa sig förståelsefulla och hängivna medarbetare i generalstabens unga medlemmar.

De, som ogillade hans nydaningskrav, kallade honom hänsynslös och egenkär och klandrade bittert att han ville påtvinga Sverige det preussiska mönstret, i stället för det »nationella» gamla indelningsverket. Men den, som kände honom, visste att det skarpa svaret med den vid sådana tillfällen även sträva rösten, endast uttryckte den starka egna övertygelsen, icke något övermodigt förakt för andras. Inga visste bättre än hans närmaste att han var god och deltagande ända till vekhet. Med en kvinnas ömhet vakade han t. ex. vid sin syster Idas, liksom vid sin engelska styvmoders, dödsbädd.

Det är sant att Hugo Raab i yngre år — i motsats till alla sina syskon — hade en korthuggen kärvhet,

en ordknapp strävhet i sitt väsen. Detta skymde den stora hjärtegodhet, som var grunden i hans natur. En viss torr humor blev även missuppfattad såsom ironisk självsäkerhet, isynnerhet av dem, som kände, men ej ville erkänna, hans överlägsenhet. Med åren och den personliga lyckan blevo dessa drag så mildrade, att han sällan stötte någon för huvudet.

Otaliga voro de båda brödernas, Hugo Raab och Emil Key, meningsutbyten i försvarsfrågan. Dessa underlättades därigenom att bröderna under några år bodde vägg om vägg (i n:r 39 Mästersamuelsgatan). Sedan, när E. K. flyttat och ingen av familjen mer än jag följde honom till Stockholm, brukade vi tillbringa söndagarna i det Raabska hemmet, som min farbror alltmer sällan lämnade för annat än sitt arbete eller för de resor, till in- och utlandets hälsoorter, dem han endast av pliktkänsla företog. Ty, som han trodde sig drabbad av den möderneärvda sjukdomen, ansåg han sig obotlig. Detta gjorde att han missunnade sig varje tid, som blev tagen från hans arbete. Vissheten att hans liv blev kort, eggade hans iver att verka för försvarsfrågan. Det brinnande intresse, som båda bröderna hyste för denna landets livsfråga, förde dem under Hugo Raabs senaste levnadsår närmare samman än någonsin.

Hugo Raabs hustru, Louise Grill, hade före sitt giftermål tillhört en familj där huvudintresset var musik. Hennes föräldrar hette båda Grill och voro kusiner. Hennes mormor var en av de vackra och musikaliska systrarna Murray, som gjorde sig bemärkta i Uppsalas och Stockholms musikliv.* Louise Grill berättade senare att hon formligen blivit yr i huvudet av all den politik, hon i och med sitt giftermål störtades in i.

* Se Malla Silfverstolpes Minnen.

Ty hennes man, hennes svärfar och hennes svåger voro lika uppfyllda av försvarsfrågan, som satte hennes tålamod på hårda prov!

Under de båda brödernas outtröttliga meningsutbyten nödgades Emil Key ofta säga brodern att militära krav, dem han ansåg oavvisliga, torde komma att stranda på andrakammarböndernas motstånd. Men aldrig föranledde motsägelsen några missförstånd bröderna emellan. Ty Hugo Raab visste att Emil Key med fullt förtroende lyssnade till hans sakkunskap, liksom den äldre brodern visste att den yngre litade på hans försvarsvänlighet. Hugo Raab förstod de svårigheter med vilka Emil Key hade att kämpa. Raab själv hade ju ofta mött hinder, men varken hos sig själv eller hos andra lät han missmodet få insteg. Visserligen hade han intet av sin fars brusande livlighet, men mycket av dennes ljusa tro på sanningens slutliga seger.

Möderneärvda voro hos honom de litterära och konstnärliga intressena. Så länge krafter och tid tillåto, var han en road deltagare i Iduns samkväm, där han tillhörde den grupp, som samlades kring hans nära vänner, Axel Key och Harald Wieselgren. Genom sin allmänmänskliga bildning och sin betydande personlighet var Hugo Raab själv högt skattad även inom denna krets.

För de äldre som de yngre medlemmarna i släkten ägde han ett aldrig svikande intresse. Och då de äldre avhandlade de yngres felsteg var det alltid han, som såg en förmildrande omständighet eller som med en mild glimt i sina gråblå ögon påminte om att »vi själva i ungdomen icke varit fullkomliga». I samma anda tänkte och handlade han mot sina lärjungar och ge-

neralstabsofficerare. Då dessa hade någon hjärteangelägenhet var det till honom, de lättast anförtrodde den. Jag kan icke bättre avsluta skildringen än med dessa ord av nuvarande generalen Gustaf Björlin:

»Den, vilken såsom hans lärjunge fick röna prov på hans faderliga välvilja, hans aldrig tröttnande omtanke, hans uppmuntrande omsorger, minnes dem för livet. Och hans förnämsta storhet låg kanske just i det lyckliga sätt på vilket han förstod att behandla sina underordnade och förmå dem att med det största intresse utföra de arbetsammaste, mödosammaste saker. Han behandlade dem också icke såsom känslolösa nummer, utan såsom människor, som också kände och tänkte — och hade förhoppningar, egna och för fosterlandet!»*

*

Av de fyra syskonen Raab levde längst den äldsta, Anne-Beate född $^{11}/_{11}$ 1827. Hon gifte sig $^{24}/_{11}$ 1846 med

»En löjtnant fin och nätt,
som gjort för dig sin piruett...»

såsom hennes muntra syster Ida skrev i ett rimbrev, där hon skildrade alla syskonen. Löjtnanten var den ovannämnde A. J. Brithelli, son till hennes mors väninna. Det unga parets hem blev Törneby, helt nära Kalmar. Där såg man nu de förut omtalade, vackra engelska möblerna, liksom en mängd intressanta engelska gravyrer och litografier från adertonhundratalets början.

* Som min far själv aldrig hann återkomma till den skildring, han ämnade ge av Hugo Raab och dennes livsgärning, har jag här meddelat huvuddragen av denna, jämte mina personliga intryck. (Utg. anm.)

Mellan Emil Key och systern Anne-Beate rådde ett särskilt band av tillgivenhet. Själv berättade hon att brodern vann hela hennes hängivna hjärta genom en tilldragelse i barndomen. Syskonen lekte med andra barn i en hage, då en tjur vilt bölande kom emot dem. De andra barnen rusade åt alla håll, men den lilla Anne-Beate hann ej springa undan. Den endast tioårige brodern Emil tog henne då i famn och lyckades springande uppnå en gärdesgård, lyfta den lilla över och själv komma efter just som han hade tjurens horn i ryggen. Sedan dess såg systern upp till brodern med en hela livet oförminskad hängivenhet, som han återgäldade. När 1864 underrättelse kom att hela huset på Törneby insjuknat i nervfeber och kapten Brithelli avlidit, skyndade Emil Key, utan tanke på egen fara, ned till systern för att hjälpa och trösta. Han kom hem full av beundran över en själsstyrka, som syntes mäkta allt. Denna själsstyrka blev livet igenom prövad just på den punkt där hon djupast kunde lida: såsom moder, vilket hon var med passion. Emil Key skriver:

»Mot tidens herrskapssed ammade hon alla sina barn. Tidigt hade hon förlorat ett, den lilla Marie-Louise, omkring två år gammal. Orsaken var en kräftartad utväxt av ena ögat, med skötsel av vilket — under barnets förfärliga plågor natt och dag — modern själv höll på att sätta till livet. Senare beredde söner än svårare sorger. Liksom bror Hugo arbetade ihjäl sig, blev syster Anne-Beates levnad förkortad av en hårt plågad moders överdrivna kärlek. Själv var hon en varm kristen och om några ödmjuka böner till Gud på tröttade knän, enligt Hans allvisa råd, få bönhöras, så tyckas hennes, mänskligt talat och tänkt, böra bliva det.

Då hon dog, var en bestämd orsak ett hjärtfel,

detsamma som hennes fader dog utav och liksom hos honom slutligen förenat med vattensot. Men därjämte vilade över henne samma slagskugga, som över de andra, tidigt bortgångna. Då emellertid ingen liköppning ägde rum, är ovisst om kräfta tillkommit som en ytterligare dödsanledning. Själv ansåg hon sig, antingen det nu var med grund eller utan, ha skäl att förmoda närheten av detta släktens mörka spöke.»

*

Under sina första änkeår hade Anne-Beate Brithelli bott i Kalmar, men flyttade sedan, som ovan sades, till Stockholm för att vårda sin far.

Hon var av alla barnen den, som i brinnande livlighet och verksamhetslust mest liknade sin far. Hennes lynne hade en underbar spänstighet. Mitt i sorger och bekymmer kunde hennes smittande glada och högt ljudande skratt klinga. Emil Key tillämpade på henne det fina ordet av en fransyska: att de älskvärdaste människor äro de, som ha »l'ésprit gai et le coeur triste». Hennes hjärtegodhet kände inga gränser. Hennes människokärlek flödade outsinlig över värdiga som ovärdiga. Offerlusten blev hos henne — som hos forna dagars heliga — en lidelse, som hon led av att ej få tillfredsställa. Men ej på något tungt eller sentimentalt sätt. Visserligen var hennes väsens värme det mest betecknande. Den utströmmade till barn och barnbarn, närskylda och oskylda, mindre i ord än i handlingar. Men som en hög stråle ur en varm källa steg hennes glada lynne. Ännu i ålderns och lidandets dagar kunde hennes humoristiska infall framkalla tindrande munterhet. I ungdomen var det hon, som rikligast försåg familjen med de naiva lustigheter och omedelbara kraftord, vilka sedan

höra till frimureriet inom en kärleksfull syskonkrets. Ofta anförde t. ex. Emil Key hennes kostliga svar till fadern, när denne — vid första besöket i dotterns nya hem — blivit så undfägnad, att han utbrast: »Nu har jag ätit mig sjuk!» och dottern glad slog ihop händerna med utropet: »Ack, så innerligt roligt, älskade lilla pappa!»

Emil Key slutar sina, av mig utfyllda, rader om systern med de ord, som ledsagade den krans, han nedlade på »den fromma korsdragerskans» kista: »men nu bliva tron, hoppet och kärleken, dessa tre, men störst bland dem är kärleken».

Sällan brukades de orden med mera sanning vid en grav. För brodern var världen vorden mycket kallare sedan detta ömma systerhjärta lidit slut, den $^{30}/_{11}$ 1886.*

*

Dessa korta skildringar av Emil Keys syskon tillhöra ovillkorligen hans egen biografi. Ty sällan har en syskonkrets varit innerligare förbunden än dessa hel- och halvsyskon med varandra. Det var inget tomt talesätt när Emil Key, i den dikt med vilken han tillägnade sina syskon en av sina böcker, skrev:

* Till sin syster Marie Louise skrev Emil Key: »Alla äro de nu bortgångna! Vi ensamma äro kvar. Senare än jag har du haft glädjen se Anne Beate, men troligen förr än du får jag glädjen återse henne. Ära och tack åt honom, den ävenledes bortgångne gamle, som gjorde minnet av det forna hemmet så glatt och syskonbandet så starkt! Gud välsigne honom!..... Jag längtar att få läsa vad Rudin vid jordfästningen sagt om vår kära Anne Beate. Om en rik ande av en rik ande.»

Ack, vart jag går, min barndomstid
bär minnets söndagsskrud!
Hav tack för gamla hemmets frid,
för mången bön hos Gud!

Och själv insatte han syskonens bilder på de första sidorna i sina Minnen.

*

För sammanhangets skull har jag funnit det lämpligt att här helt avsluta skildringen av släkten. Detta har emellertid fört mig långt fram i tiden. Jag måste därför nu återgå till det skede av Emil Keys liv, som började i och med studieåren i Lund.

Adam Christian Raab.
Byst av A. Kjellberg.

V.

Lunda-tiden.

Om Lunda-tiden har min far endast antecknat några namn* och dessa ord: »Till Lund följde jag min informator Otto Witt och där tillbringade vi i bästa sämja åtskilliga år tillsammans och ända till sitt frånfälle förblev han min gode vän.»

Otto Witt var son av sedermera prosten Witt i Karlskrona. Född 1812, student 1829, var han således endast 18 år då han blev lärare på Ryssbylund. Lärarens ungdom, lika väl som hans enkla och älskliga personlighet, bidrog till det från början förtroliga förhållandet mellan honom och Emil Key samt de övriga Ryssbylundsbarnen, dem Witt även delvis undervisade.

I Lund ordnades livet så som förmögna gossar, med lärare på akademisk kondition, den tiden plägade få det ställt. Vardera hade sitt lilla rum; en madam borstade, städade, eldade torv- eller bokbrasan; hämtade middagarna i den buckliga mathämtaren av tenn och kokte mjölken eller ölosten, som utgjorde morgon- och afton-

* Det följande vilar därför på mina minnen av min fars muntliga berättelser och meddelanden från de i företalet nämnda personerna.

drycken. Till de präktiga skånska limporna brukades ömsom smör, ömsom gåsflott; ägg, ost och olika former av gris, gås m. m. förekom också. Men att »tvesovla» — d. v. s. att med dylikt sovel belägga redan smörat bröd — ansågs då som ett under barnaåren stort självsvåld. Den underhaltiga mathämtarkosten utbyttes mot middag i spiskvarter eller på värdshus, när Emil Key nått den ålder att han kunde tagas med dit. Eftermiddagskaffe förekom icke. I sin tidiga barndom blev Emil Key bjuden denna dryck, som då för ett barn var en mycket ovanlig läckerhet. Men gossen fann den så illasmakande att, då bjudningen senare upprepades, blev svaret alltid nej. Emil Key, som således i hela sitt liv aldrig druckit mer än denna första kopp kaffe, ansåg detta vara orsaken till sina, in i det sista friska tänder.

Emil Keys jämnåriga minnas honom från barnaåren i hemmet som en mycket spenslig och blek gosse; det senare berodde dels av hans lust att sitta över sina böcker — med armbågarna på bordet och fingrarna i öronen för att ej störas av de andra barnen, som förgäves lockade honom till leken — och dels av häftiga näsblödningar. Dessa upphörde, då det mer rörliga livet i Lund började. Där hade — genom Ling — hågen vaknat för gymnastik och fäktning. Ett ivrigt deltagande i dessa övningar främjade den spenslige lantgossens kroppsliga utveckling och stärkte än mera hans av naturen kärnsunda fysik, som förblev frisk och ungdomlig till ingången i det sextiotredje året.*

* Den enda åkomma, som aldrig upphörde, var en redan i barndomen uppträdande huvudvärk, mot vilken intet annat medel fanns än att i tystnad och mörker genomlida anfallet. Ofta yttrade E. K. att det vore en tröst för hans plågor om man, genom att efter döden obducera honom, funne orsaken

VÄSTERÅS STADSBIBLIOTEK

I Lund mötte skolgossen Emil Key samma frihetsanda, som han insupit i barndomshemmet och i den tidens historiska läsning, bl. a. Fryxells berättelser, liksom Jakob Ekelunds förträffliga läroböcker. 1834 var Lund upprört av studenternas demonstration i den »konstitutionella konflikten» om 72 § Regeringsformen. Docenten Assar Lindeblad, som vid denna demonstration var både talaren för de liberala idéerna och diktaren, blev för den tolvårige Emil Key den första levande frihetshjälten: förut var det endast de döda, hans historieböcker lärt honom att svärma för. Som skolgosse såg han även Nils Månsson i Skumparp och glömde aldrig dennes klara, kloka, ädla och milda ansikte.

Till Lund trängde även ekot av Anders Lindebergs högmålsprocess och dödsdom: en tilldragelse, som framkallade den då tjuguårige J. G. Carléns oförgätliga uppmaning till den dödsdömde — som vänner sökte förmå att begära nåd —: »Låt hugga huvet av Er, det gör så gott, så gott.»

Emil Keys skola torde varit den enskilda, som då fanns i Lund. Ty han finnes ej bland de, från början till mitten av 1830-talet, i katedralskolan inskrivna.

Samma år som hans lärare blev fil. magister — 1838 — blev han själv student. Witt hade sin akademiska kondition på det villkoret, att han skulle studera själv och endast övervaka lärjungens studier. Emedan såväl Witt som andra Karlskronavänner tillhörde Blekinge nation, ingick Emil Key även i denna. Under skoltiden

och kanske då ett botemedel för andra, på samma sätt lidande. Särskilt under riksdagstiden föranledde denna huvudvärk ej sällan misstydningar, t. ex. då den avhöll E. K. från något viktigt sammanträde.

— då de besvärliga vinterresorna och det korta lovet hindrade julbesök i hemmet — brukade Emil Key följa sin lärare till dennes hem i Karlskrona. Där var han ej endast som barn i huset i prosten Witts familj utan även hos överfältläkaren vid flottan, C. J. Fürst. Dennes ännu kvarvarande hus vid Köpmangatan, vilket hans far, likaledes läkare, ägt före honom, har en stor terrassformig trädgård. I detta hem voro de fem sönernas vänner alltid välkomna och till dessa vänner hörde Emil Key, som i sonen Carl ägde sin ungdoms bäste vän. Vid resorna till och från Ryssbylund gick Emil Keys väg oftast över Karlskrona, och under studentåren, då studenter ofta brukade resa hem på en gång, var det ej blott Emil Key, utan hela flockar, som kommo farande i sina pinnkareter till det glada läkarehemmet, där alla »pojkarnas» vänner trivdes och i »farbror» doktorn ägde en faderlig vän.*

Den vänkrets inom Blekinge nation, som Emil Key tillhörde, bestod av Carl Fürst, Carl Schweder och Nils Quiding, inskrivna 1839, samt Magnus Fürst och A. Drakenberg. Elof Quiding — liksom Emil Key inskriven 1838 — blev sedermera präst. Schweder gick lärarbanan, de flesta blevo läkare. Kretsen utökades även med skåningar, bland vilka Emil Key hade två mycket kära vänner, Vilhelm Widegren — son av majoren, sedermera

* Bland andra goda råd denne gav E. K. var ett några århundraden gammalt medel för ögonens vård. Han fann nämligen att E. K. försvagat dessa genom att läsa långt in på nätterna, vid den tidens matta lyse, talgljusen. Medlet var att morgon och afton med vidöppna ögon föra huvudet fram och åter i ett fat fullt av friskt vatten. E. K. lydde hela sitt liv rådet och gav det åt många. Jag, som troget följt det, har funnit det för gott att svinna i den glömska, som berövat oss så många värdefulla gamla huskurer. (Utg. anm.)

postmästaren i Lund — och Gösta Fredrikson Posse, son till landshövdingen i Malmö.

Till E. K:s hörde även andra skåningar: en Wrede, en Jockum Beck-Friis från Börringe, en Thott från Skabersjö, en Clairefeldt, en Barck, en Willers — sedermera präst i Västervik — o. a. Somliga av dessa besökte någon gång Ryssbylund, liksom Emil Key deras hem i Skåne.

De många färderna i Skåne som i Blekinge gjorde Emil Key förtrogen med dessa landskaps natur. Och om han än delade sin tids mening om Blekinge såsom typ för den då mest skattade landskapsskönheten, var han dock så långt före sin tid att han fann skönheter även i det då s. k. »fula» Skåne.

*

Den ovannämnda vänkretsen bildade ett »förbund», som fortsatte från slutet av 1830- till mitten av 1840-talet.*

Något officiellt namn hade förbundet icke, men vanligen benämndes det Unga Sverige. Bland de aktivare medlemmarna voro Emil Key, Gösta von Düben, Carl Fürst, Vilhelm Widegren, Carl Schweder, Gösta Posse, Johan Andersson — sedermera biskopen och översättaren av Faust — samt Anders Andersson —

* E. K. har, i de par rader i vilka han angav vad han i sina Lundaminnen ämnade tala om — satt Afzeförbundet. För att få veta om detta var namnet på blekingarnas »förbund» har jag anhållit om upplysning av detta senares ende kvarlevande medlem, greve Robert de la Gardie och vet således att anteckningen Afzeförbundet måste hänföra sig till den omkring A. J. Afzelius samlade kretsen: Nils Lilja, Strandbergarna o. a. Afzelius signatur var nämligen Afze. Den »alltid glade» Afze slutade sedermera själv sitt liv, medan den »alltid dystre» Nils Lilja levde livet ut.

sedermera professorn och en av de aderton i Svenska Akademien. Utom Key, Fürst och Schweder blevo alla de här uppräknade fil. doktorer; tre blevo godsägare: Widegren, Posse och Key; Schweder blev läroverksadjunkt. Bland de mer passiva funnos bröderna Magnus och Astley Fürst, Adolf Drakenberg, Robert de la Gardie och bröderna Quiding.

Förbundets sammanträden höllos hos bröderna Fürst, som bodde i tredje våningen i rådman Sjöströms då nybyggda stenhus, vilket var beläget med gaveln i gränsen till Lundagård och fasaden mot det då s. k. Lilla torget, en öppen plats mellan Lundagård och Storgatan.*

Vid förbundets sammanträden meddelade man varandra sina vitterhetsförsök, sysselsatte sig med deklamation, samtal över litteratur och dagens frågor, samt dessemellan muntra kamratskämt. Ett av dessa är bevarat.** Det skildrar huru en Marktschreier, »som

Elof Quiding och Gösta von Düben.

* Dessa meddelanden äro av greve R. de la Gardie.

** Genom professorskan L. Cederschiöld, f. Widegren, har det blivit mig meddelat.

helt djärvemang insmugit sig i förbundet» där förevisar sina schene rariteten d. v. s. karikatyrer av förbundsmedlemmarna. En av dessa, Fadhladin kallad,* framställes då han i sängen skriver sina tidningsartiklar (till Lunds Weckoblad?) och har sängen full av litteratur — från Hegel till Peter Simpel! Ovanstående bild framställer en försoningsscen mellan ordföranden, Elof Quiding, och en »herr Paron», troligen Gösta von Düben. Vidare förevisas en »hochwohlgeboren Mandt mit Gigantische Wäxt undt Majestätisches Gang. Er hat gantze wildt seine goldt gefarbene Haar aufschrukit, das seine Aussehen ist meget schenialescher.» Över denna figur, som säkert föreställer Gösta Posse, välver sig i bågform inskriften

Gösta Posse.

* En av personerna i Thomas Moores Lalla Rookh.

Vidare framställes en man, som »är mycket studerad, med stora talanger, ja, alldeles underbar, ty han förstår allt; det finns intet, som han inte begriper och i vilket han icke kan disputera, korteligen en sådan man, som mänskorna kalla 'einen Framzeits Mandt'. Han framställes kvintilerande på sin »Favoriten stumpf»: »Ja-a-a följ mi-itt råd, var o-o-oförskä-ämd!» Originalet har ej kunnat identifieras.

Den sista bilden presenteras med följande ord: »Endlichen habe ich mit Erlaudbniss die grosse Ehre zu presentiren das gantze Vorbund — »beredande sig ett förädlande nöje.»

Bilden visar elva figurer, karikerade i samma stil som de omstående, en med långpipa och de andra med cigarrer. Den starkast bolmande av cigarrökarna liknar mycket Emil Key, redan då en ivrig rökare. Vid denna tid var det nämligen som cigarren hos ungdomen utträngde pipan, särskilt långpipan, som småningom blev »gamlingarnas» kännetecken.

Förbundets medlemmar befinna sig å ömse sidor om ett långt bord, på vilket några fat äro uppställda. Innehållet i dessa, jämte en flaska bier per man* synes ha utgjort den lekamliga förplägnaden. Med tecknaren själv har förbundet således, vid tiden för detta skämt, haft tolv medlemmar. Fanns bland dem någon »Zierbengel» — tidens namn för snobb — då måste detta ha varit baron von Düben, som är »ornirt» med de slags stövlar, man den tiden kallade »polska».

Förbundets syfte anges antagligen i de anförda orden om att »bereda sig ett förädlande nöje». Bland de unga vitterlekarna var Carl Fürst, som undertecknade

* Den tiden kallades endast hembrygden öl.

sina poem med Quis, Schweder, som kallade sig Quo och Emil Key, som skrev sig Emil.

De kamrater, till vilka E. K. i Lund slöt sig, förenades genom samma andliga intressen och antagligen — i det stora hela — samstämmande åsikter. Ty ännu under E. K:s studenttid förblev andan i Lund liberal och demokratisk; sup- och slagsmålssederna avtogo i samma mån som de politiska och andliga intressena tillväxte. I detta avseende blev den Akademiska Föreningen betydelsefull, sedan den — mitt för Lundagård — fått sin första enkla lokal. Där funnos läsrum med tidskrifter och tidningar och sällskapsrum för samtal och musik — bland annat fick man där höra Talis Qvalis' vackra pianospel. Murarna kring Lundagård, för studenterna heliga som Ilions, började 1837 att falla. Men ehuru Lundagård med sina almars, kastanjers, lindars och lönnars skugga sålunda gjordes mer tillgänglig, förblev den dock alltjämt studenternas mötesplats under vardagen och samlingsplats vid festliga tillfällen, medan Helgonabacken, Paradislyckan med sina valnötsträd, och andra gröna platser helst söktes vid förtroliga tankeutbyten.

*

Året 1838, då Emil Key blev student, var det betydelsefulla år då studenter, först från Lund sedan från Köpenhamn, med Öresunds is som brygga, gjorde varandra besök och återbesök.

Senare skildrade E. K. intrycket sålunda:* I februari 1838 — alltså för något över tio år sedan — tilldrog sig en stor händelse i Sveriges södra universitetsstad, i Lund.

* Om Skandinaviens framtid av Emil Key. (Stockholm hos A. Bonnier 1848.)

Vintern ovannämnda år var ovanligt sträng. Öresund lade sig inom kort till en isbrygga mellan Seland och Skåne, på vilken åkande och gående oupphörligt färdades fram och tillbaka. Under flera månaders tid uppstod sålunda en formlig landsväg eller rättare sjöväg över isen, vid vilken stationer med provisionella värdshus och restaurationer inrättades till de resandes bekvämlighet. Danskarna beslöto härunder att taga revansch för Karl den tiondes tåg över Bälten. Flera hundrade studenter begåvo sig åstad en vacker vinterdag från Köpenhamn till Lund. Att det erövringståget skulle och måste lyckas, därom ägde de den gladaste, mest ungdomliga tillförsikt. Utgången har besannat deras hopp; det är med vänskapens välde våra danska bröder sedan dess behärskat oss.

Hade Saxo Grammaticus, den store hävdatecknaren, och hans vän, ärkebiskop Absalon, där de slumra »hinsidan sundet», eller biskoparna i stensarkofagerna under Kraftskyrkans underjordiska valv, då kunnat resa sig upp ur sina gravar, skulle de sett det av dem aldrig anade skådespelet: svensk och dansk ungdom i broderlig förening! De skulle fått höra luften genljuda av glada, manliga sånger, skådat hundratals ynglingar gående arm i arm, under det danska och svenska tungomålen flätade sig oupplösligt samman i varma välgångsönskningar för det återförenade fädernesländet.

Även nu var Assar Lindeblad festpoeten.

1838 var vidare samma år som Geijer öppet gjorde sitt »avfall», genom sina uttalanden i januarinumret av Litteraturbladet. Från den stunden kallades han av de konservativa »popularitetsjägare, vindböjtel och överlöpare».*

Samma år var det som Crusenstolpe började utge Ställningar och förhållanden och för sitt »majestätsbrott» sattes på fästning; samma år var det

* Ännu på 1860-talet hörde jag av min morfar de orden om Geijer. (Utg. anm.)

som Sturzen-Becker utgav sina Stormfåglar med frihetsluft under vingarna; samma år som Palmær började utge Östgötacorrespondenten, vars kvickheter flögo vida omkring; samma år var det som studenterna hyllade C. J. L. Almqvist, vid dennes disputation i Lund för den professur, han tyvärr ej erhöll.

Sällan torde Lundastudenterna ha ägt stoff till så innehållsrika samtal, som under detta, i Sverige stormdigra, år. Och om än många av de då »rabulistiska» studenterna sedermera bytte färgen, så fanns det andra, bland dem E. K., som mottogo så djupa intryck att färgen höll sig livet igenom.

Även en så oskyldig sak som sången måste bryta sig igenom konservativa betänkligheter. O. Lindblad hade först blivit hotad med förvisning från akademien — på grund av sin strävan att åstadkomma god studentsång! Denna strävan ansågs oförenlig med studielivets allvar. Det var just under samma händelserika år, 1838, som Lunds studentsångförening åter kom i gång, och — slutligen — det var samma år som bröderna Olof och Carl Strandberg ankommo till Lund. De medverkade i Lindblads första studentkvartett, som dessutom utgjordes av B. Ruberg och O. Munck av Rosenschöld. Genom medlemmarnas utmärkt vackra röster, fina musiksinne och goda musikaliska bildning blev denna kvartett så framstående, att ingen som hört den sedermera fann den som helhet överträffad.*

* Den yppersta tenoren, Ch. Wolcke, lär dock ha funnits i den sista Lindbladska kvartetten. Skånemagnater bestodo hans utbildning hos Garcia i Paris. Men när Wolcke var färdig och med framgång hade debuterat i Wien, förlorade han rösten för alltid.

År 1839 började Lindblad regelbundet ordna musikaliska soaréer. Vid en av dessa utfördes hans Serenad och därefter uppträdde den nyssnämnda kvartetten — alla klädda i nattväktaredräkt — och utförde den ännu efter seklets mitt — åtminstone i småstäderna — ljudande »väktaresången». Som teater ej fick spela i Lund under terminerna, fanns där ingen konkurrens till dessa soaréer. Att kuska in till Malmö föll sig nämligen då ej så lätt och en resa till Köpenhamn var ännu en stor händelse, även sedan ångbåtsförbindelse mellan Malmö och Köpenhamn i slutet av 1830-talet kom i gång.

Det var emellertid som diktare Talis Qvalis framför allt hänryckte det släktled av studenter, han själv tillhörde. När han 1839 skrev sin sång vid folkvännen Anders Danielssons grav, 1840 sin Hälsningssång till folkrepresentanten Hans Jansson — där han angrep Tegnér — hade han flertalet av studenterna med sig. Redan 1834 hade Tegnér kritiserat studenternas liberalism, Aftonbladet och tidsandan i det hela och av Palmær fått höra den för alla skalder av Tegnérs kynne behjärtansvärda sanningen: »Kasta icke vidare din lyra på den politiska vågskålen; där väger hon mindre än intet.» Men ännu behärskade Tegnér andligen det släktled, som var ungt under hans glanstid. Och när Talis Qvalis djärvdes påstå att den reaktionäre Tegnér »tappat bort sig själv» väckte detta genklang hos studenterna, men däremot misstämning hos professorerna, av vilka Talis Qvalis framdeles trodde sig vara illa sedd. Sedan Talis Qvalis i studentföreningen läst upp den stora dikten till Hans Jansson, blevo politiska föredrag där förbjudna; följden var att de enskilda diskussionerna blevo allt livligare.

Den fyra år yngre Emil Key beundrade djupt

Talis Qvalis' frihetssånger och det lilla gröna häftet, som innehöll Sånger i pansar blev framtaget även under E. K:s äldre dagar. Men det var endast de demokratiska och skandinaviska känslorna, E. K. delade. Den tiden betecknande, mot Ryssland vända, stridslusten — liksom Karl XII:s dyrkan — var och förblev honom hela livet främmande. Det var sin barndoms hjälte, Gustaf Adolf, som Emil Key förhärligade i ett av sina bidrag till Herta. Denna kalender har som undertitel »svensk-dansk nyårsgåva». Den utgavs 1840, 1841 och 1842 av B. Cronholm.* Det är i den sista årgången — prydd med C. J. L. Almqvists och Christian Winthers porträtt — som E. K. under signaturen Emil har några poetiska och prosaiska bidrag. Emil Key's käraste hjältar inom världshistorien voro Wilhelm av Oranien — Tigaren — och Washington, efter vilken han senare uppkallade en av sina söner.

Nyssnämnda olikhet i fråga om den för Talis Qvalis avgörande grundstämningen medverkade till att E. K. i Lund ej kom honom egentligen nära. Detta var dessutom icke lätt för någon, ty det låg över Talis Qvalis' ståtliga gestalt, liksom i hans väsen, en kärv och kylig stolthet, som höll kamraterna på avstånd, något som dock snarare ökade än minskade deras svärmiska beundran för frihetsdiktaren.

Emil Key upphörde aldrig att sakna den ungdomlige Talis Qvalis, ehuru han beundrade mästerskapet hos den mognade. Framför allt beklagade han

* Denna intelligenta, bildade och älskvärda personlighet var den tidens samlande och sammanhållande kraft. Såsom bokhandlare och tidningsutgivare verkade han även förmedlande mellan tidsandan och ungdomen.

det tragiska i Talis Qvalis' öde att, på grund av brödbekymmer, nödgas hålla vinghästen under oket.

Från Strandbergs begravning $^{11}/_{2}$ 1877 kom E. K. hem, blek och djupt gripen vid minnet av huru stolt och trotsig han sett denna levnad börja, men hur ensam, nästan förbisedd, diktaren var, när hans levnadslopp fullbordades. Denna stämning fick sitt uttryck i nedanstående, omedelbart vid hemkomsten, av E. K. skrivna strofer:

Jag vill ej väcka några strider
om svenska sångens gyllne tider
om vad den var och vad den är.
Men, vid den boja här är lossad
men vid den sköld, som här är krossad,
jag frågar: var och vem och när?

Var fanns i dag den svenska sången
»Ur svenska hjärtans djup» — och gången
med oss, med folket till den grav
där skaldens stoft helt tyst blev jordat?
Skall Svea dövstum se fullbordat
det rika sångarliv, han gav?

Skall frihetsglöden kallt bedömas,
skall allt det fosterländska glömmas,
förgätas skaldens skänk en gång?
Känn, Svea, än hans fröjd och smärta
och känn du själv ett eget hjärta,
låt något pulsslag bli till sång!

Vem skall den fällda lyran taga,
vem skall som han i härnad draga
i eld och lågor för sitt land,
för manlig id och manligt minne?
Ett äkta svenskt, ett öppet sinne,
med vidsträckt synkrets från vår strand!

Vem skall från den kring haven speja?
Vem mana oss att vapnen feja,
vid plogen rustad stå tillreds;
att ej åt faran ryggen vända
ej vrångvist bli, vad än må hända,
med dagens små bestyr till freds?

När skall — ty om vill jag ej säga —
när skall vår forn- och framtid väga
upp dagens värv i tal och sång?
När skola fredens tegar aktas
och våra gränser troget vaktas
av samma kärlek på en gång?

Med krigarärret på din panna
du Sveriges folk, vid griften stanna
just nu i fredens djupa ro!
Lär där att känna starkt och veta
med stålblå lansar åter fläta
ett hägn kring gyllne skördars bo!

(Tryckt i N. Ill. Tid. veckan efter.)

*

Brytningarna mellan tidstankarna togo sig i Lund även skämtsamma uttryck. Så t. ex. på den maskerad då Herman Sätherberg, klädd som ryss och med knutpiska i hand, föreställde tidningen Minerva — reaktionens organ — medan Olle Strandberg i röda frihetsmössan var Aftonbladet, organ för »mouvemanget» som rörelsen framåt då kallades. Att de båda vännerna Sätherberg och Strandberg ställde till vilt slagsmål hörde ju till rollen.

»Såsom karaktäriserande för den anda av vakenhet och livaktighet, som rådde hos den tidens studenter i allmänhet», berättar R. de la Gardie följande:

»De s. k. akademiska högtidligheterna bestodo den tiden regelbundet i ett tal av en professor 'å de äldre akademiska lärarnas vägnar' och ett annat av någon adjunkt eller docent 'å de yngre akademiska lärarnas och studenternas vägnar'. Vid val av den senare talaren hade emellertid studentkåren aldrig fått delta och då den fordrade att få göra detta, avslogs det kategoriskt såsom en onyttig nyhet. Med anledning härav höll studentkåren, då festen vid Oskar I:s tronbestigning skulle äga rum, ett allmänt möte på Lundagård och därvid beslöts enhälligt att ingen student skulle bevista andra dagens högtidlighet. Men för att visa att detta icke innebar någon ovilja mot den utsedde talaren eller någon illojalitet, beslöt studentkåren att dels med ett Vivat uppvakta den utsedde talaren och dels på aftonen genom en festlig tillställning hylla konungen. Det var vid denna fest, som den s. k. kungssången: Ur svenska hjärtans djup en gång, med ord av Talis Qvalis och musik av Otto Lindblad, första gången sjöngs. Gamle biskop Faxe blev mycket upprörd av studenternas 'oförsynta tilltag' och deras senare beslut att sända kungssången direkt — (och icke genom prokanslern) till konungen. Biskopen sökte enträget förmå dem att frångå detta beslut. »Men,» slutar R. de la Gardie, »svaret blev ett bleklagt nej och missivet avsändes med en remisskrivelse, undertecknad av Akademiska Föreningens deputerade, bland vilka jag händelsevis var en.»

Festen firades i tre dagar den 2, 4 och 5 december. På originalexemplaret av Talis Qvalis' dikt står tryckt: Hymn i anledning av Sveriges och Norges konung Oskar I:s uppstigande på thronen. Vid Studentfesten i Lund den 5 December 1844. Den ovan givna upplysningen innebär således

att före den officiella festen den 5 december en enskild studentfest blivit hållen.

Emil Key, som 1844 redan lämnat Lund, fick säkert en livlig skildring av det hela genom sin vän Carl Fürst, som vid festen var damernas marskalk.

*

Lund hade då som nu sin medelpunkt i domkyrkan. Omkring denna slingrade sig gatorna, där å ömse sidor trädgårdar och kåltäppor sträckte sig mellan de låga husen, på vilka halmtaken nu börjat utbytas mot tegeltak. På de knaggliga gatorna utkämpades ej sällan slagsmål mellan gesäller å ena sidan, studenter och skolpojkar å den andra. Medan E. K. tillhörde de senare, deltog han med nöje i sådana slagsmål, men då studenttiden började hade nämnda nöje redan förlorat sitt behag. Än mindre deltog han under studentåren i supgillena.*

En av hans närmaste kamrater har intygat att Emil Key inte ens under studenttiden någonsin tog ett glas för mycket och detsamma gällde om honom livet igenom.**

* Vad man den tiden förbrukade var betydligt mera än nu. En av Emil Keys studentkamrater började sin dag med — en tekopp punsch! Och bland studenter som bland deras fäder kallades det ej sällan »strunt» om man vid ett kalas icke druckit varandra under bordet.

** Wieselgren hade 1837 stiftat en nykterhetsförening i Lund. Och utan att ingå i denna, insåg Emil Key väl dess behövlighet. De båda berömda läkarna, professorerna Florman och Rosenschöld, samt Thomander understödde med kraft Wieselgrens arbete. Emil Key mottog av denna rörelse intryck, som sedermera bestämde hans handlande. Sammaledes kämpade Thomander för näringsfriheten, för kvinnans lika arvsrätt, för vidgandet av judarnas medborgerliga rättigheter, för konventikelplakatets upphävande, för friare präst-

En stor källa till munterhet för studenterna var de många original, som den tiden funnos bland professorerna och andra äldre »honoratiores». Bland dessa original var Brunius, domkyrkans restauratör, som i ett anslag på sin dörr meddelat: att han träffades i kyrkan alla dagar utom söndagen.

Detta var ej sällan fallet också med studenterna utom när Thomander predikade. Under E. K:s lundatid var Thomander för studenterna detsamma som Tegnér för ett tidigare släktled. Thomander — med den säregna personlighetens, snillets och frisinnets tredubbla glans omkring sig — var just mannen för denna tids studenter. Hans fina humanistiska bildning i förening med hans fria, ehuru djupt allvarliga kristendom, hans utomordentliga, lika glänsande som innehållsrika, vältalighet; det manliga mod, med vilket han stred för sin liberala samhällsuppfattning, allt detta hänförde ungdomen och bland de mest hänförda var Emil Key. För de »samhällsbevarande» åter var Thomanders polska eld och hans vänskap med Almqvist och Hierta redan nog att göra honom misstänkt. Även hans yttre — det egendomliga, skarpt uppnästa ansiktet, inramat i det krusiga, mörka håret och de snett blickande ögonen — ansågs av mannens motståndare som »föga förtroendeingivande».

Till andra storheter bland professorerna — särskilt Sven Nilsson och Schlyter — förhöllo sig studenterna beundrande på grund av deras vetenskapliga rykte, men tändande gnistor nådde sällan från dem till andra än de ynglingar, som studerade deras fack. En av de mest utmärkta lärarna var J. Holmbergsson, vars föreläsningar

val, m. m. Med hela sin ungdoms beundran talade Emil Key — vid Thomanders död 1865 — om denne lysande stridsman för de idéer, Thomander alltid förblev trogen.

E. K. besökte för sina juridiska studiers skull, liksom E. S. Brings föreläsningar i historia.

Orientalisten och stavningsreformatorn (fonetikern) professor Tullberg, jämte de redan nämnda och några andra akademiska lärare — såsom personligheter egenartade eller som begåvningar framstående — bevarades troget i E. K:s minne. Så t. ex. professorn i astronomi, Brag; i romersk vältalighet, Lindfors, samt teologerna Bergquist och Ahlman. Biskop Faxe hörde till återhållspartiet och studenternas förhållande till honom var mycket svalt. Att han var Tegnérs vän förblev hans väsentligaste egenskap i deras ögon.

Minnet av den g l a d e Tegnér levde ännu i Lund, men då E. K. såg honom — under några Tegnérs tillfälliga besök i Lund — fann han vemod vara det i Tegnérs ansikte rådande uttrycket. Tegnérska kvickheter levde ännu i gott minne, liksom åtskilliga grovkorniga rim, då man i fråga om tillfällighetsvers alltför djärvt missbrukat Tegnérs älskvärdhet. Så t. ex. hölls en fest för — jag tror — Skånska Husarerna, som året förut deltagit i något av Sveriges senaste slag. Man kom under festen till Tegnér och bad honom föreslå skålen. Han gjorde det också men med följande ord:

»I dag ett år sen, mina herrar,
då gick det grymt och blodigt till
för officerarna och deras märrar —
och drick nu skålen vem som vill!»*

* Ännu kraftigare var Tegnérs tillrättavisning, då man av honom begärt en gravskrift över ett några månader gammalt gossebarn. Den löd sålunda:

»Han föddes, åt och log,
han s—t, han grät och dog.»

Rimmet tillskrives även Bellman, så det var kanske ett lån från honom, men berättades i Lund som Tegnérs eget.

En outtömlig källa till munterhet voro historierna om professorernas inbördes gräl i konsistorium. E. K. samlade ett stort förråd av sådana anekdoter. Den följande är betecknande:

Bland de med varandra bittrast kivande professorerna voro medicinaren E. Z. Munck av Rosenschöld och filosofen F. J. Cederschiöld. Under en av dessa tvister steg hettan till en sådan grad, att den senare utropade: »Pedell, pedell, ett glas vatten åt professor Rosenschöld! Han är så het, han behöver svalka sig!» Varpå R. inföll: »Pedell, pedell! Ett ämbar vatten åt professor Cederschiöld!» Denne frågar häpen: »Varför ett ämbar?» Svaret föll: »Därför att en oxe behöver mer för att svalka sig än en människa.» De smack- och näsljud, som hos Cederschiöld ledsagade talet, liksom de stöt- och brumljud, som voro betecknande för Rosenschöld, kunna endast muntligt återgivas. Emil Key gjorde det con amore, liksom han över huvud ej skämde en god historia genom dålig framställning.

*

Emil Key har berättat huru han, vid sjutton och ett halvt år, efter läsningen av Byrons Manfred i Thomanders tolkning »bums skrev Edvin, romantiskt sorgespel på norska fjällarna. Personerna voro Edvin och Idalia, Hin Håle och ärkeänglarna». Det var ett uttryck för »sjuttonåriga sorger och diablerier» och E. K. frågar den vän, för vilken han berättar detta: »hur länge höll du i med att vara ateist? Att du varit det tar jag för avgjort, det behöver du dessutom ej skämmas för: ateismen är liksom kärleken och kikhostan en barnsjukdom, som ej

är farlig. Får man dem om igen vid äldre år, så händer det ofta att de äro dödliga.»

Hos E. K. var det ateistiska skedet kort: redan vid aderton år synes det höra till det förflutna. Åtminstone finnas inga spår därav i ett litet häfte, som utkom i Lund 1841, om på våren eller hösten — då E. K. fyllde nitton år — är ovisst. De små vers- och prosabitarna — de flesta först upplästa i Förbundet — kallades: Accorder och Discorder under försök att stämma min lyra av Emil. Dessa »försök» intressera icke genom de egna, där meddelade efterklangsdikterna, utan genom några små översättningar från Goethe, Rückert och Victor Hugo, samt några motton ur Almqvist, Atterbom och Jean Paul. Härigenom får man en aning om ynglingens älsklingsförfattare, av vilka några även förblevo mannens. Det lilla häftet, som »såg dagen i en söndrig portfölj och erhöll sin första uppfostran i det gamla, kära hemmet i den högra chiffonierlådan» kunde nog behövt en längre uppfostran. I fråga om formen uttalar den unge nybörjaren emellertid en åsikt: den, att »en idé varken bör framställas naken ej heller i vargskinnspäls utan bör höljas i ett halvt blottande, halvt täckande draperi» och vidare: »att ett stycke aldrig bör uttänjas och poleras utöver vad idéens utveckling fordrar».

Bland prosabitarna är en skildring av Mirabeau, när denne mottar budskapet om sitt val till tredje ståndet. Hantverkaren, som bringar honom budet, är viss att Mirabeau blir en krossare av tyrannerna men Mirabeau själv framträder såsom mera fylld av hämnd- och maktlust än frihetslidelse. Där finnes också en livlig skildring av en bal. På de där uppträdande ser den unge författaren med en, för hans ålder, skarp blick. Så vet

han t. ex. redan att kvinnorna äro mer fåfänga, men männen mer egenkära och att de förra bevisa nämnda svaghet genom felfinnandet hos varandra, men de senare sin genom att ta varandras försvar! Slutet av balen tecknas på följande sätt:

»Allt är dunkelt, flickans kinder blekna, hennes gestalt blir som genomskinlig. Det vilar över slutet av en bal en magisk, en österländskt sinnlig clair-obscur. Dansen är på en gång det livligaste och det tommaste, det mest blodlösa av alla nöjen. Det är vildhet, nästan vansinne uti dessa hoppande och nickande, surrande och ävlande grupper. Men huru lätt, huru andigt! Dansen är nöjenas pärlfragg.»

Då skildraren berättar, att han själv först bjöd upp till sista dansen, stämmer detta nog med verkligheten, åtminstone då han i Lund besökt assembléer och baler på Anderssons eller Malms värdshus. Ty inte ens i den tidiga ungdomen var E. K. danslysten. Likgiltigheten för dansen betydde emellertid icke likgiltighet för de unga flickorna. Han håller visserligen ett satiriskt lovtal över koketten, men skildrar även huru han tänker sig en verkligt älskvärd flicka:

»Själen skall vara som den klara insjöviken, vars yta är lätt krusad, men i vars djup bor lugn. Skalkaktighet, naivitet, lätthet, förenad med känslans djupa allvar. En sådan flicka liknar en silverpoppel, vars övre blad bära hoppets milda, glada färg, vars undre ha oskuldens vita.»

Urbilder till denna skildring hade han på nära håll i sina älskliga systrar liksom i sin barndomsvän Charlotte Arbin, kanske också i en Lundatidens flamma, fröken Wrangel *.

I ett annat stycke uttrycker ynglingen sin kärlek till den gröna färgen, vars alla företräden samlas däri

* Senare gift med kammarherre Klinteberg.

att den är hoppets. Stycket slutar med hoppet att han skall få se alla sina luftslott i deras fulla glans sänka sig till jorden men framför allt att han skall »finna en vacker och trogen drottning till härskarinna i slottet».

Ett av de längre styckena är en betraktelse på nyårsaftonen, ett uttryck för ungdomens stränga och smärtsamma självprövning inför sin egen ideala längtan. Smärtan mildras av hoppet att själen, trots alla villor, »slutligen skall klarna till spegel för himmelens stjärnor».*

Ur aforismerna må dessa meddelas:

Vilka dårar äro icke de, som söka sin salighet uti makt och höghet! Det är som om man ville stiga upp på en kulle för att kunna närmare beskåda himlavalvet.

Det finnes ingenting dummare än att fråga, då man vill veta någons ålder: vad år är ni född? Ack! Man vore kanhända äldre än själva Methusalem, ifall han stege upp och gjorde en sådan fråga?

Hur förunderligt är icke ödets lek! Den sannaste tecknaren av Gustaf den tredjes karaktär var hans egen ansiktsbildning.

Regnet, som faller uti spridda men stora droppar, fördrages ju lätt utav oss, då det jämna, om än aldrig så fina, duggregnet är odrägligt? På samma sätt, då stora olyckor blott drabba individer, behjärtas de icke, men utspädda på hela folket besvärjas de högtidligt.

Det finnes ingen gräns mellan gott och ont. Man kan icke bestämt säga, var det ena börjar eller det andra slutar.

Inga äro i samfundslivet så lätt ledda och missledda som skalderna, såsom t. ex. en Bürger, en Lidner m. fl.

* Det lilla stycket med dess förenade döds- och nyårsbetraktelse verkar nu som en aning. Ty det blev just nyårsnatten, som Emil Keys liv slocknade.

Detta är helt naturligt. Vi hava alla sett huru en sommardag de upphettade ångorna bölja över fälten och huru synkretsen dunklas av så kallad solrök. Det är värmen, som verkar detta.

Ingen svensk författare har av sina beundrare så blivit firad, men också ingen så allmänt och bittert tadlad som Almqvist; ingen vars minsta fel så häftigt blivit angripna. Nåväl — han äger fel — stora fel. Vattenfallet, som med jättekraft störtar ut över fjällets brant, bildar ju en fuktig, ohälsosam dimma? Huru dunkel och grå är den icke! Men ställ dig så, att du ser solens strålar genombryta densamma, vilken regnbåge blir det icke då!

Liksom för den närsynte, då han beväpnar sitt öga med lorgnetten, föremålen bliva betydligt mindre men tydligare, likaså bliva, genom den så kallade människokännedomen, bilderna uti livets stora tavla mindre än de verkligen äro, men de sålunda sammanträngda föremålens konturer framstå i samma mån klarare.

*

Samma år som E. K. utgav det lilla häftet — 1841 — tog han kansliexamen och inskrev sig som e. o. kanslist i finansdepartementet, där han kvarstod åren 1842—1847. Med denna plats följde den titel av »kunglig sekter», varmed en lönlös »ung man i verken» den tiden hugnades.

Vid studenttågen 1842 och 1843 hade E. K. således redan lämnat Lund; kanske var han i Kalmar den junidag, när studenterna i förbiresan till Uppsala landade där, samt firades med frukost och tal på vers, av den ovan nämnde kammarjunkaren Carl Kullberg. Men det blev först 1848 som E. K. inom sin Stockholmskrets personligt deltog i arbetet för skandinavismen.

*

Innan jag lämnar Lundatiden vill jag meddela något om läraren, Otto Witts, senare öden. Medicine doktor 1843, fick han 1845 anställning i Karlshamn, där han 1875 dog såsom förste stadsläkare. Med sin hustru, Augusta Schagerström, hade han två söner, av vilka den äldste är far till författaren Otto Witt. Nedanstående brev — skrivet i Stockholm $^{25}/_{4}$ 1848 — föranleddes av meddelandet från Witts hustru om mannens livsfarliga sjukdom. Det bifogas här såsom betecknande för Emil Key likaväl som för läraren. E. K. börjar med att erkänna den vänskapens egoism, som drev honom att redan i det närvarande ögonblicket av nyss övervunnen oro uttala sina önskningar att vännen måtte känna sig som en ny människa efter den förnyelseprocess, som en väl överstånden sjukdom plägar medföra. Men, emedan de sista underrättelserna varit oroande, fortsätter E. K. sålunda:

»Men — låtom oss här tala som män, som gamla vänner, vilka icke äga något hemligt för varandra — skulle det vara Försynens vilja att rycka dig från en, efter all mänsklig beräkning, knappt börjad, vacker och verksam bana; skulle ditt liv ej komma att lämna efter sig några djupare spår i livet — var övertygad: att vad du var för mig — så sant mig Gud hjälpe till liv och själ! — skall jag efter bästa förmåga söka vara för ditt barn! I vilka skiftningar av öden, han under närvarande och kommande händelsedigra tider, må råka, skall han nära eller fjärran i mig äga en osviklig, beständig vän! För övrigt förstå vi varandra allt för väl att behöva ord, varken om det förflutna, det närvarande eller tillkommande.

Måtte Gud bevara dig ännu länge åt din familj och oss alla!

Din vän Emil Key.

I samma brev bifogade A. C. Raab sina och hela familjens innerligaste och varmaste vänskapsuttryck för sina barns lärare och berättar att den sista tiden varit mer än

vanligt ägnad att tacksamt uppliva minnet av husets vän och barnens lärare, ty de båda yngsta barnen, Hugo och Ida, blevo just konfirmerade, den förre på Karlberg och den senare i Jakobs kyrka för prosten Fröst. Och den ömme fadern tillägger en bön till Gud att de alltid måtte ihågkomma och följa de goda råd, deras lärare Witt givit dem.

Witt tillfrisknade och — liksom i Raabska familjen — efterlämnade han i det samhälle, han så länge tillhörde, ett älskat och aktat minne.

Några år innan sin död besökte Witt med de sina Emil Keys hem. Vardera vännen hade uppkallat en son efter den andra och all den gamla hjärtligheten levde kvar hos de nu till åren komna männen. De förvandlades stundtals till pojkar, då de upplivade de många minnena från den för båda så kära Lundatiden, ej endast en livets men en andens vårtid, full av sång och klang, av vidgade tankar och av varma känslor.

VI.

Första utomlandsresan.
1843—1844.

När Emil Key lämnade Lund hade han ännu icke bestämt sig för sin blivande bana. Hans fädernearv tillät honom att se tiden an. Framför allt ville han se sig om i världen, innan han på allvar band sig vid en uppgift. Han beslöt att begagna sin — i och genom myndighetsåldern hösten 1843 vunna — självbestämningsrätt, för att göra en europeisk resa. Denna påskyndades emedan han fann tvenne angenäma reskamrater bland sina Skånevänner: greve Axel de la Gardie — bror till Robert — och löjtnant Berg.

En utomlandsresa var för den tidens ungdom en mycket ovanligare upplevelse än för nutidens. Bland de plikter, en sådan lycka medförde, var att skriva långa brev till de hemmavarande, liksom att bevara upplevelserna i en dagbok. Det är av sådant stoff, som E. K. senare utarbetade den skildring av resan*, som han senare med rätta kallade »ett omoget ungdomsarbete», men av värde såsom biografiskt dokument.

* En resebeskrivning av E. K. Tryckt hos L. J. Hierta 1846.

Det är uteslutande E. K. själv, som i det följande berättar. Ty även där anföringen ej är omedelbar, brukas vid sammanfattningen bokens egna ord.

*

Hösten 1843 började färden. Vid avresan från Kalmar stodo släkt och vänner viftande farväl. Och så länge en strimma av land var synlig höll den unge resenären ögonen vemodigt fästade därpå. Först när strimman försvunnit kände han glädje av vissheten att nu ha skurit upp ett nytt blad i sin levnads bok.

Den första nya erfarenheten var en stark storm och natten genomlevdes på däck, tack vare en fullkomlig oemottaglighet för sjösjuka. Efter stormen, i dagningen uppstod en egendomlig stämning, som ynglingen sålunda förklarade: att allt stort och farligt såsom minne efterlämnar vemod: det är som om en ärad och älskad, om än allvarligt rättande vän, ännu vinkar sitt farväl ur det avlägsna fjärran. Han fortsätter:

»Den påföljande natten var även på sitt vis skön. Månen juvelströdde vågorna, som, uttröttade av det förflutnas dansnöje, stilla drömmande kastade sig av och an på den mjuka bädden. Himlen var klar, hög och blå. Det rådde ett lugn, en frid, som blott naturen stundom och barndomens första bilder alltid äga dem. — — — Har mitt hjärta någon gång varit fullt av outsägligt vemod, av levnadsfröjd och levnadssmärta, har min själ varit överfylld av friska, varma och heliga känslor, så var det i dessa ögonblick. För mina blickar upprullades minnets alla tempelmålningar, tavlor av välkänt behag; framtiden svävade som en dunkel, beslöjad gestalt omkring dem. Jag tänkte tillbaka på hemlandet, som inom sig gömmer alla de ställen, varest jag levat, fröjdats och lidit, så mycket ynglingadrömmarna givit livet tid därtill. Jag tänkte, o Sverige! på din höga allvarliga moders-

skönhet. Jag tänkte på hemmet, på alla mina kära, på några gravar, och kände i detta ögonblick, att jag tänkte på allt, vad jag älskat på jorden! Det är sällan, högst sällan man har nog kraft att tänka så; men det är en känsla! Det är evigheten, som omfamnar själen och lyfter den som ett barn på sina armar upp mot Gud! — Stjärnorna blinkade med ögonen, liksom de velat säga att de förstodo mig, och ångfartyget gled sakta fram på vattenytan, under det Rügens blänkfyr dykte upp mot horisonten. Det var en härlig stund. Jag gick sålunda flera timmar på däck, försjunken i mina drömmar.

Betecknande för den unge resenären är ej blott hemkärleken utan även den religiösa känsla, som här och flerstädes tog sig uttryck, isynnerhet i de där och var inströdda dikterna.

Ångbåten avlämnade sina resande i Travemünde. Tiden medgav ett kort besök i Lübeck, där det endast blir den, till fattiginrättning omskapade, gamla kyrkan — Heiligen Geists Hospital — som beskrives. I Hamburg, där han sammanträffar med reskamraterna, har han den lyckan få se Fanny Elsler dansa Des Künstlers Traumbild och Cachuchan. E. K. bekänner att »mer än en klar tår nedduggade från hans renaste känslors vårskyar» under de stunder, han såg Fanny Elsler dansa. Intrycket ger anledning till en lång betraktelse över dansen som skön konst. E. K. undrar över de ofta nedsättande omdömena om dansen och frågar varför man icke lika väl med ren och ädel sinnlighet kan beundra det sköna i en härlig människogestalt, som i andra naturens verk eller som i konstens? Han vet att dansen, hos nutida vildar som hos forntidens kulturfolk, är ett uttryck för sorg och andakt lika väl som glädje och stridslust, ja, att även djuren och barnen uttrycka sina känslor i ett slags dans. Han ställer detta

i samband med den strävan att komma uppåt, att lösgöras, som han tyckt sig finna i hela naturen, i glädje som sorg under alla vårflodstider i livets eller andens värld. Och ju mer dansen ger denna längtan uttryck, dess mer himmelskt blir också det intryck, dansen meddelar. Utan att då känna några teorier om konsten såsom utgången ur lekdriften, slutar han sin betraktelse med följande, vid denna tid förvånande, ord: »Liksom barnen leka att de äro stora, så leka vi stora i de sköna konsterna att vi redan äro i himlen; vi låtsa som om vi vore långt, långt uppe över jorden. All konst är en barnslig lek med djup betydelse: det är ju såsom barn vi skola ingå i Guds rike.»

*

Färden gick med diligens från Hamburg över Hannover till Cassel. Där blir ett tidigt barndomsminne levande: det ovannämnda, oförklarligt starka intrycket av faderns lilla Wilhelms Höhe-målning. Verkligheten skildras sålunda:

»Många år hade sedan dess förflutit, och nu satt jag en morgon i vagnen, som förde mig till samma ställe, jag besökt i min barndoms drömmar. Var jag då åter bliven barn och drömde om min barndoms dröm? Dock nej! Allt var verkligt, men jag gladde mig som ett barn, när morgondimmorna, som omgåvo bergens och de skogbevuxna kullarnas toppar, mer och mer sjönko ned i den mån vi foro uppför, liksom mellantiden det gjorde uti glömskans djupa dal, och solen bröt fram, kastande tusen strålar i skiftande färgbrytningar på de i höstens melankoliskt humoristiska dräkter klädda skogarna och se! — där stod mitt Wilhelms Höhe! — —»

Från Herkules' klubba beundrades en utsikt »av nio mil och, i djupet nedanför, Cassel, som en brokigt vävd matta; i fonden en blå strimma av Harzbergen,

och ovanför allt detta den klara himlen och den uppgående morgonsolen».

Resan fortsattes över Göttingen till Frankfurt am Main, varifrån intet annat omtalas än besöket i Goethes födelsehus och de tankar, som det ger »att se det rum där en stor ande vistats och framför allt tillbringat sin barndom, där han älskat, där han, m. e. o. varit litet mänsklig».

Från Frankfurt förde järnväg till Mainz, där man gick ombord för att göra Rhenresan. E. K. nödgas dock bekänna att han hade för mycken vördnad för det sköna att prisa något, som hans skönhetssinnes samvete förbjöd honom att lovorda. Med bästa vilja i världen kunde han ej råka i förtjusning över Rhen och Rhentavlorna, som han i fjärran sett insvepta i den mystiska sagoskymning, fantasien ger. »När fantasien varit den äreport varigenom verkligheten hållit sitt intåg, händer det att verkligheten, sedd på nära håll, ofta mister den poetiska doften,» säger han resignerad.

I Koblenz gjordes ett uppehåll; de unga svenskarna besågo vinbärgningen och »åto druvor med hela ungdomssinnets hänsynslöshet». De närliggande slotten besöktes. Det väsentliga intrycket på berättaren gjorde ej Stoltzenfels själv utan den stilla, fina, gamla slottskastellanen. Följande, ännu i dag för kastellaner betecknande, skildring må anföras:

»Att skåda hans min, när han i ett av rummen berättade, att prinsessan den och den därstädes accoucherat, var ett fysiognomistiskt kalas; en så mångsidig min har jag sällan sett, på en gång fridfull och lycklig, såsom efter ett utståndet lidande; viktig, som om embryon till en värld legat däruti, och triumfatorisk, som efter en vunnen seger, en min, vilken ensam lönade besväret av en halv mils promenad!»

E. K. fortsatte att skildra dessa typiska gamla tjänare, själva med »anor» som tjänare, vilkas bugningar blevo en grad djupare, mer poetiska för varje familjens ana; i vilkas hjärna familjehemligheterna lågo förseglade med släktens stora sigill och vilka voro förvissade att de högheter, det tjänat, »i himlen skulle kalla Gud Fader onkel och de två andra personerna i gudomen kusin».

Man finner att organet för rojalism då som framdeles saknades hos den unge »kunglig sektern»!

Från Koblenz gick vägen till Köln, där dômen föreföll de förväntningsfulla beskådarna såsom knuten i växten: endast om långskeppet och tornen vore färdigbyggda kunde det hela ge det uttryck av storhetens lugn, som man fann att det nu saknade.*

Resan fortsattes med ångbåt på Rhen ända till Amsterdam. Holland gör den av Rhen bedragne E. K. i hög grad entusiastisk. Han skriver:

»Då man ser dessa grönskande fält och slätter, på vilka en talrik boskap klädda i täcken går och betar; detta land genomkorsat av kanaler och järnvägar — ofta under havets nivå — när man inträder i dessa städer, där varje hus tyckes i går oljemålat, varje gata genomskuren av en kanal, vid vars stränder dubbla trädalléer äro planterade — — — när man ser trottoarer skuras med borstar, fönster och väggar dagligen med handdukar och svampar — — — när man ser alla dessa arbeten utan skryt, utan buller — — — när jag lägger detta tillsammans med holländarnas sinne för målning, när jag erinrar mig alla de mästerverk deras gallerier innesluta — när jag påminner mig deras trädgårdar och kärlek för blommor, när jag kommer ihåg deras kyrkor, sådana, att intet land i allmänhet erbjuder dylika, med deras klockspel,

* Sedan dess är byggnaden fullbordad — men många nutidsmänniskor finna sig ej heller nöjda med detta. (Utg. anm.)

som varje kvart, halv och hel timme klinga uppe i luften, höras över hela staden, och göra ett högst eget och vackert intryck — då måste jag sträcka ut armarna och med djup aktning och innerlig vänskap omfatta detta folk, som säger så litet och gör så mycket, äger så mycket att göra och underlåter så litet; som, om det kanhända väl mycket gör poesien till prosa, likväl aldrig blottar prosan på poesi, något som överallt annorstädes brukar ske och gör skalden så ont i det han med avsmak vänder sig från livet. Skulle jag vilja vara en prosaisk, jag menar praktisk människa, så ville jag vara det i Holland, där finnes den vackraste prosan i hela världen.»

Från Amsterdam gjordes en utflykt till Haarlem, för att bese tulpanträdgårdarna och höra den berömda orgeln, en musikalisk högtid, som de tre unga svenskarna, mot en bestämd avgift, kunde få fira i all ensamhet. De hade utbett sig musikstunden i skymningen. Lutad mot en pelare upplevde E. K. det oförgätliga intryck, som han här nedan skildrar — sedan han först talat om sin smak för att ensam, eller nästan ensam vara i en stor kyrka i skymningsstunden för

»att sitta och skåda huru skuggorna förlängas och bliva allt tätare i de höga valven; huru de bortilande solstrålarna blekare och blekare darra genom fönstren, och därunder höra vacker musik från orgeln. Så var fallet här. I mörkret lekte tonerna underbart över oss; där voro toner såsom barnsjälar, vekhjärtade, bedjande, jollrande; kvinnliga toner, eldiga, smekande, bön- och befallande, toner som gräto, gnisslade, brusade, åskade. Det var livet, som gick i höga böljor, det var orkaner, väckta av lossnade tungors första himmelska sånger, av änglavingar blandade med demoners rytande ur djupet; plågades fradgande tjut och sköna, osaliga kvinnors själsutandande suckar — det var en yttersta dom!»

*

Från Amsterdam gick färden genom Rotterdam och Haag till Antwerpen. Belgien gör samma starka intryck som Holland. »Det var,» skriver E. K., »något sublimt och stort med dessa städer Gent, Antwerpen, Lüttich och Brüssel.» Han finner dessa städers forna penningaristokrati värd vördnad; han minnes Flanderns stora historia, en historia där »småsakerna försvinna i det hela». Så älskvärda finner han de båda holländska och belgiska bröderna, att han önskar de kunde förkroppsligas i en enda, ej alltför korpulent varelse, på det han kunde få ta honom i famn!

Från Antwerpen nämnes tavelgalleriet och katedralen med Rubens' »nedtagning från korset»; från Brüssel S:t Gudula och dess härliga glasmålningar; invid Brüssel väcka Laekens kyrkogård — sångerskan Malibrans gravplats — och Waterloo känslan av »de färgnyanser av stort, av själ, av liv, som spänna sig mellan dessa båda, Malibran och Napoleon».

Färden gick omedelbart från Brüssel till Paris, dit Napoleons stoft för ej länge sedan blivit hemfört, en händelse, som ändå livligare än förut satt folkfantasien i rörelse omkring den, endast för 21 år sedan döde, kejsaren. Även för den unge svensken blir Napoleon »ett uttryck för det liv, som ej dör, som i varje tidevarv framträder och i alla tider röner motstånd: det ungas idé... Skalden, härföraren och snillet, med ett ord, vingmänniskorna, flyga upp på livets höjder, skåda framåt i fjärran och vad de se låter dem ana långt mera. De små människorna däremot räcka ej upp att se bortom vägens krök och veta därför ej att fortsättningen blir bredare. Det unga för med sig döden för det utlevade och föråldrade, mot vilket det har att kämpa.» »Det är med världshistorien,» fortsätter E. K., »som när

man kastar en sten i vattnet och allt större ringar uppstå. Inom världshistorien vidgar sig ringarna: först despotism, så aristokrati, så monarki, så folkvälde. Ett nödvändigt förlopp, som ej rubbas även om en cirkel tillfälligtvis brytes t. ex. genom att en fallen tron åter reses på en republiks ruiner.» Han motsäger Herweghs yttrande — att »franska historien sover med Napoleon i Invaliderdômen» — liksom Hegels sats: att intet folk mer än en gång spelar en världshistorisk roll. »Visserligen,» medger han, »nödgas de folk och världsdelar, som en gång haft en stor uppgift för bildningen, till en tid vänta, medan andra folk föra bildningen framåt till större ljus och nya segrar. Men folken sova endast för att stärka sig, folkanden är viss om att en gång åter bliva väckt.» — — —

Nu fanns, berättar, E. K., ingen fransman, vilket parti han än tillhörde, som icke var stolt över det stora drama, då ett folkets barn bar världen på sina och Frankrikes skuldror. Denna folkstämning hade Ludvig Philip på ett ädelt — eller klokt? — sätt kommit till mötes i och genom de av Paris' monument, som nu förhärligade Napoleonstidens underbara epos.

Det är betecknande för E. K. att han inför Napoleons »vulkaniska obegriplighet», en »sammandrabbning av stridande element», icke ger sig hän i obetingad hänförelse. Han står inför gåtan med lika mycket undran som beundran. »Hur,» frågar han, »skall man t. ex. förstå att Napoleon, då luften fylles av klagoskri, av dödssuckar och åskor; då marken var betäckt med krossade lämningar, stympade bitar, sprittande delar av ett helt, som dock utgjort en människa, då stod kall, men föll en ensam, en ringa krigare, huru ofta kunde han ej då böja sig ned att förbinda?» E. K. undrar

om ej Napoleon var världens störste egoist?» »Men,» fortsätter han den, i en dikt slutande betraktelsen, »ett sådant verktyg kan endast Gud hantera och detta verktyg hade Gud brukat för att

— — — så öden kring landen.
Men när han så stod — och så djärvt lekte Gud —
kom en blixt, kom en dom, kom allmaktens bud,
och han föll — som en Phoenix i branden!»

I Paris tillbringade de tre unga svenskarna vintern. De skaffade sig en bostad vid Place de la Madeleine och en fransk språklärare. Dagarna, berättar E. K. i brev till vänner, tillbragtes med språkläraren och att bese allting; kvällarna på teatrarna och nätterna till äventyr. Med sina rekommendationsbrev uppvaktade de dåvarande svenske ministern, excellensen Gustaf Löwenhielm, som med sin vanliga, utmärkt förekommande välvilja bl. a. beredde sina unga landsmän tillfälle att presenteras hos Ludvig Philip i Tuilerierna.*

* Om denna presentation nedskrev E. K. på äldre dagar följande, lustiga skildring, som på 1840-talet ej hade lämpat sig för den tryckta redogörelsen:

För att bli presenterade nödgades de sju svenskarna, som slagit sig tillsammans i och för denna ceremoni, skaffa sig eget ekipage, kusk och betjänt, ty ingenting hyrt fick komma in på slottsgården i Tuilerierna. De sju voro, utom berättaren och dennes två reskamrater, friherre K. F. Bonde, livmedikus P. O. Liljewalch, framdeles livmedikus Robert Lundberg och den norske majoren Brock. E. K. fortsätter:

»Innan vi fingo företräde avhandlades presentationsfrågan. De andras titlar voro ju lätta att översätta men min på svenska intetsägande — kungl. sekter — ägde ju ingen motsvarighet i franska språket. Slutligen yttrade excellensen Löwenhielm: 'Jag hittar nog på någon råd.' Och, när ögon-

Ludvig Philips sorgsna ansikte påminde E. K. om en hans systers ord: »många minnen göra människan gammal».

Efter någon tids förlopp anlände en bjudning — icke som det den tiden hette i Sverige en »befallning» — till en hovbal. Balen verkade nästan som kostymbal, ty bland de tretusen gästerna voro alla civiliserade nationers folkdräkter och uniformer representerade, liksom allt vad Frankrike — inom vetenskapens, konstens, industriens och politikens område — ägde lysande. Men de unga svenskarna sökte förgäves den berömda franska elegansen i maner. Så t. ex. när supén skulle serveras rusade fransmännen — en del med påsatta hattar — och främlingarna om varandra som en skock uthungrade vargar. Det blev en sådan trängsel vid dörrarna att de måste tillslutas och därefter åter öppnas för två och två i sänder. Efter supén stod den kungliga familjen för att mottaga hälsningar, som voro rätt knapphändiga; ja, de funnos, som nästan inte alls hälsade.

Sålunda blev Ludvig Philips egen artighet än mera påfallande, där han gick omkring och samtalade med, som det tycktes, hela världen. Även fransmännens dans föreföll de unga svenskarna mycket mindre lätt och elegant än dansen hemma i Sverige.

---

blicket var inne, presenterade han mig helt obesvärat som 'secrétaire du commandement du roi de Suède et de Norvège', en titel, som jag fick sota för. Jag blev överlupen av frågor om den svenska kungafamiljens hälsa. Frågorna inleddes med Ludvig Philips förvånade yttrande: 'vous paraissez être bien jeune, monsieur?' Jag fick anstränga mig så gott jag kunde att 'hävda min ställning'; men när jag kom till gamle Karl Johans hälsa, om vilken Ludvig Philip visste bättre besked än jag, blev det onekligen hett om öronen för en god stund.»

»Väl visste jag,» fortsätter E. K., »att Faubourg St. Germains societet aldrig synes till på Ludvig Philips hovbaler, men jag hade väntat av juliaristokratiens högre bildning åtminstone jämförliga manér... och icke denna table d'hôteton, en värdshusconduit, som stötte våra svenska, måhända ännu vid för stort ceremoniel vanda, ögon. Det är märkvärdigt att det där fina, så att säga nervöst grannlaga och delikata sättet, som inbegripes under det missbrukade uttrycket 'comme il faut', så sällan skall kunna förvärvas, isynnerhet av karlarna, 'så framt man ej från barnaåren insupit dess parfymerade luft, eller örat från de spädare åren blivit vant vid dessa, ej alltför tysta, ej för högljudda, ej för brådskande och ej för tröga manér, eller sinnet lärt sig att yttra detta ingenting på ett snillrikt sätt.»

Utvecklingen har givit den svenske iakttagaren rätt när han till slut anmärker, att borgardömet i alla land strävar fram till en ny aristokrati »vars skaplynne dock blir helt annorlunda än dess föregångares. Ty ingenting händer alldeles lika i människoandens utveckling.»

I ett enskilt brev till vännerna Carl Fürst och Carl Schweder berättar E. K. huru han och reskamraterna bevistade en bal hos prins Czartoryski i det forna »Hôtel Lambert». —

»Där voro fem danssalar med musik i varje, trädgården var inrättad till ett rum, så att träden stego upp ur golvet, och fåglar flögo omkring i deras kronor — och under spatserade man eller satt på superba canapéer! — i andra rum voro, i mitten, marmorbassänger med springvatten, för att avkyla temperaturen. Jag kan ej beskriva prakten av dessa springvatten, liksom millioner gnistor; ovanför dessa, kristalljuskronor, vilka nästan tycktes vara en fortsättning därav — och runt omkring väggarna beklädda med glasväv och damerna med juveler, både här och där. — Det var ett strålskimmer, en glans, som var förbländande. — Och hela detta palats har ovannämnde prins köpt för en enda — äkta pärla. Icke sant, det stöter på Tusen och en natt?... Ännu en tredje bal vill jag fournera er med, nämligen en maskerad-

bal på 'Grand Opera'. — Till att börja med var den bevistad av 10,000 personer (säger tiotusen). — Det var sista maskeradbalen i Carnavalen (under vilken hela dårskapstid jag riktigt rasade). I kunnen ej göra er en idé om en galopp eller en contradans där. En sådan vildhet — ett sådant vällustens konvulsiviska raseri — finnes blott i Paris. — Grisetter och 'filles publiques' — i danssalen; och i Foyéen, le beau monde, d. v. s. de förnämare pyschorna (= 'femmes entretenues'). — Och mången hertiginna och markisinna, inkognito, som här sökte sig ett litet aftonnöje. Där var en amant, som skulle undvikas, här en man; — där ett parti, som gjordes upp, här en adress, som hastigt, utan några synliga hälsningar, stacks i handen — där var liv i intrigen — och intrigens liv. Gick jag i couloirerna så satt där hundratals maskerade fruntimmer och karlar samtalande, viskande, drickande champagne och sjungande. — Där en fruntimmersmask avsvimmad av dansen och värmen bredvid en annan, som upptäckte otrohet. — Där hade alla passioner, alla dårskaper, alla våra vackra svagheter — livets ungdomsformationer — stämt möte. Och till allt detta brusade dansmusiken från hundratals instrumenter! — Det var ett storartat skådespel, något som på mig gjorde ett intryck, som jag icke kan beskriva.»

*

Besöken i deputeradekammaren ge anledning till iakttagelser över de krafter, som behärska den politiska utvecklingen. E. K. indelar mänskosläktet i kloka, dumma och okloka. De dumma äro »bra som fyllnader och som sådana uppfylla de också hela världen». Mellan de kloka och de okloka, med andra ord »mellan det materiella och det ideella sinnelaget, står striden nu som i alla tider. Vardera har hyst eller låtsat förakt för den andras företräden; ingendera har velat lära av den andra och dock har vardera innerst velat försoning. Först under det nittonde seklet har viljan att bli ense börjat visa sig i handling och liksom kristalliserat sig i vissa individer.»

Sålunda fann E. K. att Thiers var »ett sådant litet vidunder, modellmaskin på den förenade praktiken och teorien»; också är det svårt att säga, »om han har vingar som en örn eller som en väderkvarn».

Den franska deputeradekammaren syntes honom vara ett uttryck för detta vacklande mellan de två motsatserna och deras strävan till förening och försoning. Under dessa förhållanden blev juste-milieu-partiet helt naturligt regeringens stöd och Ludvig Philip juste-milieubegreppets inkarnation. Strävan att försona idéerna och verkligheten fann E. K. emellertid tydligare i Frankrikes litteratur än i dess statsliv. »Lamennais, Arago, St. Simonisterna, Charles Fourier, Lamartine och George Sand visa, var på sitt sätt, att det strides en stor, en väldig kamp: — flammorna från smältugnen lysa över land och hav och himlen färgas därav. Över Frankrike och Tyskland är detta mest skönjbart men finnes dock ej endast där utan pågår i hela den civiliserade världen inom kyrkan, statslivet, vetenskapen och konsten. — — — Medvetandet därom följer arbetaren vid plogen och vetenskapsmannen eller skalden in i den tysta skrivkammaren. Känslan av förnyelse erfara alla men däremot ej vad denna förnyelse är eller vill.»

*

I ett avseende tolkade E. K. tidsandans vilja med en, hos en tjuguettårig yngling förvånande, klarsyn, nämligen i det kapitel, som handlar om kvinnans emancipation och George Sand.

Mera framsynt torde ingen svensk den tiden ha varit. Ja, ännu i dag ha flertalet män i vårt land icke nått den

ståndpunkt, E. K. 1844 fann självförståelig och obestridlig. Kapitlet meddelas delvis i ett annat sammanhang.

Det överensstämmer med ynglingens allvarliga syn på kvinnans frigörelse, att E. K. i en skildring av grisetterna betonar huru som dessa genom överlåtenheten åt sig själva, genom att endast ha sin egen inneboende förmåga att lita till, i sitt väsen få något moget och fritt. Han betonar även att man hos dem kan finna en verklig känslans förfining och en stundom storartad offervilja, jämte behag och naivitet. Men det är dock icke i sin egenskap av grisett utan i sin egenskap av kvinna, hon har dessa företräden. Och därför kan E. K. ej förstå fransmannen, för vilken den mest älskvärda unga flicka, som han gifter sig med, ej har en tjusning jämförlig med den grisetten utövar: den senare får hans kärlek, den förra griper endast hans förstånd. E. K. ägnar även några kapitel åt de fattigas Paris: t. ex. den lilla blomsterflickan, som han vid ankomsten sett frysande, vacker och oskyldig med sina blomsterkorgar i snön och några månader senare ser bland gatans kvinnor; eller den lille savoyarden, en gosse med en av den rysligaste brist tillkonstlad ålderdom, »en själ, ett liv som gick under i verkligheten»; eller lumpsamlaren och det uslingarnas natthärbärge, där denne har sovplats.

Tidens berömda, finaste restauranger och kaféer försummas icke; Louvre och de berömda monumenten beskrivas föga men besökas flitigt. Så även teatrarna. Paris var just då rikt på sceniska storheter, såväl inom operans som på komediens och tragediens område. Julia Grisi, Mario och Lablache sjöngo på operan, Frédéric Lemaître — som syntes E. K. påminna om Torsslow — var dramats stora kraft; Virginie Déjazet förtjusade på Palais royal's teater samma världspublik, som Rachel

hänförde på Théâtre français genom sitt djupt klingande tal och blicken ur de mörka ögon i vilka den unge svensken tyckte sig se in i »de jordiska lidelsernas och den jordiska sorgens djupa blomkalkar».*

*

Vid slutet av vistelsen i Paris kände sig E. K. »ordentligt kär i Paris, såsom stad betraktad, och vandrade där i ett riktigt litet rus». Flanerandet i världsstaden hade övertygat honom om att, när vissa skalder klaga över att staden saknar poesi, då beror detta därpå att de själva icke kunna se andar. Han tror sig ha funnit att författare och artister äro lätt förströdda och hastigt övergå från en känsla till en annan. »Detta har vållat att man ofta förnekat dem djupa, varma och innerliga känslor, framför allt förmågan av en stor sorg. Andra människor äga merendels svårväckta, men däremot långvariga känslor — så att säga horisontella — medan poeten och artisten, som känna lika sant i ögonblicket, äga perpendikulära känslor.»

E. K. menar att det ligger en stor fara för konsten däri att den blivit hantverk och födkrok, men, fortsätter han,

»jag vill så gärna tro att denna övergång till det reella är en av tidens stora verkningar, och att det är genom idéns

* I brev till vännerna uppräknas många andra, dessutom Charlotta Grisi som balettens diva, m:lle Georges — »tre kejsares älskarinna» — m. fl. och E. K. kan konstatera att han nu sett samtidens främsta danserskor, tragediens yppersta hjältar och hjältinnor samt hört Europas främsta sångare och sångerskor, och allt detta i Paris, med undantag endast för Fanny Elsler.

förening — och mer än någonsin innerliga samband — med det verkliga livet, som ett framtidens dikt- och konstliv skall uppstå, och sant, skönt och egendomligt utveckla sig».

E. K. påpekar att de franska författarna just då slagit sig på att göra martyrer och hjältar av folket. Men han spår att »om femtio år, sedan detta mode gått över och uträttat sitt ärende här på jorden — ty allt verkligt går dock ärende för Vår Herre — så skall, på det hela taget allt vara som förut. Men pauperismen som mode gör dock nytta. Och sämre konstförgudningsideal kan man framdeles råka på.» E. K. fann att — jämte allt det myckna tillfälliga liksom lättsinniga, man i Paris kom i beröring med — så mötte man dock även det folk, som givit världen tusentals skriftställare, vetenskapsmän och konstnärer av evig ungdom. »Ty allt stort och skönt är evigt ungt, och det är det unga, som enligt Almqvists genialiska yttrande, drager världen framåt.»

*

Vintern hade gått under bästa sämja mellan de tre vännerna. Var för sig eller tillsammans upplevde de mycket, som gav stoff till samtal, när de om mornarna i sina nattrockar möttes vid frukostbordet medan brasan muntert sprakade i kaminen. Nu förestod avresan, som E. K. skildrar, så att man får en god bild av reselivet under tiden närmast före järnvägarna:

»Efter fyra månaders vistande i Paris befunno vi oss, mina tvenne reskamrater och jag, på samma fyrkantiga gård, varpå vi först satte ned foten vid vår ankomst. — Samma rörelse och liv nu som då. Runt omkring sågo vi med stora bokstäver anvisade de olika avdelningskontoren för Schweiz, Tyskland, Italien, Ryssland, England, med ett ord

för alla land i Europa. Det gör ett stort intryck, intrycket av en världscentralisation, såsom stode man här på jordens medelpunkt och såge alla dess vägar gå ut därifrån såsom radier. Varje ögonblick ankomma och avgå diligenser från och till olika land, avlämnande eller mottagande hoptals passagerare.»

Diligensresan gick från Paris till Lyon, en färd, som tog ett par dagar och ett par nätter, utan längre uppehåll än måltidsstunderna.

Diligensfärderna beredde den för människor alltid vakne E. K. anledning till många iakttagelser av olika typer och lynnen, situationer och opinioner. Inom diligensens lilla värld blev den ene ansedd som sällskapets kvickhuvud; man upptäckte turisten, som sökte förströelse och nöje; handelsresanden »med sitt glada, litet besvärliga fluglynne» och mångfaldiga andra typer, nog underhållande för att göra tvådygnsresan rolig.

I Lyon skildes reskamraterna. De två ämnade sig till Italien medan E. K. föredrog att stanna en längre tid i Schweiz. Således sade man varandra farväl och på återseende i det kära Sverige. Och till dess, sjöng E. K. i avskedsdikten

> ... för Sveriges väl var dag en bön,
> för det var tanke ren och skön,
> var solskensstund i själens gårdar!

Från Lyon reste E. K. över Jurabergen till Genève, där han för en tid slog sig ned. Själva staden gav honom intryck av »en liten stad, vilken bra gärna skulle vilja vara en stor». Men som läget är utomordentligt vackert och »som invånarna av egoism äro måna om främlingarnas välbefinnande», fann E. K. Genève vara ett av de trevligaste ställen för någon tid. Han vallfärdade till Coppet, ehuru han icke hörde till madame

Staëls livligaste beundrare utan tyckte henne »som författarinna vara för mycket fruntimmer för att vara karl och för mycket karl för att vara fruntimmer». Han besökte Ferney, där minnet av Voltaire ger honom anledning till funderingar över vad denne kunde blivit om han varit äregirig i stället för fåfäng:

»Fåfängan är äregirigheten växlad i småsedlar och blir sålunda bekvämare att hantera än äregirighetens stora enhet, vilken är olämplig till dagligt bruk. Genom sin fåfänga var Voltaire ett mellanting av markatta i röd galonerad frack och gudarnas budbärare Hermes. Han var vad han måste vara till följd av sin natur och sitt tidevarv; det blir honom därför alltid en odödlig förtjänst, att hava, på denna väg, kanhända gjort så mycket av sig som vår Herre ämnat honom till.»

E. K. fick även fatt i Byrons gamla båtkarl, som berättade huru han brukat ro Byron om nätterna ut till mitten av sjön:

»Liggande i båten, och insvept i en slängkappa, kunde Byron sålunda tillbringa hela natten, betraktande de natt-dunkla konturerna av Mont Blanc och Jurabergen, eller stjärnorna uppöver dem, under det musik ljöd över vattnet ifrån stranden.»

Från Genève gjordes en utflykt på en månad till Savoyen, där E. K. fann inbyggarna ha ett starkt syskontycke med — norra smålänningen: öppna, vänliga, vidskepliga, poetiska och dock sluga. Ett besök göres i Aix les Bains, som med sina omgivningar syntes honom vara den »mest tjusande lyrik Vår Herre ännu diktat». Därifrån göres en utflykt till Dent du Chat, varifrån han såg ned i Italien och ända bort till Medelhavets stränder. Det var med tårfyllda ögon, ynglingen vände sig bort ehuru med hoppet att en gång få återse Italien öga mot öga.

Från Chamonixdalen vid foten av Mont Blanc gick vägen över Forclaz till Sion, Leuker-Baden och över Gemmi, det höga berg, som utgör gränsen mellan Ober Wallis och Berner Oberland. Under denna färd bekänner E. K. att han för andra gången i sitt liv kände dödsångest.* Ty under färden inträffade ett våldsamt bergras: strax framom de vandrande störtade ett klippstycke, stort som ett hus, ned i avgrunden och nya sådana ras kunde väntas. Men färden gick dock lyckligt upp till Gemmis spets, med dess praktfulla utsikt och sedan nedåt till det ensliga värdshus, där Z. Werner har förlagt sitt drama *Den tjugufjärde februari*. Han hade bakom sig en natur av snö, is och svarta klippor — »ett utmattat raseri i halvdöd dvala» — och han steg ned i Kanderstegs vackra, sommarvarma dal belyst av det klaraste månsken. Sent i den stilla, blomdoftande natten kom han till Frutingen och så gick färden till Interlaken, Staubbach, vars vattenfall visade sig i solbelysning som ett guldregn; över Wengernalp i snöväder och en köld, som kom »själen att snörpa ihop sig som ett skrumpet vinteräpple och fyllas av ett dödligt hat till allt skönt i världen». Kvällen med alpglöd över Die Jungfrau, natten med det klaraste månsken över Silberhorn och sinnet fyllt av Byron — som just här på Wengernalp diktade Manfred — gav riklig ersättning för dagens obehag. Så gick färden till Grindelwald. I dess glaciär hade kort förut en ny grotta öppnat sig. Därinne vid solnedgången, då aftonens purpurstrålar trängde in och försvunno i det blå, såg man i isen alla

* Första gången var när han som barn höll på att drunkna. Skildringen av Gemmi är mycket livlig och det mest lästa av allt, Emil Key skrivit, ty F. F. Carlson gav den plats i första upplagan av Folkskolans Läsebok.

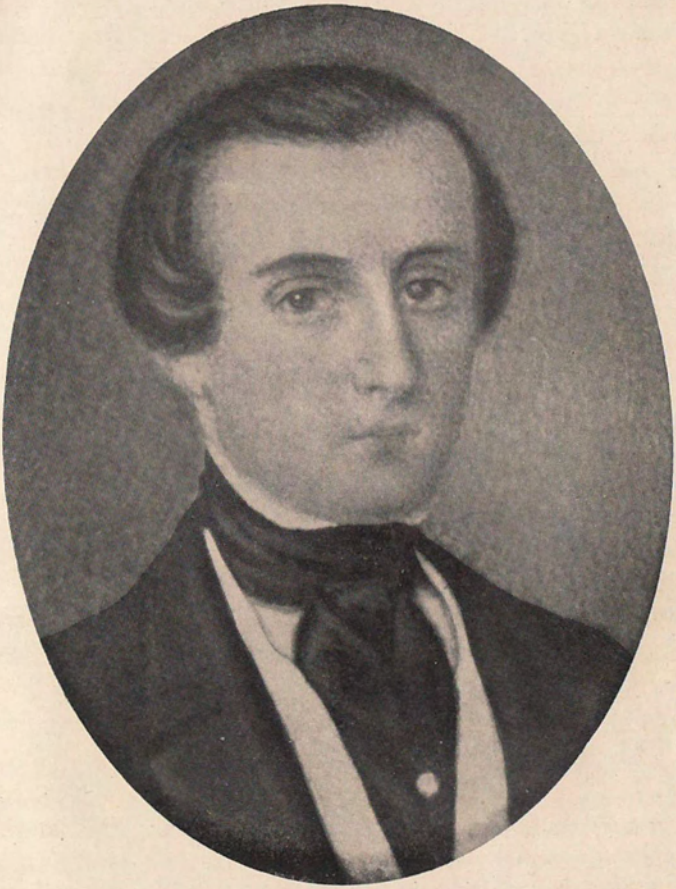

EMIL KEY.

Efter en i Paris målad, här förstorad miniatyr.

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

färgskiftningar från rosenrött till violett. Färden fortsattes över Stora Scheideck till Rosenlaui, vars glaciär gav ett än väldigare intryck. Sedan bar det av över Meyringen och Brünigen till Vierwaldstättersjön, där Rigikulm och Pilatusbergen besågos, och Thorwaldsens lejon i Luzern beundrades.

Så gick vägen från Zürich till Schaffhausen och Rhenfallet — som övergick alla förväntningar ty Rhen äger här en slösande stor vattenmassa: »den är klar, dess fall är en ungdomshandling»! — till Konstanz, Lindau och München, där ett par sidor ägnas åt kung Ludwig. E. K. omtalar att en flamsk målare i Pinakoteket kommit i samspråk med en ensam, äldre man, som genom sina fina anmärkningar avslöjade hittills, av målaren själv osedda, skönheter i de tavlor, de tillsammans betraktade. Målaren trodde sig tala med en annan målare av första rang. Men dagen därpå befalld till hovet, igenkände han i sin anspråkare och läromästare — kung Ludwig. Denna berättelse, samman med konstskatterna i München, hade den verkan, fortsätter E. K., »att jag kom, såg och segrade — över allt groll, som tidsliberalismen möjligen kunnat stoppa på mig till matsäck»:

»De nya idéerna, så vänner vi annars äro,» fortsätter E. K., »tyckas ej kunna förlåta en motståndare att han är stor... Men nutidens sonsöner, republikanarna, skola erkänna att det var en stor ande, som bringat dessa verk till liv... Ty eftervärlden förlåter lätt när den ser verklig storhet emedan den själv är stor, är högt och rent mänsklig; alla passioner och små intressen ha försvunnit. Den är stor som e f t e r v ä r l d på samma gång den som s a m t i d är liten. Så har det varit i alla tider och så skall det förbliva.»

Vill en konung åt sig uppresa en minnesstod för eftervärlden, så må han omfatta konsterna och framför

allt bygga, säger E. K. Han vet att Ludwig anses despotisk:

»Men,» säger E. K., »jag är själv för mycket artistiskt sinnad, att jag skulle kunna förmås fördöma en man, som så vet att använda koncentreringssystemet. När dess enhetskraft så uppenbarar sig i resultater av härliga konstskatter, så beundrar jag, och när jag det gör så säger jag det också, vare sig det gäller människan i trasor eller människan på tronen.»

Vissheten om att Ludwig var sträng katolik föranleder till följande bekännelse:

»Gud förlåte mig om jag däri ser något ont! Det är en karl med karaktär, och sådana är det ont efter i våra dagar. Artisten eller skalden — och Ludwig är född bäggedera — är i allmänhet en smula hedning eller katolik, vare sig de tillhöra den allena saliggörande kyrkan eller den protestantiska.»

I München är det framför allt Murillo — hans pojkar i Pinakoteket och några kvinnohuvuden i det dåvarande Leuchtenbergska galleriet — vilka gåvo E. K. det starkaste intrycket. Hemresan gick över Bayreuth, där han i månskenet betraktade Jean Pauls staty och 21-åringen utbrister: »lyckliga tid då du som yngling(!) första gången läste hans T i t a n!» Och han mindes huru han tyckte sina känslor vara alltför höga för att få rum mellan himmel och jord. Jean Paul var och förblev för E. K. den store och äkte humoristen, »den hos vilken man känner själens värme, en innerlig längtan efter sammanhang med och uti allt».

Dresden var nästa uppehåll. Där hade E. K. den lyckan att få se och beundra fru Schröder-Devrients dramatiska konst och ägnade för övrigt själ och tid uteslutande åt tavelgalleriet, framför allt åt Madonna di San Sisto. Rädd att som i Louvren bliva uttröttad, innan

han hann fram till Rafaëls tavlor — och att dessa därför här liksom där ej skulle göra intryck — styrde E. K., utan att se sig omkring, genast kosan till Rafaëls sal. Där fick han i Sixtinska Madonnan det största intryck av konst, han hittills upplevat, liksom en full förståelse för den tid inom konsten då »det gudomliga blev mänskligt och det mänskliga gudomligt». Han ägnar tavlan ett helt kapitel. Jungfrun syntes honom vara ett flickebarn allenast, hållande ett barn i sina armar, i förväg utövande en moders kall: den spädaste förening av flicka och börjande kvinnlighet, som ännu ej förstår men anar och genom denna aning uppfylles av värdighet och gudomligt uttryck. I Jesusbarnet igenkännes Guds son:

»Vilken storhet i ett barns gestalt! Huru gudomlig och dock hur naturligt barnslig! I ställningen, med det ena benet överkastat det andra och handen lagd därpå, ligger ett obeskrivligt majestätiskt lugn. Sådana ögon har ingen mer än Rafaël sett och det direkte i himlen.»

Hos Rafaël fann han att den kristna romantiken koncentrerat hela sitt inre liv, medan formerna fått den högsta fulländning av antik skönhet. Det är denna förening av Maria och Venus, som synes honom vara det gudomliga i Rafaëls madonner, det, som gjort dessa till den oefterhärmliga skönhetstypen i måleriet.

Hemvägen går nu över Berlin och Hamburg och därifrån åter med ångbåt tillbaka till Sverige.

E. K. återvände med vissheten om »att jorden är ett stort kapital att få till skänks av Vår Herre att börja med». Han hade även lärt sig att det finnes tre sätt att resa: »det yttre, det inre och båda förenade: man kan likt Arago hava gjort en resa kring jorden, eller likt Xavier de Maistre omkring sin kammare, och ändå

lika mycket eller lika litet gjort resan kring sin egen själ. Många resa, av yttre brist, i det inre allena; ändå flera av inre, blott i det yttre. Men en dubbel färd är enkel och glad. Ungdomens omätliga vinst med att så resa, är att den reser sig upp i livet, och blickar ut över dess slätter, dälder och kullar, tills man vid horisonten ser det smälta tillsammans med himlen! Den, som sett denna syn en gång, glömmer den aldrig.»

VII.

Stockholmsminnen.

Efter hemkomsten från utlandet var E. K. som »en man i verken» i Stockholm om vintrarna, medan somrarna oftast tillbringades på Ryssbylund. Under riksdagstiderna var hans styvfar — och stundom även den övriga familjen — i Stockholm. I sin styvfars hem kom han i beröring med åtskilliga politiska personligheter och hans egna intressen förde honom samman med en del personer ur den litterära och konstnärliga världen. Om de ena som de andra har han antecknat några minnen, som här meddelas.

*

»Alla veta — om ej annat så genom Kellgrens dikt Gratiernas döpelse — att Augusta Löwenhjelm var en av dessa tre gratier. Ryktet har ej sparat hennes dygd. Men det var ej lätt att undgå inverkan av den sedeslöshet, som rådde inom de högre klasserna under den gustavianska tiden. Att — som från vissa håll skett — ge endast Gustaf III skulden för dessa lösa seder, visar

obekantskap med den europeiska tidsandan, sådan denna hade utbildat sig under encyklopedismens inflytande.*

Vad Augusta Löwenhjelm angår torde ryktet haft rätt åtminstone i ett avseende, nämligen då det gjorde henne till hertig Karls älskarinna och genom honom moder till sedermera excellensen Karl Löwenhjelm. Denne var således i verkligheten endast halvbroder till den av mig förut omtalade excellensen Gustaf. Deras mor, grevinnan Augusta, fick jag anledning att besöka före hennes död, som inträffade i Stockholm den 8 april 1846 i en ålder av mer än nittiotvå år. Anledningen var att Axel Raab — en brorson till min styvfar och bror till min svåger Carl Raab — friade till greve Karl Löwenhjelms dotter. Avgörandet berodde i hög grad på grevinnan Augusta. Ty den gamla gratien kunde blivit en fruktansvärd motståndare, ifall hon funnit att den unge friaren — talade illa fransyska! Och nu var fallet verkligen att friarens begåvning ej låg åt språkhållet. Min styvfar fruktade därför en kuggning i examen, ty han var viss om att grevinnan Löwenhjelm enligt den gustavianska tidens sed skulle föra samtalet på franska. Det gick således ej an att friaren själv förde sin talan utan min styvfar bestämde att jag, som hade min franska frisk från Paris, skulle bli böneman. Av den forna skönheten fann jag hos den mer än nittioåriga föga spår

* Däremot kan Gustaf III — på grund av kronobränneriera — tillskrivas en dryg skuld i den lastbarhet till vilken massan av folket hemföll: brännvinssupandet. Nationallasten förhärligades dessutom av skaldernas sånger och föredömen — vi minnas Bellman och Lidner, Hallman och Kexel. Supsällskap instiftades och somliga bestå ännu. Svenska folket har ännu ej hunnit nyktra till, utan är fortfarande snett i hållningen som Gustaf III var det i ansiktet.

(Not av Emil Key.)

VÄSTERVIKS

men av erotik fanns icke så litet kvar i den meningen, att hon ännu ville behaga och behagas. Jag gjorde i detta avseende mitt bästa och lyckades antagligen göra henne belåten ty friaren blev antagen på prov, ett prov, som ledde till det önskade målet.

Förmågan att behaga hade hon givit sina söner i arv. Såväl genom Gustaf som genom Karl erhöllo vi, som den tiden voro unga, livliga intryck av det snillrika gustavianska tidevarvet. Gustaf hade varit på vakt hos kungen, den dag han blev skjuten och var själv vittne till händelsen. Men vilka öden de båda bröderna än genomgingo, så bevarade de in i ålderdomen det lätta och skämtsamma lynne, det obesvärade och på samma gång fint älskvärda väsen, som deras moder givit dem i arv. Greve Gustaf, som så länge rört sig i stora förhållanden och bland stora personligheter, blev på ålderdomen rent av självsvåldig i sina vanor. Så berättade mig Charles Emile Piper på Löfsta att excellensen i hans närvaro sagt till sin kammartjänare att vända ett hans ordensband, som var mer än lovligt fläckigt, men kammartjänaren svarade: »déjà tourné trois fois, votre excellence!» Man påstår att greve Gustaf blev återkallad från sin ministerpost i Paris emedan han en dag, då han var bordsgranne med prinsessan Mathilde och hans löständer besvärade honom, lade dem ifrån sig på bordet, över vilket prinsessan beklagade sig så högljutt att klagomålen nådde till Stockholm.

Under ett av mina besök hos honom i Paris var han ännu så pojkaktig att han red gränsle på stolarna och gungade fram och tillbaka. Under en sådan liten kammarsport berättade han — naturligtvis på franska — att Maréchal Soult enligt ett meddelande i le Moniteur hade sagt att, om Frankrike gjorde det eller det,

då skulle Frankrike nedsjunka till en andra eller tredje rangens makt som Sverige. »Detta förargade mig,» fortsatte Löwenhjelm, »och jag sade honom att om han inte tog yttrandet tillbaka måste vi duellera. Ty att Sverige var en makt av andra rangen, detta var erkänt av alla kabinett i Europa.» Soult svarade: »ack, herr greve, vi ha båda två kunnat göra våra misstag och nu äro vi mycket för gamla att slåss». Men Löwenhjelm svarade med värdighet: »herr marskalk, man är aldrig för gammal att försvara sitt fosterlands ära». Soult, som inte ville duellera, måste skriva en slags officiell ursäkt, som Löwenhjelm i avskrift skickade kring till alla makternas ambassader i Paris och tillade: »om han inte hade skrivit, så hade jag, fan ta mig, duellerat med honom»!

Gösta Löwenhjelm höll sig lika livlig in i det sista. På gamla dagar skämtade han en gång med sin bror Karl om vem av dem som var bäst bibehållen och Gösta utbrast: »nyligen frågade någon en annan person om denne sett till excellensen Gustaf Löwenhjelm? Och den tillfrågade svarade: 'jo, han s p r a n g förbi nyss'. Och det har ingen sagt om dig på många år.»

Om Karl Löwenhjelm finnas även många betecknande anekdoter. När t. ex. drottning Josefina frågade honom, hur det var möjligt att Gustaf III, som förde ett så lysande hov, kunde härbärgera all den ståten i en så trång lokal som Drottningholm, svarade Löwenhjelm: »jo, därför, att det den tiden gick mycket enklare till: hovdamer och hovherrar bodde tillsammans»! Som Karl Löwenhjelm många år varit minister i Petersburg, anhöll baron C. O. Palmstierna, då han blev utnämnd till samma post, att av greve Löwenhjelm hugnas med en del upplysningar, som på grund av

Löwenhjelms stora personalkännedom i Petersburg kunde bli nyttiga. Svaret blev: »min vän vet, att de flesta ryska namn sluta på 'doff' och 'roff' och 'schit' och 'skoj' och som namnen så äro personerna.»

Som fädernearv efter Karl XIII hade Karl Löwenhjelm fått vissa anlag åt det mystiska. Hos honom togo de sig uttryck i magnetism: han var nämligen en känd magnetisör. I övrigt liknade han icke den skuggrädde, småaktige och pjunkige monarken. Skuggrädslan testamenterade denne sin adoptivson Carl Johan, som lät sätta vakt om Karl XIII:s staty, sedan han låtit bortrycka det okvädinsplakat på vilket stod: »Stå där och skäms din gamle sk—t, som fört det franska packet hit!» Den vakten kring statyen såg jag under hela min kanslitid i Stockholm.

*

Bland andra äldre personligheter med vilka jag i min styvfars stockholmshem kom i beröring med, var den älsklige L. A. Ekmarck, poeten, musikvännen, »guvernören på Rosenhill» kallad. I en ungdomsdikt har jag försökt att fasthålla det vackra intryck, han gav mig:

Med glest och snövitt hår kring pannan,
men med ett barnasinnes oskuld
som aldrig drömt om kiv och strider,
om spöklikt hat, om avunds-missmod,
du stämmer, skald, din gyllne lyra,
och tiden lyssnar på ditt fredsbud,
som till en röst från bättre tider.
Du gammal är, men som din lycka,
den lycka själv åt dig du skapat

utav förnöjsamhet och glädje,
en stilla glädje över livet,
som flyter ren och klar, likt källan,
utöver samvetsfridens botten
den ej passionens gyttja grumlat.
Väl är du gammal, mången vinter
har snöat ned uppå din hjässa,
och tynger den och stelnar kroppen.
Är gubbens sång då ock en frostig
en frusen andes fönster-runa?
Nej, intet vinterstycke är den
fast även dikten synes vitklädd:
den är en fruktträdgård, en blomhöljd.

*

L. A. Ekmarcks vinterhem vid Regeringsgatan i Stockholm var under 1840—60-talen en samlingsplats för vänner och idkare av musik, litteratur och konst. De unga funno sig lika väl där som de äldre och värdfolkets milda ande verkade utjämnande mellan skilda åldrar och intressen, åsikter och ärelystnader, så att dessa ej störde harmonien. Under vintern 1846—1847 voro som bekant Geijer och hans familj bosatta i Stockholm och umgingos även i det Ekmarckska huset. De omdömen, som från konservativt håll fälldes om Geijer voro alltjämt hårda: popularitetsjägare var ett av de mildaste. Dess mer beundrad var han av ungdomen, bland denna Emil Key.

Genom ett brev från L. A. Ekmarck får man en bild av Stockholmslivet under den vintern:

Stockholm den 9 februari 1847.*

Bäste Emil!

Historien eller sagan berättar om en man (vars namn** jag till min stora förargelse glömt) som, ledsen vid sig själv och livet, och nyfiken att få underrätta sig om tillståndet i de underjordiskas boningar, fattade det hjältemodiga beslutet, att göra en saltomortale i gapet av det eldsprutande Aetna; men på det världen ej skulle gå miste om kännedomen av hans infernaliska färd, ställde han sina tofflor ett stycke ifrån kratern, i avsikt att dessa skulle för världen omtala den lika tragiska som sällsynta bragden. — Ehuru jag nu ej hade någon anledning förmoda, att du, i din ungdomsvår, vore ledsen vid livet, visste jag likväl, att du var bekajad med en stor portion nyfikenhet, eller med ett vackrare namn, vettgirighet, och som jag, med kännedom om ditt beslut att besöka Island, ej nu på lång tid hört av dig, började jag frukta att du fallit på den olyckliga idéen att, (likt förbemälte filosof och vetenskapsman) vilja undersöka interieuren av Hekla och att jag således ej mera skulle få se något vidare spår efter dig än — tofflorna. Döm således om min glada överraskning, då jag emottog ditt vänskapliga, intressanta brev, därav jag finner att du, långt ifrån att vara

* Efter den resa i Danmark, som i nästa kapitel skildras, hade Emil Key stannat på Ryssbylund för att bevista sin syster, Anne Beates, bröllop samt fira julen i hemmet och först frampå vintern 1847 återkom han till Stockholm. Han förlorade således tillfällen att personligt sammanträffa med Geijer hos Ekmarcks liksom på Konstnärsgillets årsfest och fick — till sin saknad — av Geijer aldrig annat intryck än på avstånd.

** Empedokles.

blottställd för de bistra öden, min oroliga fantasi diktat, i största maklighet låtit dig transportera kring den lilla ö, som fordom av Gefion kunnat uppmätas med en oxhud. — Välkommen då tillbaka, sain et sauf, min unge vän och själsfrände, till det gamla Sverige, som alltid, liksom dina vänner, skall emottaga dig med öppna armar!

Den, som liksom du, bor i landsorten, vill gärna veta nytt från huvudstaden; men därmed haver sig ej så lätt; ty pro primo händer här ingenting, pro 2:o uppsökes varje nyhet, om än så obetydlig, med en outtröttlig iver, av de stora nyhetsfiskarna, publicisterna, för att i möjligaste mått uppfriska deras uttorkade spalter; på denna väg komma de även till din kunskap, och det med så mycken skyndsamhet att jag oupphörligt skulle riskera att blifva ett svagt echo av svaga och triviala melodier. Jag vill likväl försöka att ur mitt minnes fatabur uppleta hvad jag tror möjligen intresserar dig, och börjar med att framlägga en liten exposé av stockholmska scenen:

De anmärkningsvärda Nouveautéerna äro Dackefejden och Kungslenafärden.* De innehålla båda vackra verser, men äro ej skrivna för scenen. Liksom i den närvarande Stockholmsvärlden händer där för litet, och vad som händer äger alltför liten stimulus för Tidens slappa känslosträngar. De båda Theaterpjeserna vilja därföre så gärna rangera sig ibland deras antal, som tillhöra le genre ennuyeux, och man återfinner alltför ofta, i scenerie och costumer, reminiscenser av Eric d. XIV. Med alla sina fel, äger denna Börjessons Tragedie ett bestämt företräde; ty snillet har påtryckt

* Den första var av Hyltén-Cavallius, den senare av Pehr Sparre.

den sin stämpel, och den är, enligt mitt omdöme, fullt så god som den senare tidens bästa utländska Tragedier. Förf:n hedrade mig med sitt besök under sitt sista vistande i Stockholm, nyss före Jul. Vi samtalade då mycket om hans sista, ännu icke givna, Tragedie: Eric XIV:s son. För att kunna åstadkomma en större tragisk effect, måste han förmå väcka interesse för huvudperson, även om den historiska sanningen uppoffras. Detta medgav han. Jag är mycket nyfiken att se huru han lyckas. Eric XIV gavs 20 g. för fulla eller goda hus. Den lyckades således vinna publikens bifall; och detta är ej så lätt. Stockholms publiken har, nu för tiden, mera omdöme än mången tror. Det bör således ej föraktas, oaktat denna persona moralis, lika som individen, stundom ledes av sina kapriser.

På den lyriska scenen hava Trollflöjten, Sirenen och Stradella utgjort glanspunkterna. M:lle Ebelings debut i den förstnämde pjesen, har vunnit utmärkt bifall. Hon är även en verklig acquisition för denna Scen. En fyllig och klingande röst, ett musikaliskt föredrag, ett ledigt och livligt spel, förenat med ett dramatiskt omdöme, utgöra hennes förtjänster. Den oförståndiga enthusiasmen, som hastigt uppflammar vid varje ny, om än medelmåttig företeelse, vill även upphöja M:lle E. på en högre ståndpunkt, än hon ännu hunnit, varmed de göra henne en stor otjänst emedan den försvårar hennes framsteg på Konstens bana, genom omdömets obehöriga anticipation. Emedl. äga vi nu åter en Lyrisk scen, då vi därtill kunna räkna: Fru Gelhaar, M:lle Fundin, M:lle Ebeling (sopraner), Strandberg, Lundberg (Tenorer), Wallin (Bariton) och Haglund (Bas), vartill bör läggas Uddman (Bas) som lovar mycket både såsom Sångare och Aktör och som

kommer att, i förstnämda hänseende, uppträda i Leporellos role. — Uti Sirenen (Musiken av Auber) utför Fru Gelhaar Titelrolen ganska bra. Hennes röst har återkommit med hennes hälsa och erhållit mera styrka och säkerhet. Musiken är frisk och glad, liksom Aubers melodier i allmänhet, Libretton temligen underhållande. — Stradella är av en i Sverige hittills okänd kompositör. Musiken äger många vackra partier, utan att vara klassisk. — — — —

Litteratur-föreningen har i vinter varit mycket besökt och flera utmärkta föredrag hava där blivit hållne.....

Förövrigt firar huvudstaden en oavbruten Carnaval. Spektakler, Conserter, Baler, Casinos, Redouter och Maskerader i vart gathörn. Industrien synes således vara förnämligast riktad på att genom nöjen ruinera den lättsinniga Stockholmspubliken; och ändå upptäcker någon ny Industririddare en lucka i Allmänhetens billiga anspråk på nöjen, till dess bemälte Allmänhet slutligen upptäcker en stor lucka i sin kassa; — och snart får man väl se det Tragiska Skådespelet: Sic transit gloria mundi uppföras i många olika Tablåer, då samtelige Aktörerne utvisslas av Theater Direktörerna, sedan de av dem blivit plundrade till sista styvern.

Så när hade jag glömt Bildnings-Cirkeln. Vad denna kommer att medföra för nytta, är ännu ett oupplöst problem. Människan är så lätt beredvillig, att finna sig obelåten med sin ställning i livet. Månne ej en falsk bildning kan förhöja denna missbelåtenhet och väcka avsmak för det materiella arbetet, jämte avund emot dem, som ej äro därav besvärade? Insmyger sig sedan communism i denna bildning, så kan följderna därav bliva fruktansvärda. Vi böra emellertid hoppas det

bästa. Inneslutne häfte av Läsn. för folket innehåller en uppsats av mig i detta ämne under Titel Mäster Samuel. Mig synes som skulle den patriarkiska principen, realiserad i familllelivet, vara den vackraste och varaktigaste. Jag vill även att denna skulle göra sig gällande i Staten. Det är det enda sätt att ernå enighet och frid och enhet. Jag kan ej hylla den eviga splittring, som förr eller senare leder till ett bellum omnium inter omnes. Säkerhet till person och egendom är ju samhällets huvudvillkor; men huru skall denna vinnas på sistnämda väg? — — — —

*

Eftersom detta brev delvis skildrar musikvärlden må för fullständigheten påminnas om att inom den dramatiska teaterns område under 1840-talet Hjortsberg och Torsslow på den manliga sidan och på den kvinnliga Emilie Högquist voro de av Stockholm mest uppburna konstnärerna. Den senare spelade alla slags roller men hennes styrka låg i framställningen av den skalkaktigt känsliga, naivt behagfulla kvinnligheten medan hon i stora tragiska roller icke räckte till. Detta förstod E. K. först sedan han sett Adelaide Ristori som Maria Stuart, en av Emilie Högquists berömda roller.

*

Emil Key berättar vidare:

»Under sensommaren 1842 var det två namn omkring vilka samtalen ivrigt rörde sig. Det ena var den redan förut lika beundrade som förkättrade C. J. L. Almqvist och den andre var den unge August Blanche.

Denne var redan då litteratör, medarbetare i Freja och kom såsom sådan i delo med Almqvist efter dennes s. k. dåd*: ett fult anfall på pastor Bergvall, som slutade så att Blanche spottade Almqvist i ansiktet då de möttes i Strömparterren. Blanches harm var förklarlig ty Bergvall var hans naturlige fader och hade på alla sätt omhuldat honom. Anfallet på Bergvall hade skett i Aftonbladet, som Almqvist skötte under en Hiertas sommarresa. Detta gav en välkommen anledning till nya smädelser mot Aftonbladet. Och ehuru Sturzen-Becker som medarbetare i Aftonbladet där frånsade sig all del i anfallet, förklarade Biet att hela Aftonbladets redaktion var en sammanrafsad hop av förlupna korrektionister och Almqvist ett »mänskligheten avskum, som lik ett oskäligt kreatur vältrade sig i smutsen». Att en sådan polemik snarare gjorde Almqvists beundrare, till vilka jag alltid hört, benägna att överse med dennes dåd är förklarligt.

Min bekantskap med Blanche skedde först två år senare under 1844—45 års riksdag, då både han och jag tjänstgjorde i bevillningsutskottet, där min styvfar och Blanches far, Bergvall, voro kamrater.

Blanche hade något egendomligt, så att säga vildsvinsartat i blicken och härigenom, liksom genom sitt yttre i övrigt, gav han redan i ungdomen ett intryck av att vara en större materialist än han i själva verket var. Med sångerskan Mathilda Ebeling hade han ett barn och om hon ej dött — i Berlin — skulle han troligen ingått äktenskap med henne. Blanche var

* En redogörelse — men helt mot Almqvist — finnes i Mina Samtida av Posthumus, del I.
(Not av Emil Key.)

själv mycket musikalisk och hade även muntligt en ovanlig berättartalang.*

När Blanche efter en uppsluppen toddykväll tillsammans med den annars mycket nyktre L. J. Hierta och den pratsamme Ridderstad begav sig hem till sin Malmgård, ropade han blott på en åkare — alla åkare kände honom personligen — och bjöd gärna någon med sig i vagnen. Följde man honom då eller — om ingen åkare händelsevis påträffades — promenerade man med honom på gatorna, då var han som mest underhållande. Vart och vartannat hus, dess invånare och dessas märkliga öden, voro föremål för hans skildringar. Han kunde gå så halva natten och berätta livligt och målande, antingen ämnet var tragiskt eller humoristiskt. Han var som ett levande lexikon över gamla och nya Stockholm. Nästan allra mest roande var han, då han berättade om sin barnteater och sitt Uppsalaliv samt anekdoter från detta. Stundom blev han med flit cynisk. Som han visste, att det var för sent för honom att kunna nå förfining, låtsade han förakt för den finare umgängestonen. Såsom värd på sin Malmgård, som han ärvt efter sin far, var han däremot artig och älskvärd. Som politiker var han framför allt en fantasi- och teatermänniska: en underlig blandning av Positivhataren, Läkaren samt Engelbrekt och hans dalkarlar!

Blanche kunde aldrig helt frigöra sin ande från slagg. Hade detta lyckats honom; hade lyckliga yttre

* Stundom lät han sin fantasi förleda sig t. ex. när han ville göra Florentina Magnusson (= Helga de la Brache) till Vasaprinsessa, i vilket fall han dock delat missöde med justitiekansleren von Koch och pastor Karl Norrby.
(Not av Emil Key.)

förhållanden — eller också någon stor sorg — tillkommit, kunde han blivit en stor dramaturg; mer än hos någon annan fanns hos honom stoff till detta. I denna riktning — och novellens — låg hans egentliga begåvning.

L. J. Hierta var en proteusnatur, en underlig sammansättning. Hans åsikter voro sega, men med samma elastiska seghet som ett resårband: med förmågan att ömsom vidga och ömsom dra ihop sig. Det råd han gav mig — då en nybörjare i Aftonbladet — betecknar den födde tidningsmannen i allmänhet och L. J. Hierta isynnerhet: »En publicist,» sade han, »måste veta varifrån vinden blåser även om vinden är så svag, att han måste väta på fingret och hålla upp det i luften för att ana varifrån draget kommer.» Hans Aftonblad stod alltid i samband med tidens strömningar och allt som fanns av liberala åsikter och idéer. Men som han själv var bladet en blandning av de största motsatser. Ingen fanns måhända mer rädd än Hierta att kompromettera sig; ingen var varsammare att avväga sina uttryck, ingen skyggare att uttala sina åsikter, annat än genom många omsvep. Och ändå har ingen varit djärvare än han att bryta väg för stora idéer. Han kunde varit hög ämbetsman, men föredrog att en lång tid vara en förhatad och föraktad publicist. Ingen kunde vara nyktrare i sina uttryck, ingen med mindre schwung, med en mer utefter jorden sträckt flykt. I hans tal fanns icke någon elevation men mycken komik och satir i de vyer, som han framställde. Vilken fast tro och vilket djup av värme, vilken slitstark vilja, som denne man dock måste haft, för att kunna hålla ut så som han gjort! Hos honom fanns skoningslöshet i omdömenas syfte, i förening med hjärtats god-

het eller godmodighet; mycket sarkasm i sinnelaget i förening med en verklig blyghet, ja, naivitet samt hänsyn till yttre former. Så t. ex. visade han sig aldrig utan vita handskar vid riksdagens högtidliga öppnande och avslutande, då han på gamla dagar var andra kammarens ålderspresident. Detta hans eget eleganta uppträdande bildade en underlig motsats till hans ställning under de långa tider i hans liv, då han knappt vågade sig upp på Riddarhuset av fruktan för förolämpningar.*

Som talare gjorde Hierta föga intryck ty hans röst var svag och han hackade mycket. Men hans tal voro späckade med siffror och fakta liksom ofta med idéer. De gjorde därför mycket bättre verkan då de sedan lästes, än när man hörde dem.

Omvägar föredrog Hierta i den grad att, om det berott av honom själv, torde han på någon omväg låtit sig födas till världen. Den vända, det kostade

* J. Arsenius omtalar med vilken oro han begagnar sig av en bjudning till Hierta på Barnängen emedan han som officer fruktade att han »dyrt kunde få ångra» det. Detta var ännu 1850. År 1864 — då 50-årsdagen av Sveriges och Norges förening firades — gick jag med min mosters man, greve August Skjöldebrand, då ståthållare på Stockholms slott, över borggården från festen i rikssalen. Med ett sade han: »Se på den vi nu möta.» Det var en mager, bågböjd man, med blek, lätt fräknig hy, gråblandat rött hår och ilande gång. När han var förbi, sade min morbror: »Nu har du sett den mest inpiskade skurk och usling i detta land!» På min fråga om namnet ljöd svaret med tungt eftertryck: Lars Johan Hierta. Jag, som visste mig veta bättre, invände varsamt: »Å, morbror, inte är han det!» Men min annars så alltigenom gentlemannalike morbror svarade: »Jo, fy fan vad han är! Jag behöver en middagssup sedan jag sett honom!»

(Utg. anm.)

honom att fatta ett bestämt beslut, bevittnade jag bl. a. vid marsoroligheterna 1848. Jag skrev då kåserier i Aftonbladet under titeln Förra veckans fysionomi och kom upp med ett sådant kåseri till Hierta. Denne bodde redan då i Brunkebergs hotell och hade fått sina rutor utslagna. Han talade om sina bekymmer och sina funderingar att skicka ut familjen på landet. Rådvill var han även om vad han skulle skriva i Aftonbladets ledare. Jag gav det ena uppslaget efter det andra och långt ifrån att bli snäst, som jag vid min unga ålder kunnat vänta, frågade Hierta: »Hur var det, hur var det?» samt började skriva med kropp och själ, armar och ben. Under tiden kom C. J. L. Almqvist upp och strax högg Hierta på samma sätt fast i honom. Almqvist — vilken som författare ägt min livligaste beundran ända från pojkåren — hade i sitt väsen något kyligt, ej tillförlitligt, som kanske berodde på den låga stämman, den försiktiga framställningen och den skiftande, stundom inåtvända, stundom lysande, alltid outgrundliga blicken. Jag erhöll ej intryck av att han i den föreliggande frågan själv hade någon bestämd övertygelse. Men han kom med flera inpass om att Hierta i stället borde säga så eller så. »Mycket rätt, bror Almqvist, mycket rätt,» ropade Hierta, och så började han stryka fram- och baklänges — tills den artikel, han slutligen fick färdig, blev en sillsalat av Hiertas, Almqvists och min mening om Marssituationen!

Detta var emellertid ingen, endast av tidsoron vållad, osäkerhet. När Hierta skulle rätta ett manuskript, eget eller andras, hade han en passion att hacka sönder alltsammans. Och ändå förekommo sedan artiklarna smidiga, lätta och verkade allt annat än hackiga. För

elegans, såväl i stil som uppträdande, för ett vackert utseende, dans, fruntimmer och »la chronique scandaleuse» hade Hierta en stor svaghet. Som andra betydande personligheter hade han den lotten att hans fiender i samtiden voro lika klarsynta för svagheterna som eftervärlden är det för förtjänsterna.

Hierta delade öde med alla tidvisare: den att de dra sig efter, då de börja bli till åren.

Detta gäller emellertid endast om hans sista levnadstid. Då Hierta 1852 lämnade Aftonbladet var tidningen alltjämt utpräglat liberal och framåtskridande. Och få äro de reformer i Sverige, för vilka icke Aftonbladet kämpade tills de från önskemål blevo verklighet.

En medbestämmande orsak till Hiertas beslut att lämna Aftonbladet var utan tvivel hans nedslagenhet över det öde, som berövade tidningen dess mest lysande medarbetare Almqvist.

Under hela min ungdom hade detta underbara snille sysselsatt min och mina jämnårigas fantasi. Hans giftermål med en flicka av folket, hans bondeliv i Värmland — där han även på bönderna gjorde ett sådant intryck att de långt efteråt talade om honom i trakten där han bodde — det romantiska självmord, som hans vän Gustaf Hazelius begick, under inflytande av Almqvist såsom man då trodde; de förföljelser han ådrog sig — allt detta i förening med hans diktverk gav honom en stor makt över ungdomens känslor. De orättvisor, som mötte honom, föranledde honom kanske att omfatta den satsen: »Hjälp dig själv och himlen skall hjälpa dig.» Åtminstone försummade han ej självberömmets medel. Så skrev han en artikel om sig själv till Dagligt Allehanda, där dock Dal-

man strök en del av det alltför starka berömmet. Men vid korrekturläsningen underprickade Almqvist det av Dalman utstrukna!

Dels under intryck av dylika fakta, dels på grund av hans eget yttre tyckte jag vid bekantskapen med Almqvist att han hade vålnad av en gnagare, en mullvad, d. v. s. när man såg honom i profil med det svarta håret och det glänsande ögat. Den ljudlösa lätta gången bidrog även till det intryck av hemlighetsfullhet, nästan ljusskygghet, som han under dessa år ingav. I vissa ögonblick fick ansiktet ett starkt drag av sinnlighet.

Att Almqvists svagheter som människa inverkat på hans skrifter, kan ej bestridas. Men att på denna grund förneka värdet av dessa skrifter, av deras djupt ingripande inflytande på tidshändelserna och det sociala livets utveckling i Sverige, kan blott partihatet. När Almqvists diktning rör sig på det religiösa och det rent nordiska området, är hans stämma lika ren som taltrastens, när denne om våren sjunger i våra nordiska furuskogar så att det ger eko i bergen.

Wetterbergh (Onkel Adam) som likt mig, varmt men ej oförbehållsamt beundrat Almqvist, yttrade en gång, då Wetterbergh och jag samtalade om det gåtfulla i Almqvists flykt — utan något försök att rentvå sig från den skuld, han aldrig erkände —: »Kom ihåg Almqvists ord: 'två ting äro vita, oskuld och arsenik'. Med sitt lynne ville Almqvist hellre låta det stå som en outredd gåta, vilketdera det i fallet Schewen var: oskuld eller — arsenik. Det tog sig bättre ut för honom att denna gåta alltid förblev outredd. Detta var åtminstone något mer tragiskt, än om han kommit att stå som överbevisad växelförfalskare och lönnmördare.»

Wetterbergh hade kanske rätt; kanske gjorde han Almqvist orätt. Framtiden torde uppenbara gåtan. Vad framtidens dom blir, står alltjämt för mig som en fråga.

*

Wetterbergh var en av Hiertas flitiga medarbetare. Vår bekantskap började vid slutet av 1840-talet och då som senare erhöll jag många prov på hans godmodiga humor. Bland annat berättade han mig en historia, som förtjänar att bevaras:

När Wetterbergh skulle taga den examen, som då kallades farmaceuten, frågade honom en dag hans vän Stille: »Du tar väl examen?» »Nej,» svarade Wetterbergh, »jag kan inte betala kallelsen, vigilansen har inte lyckats.» »Jag skall skaffa dig pengar,» svarade Stille, »jag har en aning om, att jag nog får igen dem en dag.» Vid middagstiden kom Stille med pengar. Dagen efter kom Wetterbergh till Stille, som inte efter vanan rökte och när Wetterbergh frågade honom varför, svarade Stille: »Jag har inte råd, jag låter bli denna månaden.» En annan dag frågade Wetterbergh Stille vad klockan var, och fick till svar, att Stille lämnat den till urmakaren. Vännen förstod, men teg.

På utsatt tid betalade Wetterbergh tillbaka pengarna och fann några timmar därefter Stille bolmande ur sin pipa och försedd med klocka.

1830 reste Stille jämte sina vänner, Stenkula och Berg, till Polen, vars strid alla frisinnade följde med varmt deltagande. Aftonbladet, som snabbt och utförligt delgav nyheterna därifrån, gjorde sig därmed än mer misshagligt på högre ort. Och även de tre unga svenskarnas resa väckte — under dåvarande förhållanden till

Ryssland — misshag. När de tre vännerna kommo hem, beskrev Wetterbergh efter Stilles muntliga berättelse denna resa och delade honoraret med honom.*

Efter slutad examen sökte W. en bataljonsläkarplats i Skåne.

Dagen innan platsen skulle ges bort, gick W. upp i sundhetskollegium och frågade: »Vem söker mer än jag?» »Stille,» blev svaret, »men honom behöver ni inte frukta, ty det är hög befallning på, att han aldrig får någon tjänst: vad och var han än må söka, ställes alltid så till, att en annan medsökande anskaffas och denne får tjänsten.» Dagen efter — då klockan fattades fem minuter i ansökningstidens slut — kom W. tillbaka och frågade: »Är någon ny ansökan inlämnad?» Då svaret blev nekande, sade Wetterbergh: »Då tar jag tillbaka min.» Fåfängt var att söka övertala honom; ingen tid fanns att anskaffa någon ny sökande, Stille återstod ensam och måste få tjänsten — för att ej blotta höga vederbörande.

Wetterbergh berättade mig även att, sedan han med den Stilleska broschyren blodat tand som författare, tog han sig för att skriva i Stockholmstidningen. Han slutade först upp därmed vid sin faders död 1840, då han samtidigt blev läkare i Jämtland. Därefter skrev han sina Genremålningar, vilka först trycktes som följetong i Aftonbladet.

L. J. Hierta, som annars brukade ha gott litterärt väderkorn, vägrade till en början att taga in dessa, under förmodan »att de icke kunde intressera publiken». Emellertid beslöt han sig för ett prov och det utföll så att Hierta snart kom på andra tankar. Då Wetterbergh

* Det var efter den tidens förhållanden mycket stort, ty vardera fick 500 Riksdaler banco.

blivit fältläkare vid I. Livgrenadjär-regementet måste han, mycket mot sin önskan, följa med till Danmark vid den kommendering dit av svenska trupper, som ägde rum under 1848 års krig. W. var nämligen antiskandinav men på ett godmodigt, halvt komiskt sätt. Hans stora fråga var den sociala. Arbetare-organisation och ståndscirkulation voro hans huvudintressen. Liksom Karl Johan om sig kunde säga att han väl till en del vore statsman och fältherre, men huvudsakligen finansiär, kunde W. säga att han visserligen var romanförfattare men isynnerhet arbetarevän och samhällsförbättrare. Och så mycket, att han aldrig råkade i åtanka till Svenska akademien, till vars genre »samhällsförbättringar» icke höra!

Min bekantskap med Wetterbergh fortsattes genom dennes besök i Tjust under 1850—60-talen, dels hos vår gemensamme vän Carl Rydström på Segersgärde, dels hos min svåger Carl Raab på Helgerum. Där tänkte W. slå sig ned och min svåger uppförde en trevlig byggnad i en vacker ekkulle. Det s. k. doktorsbygget förblev emellertid obebott, ty Wetterbergh hade under tiden blivit så förtjust i Getån vid foten av Kolmården att han inköpt detta ställe.

*

Bland 1840-talets bemärkta stockholmare var den redan då som författare kände Johan Jolin. Med honom, liksom med Onkel Adam, fortsatte min bekantskap långt efter stockholmstiden. Jolin var nämligen sedan studentåren vän och rumskamrat med Carl Rydström, hos vilken han senare under åtskilliga somrar hyrde ett åt honom uppfört sommarställe på Segersgärde ägor vid Gamlebyviken.

Redan som student skrev Jolin ett och annat. En dag sade Rydström till Jo. Jo. om något dennes opus: »Det där var verkligen mycket bra!» Glad svarade Jolin: »Å, tycker du det?» Rydström förklarade då för Jolin dennes eget fynd och Jolin utropade förtjust att Rydström verkligen hade rätt. »Dig är det då ingen ära med,» utbrast Rydström, »ty när du är kvick, vet du aldrig själv av det.» »Och när du är kvick, Calle lille, så vet ingen annan av det,» inföll Jolin. Vännernas godmodiga och roliga gnabb fortsatte från studentåren livet igenom och man kunde sällan få skratta mera än när de båda vännerna voro riktigt upplagda för skämtet med varandra.

Jolin hade vad fransmännen kalla »le gros bon sens» i hög grad, ehuru han verkade naiv på ytan. I sin framställning hade han alltid komik, stundom även äkta humor. I sitt väsen var han till hälften »mammas gosse» till hälften guvernant, och höll de dråpligaste små förmaningstal. Han började alltid med att vara nödbuden och göra svårigheter vid att uppträda för att ge sina små, ofta improviserade karaktärsbilder, i vilka han var mycket kvick och rolig. Som gubbe skulle han troligen blivit knarrig och alltför sparsam. Ända från ungdomen var han rädd att gå hem ensam, ligga ensam; måste alltid ha rumskamrat, lyste under sängen om aftnarna, samt i garderober och under soffor. Han var paniskt rädd för åska, kreatur och ormar m. m., men förstod att på ett så mästerligt komiskt sätt framställa sin egen rädsla, att han vid sådana tillfällen spelade en hel komedi. Ett av hans glansnummer var hans historia om när eld bröt ut i vedförrådet på en ångbåt från Norrköping till Stockholm, då han genast lät spänna på sig en life-preserver, vilket föranledde att en engels-

man på båten, som iakttog Jolins iver att blåsa upp lifepreservern, lät presentera sig för honom. Sedan följde skildringen av hur de båda sökte göra sig begripliga för varandra, en skildring, som alltid väckte ohejdad munterhet.

Med sina kloka, klara och halvt melankoliska hundögon hade Jolin iakttagit mycket av livet och berättade underhållande om vad han sett. Oftast blev dock han själv medelpunkten i samtalet, ty han var bortskämd av den hastiga lycka, han gjorde, då han vintern 1844—45 själv medspelande uppförde sin Komedi. Livet igenom bibehöll han ett tycke av självsvåldigt men älskvärt barn.

*

Det största musikalisk-dramatiska intryck, jag mottagit är det, Jenny Lind meddelade.

Första gången jag hörde henne var i Lund 1840, då hon gjorde en konsertturné i landsorten för att skaffa medel till sina studier för Garcia i Paris. Hon var då tjugu år och den unga flickan, som redan hänfört Stockholmspubliken, blev av oss studenter livligt hyllad och man gav en bal till hennes ära. Nästa gång hörde jag henne hösten 1842 i Stockholm, då hon efter sina Pariserstudier uppnått det fullkomliga konstnärsskapet. Hennes yppersta roller voro då Norma, Lucie, Hugenotterna, Sömngångerskan. Hösten 1844—vintern 1845 var hon i Berlin och där lade hon grunden till sitt världsrykte. Hösten 1845 var hon åter i Stockholm och i sina nya roller — Friskytten, Regementets dotter och andra — firade hon nya segrar. Hennes honorar voro nu betydligt större än förut; hennes självförtroende hade vuxit och verkade ej sällan som över-

mod. Åter reste hon utomlands men återkom till Stockholm för att där uppträda från december 1847 till 12 mars 1848. Hennes väsen var nu förändrat; dels religiösa inflytanden, dels kanske själva övermåttet av de hyllningar, hon mottog hade nu gjort henne ödmjuk.

Jag sammanträffade med henne i sällskapslivet, dansade med henne några gånger och hade då — som många med mig — intryck av ett väsen fullt av motsatser. Hon kunde verka dum ena stunden och genialt inspirerad den andra; hon kunde vara tung till lynnet och glättigt barnslig. Hon kunde synas kall, men lyckades bäst i passionerade roller; hon ville vara kokett, men sådana roller passade ej för henne. Hon klädde sig illa och utanför scenen kunde hon ej kallas vacker; på scenen blev hon s k ö n. Hennes konst var den härligaste förening av dramatik och sång; hade hon mist rösten kunde hon blivit lika stor skådespelerska som nu sångerska. När hon vid tjugoåtta år försvann från Sverige levde hon kvar i allas minnen som en skön sommarnattsdröm. De, som kände henne närmare, talade om att hon kunde vara lättretlig och dock slugt beräknande; att hjärtats finhet fattades eller åtminstone att hjärtats t a k t var ojämn! Ena gången kunde hon vara slösande givmild, den andra motsatsen; ena gången kunde hon verka djupt kvinnlig och okvinnlig den andra. Hon var en gåta att tyda — månne framtiden kan det? Ojämn och oberäknelig, förtrollande och underbar, dessa voro de ord, hennes samtida använde om henne.*

* Samma omdöme har jag hört om Jenny Lind även från hennes senare år. Min sagesman är Felix Moscheles, son till musikern, en vän till Mendelssohn, efter vilken sonen uppkallats. Felix Moscheles var mycket i Jenny Linds London-hem och fann henne »stundom olidlig, stundom tjusande».
(Utg. anm.)

Sensommaren 1846 reste jag efter en sommar i Danmark hem över Hamburg, och Jenny Lind, som genomgått en badkur i Cuxhafen, var där samtidigt. På en kapplöpning i Wandsbeck fick jag således oförmodat se min, då i Tyskland så berömda, landsmaninna, stående i en vagn för att se bättre. Hon var strålande glad och lika uppmärksammad som kapplöpningen. Snart därefter började hon en turné i Tyskland, som blev en enda triumf. Därefter erövrade hon England, innan hon återkom till Sverige.

Stockholmspubliken var 1848 mer än någonsin uppfylld av Jenny Lind, som ämnade lämna ej blott Sverige men teatern, ty hon hade, sade man, blivit 'läserska'. Det s. k. läseriet grep allt vidare omkring sig ända upp i de högre kretsarna: Snoilsky-Wieselgrenar och Fjellstedt-Lagerbjelkar, den inre och den yttre missionen, väckte hos stockholmarna harm eller löje, undran eller sympati, allt efter den talandes egen sinnesart. Harmen tog sig under vintern 1848 starka uttryck just i samband med Jenny Lind, som genom läseriet drogs bort från konsten. Visserligen ämnade hon förbli konsertsångerska. Men vad var hennes konsertsång annat än en återhållen, undertryckt aktion! Det var alltjämt ett dramatiskt spel men med religionens sordin. Det dramatiska ville ut ur varenda fiber, det spratt oupphörligt till och ville slita bojan. Varför, frågade man sig, gav Vår Herre fågeln vingar, om han ej ville att den skulle bruka dem? Man hoppades att mamsell Lind kunde komma på andra tankar; ja, man fattade ett visst hopp därom på grund av hennes alltjämt eleganta klädsel: de sex volangerna på hennes klädning syntes som en antydan om att inre missionen ej kunde vara alltför säker om henne!

Den 12 mars 1848 skulle Norma givas som avskedsrecett åt Jenny Lind. Ekipage på ekipage ilade kors och tvärs över Gustaf Adolfs, av fotgängare vimlande, torg. Operahuset mottog med vidöppna portar den ditskyndande vackra världen. Spekulanter utbjödo i teaterförstugan biljetter på femte radens sida för fem Rd. B:co och amatörerna sletos därom. 'La haute folie' jämte Stockholms musik- och Lindvurmar hade också inom kort upptagit alla platserna i salongen. Temperaturen steg och med den väntan att ridån skulle gå upp. Under all denna strävan och fäktan inne i Operahuset utspelades ett litet drama utanför. Det må här få plats, därför att dess utgång i själva verket var en ännu större triumf för sångerskan än de handklappningar, viftningar och tårar med vilka publiken sade henne sitt farväl. Det lilla dramat var av följande innehåll. En av mina unga bekanta hade just till den 12 mars lyckats utverka ett rendez-vous av en förtjusande liten fru, som — kanske för första gången i sitt liv — lovat att på slaget åtta vara vid Ladugårdslands kyrkas, åt Storgatan vettande port, där den unge mannen skulle möta med en täckvagn. Men när överenskommelsen några dagar förut uppgjordes, hade han alldeles glömt att den 12 var aftonen för Jenny Linds uppträdande. Han stod således på Malmskillnadsgatan i det rysligaste val och kval, när några vänner kommo förbi på väg till Operan. De påminde honom om vad han också glömt: att detta var Jenny Linds sista uppträdande. Och då var hans beslut fattat — han följde vännerna för att höra Norma, som sålunda segrade över kärleken!

En annan lika sann, men mer rörande historia från samma avskedsdagar är följande: En gammal gumma ur småborgarvärlden fann man bittert gråtande och

mellan snyftningarna framstötte hon denna klagan: 'Hon kommer aldrig igen.' Då gumman blev tillfrågad om det var en dotter, som rest ifrån henne, fick man veta att sorgen gällde — mamsell Lind, som i april under de mest stormande hyllningar lämnade Stockholm.»

Så långt Emil Key.

*

Bland de många medarbetarna i Aftonbladet kom E. K. i mer eller mindre beröring med Nils Arfwidsson, Anders Lindeberg, Albano-Adlersparre, C. F. Ridderstad, S. A. Hedlund, O. P. Sturzen-Becker (Orvar Odd). Med några av dessa förde förhållandena honom ej senare i beröring, medan han däremot i S. A. Hedlund länge ägde en vän, som ömsom var en med- ömsom en motkämpe. Palmær, Johan Gabriel Carlén, Johan Nybom, Herman Sätherberg — bekant redan sedan Lundatiden — hörde även till dem, E. K. träffade på Blå Porten eller andra den tidens stamhåll för det litterärt och konstnärligt sysselsatta eller intresserade Stockholm.

*

Den mest angenäma formen för den tidens vittra och konstnärliga samkväm var i Emil Keys tycke Konstnärsgillet. Det stiftades nyårsaftonen 1845 och dess syfte var att »genom en fri utveckling av idéer tillfredsställa behovet av en mera omfattande estetisk odling». Förslaget kom från kulturforskaren N. Mandelgren, vars stora arbete »Monuments scandinaves du moyen âge» sedermera fanns bland Emil Keys många planschverk. Den franska titeln föranleddes av att teck-

naren endast kunde utge verket med — franskt understöd! Detta är betecknande för tiden och man förstår väl att många av de unga män, som samlades i Konstnärsgillet, målmedvetet strävade att väcka mer intresse för det nationellt svenska och nordiska. Den främste målsmannen för detta var G. O. Hyltén-Cavallius. Såsom anställd i Kungl. Biblioteket ägnade han sig där åt handskrifternas ordnande. Han kom då i beröring med professor George Stephens och under samarbete med denne uppstodo samlingarna Svenska folksagor och äfventyr (1844—1849) samt Sveriges historiska och politiska visor (1853).*

Enligt sägnen en avkomling av Nils Dacke lockades Hyltén-Cavallius att skriva det ovannämnda historiska skådespelet: Dackefejden, som hösten 1846 uppfördes på Kungl. teatern.**

Då Konstnärsgillet bildades var han närvarande och blev sedan en av dess mest verksamma medlemmar. Han och Mandelgren togo initiativet till Artisternas och litteratörernas pensionsförening, som efter åtta års förarbete kunde begynna sin verksamhet.

Bland andra närvarande vid gillets bildande voro August Blanche, Johan Jolin, Olof Strandberg, Herman Sätherberg m. fl. Redan vid första sammankomsten 27

* Nämnda sagosamling var den första bok, min far hämtade i sitt bibliotek för att sätta i mina händer, då jag — sexårig — bestått mitt prov i flytande innanläsning. Detta ögonblick har, i alla dess enskildheter, förblivit ett av mina klaraste och käraste barndomsminnen. (Utg. anm.)

** Om hans vidare verksamhet som direktör vid Kungl. teatern, sändebud i Brasilien och lantman i Värend — över vilket han skrev ett klassiskt arbete — m. m. torde ej behöva påminnas.

januari 1846 hade sällskapet 73 medlemmar och två år senare var deras antal 483.* Sällskapet utövade en livlig verksamhet. Konstnärsgillets tisdagssammankomster höllos i gamla Kirsteinska huset vid Klara Strandgata. För sin del bidrog Emil Key till underhållningen genom att berätta om sin danska resa (se nedan) och genom ett föredrag om George Sand och Fredrika Bremer, som senare här meddelas.

1847 gav gillet en fest över de året förut avlidna, Tegnér, Wickenberg och Emilie Högquist. På sommaren samma år fick gillet som hedersgäst mottaga och som hedersmedlem inskriva Adam Oehlenschläger. Jenny Lind och andra utmärkta lyriska och dramatiska förmågor medverkade vid större tillfällen och de bildande konstnärerna funno i Konstnärsgillet förståelse för sin opposition mot den tidens akademiska formalism. Föreningsbandet mellan de skilda konstidkarna var längtan efter en friare, framför allt en mer nationell konst. Detta uteslöt icke intresset för äldre tiders konst. Så t. ex. inbjöd hovintendenten von Röök gillet till stenmuseum i norra Logårdsflygeln. 120 lampor upplyste samlingarna. Sällskapets sångare utförde kvartetter, och festen efterlämnade ett säreget och vackert minne.

Med förkärlek brukade Emil Key tala om den form av sällskapsliv, som nu är försvunnen, den nämligen att hemmen om aftnarna voro öppna för de unga män, som hörde till umgänget och som — utan någon särskild inbjudning — kunde infinna sig i de familjer, där de trivdes.

* När Konstnärsgillet 1854 upplöstes hade de haft 207 sammanträden, 370 föredrag, 33 teaterföreställningar, 218 musik- och sångföredrag, 57 tableaux-vivants och 154 målningsutställningar.

En av dessa familjer var t. ex. brukspatron Stråles på Rörstrand. I detta gästfria och bildade hem, strax utanför Stockholm, tillgick allt i någon mån på lantvis. Där fanns en glad syskonkrets, som gärna välkomnade tillfälliga gäster och både där och i andra hem roade man sig i all enkelhet. Än var det dans och musik, än endast samtal, som utgjorde aftonens nöje. Än lekte man sinnrika lekar eller fick ned någon kista med gamla dräkter och ordnade »levande bilder» eller »charader i handling». Ibland skrev man boutsrimés. Vid alla dessa »snillelekar» hade kvickheten rika tillfällen att visa sig. Emil Key anförde bland andra exempel att någon, som fått de svåra orden bark, spark, piska, siska i en blink därav gjorde följande boutsrimés:

Per Hörberg ritade på bark,
gick vall i skogen med sin piska;
men fick av snillets Gud en spark
och flög så högt som skogens siska!

De äldre deltogo med nöje i ungdomens »jeux d'esprit» och ungdomen kände sig hedrad av de äldres närvaro, åtminstone då dessa äldre behållit ett ungdomligt sinnelag, såsom fallet var t. ex. i Emil Keys eget hem — vilket, då riksdagar inföllo, flyttades till Stockholm — i den Ekmarckska och den Stråleska familjen.

Ett intresse, som Emil Key delade med sina demokratiskt tänkande vänner, var de i L. A. Ekmarcks brev nämnda, då började Bildningscirklarna, ett försök att till småborgar- och hantverkarklassen närma de studerade, för att sprida bildning i de djupare leden. Bland de i detta företag särskilt intresserade voro Wetterbergh och Georg Améen, som hörde till Emil Keys bekanta från Karlskrona. Bildningscirklarna erhöllo en kort

tillvaro, men under denna gjorde de sitt till för att närma de olika stånden till varandra och i någon mån bereda den dåvarande arbetsklassen — t. ex. mästarna i olika yrken — tillfällen till andlig utveckling. Dels i brist på de riktiga anknytningspunkterna, dels genom frånvaron av verkligt intresse hos dem, företaget närmast avsåg, dels slutligen genom allt det hån försöket mötte, upphörde det småningom. Ett betecknande bevis på huru man betraktade rörelsen är att en kapten vid Kalmar regemente under exercisen bland andra okvädesord med förkärlek använde »din förbannade bildningscirkulus!»*

Ett led av den tidsrörelse, som senare i städerna framkallat bildningscirklarna, var den tidskrift — Läsning för folket — vars redaktör just var L. A. Ekmarck. Tidskriften hade i Emil Key en mångårig, trogen prenumerant, och där offentliggjordes den sista uppsatsen av hans hand.

*

Georg Améen, son till en överste vid flottan och född i Karlskrona 1811, utgav i Karlskrona under flera år den moderat-liberala tidningen Najaden, som med kraft och värme arbetade för de då maktpåliggande reformerna, bland dem flottans tidsenliga omdaning samt representationsreformen och — bland de första i Sverige — likbränningen. När veckotidningen Bore började, ville man ha Améen till huvudredaktör, men efter

* Samme kapten Schmiterlöw brukade, då han om våren vid mötet ville ta sig en middagslur under något av de ännu ej utslagna träden, kommendera upp några menige man i trädet — för att bereda honom skugga!

ett kort försök återvände han till Karlskrona. Av hans skilda uppdrag är det som postmästare i Göteborg 1860—1876 det varaktigaste. Hans författarskap tog någon gång novellens form, men annars var det huvudsakligen i avhandlingens eller rättare kåseriets form som han gjorde sina inlägg i tidens frågor. De små häftena, som kallades Kappsäcken, Aforismer, Minnen från litterära soaréer i Karlskrona, innehålla mycket, som är belysande för tidens idéströmningar, bland andra ämnen behandlas även Bildningscirklarna. Améen kallade en bok Från Eremitaget, brev till en ung vän och den unge vännen lär ha varit Emil Key.

Bland de bildande konstnärer, med vilka Emil Key i Stockholm sammanträffade — Södermark, Blommér, Egron Lundgren och andra — fanns även en ung militär, karikatyrtecknaren, sedermera hästmålaren och slutligen överstelöjtnanten John Arsenius. Med denne »hederspascha av alla hästsvansar vid Livreg. husarer», som Emil Key kallar honom, blev han vän och även reskamrat under en ångbåtsfärd 1845, då Arsenius ritade det här bifogade porträttet. I Motala skildes deras vägar och E. Key fortsatte med en annan ångbåt kanalvägen till Stockholm. Han skildrar sedan i brev till Arsenius resan och reskamraterna, bland vilka voro »herr Wilhelmina Fundin och M:lle Julius Günther samt fru Emelie Carlén, som hade tagit sin man med sig» — små elakheter, i vilka speglas tidsmeningen om Carlén som en toffelhjälte och om de båda lyriska konstnärernas skaplynnen.

Det synes som om Emil Key på den fyra år äldre vännen verkade som väckare av en ännu slumrande konstnärlig självkänsla. Så t. ex. slutar detta brev med

uppmaningar till vännen att icke vårdslösa sin konst: »öva dig på allvar min bror! Sannerligen säger jag dig att i dig rider Hjalmar Mörner, ehuru ännu barbacka. Akta dig, att du ej i himmelriket en gång av Vår Herre sättes in i någon där befintlig räddningsanstalt för vanvårdade barn.» Emil Key påminner om de skisser, varmed Arsenius b o r t utstyra sitt brev, men som uteblivit.

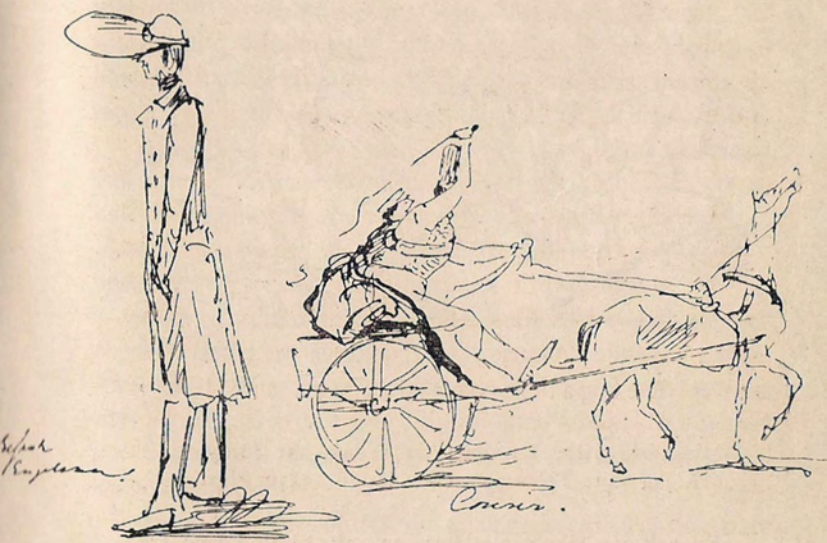

Resande Engelsman. Courir.

Karikatyrer, ritade med bläck av John Arsenius.

Då och då får E. Key dock ett blad med karikatyrer.* En annan gång ber E. Key om hans »penn-improvisationer,

* Som prov meddelas dessa båda betecknande för denna tid då den resande engelsmannen ansågs som en högkomisk figur och det snabbaste befordringsmedlet — kuriren — hade att kämpa med istadiga hästar och andra svårigheter, som skapade ett tåligare släkte än det nuvarande telefontidevarvets. (Utg. anm.)

dina små humoristiska skisser över folk och fä. Men tänk även framom stunden, tänk på Hogarth, Grandville och Victor Adam!»... Arsenius besvarade E. K:s bannor genom att till nyår 1848 sända nedanstående bild och vers:

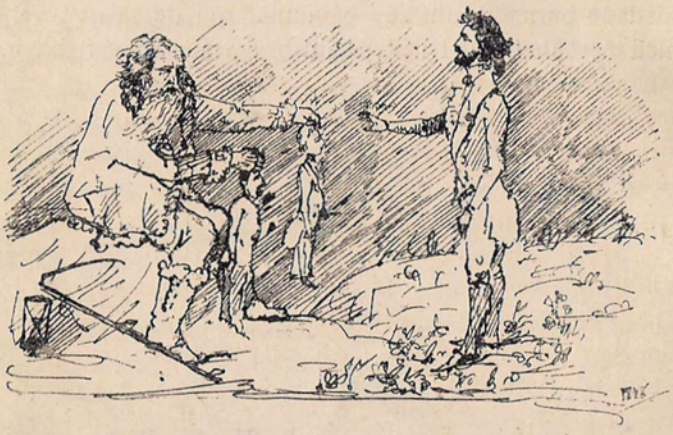

Det gamla och det nya året!

Min sista vilja Yngling! du redan har försport,
och jag mitt Testamente för länge sedan gjort. —

En sak jag likväl avglömt, en sak, så god som tre,
2 skänker, som jag gärna dig skulle velat ge.
Den ene heter Arsquist, den andre heter Key
och båda jag högtidligt nu överlämnar Dej —
den ene ritar Gubbar, den andre rimmar svårt
men bägge ä de lata, och böra hållas hårt.
Håll efter dem förnuftigt, men klappa dem också —
Farväl! min Son! nu vill jag ned uti Högen gå. —

*

De politiska intressena — som för dåtidens frisinnade unga Sverige hade sin brännpunkt i skandinavismen och representationsförslaget — blevo under Emil Keys sista Stockholmsår alltmer förhärskande.

Under marsoroligheterna 1848 inföll Emil Keys första framträdande i det politiska livet. Han hörde nämligen till de personer, som tecknade sig för »upprättandet av en frivillig Corps Medborgar-Garde, av ett bestämt antal medborgare, utvalda ur alla samhällsklasser, att vid tillfällen, när så nödigt prövas, biträda de lagliga myndigheterna vid ordningens upprätthållande».

I Stockholm hölls den 21 mars ett sammanträde på Börsen för denna sak. Mötet var talrikt besökt. Man valde en kommitté för att uppgöra ett förslag till petition. Kommittén bestod av fyra borgare samt de unga kungl. sekreterarna Hyltén-Cavallius och Emil Key.

Den 17 juni hölls ett nytt sammanträde, men det var mycket fåtaligare besökt. Det uppsatta förslaget antogs icke. Emil Key uppläste ett annat förslag, som antogs den 19 juli, men vid den tidpunkten hade saken förlorat sin betydelse i denna form. Senare återuppstod den i skarpskytterörelsen.

Emil Key var under marsdagarna en ivrig åskådare av de uppträden, som här och var pågingo. De tillhöra ju historien och behöva ej här skildras. Endast ett enda minne må berättas: vid en av dessa folksamlingar såg Emil Key en ung man ur hopen — att döma av klädseln en arbetare — springa upp på en upphöjning och därifrån höll han ett revolutionstal av en så tändande vältalighet, en så glödande känsla, att Emil Key varken förr eller senare sade sig ha hört något därmed jämförligt i fråga om naturlig vältalighet. Mannen försvann som han kom och framträdde troligen aldrig mera. Men

Emil Key bevarade för livet detta intryck av en enda mans makt att länka sinnena i en viss riktning. Och den stunden lärde honom mer om stämningen under den franska revolutionen än några böcker.

Emil Keys övriga deltagande i politiken var inom den — på grund av tidshändelserna 1848 alltmer betydelsefulla — skandinavismen.

VIII.

Skandinavismen.

Resa i Danmark 1846.

På sommaren 1846 hade Emil Key farit till Köpenhamn i avsikt att företa en resa till Island. Denna plan fullföljdes icke, ty fregatten hade gått till segel åtta dagar förut och något handelsfartyg gick icke tids nog för att hinna fram till Heklas utbrott. Emil Key gjorde då i stället en omfattande resa i Danmark under några månader.

Ur en liten anteckningsbok har jag kunnat sammanställa gången av resan och de mest avgörande intrycken.

I Köpenhamn var det Thorwaldsens museum, som mest upptog honom. Han liknar Thorwaldsens konst vid »ett stilla hav, som vid synranden sammansmälter med himmelen». Kristus och Tomas i Fruekirken, reliefferna och furstinnan Bariatinskas staty i museet fängslade honom mest. En hel mängd statyetter och reliefer i parian hemsändes till Sverige, där de senare infattades i ett skrivbord, såsom E. K. sett det hos Ingemann i Sorø.

På Kungl. teatern fick han då höra »fru Heibergs melodiska hjertebanken»*. Men hon var endast en bland

* I en av hennes glansroller, Emilies Hjertebanken.

de många storheterna på den tidens danska skådebana. E. K. blev framför allt gripen av Phister, vars »känsla, humor och snille» hänförde honom. Det brokiga gatulivet, med Amagerflickor och gummor, som skreko ut sina »rejer» och »jordbær», de många intressanta byggverken — allt fängslade honom. Tivolis folknöjen roade honom såsom en god anledning till iakttagelse av folklynnets godmodighet och naivitet. Dyrehaven gav vackra löften om det danska landskapets skönhet och färden gick sedan långsamt genom »det vänliga Seland, den fagra Fyen med deras sädesfält, blomsterängar och bokskogar och även till Möens romantiska klint». Under denna färd blev emellertid intet intryck så djupt som det av Sorø och Bernhard Severin Ingemann. Av detta besök finnes en omedelbar skildring, som följer här nedan.

Emil Key börjar den med några rader, ägnade åt den storhet, som tidigare fäst sitt namn vid Sorø akademi nämligen Holberg:

»Denne satiriker, denne de mänskliga dårskapernas store gisslare, led brist på djupare känsla, hjärtats ungdom och svärmeri. Romantikern Ingemann har dessa egenskaper i rikaste mått. De bilda fördenskull motstycken till varandra. Holberg liknar ett nordiskt vinterlandskap med sitt solsken, sina snötyngda barrträn och sina gnistrande ispiggar eller också en holländsk vintertavla med sina skridskolöpare och kälkåkande, med sitt vimmel och sin rörlighet samt sina lustiga uppträden på halisen. Ingemann däremot liknar en dansk bokskog, genom vars grenar månens strålar falla in i långa dagrar, belysande en madonnabild vid vägen, en väg på vilken dån av hästhovar ljuda och höga riddargestalter skymta i fjärran, under det älvorna förstulet blicka fram mellan de vaggande blomstren och gräset.

Ingemann är ett barn av romantiken, en själsbroder till Atterbom hos oss och hans skola, till tyskarna Tieck och Uhland. Han tillhör de inåtgående, till medeltida mysticism lutande, andar, som i början av detta århundrade flydde från det förras skepticism och materialism och därför sökte livets innehåll i det flydda och i det inre. — Ingemann har dock ägt ett stort företräde för våra s. k. fosforister, i det hans verksamhet rört sig på helt och hållet nationell grund. Danmarks medeltid har under hans hand framstått med alla sina underbara skiftningar och öden — och gjort den och förfäderna kära för det uppväxande släktet. I motsats till Atterbom, som på gamla dagar vänt sig till det nationella och i sin Svenska Siarē och Skalder närmade sig verkligheten, har Ingemann tvärtom i senare tider mer och mer avlägsnat sig från dessa hans ungdoms och mannaålders kraftiga älsklingsskapelser, för att hängiva sig åt en mystiskt-kristlig världsåskådning utan bestämda former men därför icke utan innehåll.

I min barndom, då jag först hörde Valdemar Seier, Kung Erik och de Fredlöse m. m. föreläsas, gav Ingemann min fantasi mäktiga vindfläktar. Detta, i förening med det tilldragande och romantiska, som berättades om Ingemanns hem, ökade mitt begär att därom erhålla närmare kännedom.

Jag hade i Köpenhamn fått ett rekommendationsbrev av Danmarks utmärkte statistiker Bergsøe* och skyndade vid ankomsten till Sorø att uppsöka Ingemann.

Man visade mig strax bredvid akademien och kyrkan — där många av de stora döda ligga, dem Ingemann skildrat och vilka så att säga äro hans dagliga umgänges-

* Fader till författaren Wilhelm Bergsøe.

vänner — ett litet vitt hus, beskuggat av ofantliga, lummiga lövträd. Från detta hus gick en liten trädgård och blomsterparterr sakta sluttande neråt sjön, vars vågor plaskade däremot och stänkte sitt silver på blommorna ovanför, under det näktergalar sjöngo i trädens toppar. Mitt emot, på andra sidan sjön, syntes lummiga, förtjusande lövkullar av ek och bok; en av dessa kullar hade fått namnet Parnassus. Trädgården var full

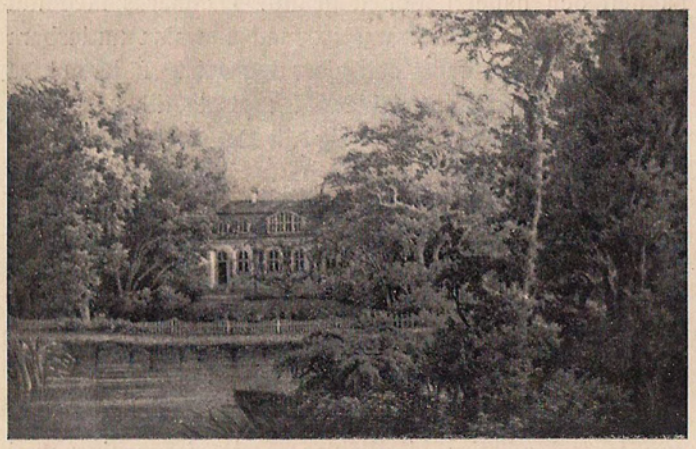

Ingemanns hem i Sorø.
Efter en tavla.

av bersåer, lövvalv, rosor, buskar — en enda lövsal — och husets väggar voro klädda med slingerrosor. I detta lilla vita hus, under de stora gröna trädens skugga, vid denna insjös sakta plaskande vågor, bodde Ingemann och hans hustru. I den lilla blomsterparterren kom han mig tillmötes, hälsning skedde, brevet framlämnades och bekantskapen var gjord. Genom en dörr, som omedelbart från blomsterparterren ledde till hans rum och nu stod öppen, gingo vi in. Jag presenterades

därefter för hans hustru. Något mer poetiskt, drömmande, svärmiskt kan man ej tänka sig än denna hans bostad. Och har han ej blivit som författare, vad man kunde hoppats, så ha hans hemvist, Sorø kyrka, hans hustru, hela hans omgivning skulden för det verklighetsfrämmande i hans diktning. Barnlösa, båda rikt begåvade, levde dessa gamla tu ett i konst och poesi försjunket liv. Fru Ingemann, ett medelålders fruntim-

Utsikt från Ingemanns hem i Sorø.
Efter fotografi.

mer, hade ett högst självfullt utseende. De stora mörka ögonen, det svarta håret gåvo henne ett sydländskt utseende; till detta kom den mörka artistiska klädnaden, som gör att det hela stämde med det djupa religiösa svärmeri, som hennes målning visade. Hon var nämligen mest sysselsatt med måleri. Flera altartavlor av egen komposition lär hon ha bortgivit. På väggarna i hennes arbetsrum hängde fullt av färdiga och ofärdiga tavlor. En sådan stod just på staffliet. Ämnena voro

nästan uteslutande religiösa, teckningen var felaktig, men det fanns rikedom i kompositionen och även värme i koloriten. Ingemann själv var spenslig, av knapp medelmåttig längd, snarare liten, med ett blekt ansikte, självfullt uttryck och ljust lockigt hår. Kring munnen spelade som oftast ett godmodigt leende. Han påminde i hela sin företeelse om Atterbom. Han var mycket enkel, hjärtlig och vänlig i sitt väsen och i hög grad entusiast för Danmark och dess historia. Han hade så levat sig in i Danmarks forntid och medeltid att han själv blev en blandning av medeltid och nutid, ridderskap och samtidspolitik. Han följde mig till Sorø kyrka samt visade mig där gravarna. Hans hustru var föremål för Ingemanns stora beundran och kärlek och denna har fått ett vackert uttryck i dikten To Dage, som jag fann i den samling Digte, jag erhöll i gengäld då jag vördsamt lämnade min nyss förut utkomna Resebeskrivning. När jag satt bredvid dessa gamla, som levde bland de doftande blommorna, de susande träden vid den sakta brusande sjön och hörde orgeltoner från den närbelägna, mellan träden skymtande, Sorø kyrka; då jag inom hus såg hur poesi och skön konst förenade dessa båda makar, då fullt förstod jag den ovannämnda sköna dikten. Blott den, som sett Ingemanns hem, kan förstå den eviga ungdom, som för denne älsklige drömmare låtit fem och tjugu år svinna som två dagar!

På eftermiddagen gjorde jag ensam en promenad i filosofgången och botaniska trädgården men återvände senare till Ingemann. Han hade haft godheten inbjuda ej blott mig utan en mindre krets av bildade och angenäma herrar och damer, tillhörande Akademien. De spelade och sjöngo danska folkvisor, kvällen flög bort under musik och glada samtal. Och dessa timmar före-

kommo mig — vid utgåendet ur detta drömmarnas hem med sin stilla glädje och fulla frid — såsom två minuter allena. Jag vandrade hem förbi kyrkan, som stod bland de mörka höga trädens skuggor, under det månen kastade sitt sken bland träden och på kyrkans gotiska fönster med deras höga valvbågar. Det var som om ärkebiskop Absalon ännu kunde vandrat omkring mellan de mörka stammarna. I månskenet lyste nere vid stranden det lilla täcka vita huset, från vars öppna fönster ljusen ännu glimmade.

Denna kväll glömmer jag aldrig. Jag levde i Danmarks medeltid och i dess poesi. Djupt kände jag — under det jag gick genom stadens öde och tysta gator hem till mitt logi — att Ingemann av närvarande tid måste vara nästan glömd eller åtminstone undangömd av senare tilldragelser. Dessförinnan hade han måhända icke åtnjutit full rättvisa av sina landsmän utan — i detta som i mycket annat lik Atterbom — fått uppbära många ensidiga omdömen och orättvisa beskyllningar. Helt förstod jag huru Ingemanns ära sammanvuxit med Danmarks ära, som han gjort levande i mångtusende unga hjärtan. I medvetandet härom torde han ha skrivit det lilla poem Den gamle Eeg, där han kanske sagt sitt ord mot dessa dagens orättvisor.*

* Dikten följer här nedan. Ty senare blev den för Emil Key, då han rönte samma öde att förbises eller orättvist klandras, en tröst:

Den gamle Kæmpe-Eeg staaer endnu
Med Agern paa sidste Green.
De muntre Drenge juble;
De nedslaae Frugten med Steen

Med Agernet hvirvle Bladene hen.
Paa Jorden for Kjæp og Steen

En adjunkt Blicher vid skolan följde mig hem och berättade om fru Ingemann en anekdot, som i Sorø väckt en stor munterhet. Som anvisning till en plankstrykare hade hon på ett plank skrivit:

Det azurblaat skal være
og klart som Himlens Atmosphere!

Under detta tecknade en skämtare:

Smør det med Tjære,
Den trodser baade Luft og Atmosphere!

Att fru Ingemann var något för svärmisk och ganska klen som målarinna, störde emellertid icke det stora intryck, jag medförde från de åldrande makarnas hem.»

*

Färden gick sedan runt hela Jylland med »Dagvogn». Detta gav rikliga tillfällen att iakttaga den långsamhet i avskedstagande — med hälsningar till bekanta, med frågor, välönskningar och upprepade farväl — som ännu förvånar oss i Danmark.*

Den gamle Kæmpe-Eeg sukker —
De bryde dens sidste Green.

Den gamle Kæmpe-Eeg døer dog ei;
Ret aldrig dens liv forgaaer:
Hver Kjærne, den gav til Jorden,
Er en Skov om tusinde Aar.

* E. K. säger om dessa gemytliga avresor:

Jag avskrev en gång ord för ord scenen vid en avresa:
Varför blåser inte postiljonen i hornet?
Få vi då aldrig fara?
Det fattas en passagerare!

Mycket snart märkte E. K. den misstämning, som rådde mellan tyskar och danskar: »Några holsteinska amasoner kommo i dagvagnen i gräl med danskarna, trots dessas godmodighet. Den av damerna, som skulle följa med längst — för att hälsa på släkt i Horsens — hade endast en tunn sommarkappa och då det började regna utbrast en av danskarna: »Gud bevare, Ni har alldeles för lite på Er, var så god och tag min kappa!» Svaret blev ett bittert: »Nej, jag tackar!» Som E. K.

Var faen blev han av?
Fattas här någon?
Vaba?
Adjö Madame Bredstrup!
Tackar, herr Jesperssen!
Det blir trångt och varmt i dag!
Tutulitulitu!
Farväl, herr Jensen!
Tackar, herr Bagger!
Vart bär det av?
Till huvudstaden.
Vaba?
Till Köpenhamn.
Farväl, Madame Bredstrup.
Aj, aj, skäms han inte!
Vaba?
Sicken vacker flicka i fönstret!
Tutulitulitu.
Å, ni sitter på min rock!
Vaba?
Farväl, Madame Bredstrup!
Schleswig-Holstein Meerumschlungen —
Sind Sie ein Schleswiger?
Ja wohl.
Fy faen!
Farväl, Madame Bredstrup!
Tutulitulitu! Klatsch.

förstod orsaken och hade en överloppsytterrock erbjöd han då denna. Svaret blev genast ett artigt: »Ja, jag tackar!»

Vagnen stannade av alla möjliga anledningar och när kusken vänligt frågade någon, som gick åt samma håll, om han ville åka med, fick han till svar: »Nej tack, jag har bråttom!» Men denna långsamhet gynnade iakttagelser.

E. K:s i Sorø stegrade intresse för Danmarks historia, föranledde flitiga besök i slott och kyrkor. I Kolding var det några gravskrifter, som grepo honom, i Aarhus domkyrkan i månsken; i Randers en bondes berättelse om det hem, där han var född och över vilket nu — fjorden gick fram; i Sæby ger kyrkans altartavla anledning till en lång skildring. Kolding, Randers, Vejle, Aarhus, Aalborg — alla voro de förknippade med historiska minnen och romantiska händelser. E. K. fortsätter:

»Men ovanom Aalborg, på andra sidan Limfjorden, vidtager en vrå av världen, som för de flesta ännu endast är en geografisk hörsaga. Danskarna själva anse dessa nejder som ett slags obekant sagoland, besökt allenast av en och annan, som nödgas resa dit i handelsaffärer. Den nu döde författaren Steen Steensen Blicher och pseudonymen Carit Etlar ha genom sina skildringar börjat väcka intresse för denna landsdel. Landskapet har en annan karaktär än det övriga Danmark. Omätliga slätter, ljunghedar, ödslighet. I middagsdisen ser man i väster hägringar av stränder, vikar, öar och slott. Folket säger om detta: 'Loke sår havre.' Ju längre i norr, desto ödsligare; förfärligt redan vid Sæby. Norr om Sæby kan man säga att civilisationen slutar och vildlandet vidtager. I Sæby var marknad. Där var allmän munterhet men intet gräl och blott en berusad. Staden var

vänlig, med glada och goda människor. Emellan Aalborg och Sæby foro vi förbi Vaargaard, en underlig gammaldags byggning, som synes vida kring slätten. Där bodde en gång den grymma Ingeborg Skeel och i en källare därstädes inkastas var nyårsafton en kärve halm men ingen går någonsin in i källaren. I en torvmosse längre bort spökade nu fru Ingeborg: många hade sett henne nattetid reda ut sitt korpsvarta hår med en glimmande guldkam; denna syn betydde olycka, krig, pest eller dyr tid. Var nyårsnatt fick fru Ingeborg ta ett tuppfjät hän mot sin gamla gård, men det var ingen fara, att hon snart skulle nå den, ty mossen låg en halv mil därifrån.»

Ehuru Jyllands natur var så olik öarnas fann E. K. att flickorna överallt voro desamma: »intagande genom oskuld och barnslighet, allestädes blonda, blåögda och rosiga». Från Sæby gjorde E. K. en segelfärd till Læsö. Som skydd mot den bitande blåsten buro kvinnorna där vita, nunnedokliknande huvudkläden. (För samma ändamål buro kvinnorna på Fanö ett slags masker.) Det vackra intrycket ökades genom vita överdräkter på en röd underdräkt. Lika klädsam som Læsö-kvinnornas huvudbonad, lika underlig var den i trakten mellan Lemvig och Ringkjøbing, nämligen en slags höga hattar, alldeles lika teologie doktorernas i Sverige. »I Danmark ser man således käringar, vilka se ut som teologie doktorer, liksom man i Sverige kan få se teologie doktorer, vilka se ut som käringar,» är E. K:s vanvördiga anmärkning.

På Læsö var det kvinnorna, som mötte nere vid stranden med vagnar. Då man gav tecken åt dem utifrån sjön, hade man en vagn säker när man kom i land och flickorna körde upp till värdshuset. Emedan männen ständigt voro ute på sjön gjorde kvinnorna allt

arbete även i jorden, men trots deras hårda arbete voro de bland de vackraste i Danmark.

Man berättade att i Grenaa fruntimmerna även fiskade medan i Hamrums härad männen stickade. Dessa Danmarks »västgötar» sålde nämligen yllevaror runt om i Jylland. »En socken finnes i detta härad, omgiven av en hög jordvall. En bonde, i förbund med fan, betingade sig att för en viss summa få köpa så mycket jord, han kunde plöja kring, medan prästen predikade i kyrkan. Två kloka gubbar anade oråd och gåvo från kyrkdörren akt på honom. De sågo honom komma flygande på en drake, som med klorna upprev en hög vall. Gubbarna smögo sig in och fingo prästen att säga amen. Detta var hög tid, ty det fattades endast 3 alnar i att hela socknen varit innesluten i jordvallen. Nu fick bonden intet.»

Vid Lemvig berättades en hemskare sägen: en svensk ryttarskara, som vistades där under någon krigstid, hade en anförare, som våldtagit en bondes fästmö. En kväll, då ryttarskaran förirrat sig i mörkret, mötte den bonden, som befalldes visa vägen till Lemvig, vars ljus man såg glindra i vattnet. Bonden förde då ryttarna till en brant, utför vilken de, under bondens förbannelseskrik, störtade i havet.

På slottsplanen i Ribe blevo alla de gestalter levande, dem E. K. från barndomen kände genom Ingemanns böcker, ja, »vassen i vallgraven viskade om flydda tider». Och när han i Vestervigs kloster och bland gravarna där mindes visan om Liten Kirstin planlade han en berättande dikt i flera sånger. Planen stannade dock vid några anteckningar och en språklig iakttagelse: att, medan ordet lilla nu blivit ett ömhetsuttryck, brukades det under medeltiden i ömkande betydelse.

E. K. träffade t. o. m. en klok gumma, som gav honom ett sjukdomsrecept — vilket man dock måste sova på, för att det skulle verka — och ett medel för att göra ovänner lama, nämligen att en torsdagsnatt slå in en likkistspik i deras fotspår. När E. K. undrade huru han i natten skulle finna spåren, svarade gumman: »Det maa Du selv se Dig om!»

Ej blott Jyllands natur grep honom djupt utan även folket, sedan han lärt sig förstå deras, om engelska påminnande, språk. Han fann hos allmogen »självständighet, ärlighet, kraft, vildhet, melankoli och ej sällan det djupsinne, som följer med en stor ensamhet och stora vidder, som vid synranden sammansmälta med himmeln».

En jydsk bonde sade att visserligen hade man på Jylland »fasliga sandslätter, men på Själland hade de det, som värre var: nämligen skogarna, som hindrade all fri utsikt!»

På resan samlades i en underbar natt alla intryck från den stora ödsligheten: »Runt om stodo de stora sandkullarna, dessemellan bredde sig ljunghedar; dimmor flögo längs marken och fjorden låg blytungt stilla, så död som man tänker sig det Döda havet.»

Efter avstickaren till Læsö gick färden över Sæby och Fredrikshamn till Skagen. Vägen låg omedelbart i sanden. E. K. skildrar sitt intryck på följande sätt: »Havet sköljer bort varje spår av väg. Vågen slår mot hjulen, full av sjöstjärnor och maneter, skiftande i blå och röda färger. Ett sandhav, likt vågor stelnade i storm eller snarare ofantliga drivor av vit sand. I dessa sticker en kyrka ännu upp sin tornspets; tidigare kunde man på en stege gå ned i kyrkan men nu är detta omöjligt. Man måste se denna värld — med havet

på ena sidan, sandhavet på den andra — för att få en idé om den ödslighet, den melankoli, som väckes av det brusande havet, den virvlande sanden och över båda havsörnarnas och fiskmåsarnas skrik. Vrak vid vrak; skeppsmaster och tunnor gunga i bränningarna; man far stundom tvärs igenom ett skeppsvrak, likt skeletterade revben. Stranden undergår oavlåtliga förändringar: land växer upp och land förgår. Havet i sin oändlighet och makt, fullt av seglare vid horisonten och närmast stranden havsskummet, som ett bälte av tusentals millioner gnistrande diamanter. Jag såg hela denna värld belyst av månsken, ty det var fullmåne, när vi kommo till Skagen. Varje hus låg där mellan sandkullar och överallt såg man lämningar efter strandade fartyg; ofta förliste 10—12 på en kväll. Nu kämpade en skonert därute. Vi gingo ner till stranden. Gästgivaren sade till sin dräng att springa hem efter kikaren; då drängen vände åter var skonerten försvunnen. Många seglare, som man aldrig vet av, förgås och sjunka om nätterna. Skepp, som t. ex. seglat ut från Göteborg om morgonen, ha strandat här på kvällen.*

Skagens Gren badar i tvenne hav, Nordsjön och Kattegatt. Från fyrtornet såg man hundratals seglare; vågorna bröto sig skummande mot Skagens förfärliga rev, som bringar så många att slumra in i den eviga sömnen. Jag var två dagar i Skagen under ihållande storm. Från Grenen såg jag solen sjunka ned i Nordsjöns vågor, medan månen gick upp över Kattegatt och lyste tvärs igenom ett skeppsvrak. Det var en engelsman, som nyligen förgåtts tjugu famnar från land. Från mor-

* Jämnt 50 år senare bodde jag i Gammel-Skagen och såg huru dessa hemska förhållanden ändrats till det bättre, tack vare räddningsverkets utmärkta organisation. (Utg. anm.)

gonen till natten hade man sett kaptenen i märsen med ett fruntimmer och ett barn. När natten kom, såg man i månskenet huru han mattas av, släpper taget; kvinnan sjunker då ned i vågorna, han kastar barnet efter henne; ett ögonblick senare rämnar allt och förgår. Småningom tystna de skrik, som hördes i vågorna. Lik och spillror kastas upp mot stranden.

Väl förstår man fiskarsången:

> Havet mig föda och kläder gav;
> ger mig väl också en gång en grav:
> sätt av!

Under resan från Skagen till Hjørring hörde jag att tre skepp förgingos natten förut. Jag for förbi ett vrak, som låg på sidan i stranden, det var en engelsman, en tremastare. Man berättade även om ett vrak, från vilket man några nätter hört fiolspel och en hunds tjut, tills vraket sjönk.»

I Hjørring visade man den svenske resanden en annan verkan av stormens härjningar: »ett nu barnlöst och sörjande storkpar på ett tomt tak: Stormen hade tagit deras bo med äggen. Storken spelar en stor roll i Danmark, skjutes aldrig och anses bringa lycka åt det hus, där han bygger bo. Man berättade många egna drag ur storkarnas liv. T. ex. att ett storkpar aldrig tål mer än två, högst tre ungar. Alla de andra kasta de ur boet och det hjälper ej att lägga ungarna tillbaka dit, ty storkarna kasta ut eller bita ihjäl dem. Folket säger att det är »offer för härbärget» och för den förstöring, storken gör i råg- och veteåkrar. Någon av nätterna före Bartolomei natt hålla storkarna rådplägning, samt provflyga och om morgonen efter Bartolomeinatten finnes ingen stork kvar i Danmark. Detta är enda gån-

gen, de synas i flock, annars går var och en för sig. Flera trovärdiga åsyna vittnen berättade även att, om honan begått äktenskapsbrott, flyger hanen bort att samla alla storkar i grannskapet; honan ligger under tiden nedhukad i boet. Då hanarna komma tillbaka, flyger hon ned på marken; storkarna sätta sig i ring omkring henne, lägga huvudet mot ryggen och tyckas reflektera, gravitetiska som justitieråd. På en gång knäppa de till med näbbarna — ett läte liknande kastanjetters — rusa på honan och slita henne inom några ögonblick i små bitar.

På Föhr och alla Halligöarna ser man blott låga hus på sandkullar; regnvattnet samlas i gropar; träd finnas inga och dock var denna fattiga bygd så kär för sina barn, att de gamla ville tillbaka för att dö där. Hela livet var idylliskt och ärligheten så stor, att man inga lås hade på dörrarna. En gumma på en av de mindre Halligöarna sade: »Detta är det märkvärdigaste år i min levnad: jag har sett en kung och en häst.» På Amrom var folkets dräkter som deras utseende vackert, även uttrycket, isynnerhet i ögonen. Naturen var densamma: sandkullar och hav; vid synranden en rad gravkullar med figurer på och i solnedgångsbelysningen var detta en högst pittoresk anblick. Här funnos icke blott som på Föhr badgäster utan även — vagnshästar!»*

*

* Till Föhr återvände Emil Key 1847 som badgäst och hade där sällskap av sin syster, Marie-Louise och dennas man. Resan gick då över Köpenhamn, Kiel, Rendsborg, Husum till Föhr och hem över Hamburg.

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

Efter de stora intrycken från Jylland och Västerhavet var det naturligt att E. K. sedan fann naturen på de danska öarna »liten men nätt». Han fortsätter:

»Danskarna älska verkligen naturen. Några trän och en liten bänk framkallar utropen: 'hvor nydeligt, hvor smukt'. Vi ha i Sverige också sinne för naturen men mera i fantasien: vi ha så länge hört Sveriges höga berg och majestät omtalas, att vi tro därpå. Men som detta ej finnes till annat än i vissa trakter av Norrland, så skapa vi oss majestätet i inbillningen och försmå den vackra verklighet vi ha. Så t. ex. ha alla danskar en »have», liten och söt; ofta har jag sett en bonde äga en sådan, bestående av 9—10 trän. Vi svenskar ska ha en engelsk park med grannlåter, och när vi icke kunna ha den, så ha vi intet. Med andra ord: danskarnas natursinne är konkret, svenskarnas mer abstrakt. Därför ser man hos oss så fula medelgårdar och så litet gjort till deras förskönande, medan vi däremot äga privata slott, jämförliga med många kungliga utomlands. I Danmark byggas ladugårdarna samman i fyrkant med bostaden. Man lever där mera en famille med kreaturen och skulle på det högsta förvåna sig över att dessa hos oss utestängas från sällskapslivet.»

*

Emil Key sammanfattar sina intryck sålunda: »Jag om någon har nu sett Danmark: till sjös och till lands; adelsmännens slott och de fattigas kojor, vetenskapsmannen, skalden, skolmästaren i byn; Köpenhamns grosshandlare och småstadsköpmännen, amtmän och byfogdar, präster, bönder, fruar, fröknar, pigor — allt.»

Han nämner en del personer, han i Jylland träffat. Ty överallt — i Kolding som Randers, Sæby som Hjørring, Vestervig som Lemvig, Ribe som Föhr — hade han funnit någon människa att minnas. Dels genom anbefallningar, dels tillfälligtvis hade han träffat personer ur den bildade klassen, som fängslat hans intresse. Han fortsätter:

»Personer och ställen försvinna som ett fantasmagori. Många sympatier börja och känslor knoppas, som aldrig bli mera. Älskliga karaktärer och väsen skymta förbi, kasta en flyktig solstråle in i ens själ och försvinna. Vilken mängd av späda känslor och sköna minnen, som sedan vila i själen, lika en samling blomsterprydda barngravar! Detta är det egna med att resa. Det är fullt av vemod, av fin njutning: känslan har ej blivit sommarstark men ej heller hunnit vissna, den förblir ljusgrön som de späda löven om våren. Vilket fält av tankar, vilka händelser, fröjder och sorger hade ej dessa känslor kommit att medföra, om de fått utveckla sig! Skaparkraften är lika rik i den psykiska som fysiska världen. Ett oavlåtligt resande vore dock ej till gagn. De många intrycken skulle slutligen förslappa och alla dessa känslor, som endast bli begynnelser icke verkligheter, medföra en överretelse, göra en gammal.»

*

Från Föhr gick vågen genom Sleswig-Holstein. Husum påminde om Holland genom porslinsväggar i en del hus och annat mera. Trädgårdar inhägnade med valfiskkotor hörde också till egendomligheterna. Med det tyska språket kom en känsla av främlingsskap. Förut kände E. K. »att det var v å r t språk man talat — kunde

man ej t. ex. i alla nordens land sjunga Bellman!» Likaså var det nordisk sed, han mött i Jylland, där man gjorde småtjänster utan att göra anspråk på drickspenningar, medan »Trinkgeld» hördes överallt samtidigt med det tyska språkets inträde.

I Sleswig medger han »att den tysktalande delen stod i ett tvångsförhållande till Danmark, eftersom språket och litteraturen äro tyska». Men han sökte övertyga sig att Sleswigs tyska del dock borde ha intresse av att höra till Danmark. »Ty så utgör Sleswig en del av Skandinavien, som snart kan bli en helhet. Men vem vet när Tyskland blir det?» Under dessa intryck planlägger E. K. en avhandling om den svenska och danska nationalkaraktären; om unionen mellan Sverige och Norge, om skandinavismens världshistoriska betydelse. Summan av alla hans tankar var: »ju mer det hotar från söder till norr, desto fastare måste vi hålla ihop. Vart land för sig är litet. Men förenade kunna vi inta en plats i Europa. Vi kunde bli tungan på vågen, där i den ena skålen österns despotism, i den andra västerns frihet lägga sin tyngd.»

Med en i alla avseenden stärkt skandinavism och med en mängd böcker av Danmarks bästa äldre och nya författare, återvände E. K. över Hamburg till Sverige.

*

Redan året 1838 hade stämt den sextonårige Emil Key för skandinavism. Denna stämning hade dock ej utlöst sig i någon personlig avgörelse, ty i studenttågen hade han ej deltagit. Men ur den kärlek, Danmark nu ingivit honom, uppstod viljan att själv göra någon slags insats i den stora frågan om de tre nordiska landens framtid.

Det var med ledning av de här meddelade anteckningarna, som Emil Key i Konstnärsgillet berättade om sin danska resa. Han inledde föredraget med att hänvisa till den »nu i kretsen saknade kungl. sekr. Hedlund, som för fjorton dagar sedan meddelat några utmärkt intressanta reseskisser och iakttagelser. Han yttrade då att det kunde bli livligt nog om vi lite var i Konstnärsgillet muntligen ville meddela varandra vad vi sett och hört under resor hit och dit. Jag har funnit idén god. Den skildring, jag nu ämnar göra blir därför en muntlig berättelse. Om detta å ena sidan kan synas vågat och djärvt, så äro anspråken dock icke djärva.»

Det alltmer tilltagande intresset för folkseder och folksagor hade vid Konstnärsgillets förra sammanträde föranlett meddelanden om svenska sägner. E. K. uppehöll sig därför — såsom ovan synes — vid de danska fynd, han i den vägen gjort och vid den danska naturen. Men hans huvudsyfte torde dock ha varit att draga uppmärksamheten till den danska frågan. Han yttrade nämligen vid föredragets slut:

»Om herrarna icke tröttnat på min berättelse, skulle jag en annan gång vilja tala om Sleswig-Holstein. Detta land är — efter all sannolikhet — inom kort skådeplatsen för stora händelser. Skulle de av herrarna, som äro skandinaver, en annan dag vilja följa mig dit?»

*

Det är mig obekant om detta senare föredrag blev hållet. I så fall torde det ha ingått i den lilla skrift Om Skandinaviens framtid, som Emil Key 1848 utgav (hos A. Bonnier) och vars inkomst skulle användas till förmån för den pågående kampen i Danmark, som

börjat på vårvintern 1848. Sedan han där skildrat studentmötenas början 1838 (se kap. Lundatiden) fortsätter han:

»Det gick dock här som vid så många andra tillfällen, där ungdomen gjort ressällskap allenast med sin genius. »De gamle» ville icke hava med den saken att skaffa. »De försiktige» hade förhinder, och »de småförståndige» logo över »barnsligheterna», under det att de »stilla i landen» tyckte att »det vore bättre om ungdomen använde tiden på något nyttigt». — Men vad hände? — Över hela Skandinavien kändes liksom fläkten av vingar, och en aning genombävade varje sinne, vare sig norskt, svenskt eller danskt, begåvat med siarblick, med förmåga att »se andar».

Ett nytt väsen hade fått liv och med ens brett ut vingarna över Norden. Det var Skandinaviens framtid!

Framfött till världen, i det högtidliga ögonblick Tegnér vid magisterpromotionen 1829 i Lunds domkyrka lagerkrönte Oehlenschläger, hade detta vänskapens och inspirationens barn först nu erhållit namn. Det döptes i festpokalernas skummande vin och entusiasmens glädjetårar. Köpenhamns och Lunds studenter stodo i djupa leder som döpelsevittnen åt den nye världsborgaren, och åtogo sig dess utveckling och uppfostran. Ungdomen har gjort vad den alltid gör, den har hållit ord.

Ifrån det ögonblicket blev det ett behov för Köpenhamns och Lunds studenter att utbyta tankar och ord med varandra. De strängar, vilka under dessa ömsesidiga besök anslogos, vibrerade allt starkare över Norden. Köpenhamnarnas färd till Stockholm och Uppsala, samt slutligen och framför allt de svenska och norska studenternas stora tåg till Köpenhamn sommaren 1845, framställde Skandinaviens enhet och nationalitet som en helgjuten, sammanhängande, harmonisk dröm inför den övriga världen.»

Efter en skildring av studenttågen till Lund och Köpenhamn sommaren 1845 — lånad ur den av Uppsalastudenternas direktion utgivna berättelsen, ty E. K. hade som ovan sades ej deltagit i mötena — fortsätter han:

»I sanning! någon renare, ädlare, mer ungdomsfrisk början har väl aldrig något världshistoriskt företag haft?!

Månne det icke var en ur djupet av folklivet uppspringande profetisk aning, som genomilade Danmarks folk och orsakade den dödlika tystnaden, när konungen av Preussen nyss förut anlände till Köpenhamn och lika inkognito — eller kanske rättare tvärtom — begav sig därifrån, vid underrättelse om det annalkande studenttåget? Det var ju samme konung, som nu sänder rovlystna härar mot samma folk, vilket visade oss en mer än kunglig ära! Nåväl! Ligger det ej i sammanställningen av dessa tvenne gästbesök — den preussiske konungens och den nordiska ungdomens — en gripande uppmaning att visa oss värdiga det höga kall, till vars utövning Skandinaviens framtid då — om vi så få säga — tog på hand av oss, ungdom?

Hittills har allt varit vår och solsken. Den unga anden har fritt fått gunga på vänliga böljor, glädjas av fredliga nöjen, drömma och sjunga om framtiden. Så är ej mera. Drömmarnas tid är förbi, handlingens är kommen. I dag måste denna framtid tillyxas.

— — — — — — —

*

Man påstod att underverkens tider voro förbi. Man sade att några dristiga språng av människoanden, några improviserade hjältedikter icke mer skulle äga rum. Dessa hånfulla ord stannade plötsligt på de »statsklokas» skälvande läppar, vid dånet av de franska februarihändelserna, och ta nu till fötterna genom bakporten av deras själar vid de politiska feberskakningar, vilka alltjämt genomila den civiliserade världen!

Tänka vi oss Europas utseende förlidet år i november, (vid riksdagens öppnande) och nu — gå vi dessa få månader tillbaka — vilken massa ruiner efter krossade välden, bitar av sönderslagna kronor glimmande bland gruset och förstörelsen, över vilka stoftmolnen virvla kring! Tänka vi oss ytterligare ett halvt år framåt i tiden — huru skall väl världen se ut? Skola vi under innevarande år komma att genomleva ett sekel vars like världshistorien ej kan

uppvisa? — Allt ger anledning till denna förmodan. Vad voro t. ex. korstågen och folkvandringarna, mot de idévandringar som i dag äga rum?

Världen synes intrasslad, obegriplig och motsägande och dock är orsaken helt enkel! Förhållandet är att tvenne stora tvillingssanningar, rättvisans jämlikhet och frihetens jämlikhet börja i våra dagar vandra omkring mitt ibland oss. Så var det icke förr. Fordom ljödo deras röster antingen under oss ur de blodbestänkta gravvalv, i vilka statens och kyrkans despoter nedstörtade dessa sanningars bekännare, eller också hördes de endast från tomma luften uppöver oss, i vilken skaldernas och filosofernas dimmiga samhällsläror svävade kring.

I vår tid däremot hava rättvisan och friheten likasom tagit kropp och vandra omkring i livet; de känna sig hemmastadda i fattigmans koja och inbjudas till rikemans slott. Varje folkrepresentation måste följaktligen bliva byggd på principen av fullkomlig rättvisa och frihet åt alla. Varhelst dessa saknas, bana de sig väg. Idéerna vilja icke längre vänta på tillåtelse att ingå i det verkliga livet. De tränga sig på en gång in genom de hittillsvarande statsrepresentationernas alltför trånga dörrar, sönderbryta och vidga dessa till tempelportar. Idéernas underverk fortfara därför alltjämt. Regeringar och kaster — individerna — äro icke mer bildningens representanter, det är folket, vilket i vår tid utvecklar och befordrar civilisationens framgång, och med detsamma är undergöraren.»

Efter att ha citerat Geijers ord i Litteraturbladet om att tidsutvecklingen tydde på att mänskligheten stod inför en ny, en större epok, fortsätter E. K.:

»Denna större epok, vilken Geijer med snillets inspirerade blick såg skymta, står nu för dörren och klappar på. Industrien och genom den kommunikationsanstalterna hava alstrat en fysisk världsförening, vars omätliga andliga makt och verkan de senaste världshändelserna uppenbarat. Ingen dynastisk nyck, ingen passionerad barnslighet kan numera utöva förtryck eller förändra världens utseende. Men varje

företag däremot, som inom sig bär manligt allvar och känsla för det evigt sanna, sprides med blixtens hastighet över världen, anslår harmoniskt, väcker till liv och handling. Det är idévandringarnas tid, det är det andliga livets världsförenings-strävan som nu pågår.

Undersökningar över splittrade stammars gemensamma ålderdomsminnen och idiomer, i förening med vår tids söndagsbarn, associationsandan, hava gjort tydligt och klart, att varje hittills söndrat och outvecklat folk måste sträva att förskaffa sig lika stor frihet och politisk rätt som dess grannar besitta — med ett ord, att alla stater måste ställa sig på en linje inom civilisationens område, för att sedan kunna gemensamt framgå till utveckling och fullkomning. Blir jämlikhetsprincipen en gång riktigt genomförd för individerna, skall den ävenledes göra sig gällande folken emellan. Jorden blir då en enda federativ stat.

I känsla härav söker också varje splittrad folkstam att återförena sig, att koncentrera sin andliga och fysiska kraft i en stor nationell enhet, för att därigenom med ens kunna avlyfta sekelgamla bördor, och med ständigt ökad växtkraft utveckla sig till frihet och självständighet.

Tysklands nationalanda har även vaknat, och strävar att omgjuta det tyska förbundets hopsinkade bitar till ett enda helt. Detta företag är stort, är ädelt, liksom varje dylik strävan, varhelst den må uppenbara sig. Tyvärr har Tyskland på samma gång blivit gripet av en ögonblicklig svindel, och begår i följd därav ett himmelsskriande våld mot Danmark. Samma princip av frihet och rättvisa, som sätter det självt i rörelse, söker det bekämpa i Sleswig, och begår där, om vi så få uttrycka oss, brodermord på idéen. Genomglödgat och hänfört av den djupt gripande sanningen i dess egen föreningsidé vill det våldföra Skandinaviens. Men icke nog härmed, det ligger en beräkning, en låghet på botten av detta företag. Preussiska konungen vill åderlåta de liberala idéerna, och skaffa Tyskland hamnar för dess kommande förbundsflotta. Posen överlämnas åt sitt öde, eller åtminstone fredas svagt för den nyfödda, ungdomligt vilda polska örnens klor. Sleswig skall bortrövas i stället.»

E. K. påpekar möjligheten av en tysk invandring, som kan sluka hela jutska halvön. Då går Danmark under och det vore inte nog med denna dödsstöt åt oss: man skulle storligen bedra sig om man tror att rörelsen stannar vid Öresund. Han påpekar mängden av tyska egendomsköp i Sverige, dit tyskarna ju visserligen medförde arbetsflit och mer rationella åsikter i lantbruket. Men erövra tyskarna Danmark, köpa de alltmer in sig i våra södra provinser, då, menar E. K., kunna dessa invandrare bli en fara för vårt land. Ty, fortsätter han:

»Överallt varest en stor nationalitet tränger fram på en mindres område, där går denna senare under, och i våra dagar sker det mångdubbelt hastigare än förr. Det är även därför behovet av de stora nationella enheterna blir alltmera kännbart. Skandinavien kunde också själv bli en stor nationalitet, och såsom sådan segerrikt sätta kraft mot kraft. Snart nog är det försent. Får Tyskland fortfarande anfalla detsamma delvis, kommer Skandinavien att stycke för stycke gå under, tills ingen makt i världen skall kunna hejda förstörelsens verk.

Just nu är därför ögonblicket inne för Norden att uppträda på världsteatern som e n stat, e t t folk. Just nu är tidpunkten inne, att genom förening av skandinavisk nationalitet bjuda spetsen åt germanismen. Lika stark och oemotståndlig en nation är när den kämpar för idéer och för sanningen, lika svag är den när den strider för en falsk tankebild eller för slem vinning. Skandinaviens sak är sannerligen en rättfärdig. Danmark har redan gått i strid därför, må det övriga Norden ställa sig bredvid i ledet och Skandinaviens nationalitet skall segra. Sker denna förening i dag skall Tyskland aldrig få sin vilja fram. Det skall i tid hejdas, hejdat skall det vakna till besinning, erfara sanningens oemotståndliga kraft i det nordiska kämpataget, erkänna förvillelsen och draga sig tillbaka. Men innan dess, vilka strömmar av skandinaviskt och germanskt blod som måste utgjutas! Kraft, mod och vilja därför, skandinaver! Sätten en damm, en levande damm mot den främmande över-

svämningens flod! Vad skulle väl Tyskland säga om Skandinavien sökte bemäktiga sig Pommern eller Ost- och Västpreussen, vilka länder både Danmark och Sverige fordom under århundraden innehaft? Det skulle benämnas en dårskap, ett skurkstreck — icke sant? — Nåväl, Tyskland! Tillbaka! — till Eidern välan — men ej en fotsbredd jord på andra sidan! Sleswig är skandinaviskt!»

E. K. påpekar att $^5/_8$ av folket i Sleswig talar danska, blott $^3/_8$ tyska. Att överge Sleswig, som sedan urminnes tid tillhört Skandinavien, hade varit oförlåtlig feghet medan det var »en handling av storsinnad rättvisa att överlämna Holstein: en sådan rättvisa vartill endast fria folk äro mäktiga... Tyskarna själva söka ej ådagalägga sin förmenta rätt till Sleswig utan föredraga, såsom vida bekvämare, att utskrika densamma som ett axiom, vilket icke skulle behöva bevisas».

Under anförande av danska källor söker E. K. bevisa att Sleswig — eller som det fordom kallades Sönder-Jylland — ursprungligen tillhörde Danmark och fortsätter:

»Striden gäller Danmarks existens. Utgången av densamma är dess vara eller icke vara. Ögonblicket är inne att bestämma om det skall förbliva skandinaviskt eller ej. Danmark kan ej ensamt motstå Tyskland, Skandinavien kan det. Vidgas striden till en kamp mellan nationaliteter, då är Danmark räddat. Skandinaviens storhet och framtid ävenledes.

Därtill fordras dock snar hjälp — intervention av Sverige.» — — —

»Vårt C a r t h a g o d e l e n d a e s t, till vilket vi ständigt återkomma, är tyskarnas förjagande från Sleswig, emedan den närvarande striden, vi äro därom djupt övertygade, ovillkorligen skall medföra Skandinaviens framtida storhet eller undergång.»

E. K. hade i Dagl. Allehanda den 27 april insänt ett med initialbokstaven K. undertecknat »Skandinaviskt stridsrop», som i vissa tidningar blivit bittert klandrat, i andra mött varma sympatier. Från ett håll hade han blivit omedelbart uppmanad att närmare framhålla de vådor, Sverige vore utsatt för i händelse germanismen toge överhand.

E. K. sammanfattar därför nu i den lilla skriftens slutsidor sina tankar om Skandinaviens framtid sålunda:

»Ett av Sveriges och Skandinaviens framtida, av naturen och läget utstakade mål måste bliva att uppträda som en av Europas stora sjömakter. Detta blir så mycket nödvändigare som industrien och kommunikationsanstalterna allt närmare förena Skandinavien med det övriga Europa. En livsfråga måste då bliva, att genom en tillräckligt övervägande sjömakt dels förbinda Skandinaviens spridda länder, och därigenom åstadkomma en koncentrerad reagerande kraft; dels att, efter behag och till nationalindustriens förkovran, kunna rikta och leda världshandelns stråkvägar varthän och hur man själv finner med intresset överensstämmande. Lika viktigt som det är för England, är det fördenskull även för oss, att Tyskland ej kommer att uppträda som någon överlägsen sjömakt i Östersjön. Tänka vi oss Tysklands läge i medelpunkten av Europa, med flottor i Medelhavet och Östersjön och landet genomkorsat av järnvägar, samt därigenom förmåga att förena hela nationens kraft på vilken punkt den behagar — så frågas: vart tar då vår handel vägen, våra fabriker, våra bergverks- och trävaruprodukter — vart taga vi själva vägen? Allt, allt skall nedtryckas, uppslukas och försvinna för övermakten. Skandinavisk nationalitet skall därefter stå kvar i världshistorien som ett rikt minne allenast, som ett lysande norrsken över kommande dagars nattliga tystnad.

Men ännu är ej allt förlorat, ännu äger icke Tyskland denna övermakt, ännu är Skandinavien oförsvagat. Må det uppträda och sätta en gräns för rovlystnaden genom skyddandet av sina egna! — Därtill fordras dock en stor kraftyttring — en förenad intervention av Sverige och Norge.

*

Norge har, alltsedan 1814, varit förenat med Sverige under samme konung, och dock varit ett vilt främmande land. Fördomens och misstrons isklädda fjällar reste sig genast mellan norrmännen och oss och stängde utsikten. Glaciärerna hava sedermera endast småningom smält undan.

Redan erkännandet av ett fel förutsätter en sinnesstämning, som förtjänar förtroende. Detta lägga vi våra norska bröder på hjärtat, då vi här ej tveka att för vår del rent ut erkänna: att första felet och orsaken till detta olyckliga missförstånd huvudsakligen legat hos oss svenskar. Vi kunde nämligen icke vänja oss av med tanken, att Norge var ett erövrat land.

Antagom att så verkligen var — vilket dock ingalunda kan bevisas, emedan föreningen försiggick innan hela Norge blivit underkuvat, innan striden hunnit bliva nationell — men antagom detta! Månne — när denna förening det oaktat för båda nationernas framtid lyckligtvis kom till stånd — det då var klokt eller grannlaga av Sverige att oupphörligt framkomma och såra med påminnelser om denna erövring? Månne det var rätt att jämt och beständigt låta norrmännen få höra: att det var av nåd, för att icke säga släpphändighet, de erhållit deras konstitution; att vi kunnat göra hela Norge till en svensk provins om vi velat, liksom Skåne, Halland och Blekinge — med ett ord, att underhålla dem med all den jargong, som varje tjuguårig yngling eller trettiårig man säkerligen påminner sig från sin barndom? — Egoismen förbisåg att Sverige icke var så övervägande stort att något införlivande skulle kunna gå för sig, och var även ur stånd att fatta, huruledes föreningens band på längden skulle vida fastare, ädlare och varaktigare än alla inkräktningar, sammanbinda och lyckliggöra de båda länderna.

Med ett ord — Gud skall veta att vi gjorde Norge tacksamheten ganska tung!

Vad under då, om Norge ansåg sig därmed vara denna tacksamhet alldeles kvitt, och i stället lät all en statsparvenys ömtålighet om sin värdighet, all en självständig andes misstro och vaksamhet mot verkliga eller inbillade ingrepp i dess rättigheter, vakna hos sig och slå rot?

Att denna misstro och ömtålighet sedermera ofta urartat till krass egoism och motbjudande råhet i våra unionsförhandlingar, blir däremot alltid ett stort fel hos norrmännen.

Men ifrån första början, vi upprepa det ännu en gång öppet och oförtäckt, var dock felet vårt. Denna sanning har ännu blott lösligen uttalats, men i samma mån tvedräktens tider försvinna i fjärran, skola tidsbilderna gruppera sig och sålunda lämpa sig till en överblick i tavlor; vad vi här vågat uttala skall inom kort av var man inses och erkännas.

Den ömsesidiga avogheten gick under Karl Johans senaste regeringsår tyvärr ända därhän, att varhelst svenskar eller norrmän träffades, hemma eller i främmande land, iakttogo de en tyst observation på varandra. Blotta namnet norrman eller svensk var stundom tillräckligt att sätta personer i ett främmande och spänt förhållande, vilka annars med högaktning och vänskap skulle närmat sig varandra.

En helt ny epok inträdde med konung Oscars tronbestigning och den uppväxande skandinaviska idéen. De koncessioner, vilka nu i följd av båda blevo gjorda, uttryckande ett verkligt erkännande av norrmännens rättighet och jämlikhet som en självständig nation, hava märkbart till vår fördel förändrat sinnesstämningen i Norge. Ja! det uttalar sig för närvarande hos våra norska bröder — åtminstone hava vi personligen gjort denna erfarenhet — en hjärtlighet, en öppenhet och framför allt en rättframhet, som på oss gjort ett djupt intryck, och helt och hållet läkande lagt sin hand på det forna såret.

Det återstår nu oss svenskar, att förbli värdiga segern över oss själva, över vår nationalfåfänga, att visa oss vilja göra ej blott det rätta för det rättas skull, utan även möta hjärtlighet med hjärtlighet. Må vi tävla med varandra att räcka norrmännen handen, icke till försoning, ty den är i själva verket jämnårig med den skandinaviska idéen, utan till vänskap och broderskap för framtiden! *

* Under de fortsatta unionsstriderna förblev denna sinnesstämning och åskådning hos Emil Key oförändrad.
(Utg. anm.)

Norge å sin sida har nu ett tillfälle — som aldrig återkommer — att visa sitt innersta hjärtelag mot Sverige, mot Danmark, mot Skandinavien — och, med detta, mot sig självt.

Norske män och bröder! Danmark hotas nu med en ögonblicklig, Norge och Sverige med en avlägsnare undergång. Kunnen I tro, i en tid då varken idéen eller förtrycket vet av några Pyrenéer eller Alper, att Seveberget blir en oöverstiglig fjällmur? Viljen I sätta blott en enda dagsresa för den svart-guld-röda flaggan, för beväpnade ångfartyg mellan er och Germanien? — Och framför allt — kunnen I tillåta att edra bröders blod förrinner, att deras verop dö hän i tidens stormar? — Nej! nej! — det vore att såra er ånyo!

Välan! Låtom oss förenade ila till våra danska bröders bistånd och hjälp! Vi hava förut handlat, verkat och levt tillsammans — låtom oss nu, om Gud så vill, också tillsammans dö för Skandinavien!

*

Det förestår en stor drabbning mellan Öster och Väster. Friheten och civilisationen äga England och Frankrike till förposter, och, bakom dessa, det i politisk och industriell frihet jättelikt utvecklade Nordamerika. Österrike och Preussen, varest absolutismens fjättrar numera äro brutna, hava länge varit avantgardet åt ryska självhärskarens halvvilda kosacker, vilka åter rekryteras från det bakom liggande Asiens horder. Skandinavien kan och bör, genom sitt läge mellan dessa krafter, spela en roll i kommande tiders världshistoria. För att verkställa detta, måste Skandinavien ovillkorligen koncentrera sig, sammansmälta, likt alla andra folkslag i våra tider, till en enda stor nationell enhet. Skandinavien måste tillika bli en stor sjömakt, vars flottor, likt de gamla skandinaviska vikingarnas, skreve lagar, om icke på världshavet, åtminstone i Östersjön.

I samma ögonblick dansk, norrman och svensk känna sig strida för samma mål, samma nationalitet, i samma ögonblick en tävlan kommer att uppstå, icke om vilken som är bäst, svensk, dansk eller norrman, utan om vilken som är

bästa skandinaven — i samma ögonblick har föreningen »provisoriskt» försiggått.

Huruledes denna förening permanent skulle komma till stånd, antingen som federativ republik eller federativ monarki under en spira, det lämna vi åt den avlägsnare framtiden att avgöra. En närmare gå vi innan dess till mötes.

Hava svensk, dansk och norrman en gång väl kämpat tillsammans för Skandinaviens frihet och självbestånd, är det otänkbart att dessa trenne folk icke även för framtiden skola betrygga deras bestånd.

Såsom en omedelbar följd av en lyckligt slutad intervention, antaga vi därför ingåendet av en off- och defensiv allians mellan de trenne länderna, gemensamt anordnande av diplomatiska angelägenheter, av kommunikationsanstalter, post-, tull- och myntväsendet, m. m.

En permanent skandinavisk kommitté, för att utarbeta förslag till homogenitet i de olika statsförhållandena, borde etableras i Göteborg, vilken stad, jämte ett litet omkringliggande territorium, skulle förklaras för Fristad, för gemensam Skandinavisk egendom.

På detta sätt skulle den, nyss i kommande sekler förlagda, drömmen om Skandinaviens förening inom kort kunna utveckla sig till verklighet.

Vi hava nu, så gott den korta tiden tillåtit, sökt utveckla den pågående stridens närmaste följder till lycka eller undergång för Skandinaviens framtid. Vi hade önskat, för sakens skull, att detta skett av en mera övad hand, att denna hand blivit förd av en större förmåga. Måtte dock — oaktat de brister vilka vidlåda dessa improviserade rader — genom dem några tvivel kunna skingras, någon slumrande likgiltighet väckas, mod ingjutas i ett vacklande sinne; måtte de bidraga till ökande av den skandinaviska opinionens mot Tyskland framrullande lavin!

Först och sist, svenske män och medborgare! Lyssnen ej till de »falske Profeter»! Lyssnen ej till dem, som spå olycka av en god, en rättfärdig handling!

Vad äro de krigskostnader och det svenska blod, som skulle offras, mot det guld och de tårar, som annars fram-

deles komma att utpressas av Sverige? Det, som nu sker, är en kraftyttring av en fri och självständig nation, för att bliva det ändå mera; det, som framdeles skulle ske, vore endast ett fruktlöst dödsarbete.

I, som i dag given anslag och rådslag, besluten även krig och fred — Sveriges ständer och regering! — Besinnen er, innan I för besparingen av en lumpen penning säljen edra sonsöners blod! Besinnen er, innan I övergiven Danmark åt sitt öde, för att icke blottställa er själva! Vilken fader, make eller broder haven I sett övergiva sina kära när de lida, av fruktan att deras sjukdom kan smitta? Nåväl — gälla ej samma moraliska band för staten som för individen?

Välan, skandinaviska män och bröder! Snar handling! Vapen och handling!

Leve ungdomlig storsinthet och kraft!

Leve Danmark! Leve Skandinavien!»

*

Samtidigt med att Emil Key skrev den lilla broschyr, ur vilken det ovanstående meddelats, förbereddes en skandinavisk fest i Stockholm.* Dit inbjödos även de Uppsalastudenterna, som i Stockholm givit konsert till förmån för danska sårade. Studenterna hade därvid ämnat uppvakta den danske ministern, men som den

* Av Emil Keys brevväxling med S. A. Hedlund framgår att Stockholmsskandinaverna först synas ha verkat i två grupper: i en odaterad brevlapp från 1848 till S. A. Hedlund, som då var i Köpenhamn, skriver sålunda E. K.:

»När jag i går anmodade Bagge skriva på, erfor jag att han, N. Arfwidsson och Svedbom också satt upp en proklamation. De kontramenderade då bums densamma, och beramat blev att båda skandinaviska partierna skulle »sammansmälta» hos Bagge i dag kl. 9 f. m. Thomander och Bergfalk lovade också komma. Jag har om sammankomsten averterat Cavallius, som lovade tillsäga åtskilliga av de andra.»

tyske ministern bodde i samma hus avstodo de från uppvaktningen, som lätt kunnat te sig såsom en demonstration mot Tyskland, ej endast en sympatiyttring för Danmark. Huvudstadens skandinaver firade sin fest den 11 maj i La Croix' salong. Deltagarna voro många och stämningen mycket eldig. Även damerna visade sitt intresse genom att vid festen fylla galleriet. Emil Key skildrade i sina senare nedskrivna Minnen stämningen på följande sätt:

»Vad beträffar själva festen och dess syfte, så blev den ett verkligt uttryck för den då i Stockholm starka skandinavismen. De känslor, denna fest framkallade, voro så mäktiga att de bestämde många för livet. Min styvfar t. ex. som var en av talarna — han föreslog skålen för Fredrik VII — bekände sig då för första gången till skandinavismen och han förblev denna trogen till sin död. Och på honom kunna tillämpas de ord, August Sohlman yttrade om sig själv: 'jag har talat för mycket för skandinavismen för att ej känna mig pliktig att handla'. Andra talare voro den ovannämnde Hyltén-Cavallius, magister Bagge, protokollssekreteraren N. Arfwidsson, magister Siljeström, magister Schück, August Sohlman, kammarjunkar Pontin och jag själv. Kammarjunkar Pontin hade skrivit brev på brev till mig för att få komma med, brev à la Tammelin nu för tiden. Av hans brev har jag endast kvar ett, dock minns jag att de voro rent av skandinaviskt inflammerade. Särskilt ivrig var han att få hålla tal på festen. För att lugna honom gjorde jag ett besök hos honom och fann Pontin — av Rudolf Hjärne skildrad som en 'sprätt à la Pelham' — i trasig nattrock och slarvig omgivning. Såsom tidsbetecknande meddelas här det av Pontins brev, som jag har kvar.»

»Sthm $^{9}/_{5}$ 48.

Tack för brev och biljetter. Bed Gud att han lärer mig språk och ord att låta dem, som höra mig, känna vad i mitt hjärta bor.

En sak måste jag bedja dig om. Bland sånger finnes ingen så hänförande, som den under Polens sista frihetskrig skapade. Den kan, den måste sjungas i övermorgon. Man behöver ej göra andra förändringar än dessa:

Än är Polen ej förlorat
— — —
— — —
Skrynetzki för oss an
Redan brinner stridens låga
Och den Polske man
Nedslår sin tyrann.

Än är Danmark ej förlorat
— — —
— — —
Kung Oskar för oss an
Redan brinner stridens låga
Och den Svenske man
Nedslår sin tyrann.

Drag försorg om detta. Du vet ej vad denna sång elektriserar.

Hasteligen
M. P.»

På melodien: »Friskt slår vårt hjärta och livsådran svallar,» sjöngs vid festen följande dikt av Emil Key:

Väldigt det brusar och dånar kring jorden,
friheten kallar till storverk igen.
Snart skall det ramla, det murkna i Norden,
blott i sitt fall kan det skada oss än.
Friheten kommer på tredubbla vingar;
hör! hur dess bön uti krigssång är bytt!
Rösten likt Amphions skapande klingar
bygger vårt Skandiens murar på nytt.

Templet sig reser på välkända stranden,
grunden från Nordkap till Eider är vår!
Tyskland oss nalkas med facklan i handen,
flamman kring Danmark förhärjande slår.

Kraftig i handling och enig i mening,
Skandia! trampa på fiendens bloss!
Fåfängt blir dådet mot Nordens förening,
frihetens byggnad är eldfast hos oss.

Emil Key slutade sina anteckningar om festen med följande ord:

»Vad mig beträffar var jag icke blott talare*, utan så verksam deltagare i den skandinaviska rörelsen att jag — genom upprop i Dagligt Allehanda — lyckades skaffa tillsammans 30,000 kronor. Dessa penningar användes att bekosta frivilligas resa till Danmark, däribland många studenter. Den ovannämnde Afzelius (Afze) var ibland dessa frivilliga.**

* Emil Key föreslog skålen för Skandinavien. Av talet ha tidningarna intet referat. Sommelii nedan anförda vresiga omdöme om Emil Key kan endast ha grundat sig på den här delvis anförda broschyren om Skandinaviens framtid. Sommelii brev är poststämplat i Köpenhamn 13 april 1848.

** I tidskriften Biografen meddelas vintern 1914 — med titel En begravenlyra — några tidsbelysande brev från diktaren Sommelius ställda till redaktionen av Handels- och Sjöfartstidningen, Göteborg. Dessa brev, som skrevos från Köpenhamn, äro fulla av beundran för Danmarks politiska ledare, men fulla av klander för de stockholmska skandinaverna. Sommelius ville handling icke ord och han skaffade sig rätt att underkänna ordens värde, då han utgick som frivillig i danska kriget och stupade vid Dybböl den 5 juni 1848. Några rader ur hans brev meddelas här:

»Jag har ej den äran att känna kgl. sekter Key, magister Bagge etc. personligen och på ryktets vingar ha de, mig veterligen, ännu ej gjort några utflykter, men ej anser jag dem utrustade med egenskaper som berättiga dem att såsom nationens män ställa sig i spetsen för avantgardet av ett stort folk, tvärtom förefaller det mig oblygt att de upphäva sig

Bland de främsta givarna voro excellensen De Geer — som hade den egendomliga vanan att räcka ut tungan åt folk — samt excellenserna Piper och af Ugglas.»

*

Den skandinaviska stämningen föranledde som bekant Oskar I att i Berlin förklara att varje anfall på de Danska öarna i honom skulle finna en motståndare. En rätt stor svensk-norsk här sammandrogs i Skåne och efter striden vid Dybböl sändes som bekant en del av hären till Fyen. Från denna tid finnas bland Emil Keys papper tre brev från hans tre år yngre vän Robert von Kræmer,*

till Sveriges målsmän. I Danmark, Tyskland eller Frankrike skulle säkert deras röster förklingat, såsom 'den ropandes i öknen'.

— — — — — — — — — — — — — — —

Jag är fullt övertygad om avsikternas renhet, ja, till och med om deras menlöshet hos våra unga, sig själva framhållande fosterlandsvänner, vilka, jag är förvissad därom, äro helt oskyldiga, jag tror ända därhän att vara mera oskadliga för det gamla systemets repressiva former än de äro nyttiga för framskridandets sak, som de förfäkta, varigenom de komma i det obehagliga predikamentet att motverka sig själva. De brinnande förhoppningarna måtte ge sig luft i hur sirliga, näpna, förfinade expressioner som helst — utom energi båtar allt detta föga, de retoriska troperna och de fromma önskningarna äro de enda resultaten, som efter alla sådana matta bemödanden till slut återstå, liksom nakna trädskrov på en häradsallmänning. Vad nationen vinner blir = 0, vore än tribunen den mest prunkande utstyrda fåtölj i de la Croixska hotellet och harangerna aldrig så långa. Några kärnord spänna mera nerverna än alla svulstiga föredrag, som i stället att flux elektrisera söva in sinnet i längden.»

* Son till landshövding v. Kræmer i Uppsala. Uppträdde på Riddarhuset för representationsförslaget 1865; utgav åtskilliga diktsamlingar samt ett språkligt arbete.

av vilka det, som har allmänt intresse, här nedan meddelas.

Det första brevet — daterat Bjerne Udflyttere juli 1848 — börjar med att skildra besvikenheten över att ej kunna berätta om kulor och krut. Den enda smakbit, man fått av kriget var genom det överflöd på apelsiner, som kunnat säljas i Malmö och kommit från en i Köpenhamn prisdömd last. De hade således den aftonen genast fått »begynna kriget mot preussarna — med munnen». R. v. K. fortsätter:

»Den 13 på aftonen embarkerade vi på Skirner... Kron-Calle * var nere på bryggan och tog avsked av oss, vid vilket tillfälle han yttrade några ord till vardera. Mig frågade han: »Om jag ej tyckte det var roligt att vi foro över till Danmark?» »Jo, Ers Kongl. Höghet,» svarade jag, »det tycker jag, ty jag hoppas att vi passera Rubikon.» Men jag tror ej att han förstod mig. Överresan till Fyen var gynnad av ett det härligaste väder man ville önska sig. Vi passerade Möen, Langeland och Laaland. Den första av dessa öar frapperade mig genom det egna utseendet av dess sydligaste udde, Möens Klint kallad. Den länge smalnande, men ännu visst ett par hundrade fot höga ön, slutar här tvärt i en lodrät kalkvägg. Det ser ut som om ön blivit avknäckt och som om brottet vore ännu helt färskt, så vitt och rent ser det ut. På aftonen, just som vi efter vår regementsmusik dansade polka med de danska officerarna på fartyget, utropade plötsligt någon: »Tyska landet!» Alla sprungo om babord och där låg det verkligen söderut såsom en ofantlig dimbank. Aldrig kunde den, som tvivlade på nödvändigheten för en nation av en krigsflotta, få ett mera slående bevis på motsatsen än den sorglöshet varmed obevärade fartyg passerade inom synhåll av den fientlige jätten, fyllda med förstärkningar till dess fiender. Snart blev däcket allt mindre befolkat. Natten tätnade alltmera omkring oss och snart upplystes den mörka nattrymden endast av det då och då framblixtrande skenet av en blänkfyr på Alsen. Detta rödaktiga hemska sken i den stilla natten tycktes mig snart, ju mera jag försjönk i mina drömmerier, vara själva krigets

* Ett av stockholmarnas många namn på sedermera Carl XV. (Utg. anm.)

fackla, som då och då höjdes över horisonten av vår mörkerhöljda framtid. Och Gud vet vad för versifierad smörja jag häröver, till din skada, kunnat frambringa om jag ej i detsamma blivit återkallad till det närvarande av Surre (Lagerbjelke vid Sv. garde) som slog mig på axeln och frågade mig vad jag tänkte på. Försökom, tänkte jag, och framkastade oförväget min fantasi. »Å ja,» svarade han, »men jag tycker att det snarare erinrar om de ljusblickar, som människan stundom får göra in i mörkret av framtiden när hon, i den tysta midnattstimman, ditåt riktar förnuftets nattkikare.» Jag tog mig härav anledning att för honom utveckla de »ljusblickar» jag tyckt mig hava fått göra ut över mänsklighetens framtid och jag fann en trosförvant, där jag minst väntat det. — (»Där jag minst väntat det» — — ser man på bara vad gardeslöjtnanten kan vara fördomsfull på sina likars vägnar!) Detta har jag berättat därför att, om jag utan förberedelse sagt dig att Surre, som i Stockholm blott är känd som en lustig maskeradhjälte, här har blivit mig en verklig resurs ibland min förstockade och prosaiska omgivning, så skulle du ej kunnat förstå på vad gebit vi kunde mötas.»

R. v. K. fortsätter att berätta om landstigningen vid Fåborg, där svenskarna möttes av svaga hurrarop, ett slags äreport av lövruskor och buketter från fula unga flickor — »det hela föreföll mig löjligt, så mycket jag än anlitade skandinavismens förstoringsglas».

De båda svenska gardena inkvarterades på några »faestegaarde» under godset Hvedholm, tillhörigt Bille-Brahe, som ansågs äga halva Fyen. Till Kræmers häpnad hette värden Jörgen Key och inne på gården fick han se en tavla med namnet Villavitissa och årtalet 1808; ett minne av spanjorerna i Bernadottes armé: kompaniet Villavitissa hade nämligen varit inkvarterat i denna trakt.

Fyens natur finner R. v. K. vara »den vackraste civiliserade mänskliga natur», ehuru han för sin del föredrog den vilda, som bär så litet spår som möjligt av människofingrar. — — — Han fortsätter: »Själva terrängen, med sina avrundade men utan någon ordning eller sammanhang rullande kullar, liknar fullkomligt ett djupt hav, vars vågor kommit i oordning och rulla om varandra genom grannskapet av en

strand. Denna omväxlande mark är betäckt med en till varje kvadrataln utsträckt odling, och över all denna välsignelse korsar sig tusentals häckar såsom ett nät utspänt över en för full fruktkorg att den ej måtte ramla över. En vacker detaille i detta land är den otroliga mängd Hyldetræer (fläder), som man ser överallt, snövita av blommor. De liva den annars enformiga grönskan såsom strömoln höja himlens blå. Men, som sagt, du känner Fyens natur, jag skall därför ej vidare plåga dig med beskrivningar därav, om du blott ett ögonblick vill följa med mig till ett av mina favoritställen här i trakten. Det är till högsta punkten av bokskogen vid Wannelund, varifrån man har en gudomlig utsikt över $^1/_4$ kvadratmil bokskog samt bortom denna en rad av åkerkullar utmed havsstranden. Isynnerhet är det vackert när solen går ned och med breda röda strimmor färgar den med torra löv brocherade marken i skogen och förvandlar ovannämnda kedja av kullar till en 'Côte d'or'.» — — —

R. v. K. återkommer åtskilliga gånger till fæsteväsendet och de skarpa yttringar av det ingrodda hat, som detta framkallat hos bönderna mot deras herrar adelsmännen ... »De gingo så långt att de rent ut sade att dessa missförhållanden endast kunde utjämnas genom revolution.» »Jag kan ej neka,» fortsätter R. v. K. »att detta tillstånd i tänkesätten här i Danmark, som jag sedan funnit bekräftat under samtal med en mängd andra bönder, har bragt mig på den tanken att det kanske vore så gott att det praktiska realiserandet av den skandinaviska idéen uppskötes, till dess Danmark hunnit genomgå sin kommunistartade kris, som jag bestämt tror förestår det. Ty skulle vi vid dess inträffande vara förenade med Danmark till en rikskropp, så kunde det väl hända, att vi finge en släng av sleven, och min innerliga önskan är att Sverige måtte bliva förskonat därifrån. Du skall kanske säga mig att detta är en from förhoppning; att vårt land liksom de flesta stater i Europa bär inom sig ett sjukdomsfrö, som gör det till en nödvändighet för det såväl som för de andra att genomgå en rensande revolution.» R. v. K. motsäger emellertid tron på denna nödvändighet och menar att, lika väl som individer kunna undgå smittkoppor genom vaccin, kunna länder f r e d l i g t tillägna sig resultaten i andra land och sålunda förskonas från revolutionsfebern.

Från kriget fanns intet att berätta, av det enkla skälet att ingenting hände. Själv hade han som den skickligaste skytten fått befäl över skarpskyttarna, för den händelse att man skulle komma i elden. »Men,» slutar han, »det lär nog, Gud nås, ej bliva någon eld av, ty här talas nu blott om stillestånd och hemresa. Det var ändå bra harmligt att du ej gick ut som frivillig, nu då du ändå ej hade lupit någon fara att hemkomma lemlästad. Det hade givit dig en viss rättighet att predika skandinavism. En rättighet, som man nu alltid skall söka fråntaga dig med det vanliga yttrandet: att när det gällde att med handling bevisa sina sympatier, då drog man sig undan. Åtminstone är det vad jag om dig ända till leda måste höra här.»

R. v. K. talar om de rysliga uppträdena i Prag och Paris och anser såsom framtidsman att den upprättade militärdiktaturen i Paris var början till en reaktion, som åter skall uppehålla släktets utveckling ett halvt sekel, d. v. s. att i hans och E. K:s livstid frågan om republiken var lagd å sido.

I slutet på brevet säger han: »Sitt du och trona som en näskonung på ditt Sundsholm. Jag hoppas du skall få mitt nästa brev från mitt tretornade slott Stenhammar. Jag säger jag hoppas, ty att ligga här i bondbyarna det börjar jag ledsna vid, så snart man ej kan få hoppas krydda enformigheten med en liten dessert av kulor och krut. — — —

P. S. Just nu får jag läsa i en dansk tidning att vi här på Fyen skulle ingått med en adress till regeringen, att antingen få komma u t eller h e m. Dessa fän till tidningsskrivare hava då ej det minsta begrepp om vad disciplin och militäranda vill säga, annars kunde de aldrig vara nog oförskämda att komma fram med sådana historier.»

Med anledning av Kræmers önskan, att Emil Key varit bland dem, som frivilligt deltagit i Danmarks strid, må här nämnas den orsak, som hindrade honom. Han hade 1847 köpt och 1848 tillträtt egendomen Sundsholm och därmed kommo en mängd bestyr från vilka han ej kunde lösslita sig samt — framför allt — giftastankar. Hade Emil Key varit bland dem, som deltagit i student-

tågen och avgivit dyra löften och eder, torde han, trots allt, ha gått med. Men som detta ej var fallet, kände han sig icke av sitt samvete tvingad att infria några av de eder, med vilka studenttågens deltagare bundit sig.

Robert v. Kræmers nästa, odaterade brev är svar på ett från Emil Key:

Broder Emilius!

»Nu kom dit Blod i Kog,» säger Ebbesen i Ingemanns »Prinds Otto». Du har riktigt råkat i vredesmod kan jag se över mitt yttrande om »faran». Ja! hade du det ögonblicket mött någon av »hjältarna på Fyen» så hade du tagit honom på eldgaffeln och gjort av honom blott en munsbit!

Nå, det var nu också dumt av mig att framkasta det så lösryckt. Annars så var det verkligen mitt fulla allvar och en tanke dikterad av min egoism. Ty, ser du, man har ej råd att låta en vän gå ut och skjuta ihjäl sig, när man som jag, ej har mer än en. Nej! jag tycker det hade varit angenämt nog om du hade varit med »nu då ingen fara var», ty du hade därigenom tystat munnen på en hop skrikhalsar, vilket varit trevligt. Men Gud bevare från att jag skulle råda dig att gå ut om »det blir allvar» som du säger. Skulle du offra ditt liv — d. v. s. allt vad du under din livstid kan verka gott och nyttigt — för den tomma tillfredsställelsen att tysta litet prat, som dessutom l ä n g e s e d a n har tystnat av sig själv? Och detta utan att kunna uträtta n å g o n t i n g, ty innan han blir general (och det går ej så fort) är i krig e n man ingen man — e t t hjärtblod är en spårlöst försvinnande droppe i det stora blodshavet. Nej, låt icke av en eller annan orsak förleda dig att rusa åstad, ty sedan jag varit på Alsen och sett de frivilliga därstädes (bland andra en notarie Craelius från Göteborg) sett huru de så kallade verkliga militärerna smått drogo på munnen, när man förde talet på dessa självuppoffrande tokar, så kan jag försäkra dig att du bara skulle skaffa dig ett par månader otrevliga genom dålig föda, köld och fukt och om du slapp annan blessyr åtminstone få dig en liten trevlig reumatism. Det enda skulle således vara att du därigenom förvärvade dig »en viss rätt att predika skandinavism». (Jag

ser mig nödsakad att oaktat ditt raseri upprepa detta ord.) Min mening var visst ej att inskränka yttranderätten. »Gud bevare grundlagen!» sa lilla Schröder.* Men jag menar att det skulle giva dina ord en viss auktoritet. Ty nu kunde det allt falla »gubbarna» in att säga: »Vad har den där tuppkycklingen för 'rätt' att vilja det vi skola tro på hans övertygelse om Skandinaviska idéens förträfflighet. Det är bara en lycksökare som de andra liberala!» Men det man riskerar — eller velat riskera skinnet för — det är man övertygad om, det har man »rätt» att predika. Detta, synes mig, är definitionen på yttranderätt. Jag vet nog att du just enl. ovanstående har denna rätt, ty jag vet att det är din (och min) övertygelse. Men det kan icke alla veta. Du skall säga mig: »Det ger jag f-n, jag tar mig den 'rätten'.» Däri har du rätt, min bror. Men det är skillnad på att ha rätt i och rätt till. Men nog om rätt! Du skall kanske tycka att det var orätt av mig — enligt ovanstående — att i våras, innan Sveriges deltagande var beramat, själv fundera på att gå i dansk tjänst? Men det är en förb. skillnad. Det är skomakarens göra att sy skor och militärens att slita ut dem. Vad för övrigt angår vad du säger att du dock gjort något verkligt för skandinavismen, så kan ingen bättre än jag veta, att du har en betydlig del i att det blev något av med Sveriges deltagande. Huruvida åter detta deltagande kommer att befordra skandinavismens realisation, kan vara osäkert. Jag fruktar att den gamla satsen: människan spår men Gud rår, kan komma att tillämpas på oss unga, hetlevrade skandinaver. Jag fruktar nämligen att om det nu blir slutet en ofördelaktig fred (och därtill tecknar det

* Professorn i Uppsala, om vilken så många anekdoter den tiden berättades. Så t. ex. — när man vid en fest i Uppsala dukat åt kungen vid ena bordsändan — utbrast han: »Ingalunda, ingalunda: ingen monark i världen sitter på ändan.» Då vid en audiens hos kungen endast ena dubbeldörren öppnades för Schröder, utbrast han: »Oanständigt, oanständigt: bara en deuxbattants, överstelöjtnants rang!» Nästa gång öppnades båda och Schröder suckade: »Alldeles, alldeles som i himmelriket!» E. K. berättade ofta dessa anekdoter som bevis på lille Schröders sinnelag. (Utg. anm.)

sig) eller om, som vore ännu värre, kriget skulle blossa upp på nytt, vi, oaktat allt vårt prat, ändå ej komma längre än till Fyen! Och det tror jag bestämt blev resultatet, ty kung Oscar är icke den, som på eget bevåg förklarar krig utan frågar ständerna. Och ständerna äro icke de, som rusa åstad och bevilja nya millioner till ett krig, vars praktiska fördelar — Nordens framtida politiska förening — äro tyvärr alltför långt bort belägna för så närsynta personer. Antingen det första eller andra fallet inträffar, fruktar jag därför, att när vi vända härifrån bliva danskarnas tänkesätt betydligt mindre fördelaktiga för skandinaviska idéens realisation än de förut voro. Men, skall du säga — det hade väl varit ändå sämre om Sverige alls icke gjort min av att hjälpa? Ja, jag hoppas också att vi åtminstone hindrat idéens totala förstöring. Men närmare dess realisation hava vi då visst icke kommit, utan bestämt tvärtom, ty tänk bara hur snart hos svenskarna den gamla antipatien kunde blossa upp igen! Det behövs blott att vi efter vårt snöpliga återtåg får oss duktigt ovett i danska tidningarna så fruktar jag, att det är gjort. Men det var givet! Vi skulle också hava vår släng av den reaktion, som nu genomgår Europa som en pestilens. Vart vi kasta ögonen ligga den nya tidens idéer i själatåget. I Preussen och Hannover höjer söndringens hydra ånyo sina huvuden. I Paris militärdespoti. Österrikarna i Milano. Och skulle också den nya despoten i Frankrike och den gamla i Wien börja sönderslita varandra inbördes, så lär det litet gagna folkets sak. Ty lika visst som man i biblisk mening kan säga, att »all god gåva kommer ovanefter», likaså visst tror jag att man i politisk kan säga att den aldrig gör det. Den frihet, som ett folk får till skänks, den blir aldrig levande i dess bröst. Så vissnar den ena efter den andra av hoppets vårblommor!

Astrup den 2 augusti 1848.

Broder!

Jag skriver egentligen denna gången för att berätta dig det vårt blodiga fälttåg nu tycks ändat. Det sägs nämligen bestämt, och av auktoriteter i den vägen såsom

bataljonschefer, att vi den 6 eller 7 skulle få order att bryta upp till Svendborg, därifrån vi med danska fartyg skulle gå till, somliga säga Malmö, andra Ystad. Därifrån skola vi sedan marschera till Karlskrona, under det Svea garde föres direkt på svenska fartyg till Stockholm. Dessa samma fartyg skola sedan avhämta oss i Karlskrona. Den marschen kan bliva rätt rolig om vi få ett någorlunda väder. Om du således efter detta brevs emottagande ämnar skriva mig till, så blir bäst adressera till Stockholm, annars torde jag aldrig få det. Om villkoren vet man ännu ej något bestämt; emellertid tros att stillståndet är slutet på 7 månader och att Danmark skall behålla Schleswig såsom förut. Om också ej det allra sämsta, så vore dock detta ett av de sämsta resultater, man kan tänka sig. Ty det är blott att ajournera frågan och under tiden breder den tyska kräftan allt mer och mer ut sig tills hela Schleswig är gangrenerat och blir sålunda en gång Schleswig helt och hållet tyskt till språket, så — man må nu hava gjort upp vad traktater man vill — blir det även tyskt i politiskt hänseende. Då hade det, synes mig, varit bra mycket bättre att skära av den smittade delen för att rädda det övriga; men statsmännen hava tyvärr oaktat årets händelser intet lärt, de fortfara ännu att räkna statens makt efter kvadratmil och antal själar och trakta alltjämt liksom i 18:e århundradet efter så kallade naturliga gränser. Men nu nog därom. I går var jag i Warne för att besöka och taga avsked av min forne värd och andra bekanta därstädes. Det var ändå tillfredsställande att höra, att vi överallt voro saknade och hade lämnat ett gott minne efter oss. I början sedan vi hade bytt om kvarter (fick jag nu höra), lära de beskedliga Warnebönderna varit mycket bekymrade för våra gardister, då de hade hört det vi ej hade det så bra hos våra nya värdar; därför lära de i allsköns hemlighet varit och besökt dem (gardisterna nämligen) och medfört skinkor och korvar etc. till deras hjälp. Efter en inkvartering av 6 veckor, under vilken varje bonde i medeltal hade 8 man, är detta ett vackert bevis på att vårt folk hade förstått att förvärva tillgivenhet.

— — —

Det är märkvärdigt vad allting vinner därpå att man skall lämna det. Jag riktigt smått är ledsen att vi skola härifrån så snart. En månads vistande till i denna milda natur skulle ej varit mig emot och så enformigt här än varit, kan jag dock ej säga att här varit ledsamt. Ty den osäkerhet, man ändå levat i angående vårt uttagande i kriget eller ej, gav en viss krutparfym åt exercisfältets fredliga luft. Det var ändå eget, att man ej skulle få höra någon kula vissla! Jag vill ej neka, att jag efter det sista trasslet hade ett visst hopp därom.*

— — —

Vi veta att ett vapenstillestånd inträdde, liksom att Englands utmärkta förslag om en delning av Sleswig efter nationaliteten föll på Fredrik VII:s motstånd och att fientligheterna åter började i april 1849. Emil Key var då nygift och bosatt på Sundsholm. Där mottog han från sin vän, Hyltén-Cavallius, följande brev i den skandinaviska frågan, som låg båda så varmt om hjärtat.

Stockholm d. 20 april 1849.

Min Hedersbroder!

Först ett redligt och varmt handslag! Lycka till att vara gift. Du minns vi talade ofta om detta ämne och jag är viss att du redan fått prova riktigheten av mina åsikter. Du har nu vad du förr saknade, ett givet mål för din levnad, och jag är viss att din nya ställning skall bliva ett kraftigt stöd icke blott för din personliga lycka utan ock för din sant mänskliga utveckling. Men nog härom, tills jag en gång får personligen lyckönska dig och din unga fru, som redan för mig är en kär och dyrbar person, såsom en av mina vänners maka. —

* I brevet äro alla franska ord stavade franskt men i detta fall har en försvenskning skett, liksom även nystavning, för enhetens skull, i vissa fall tillämpas även i dessa och andra brev, ehuru den ej finnes i originalen.

(Utg. anm.)

Således till dagordningen! — Du har förmodligen sett det infama sätt varpå Aftonbladet refererar de danska angelägenheterna. Vid sidan av sina sentimentala tyska korrespondentartiklar äger han icke så mycket som ett ord för Danmark och dess sista olycka vid Eckernförde. Detta har bringat mig i harnesk, och då regeringen ej synes vilja göra något, måtte väl folket själv taga saken om hand. Kunna vi ej mer, kunna vi dock giva våra kämpande bröder det moraliska stöd, som ligger i ett varmt och högt uttalat deltagande, från hela den yngre bildade generationen i landet.

Så har jag tänkt och så tänker förmodligen du också — Hör nu vad jag gjort! Tillsammans med Stephens var jag häromdagen ute och sprang och samlade åtta eller nio av våra varmaste skandinaver. Vi höllo en konferens, och resultatet blev, att vi i närvarande ögonblick kunna disponera icke mindre än 28 landsorts- och Stockholmstidningar för den danska frågan. De enda vi icke råda med äro Aftonbladet och — Söndagsbladet. I detta ögonblick flyga våra budskap över hela landet ifrån Haparanda till Ystad. Vi ropa alla skandinaver i härnad. Om en vecka eller fjorton dar springer minan och om vi icke förmått mera, ha vi dock visat världen, regeringen och danskarna, att den intelligenta delen av svenska folket åtminstone förstår att Danmarks kamp är vår egen, om ock regeringen, såsom det synes, skulle tveka att säga B, ehuru den en gång sagt A. Naturligtvis ha vi vid allt detta även räknat på dig, och jag har fått i uppdrag att bedja dig genast skriva till Najaden, Kalmar-Posten och vad andra tidningsredaktioner, du kan stå i förbindelse med. Jag vet att du gör det gärna. Vad Najaden beträffar är jag viss att han delar åsikter med sin vän Bore, den enda tidning som hittills i år, ädelt, varmt och manligt åtagit sig Danmarks sak.*

Skicka även hit några av dina lätta, entusiastiska artiklar för Stockholmstidningarna, vi skola draga försorg därom, och alla göra vårt bästa. Således ett par artiklar, 3, 4, 5, 6, så många ditt produktiva snille kan åstadkomma.

---

* Se ovan.

Bed tidningarna i Kalmar och Karlskrona även öppna en subskription för Danmark, vars bidrag insändas till mag. Bagge. — Som jag i dag har mycket stor post, hinner jag ej mera. Emellertid räkna vi alla på dig. Hjälp oss, och vi skola väcka en storm, som skall höras ända in i Aftonblads-furstens sängkammare.

Tusen hälsningar! Min obekanta hälsning för din unga maka. Dock, hon är mig icke obekant, jag känner henne för länge sedan genom dig.

Din tillgivne vän

G. O. Hyltén-Cavallius.

Jag skall framdeles skriva om mitt tillärnade besök på Sundsholm. Men min gamle fars sjukdom gör kanske en förändring i min reseplan.

Lev väl! Lev väl!

Med anledning av den i brevet uttryckta uppmaningen, började Emil Key omedelbart efter brevets mottagande arbetet på en liten skrift och avslutade den under sommaren.* I företalet säger han: »Efterföljande politiska småsaker kunna måhända lika litet bära upp den litterära uniformen, som dessa rader förtjäna benämningen: företal. De förra hava emellertid ingen pretention på att tillhöra den politiska litteraturens reguljära trupper, på sin höjd dess medborgargarde. Frågar någon varför förf. icke utgivit sina uppsatser på en gång, bekänner han sig häruti följa exemplet av en präst, som, på tillfrågan varför han brukade predika så kort, lärer yttrat: 'Tycka åhörarna att det är bra, så säga de: skada att det var så kort! och tycka de icke om det, säga de: Gud ske lov att det icke var längre'!»

* Politiska funderingar av en skandinav I. Siffran I angav avsikten att sända ut flera sådana små häften men den fullföljdes icke. Broschyren är tryckt hos Joh. Beckman, Stockholm, 1849.

Här nedan meddelas — något förkortad — den uppsats, som handlar om skandinavismen.

Vad vilja skandinaverna?

Mångfaldiga och enfaldiga äro — det skall Gud veta — de tillvitelser skandinavismen redan fått uppbära och troligen än vidare kommer att ådraga sig. Men — vi bekänna uppriktigt — det vore illa annars. I sakens natur ligger, att varje verkligt s t o r idé måste hava besvär att skaffa sig rum här i världen, och därför är så visligen inrättat, att motståndet framför allt annat bidrager att utveckla och knyta dess muskelstyrka. Skandinavismen måste alltså, icke mindre än representationsfrågan, läroverksfrågan, folkbeväpningen m. fl., utstå häftiga anfall av dess politiska, eller snarare o p o l i t i s k a, vedersakare, vilka, med äkta svensk tröghet, ännu icke hunnit inse att det nittonde seklet är femhundra år senare än det fjortonde då Kalmarunionen ingicks. Icke desto mindre skall arbetet på Skandinaviens förening fortgå i bredd med de nyssnämnda reformerna och liksom dessa en gång uppnå sitt mål.

Möjligt är att ett parti småsinnade tidningsskrivare lyckas tillkonstla en tveksam och slapp reaktionsperiod, då skandinavismens idé, denna Nordens andliga »beväring», blir ställd på »tillväxt», men ofelbart kan tiden ej vara särdeles avlägsen då skandinavismen, dessa mönstringskommissarier oaktat, blir förklarad för »målfyllig».

Under avvaktan på tidshändelsernas verkningar, så i gott som ont, tveka vi emellertid icke att i möjligaste korthet besvara det huvudsakliga inkast skandinavismens uppenbara och hemliga motståndare ansett sig böra göra.

»Ultra skandinaverna» hava nämligen anklagats för att ej veta v a d de vilja, och i följd därav påstått vara välmenande, poetiserande kammarmänniskor, vilka ej kunna draga några konsekvenser av de läror de predika. Dessa beskyllningar hava besynnerligt nog förnämligast utgått från våra liberala ex officio, och måste i bästa fall tillskrivas politisk närsynthet. Efter man uppmanat skandinaverna att

vara tydliga och sjunga ut, så välan: — Se här skandinavismen sådan vi ultra förstå den!

Om man så vill, kunna skandinaverna indelas i tvenne partier. Det ena utgöres av de blott och bart litterära, vilka med Skandinaviens förening endast avse ett livligare utbyte av litterära alster, närmare anslutning i umgänget, och genom detta rikare utveckling av de trenne folkens inneboende sympatier. Att dessa skandinaver spatsera fram och tillbaka i en ganska smal återvändningsgränd vilja allraminst vi bestrida, och hava därför icke ett enda ögonblick tillhört dem.

Det andra, det verkliga, och utan gensägelse talrikaste partiet yrkar däremot bestämt icke blott på en litterär, utan även en politisk förening för de trenne skandinaviska folken.

H u r u skall denna förening tillgå? blir således den stora huvudfrågan. Svaret på den, besvarar med detsamma vad »ultra skandinaverna» vilja.

Den hittills offentligt uttalade meningen har varit nästan uteslutande monarkisk, förordat Nordens förening under svenska konungahuset, prins Oskars adoptering av Fredrik den sjunde i Danmark och så vidare. En annan helt och hållet outtalad tanke vilar dock på botten av skandinavismen, enligt vår åsikt den enda utförbara och den enda sanna: tanken på F e d e r a t i v R e p u b l i k. Att flux föreställa sig denna åsikt i strid med upprorslagen vore ett foster av den löjligaste spökrädsla. Alla tänkande äro nämligen överens att Norge knappast ännu, Danmark ännu mindre och Sverige allraminst är moget för republikanska institutioner. Då vi därför öppet bekänna, att skandinavismens perspektiv är och måste vara federativ republik, är det naturligtvis endast ur rationell synpunkt och med hänsyn till framtiden.

Här ligga tvenne invändningar till hands. Varför skulle ej skandinavismens politiska förening kunna tillvägabringas likaväl under en konstitutionellt-monarkisk styrelse, som under en republikansk? Och om för ändamålets vinnande den senare vore nödvändig, månne Skandinaviens förening då vore önskvärd? — Vi skola besvara dem båda på en gång. —

— — —

Den konstitutionella styrelsen är inrättad på det att privilegierna skola slippa med så få eftergifter som möjligt, och står vid styret för att mellan folkviljans bränningar söka lotsa de enskilda intressenas handelsfartyg i hamn. Hos eller för denna styrelse finnes därför ingen värma, blott kall beräkning och avvägning. Republiken däremot är utan konsiderationer, emedan i den de intressen, som ej vilja böja sig under eller dela med sig åt det allmänna, krossas eller försvinna, och de andra höja sig och adlas genom den glans entusiasmen — en känsla som gör sina barn fattiga, men barnbarnen omätligt rika — över dem utbreder.

Entusiasmen måste finnas, måste ovillkorligt vara med om någonsin Skandinaviens förening skall kunna åstadkommas — men säg oss, vår läsare! när sågs en konung vara entusiast, och huru skulle det taga sig ut för en så gravitetisk person? — Det vore omöjligt, rent av omöjligt för en konstitutionell konung att verkställa en organisk förening, en fullständig sammansmältning av Skandinavien, såsom t. ex. fallet är i det federativa Schweiz. Varje välment försök i den vägen, med bibehållande av den konstitutionella principen, skulle stranda mot de intressen som måste smekas, och från alla sidor ådraga honom beskyllning för opålitlighet och förräderi. Medelvägen duger lika litet här, som överallt annorstädes, att taga initiativ till reformer.

Så länge en konung är det, måste han vara »rojalist», söka avböja allt revolutionärt skapande, som kunde skada dynastien, och inställa varje föreningsförsök, som kunde komma i kollision med främmande makter. Det är icke hans blod, hans penningar som skulle utgivas för idéen, det är ägarens, det är folkets. — Kunde man tänka sig det omöjliga att en konung kunde undanröja alla, genom hans ställning befintliga hinder — och därefter verkliggöra sitt folks önskningar utan några konsiderationer, varken mot sig själv, sin samhällsklass eller enskilda statsintressen — då bleve han, för ett ögonblick, president i en revolutionär republik och i det nästa måhända — mördad.

Om många ord således ej behöva spillas att visa omöjligheten för en konstitutionell konung att verkligen sammanbinda Sverige, Norge och Danmark till ett välde, huru

mycket mindre skulle det kunna verkställas genom skilda konungar av samma släkt! Historien visar oss, huru bröder, intill senaste tider, intrigerat emot varandra för att åtkomma den tunga, och dock så ljuva bördan av en krona, huru mycket mer då i kommande led! — Folken måtte vara huru sympatetiska som helst, deras intressen blevo ändock förvaltade åtskilda, och i sådan händelse förr eller senare i strid med varandra. Det är dock just i dessa intressens förening, som mångdubbla resultater skulle ernås för det hela. Det är nämligen en dag från dag mer och mer erkänd sanning att associationen, om den rätt förvaltas, lämnar var och en av dess medlemmar långt större behållning än dessa var för sig skulle erhållit.

En konstitutionell konung kan förbereda en blivande förening, och, om han är skarpsynt, i fjärran skåda att han därigenom ovillkorligen närmar konungamakten dess fall. H i n d r a eller f u l l b o r d a denna förening förmår han ej.

Den konstitutionella monarkien är i sig själv ett oting. Som övergångsformation, tills folket hinner mogna för ett mera rationellt statsskick, är den giltig, ej som slutpunkt för det mänskliga samhällets utveckling. — I grunden äro endast tvenne styrelseformer förnuftiga: enväldet och republiken. Enväldet, där folket blint lyder en vilja, där statens alla trådar löpa hop i en hand, är förträffligt, när folket ännu ej vaknat till självmedvetande. När detta åter vuxit upp och gör sin rätt gällande, är det enda förnuftiga en annan enhet, den kollektiva, uttrycket av allas åsikt — republiken. — —

Att skandinavismen m å s t e föra till republik förfärar oss därför ingalunda. Den tid, som skall förflyta innan de republikanska institutionerna hinna mogna och bära varaktig frukt, kan av oss begagnas till undvikande av de överdrifter och oordningar, de stater äro utsatta för, som under tiden experimentera med republiken.

Varje stats mål är ordnad frihet. Envåldsmakten åstadkommer ordning men bannlyser friheten. Den konstitutionella monarkien tillskapar frihet på bekostnad av ordningen. Endast republiken förenar dem bägge och varför? — Emedan i en stat där jämlikhet finnes, icke blott på papperet som i

Frankrike, utan är levande, där kan allas frihet blott uppstå genom allas ordning, liksom allas ordning genom allas frihet.

Obekanta äro visserligen de öden vår världsdel går till mötes. Europas civilisation skall måhända fortfarande omslingras av revolutionens och reaktionens jätteormar, likt de tvenne, vilka vid foten av altaret dödade det mot sin undergång ilande Trojas överstepräst, den av konstnärens marmor förevigade Laokoon. Skola de i sina fruktansvärda ringlar innesluta även oss? Vem vet? — Men nej! de kunna, de skola icke kväva oss, ty ett måste ofelbart föra till seger, då det vaknat hos ett gudfruktigt och ofördärvat folk: kunskapen om sig själv och sina egna krafter! Ett sådant medvetande är skandinavismen i ett land, där bibeln ännu läses för barnen vid torrvedsbrasan, där Torgny lagmans ande fläktar emot oss ur folklivet och ur hävderna.

*

En avdelning i det lilla häftet kallas Unionssalen på Kalmar slott. E. K. skildrar den i dess dåvarande vanvård: ett stort, fyrkantigt, avlångt rum med fönster på båda sidor. Målningarna i fönsternischerna och på väggarna voro överstrukna med vit limfärg. Träpilastrar uppehöllo taket, som likaledes var plundrat på fordom befintliga ornamenter. På golvet låg utbredd en större kvantitet spannmål, förty »patronerna i stan» — som vaktmästaren uttryckte sig — »begagna unionssalen till spannmålsmagasin». — —

— Drottning Margaretas tron såldes för några år sedan; där stod den annars! yttrade vaktmästaren pekande på ena väggen, och liksom besvarande en tanke.

— Såldes?

— Ja, på auktion, för tjugufyra skilling.

Var hela unionen mera värd? frågade Emil Key sig själv, medan i de mörka korridorerna det femtonde

seklets strider och olyckor tågade förbi honom. — — Men han svarar:

»Nej! glömmas må alla barnsliga tvister! glömmas må de för evigt. Må man blott minnas att skandinavismen är en frukt av lidandet, må man minnas att Kalmarunionen var en sanning, men en sanning, som kommit i konungahänder innan varken den eller folken blivit mogna. I stället att bliva en välsignelse blev den därför en förbannelse.

Månne skandinavismen vore så levande nu, om Kalmarunionen aldrig hade funnits? I sanning nej! Ty hade icke dessa ömsesidiga lidanden varit till, hade icke Nordens trenne riken var på sitt håll uttömt krafterna, och funnit det vara en följd av isoleringen och fiendskapen mot varandra, så hade icke heller vänskapen i våra dagar varit så varm, självständigheten så stark, framtiden så stor — och därför, bort från den unkna luften i dessa salar, ingen bitterhet mot Kalmarunionen, ingen fördom mot skandinavismen!» — — — — —

Dagen var solljus och klar. Tessinska mästerverket: domkyrkan, höjde sina stolta tornspiror i den blå luften, själva det gamla slottet tycktes få ett gladare utseende. »Vet herrn av,» frågade någon, »att danskarna smort tyskarna vid Fredericia, kört bort hela belägringsarmén och gjort flera tusen fångar? Det var rätt åt tyskarna,» fortfor hans sagesman, »nu må de prata vad de vilja här i Sverige om danska soldaten, danskarna äro ändå ett duktigt folk, det är säkert, och från denna dagen är jag skandinav!»

E. K. skildrar vidare stämningen i Sverige sålunda:

»Den personliga sympatien kan ofta uppstå för en fiende, vars tapperhet och storsinthet man beundrar, den kan likaledes försvinna för vännen, vars svaghet och vackling i kritiska ögonblick väcker ömkan. — — — — — — — — —

Svenskarna kunna väl upphetsa sig för ett ögonblick, men eldas i stor mening ej hastigt. Svensken är dessutom aristokrat till känslorna och chevaleresk i handling. Det su-

blima oförståndet, Karl den tolvtes t. ex., har alltid på honom utövat en oemotståndlig dragningskraft. Man pretenderade därför av danskarna några riktiga dunderslag, någonting kolossalt, eller åtminstone ett lysande guerillakrig. — — — — — Man glömde att Danmark i senare tider varit en helt och hållet intellektuell nation, vars litteratur, sköna konst och fornstudier spritt glans över Nordens forntid och framtid. Man glömde att det lilla Danmark, med sina ovana krigare och en millions befolkning, nu på andra året kämpat med växlande lycka, men icke övervunnits av fyrtio millioner tyskar! Något lysande skulle prompt ske, annars dugde varken danskarna eller skandinavismen. Jämförelsen med de tappra, hjältemodiga ungrarna, vilka samtidigt kämpade mot övervåldet måste ävenledes utfalla ofördelaktigt.

Till följd av denna orättvisa jämförelse ha vi i Sverige tillvitat danskarna rädsla, slapphet och obeslutsamhet. — Huru vacker, huru hjältemodigt hava de icke hämnats för allt detta vid Fredericia!

Dessa tillvitelser gåvos dock icke på långt när av majoriteten. Den knotande minoriteten — högljuddare än den andra emedan den erhållit en del av pressen på sin sida — ägde i botten depit över resultaterna av vår hjälp, och ville överskyla futtigheten därav med ogenhet mot danskarna. Författaren har talat med lantmän, fjärran från alla partier, vilka förargat sig, icke över den ökade utgiften på debetssedeln, utan över det sätt varpå dessa pengar blivit använda.»

Efter denna översikt av allmänmeningen slutar Emil Key med dessa framtidsanande ord:

»Det har funnits en tid då Skandinavien var ett gemensamt fädernesland, då de gyllne drakskeppen gungade på vågorna och Odens avkomlingar tågade ut på härnadståg. En ny tid stundar, då det återförenade Skandinavien, skyddat av sina flottor och omgjordat av sina hav, skall bliva stort och mäktigt. I spetsen för denna idé står även en ynglingaätt. Den oroar sig föga efter dagens vindkast, dess tid är framtiden.»

Hyltén-Cavallius är redan färdig med sitt omdöme om boken i början av oktober och skriver:

Stockholm d. 10 okt. 1849.

— — —

Tack för din bok. Den är kvick och vad bättre är, den är på många ställen v a r m. Jag har läst den med stort nöje. Själva arten och formen överensstämma helt och hållet med naturer av ditt lynne och din skriftställareförmåga. Man ser att det är en y n g l i n g som skriver. Jag lyckönskar dig att vara en av dessa lyckliga människor, som alltid bliva unga; och jag tror att häruti ligger en bättre komplimang, än om jag uttryckte min aktning för dina åsikter eller min beundran för din talang. De förra delar jag i allo — såsom du vet, den senare delar jag med alla. — Således ett varmt handslag till härnäst, då jag får personligen tacka dig.

Nyheter härifrån vet jag inga. Politiken lägger jag mig icke uti och förstår den föga, och även i annat börjar jag alltmera likna snäckan krupen in i sitt skal. Min värld drager sig alltmer tillbaka i det förflutna och medeltiden intresserar mig mera än den nyare tiden. De förhållanden i vilka vi nu leva äro för småaktiga för att kunna fängsla mera än för ögonblicket. Jag har under de två senaste åren tänkt med avund på italienarna, ungrarna, danskarna. De hava dock ägt någonting att leva för och kämpa för; medan vi svenskar — —. Dock varför klaga? Kan jag också icke deltaga i dagens strider, skall jag dock söka avbörda mig min skuld till fäderneslandet genom att arbeta för en kommande tid. Det är i nationalitetskänslan, som folket skall hämta moralisk kraft för framtida strider, och säkert kan jag — efter mitt ämne — icke bättre verka därför, än genom de studier, som nu sysselsätta mig. Mitt ibland mina gamla multnade medeltidshandskrifter arbetar således även jag på »P o l i t i s k a f u n d e r i n g a r a v e n s k a n d i n a v», ehuru först en kommande generation förstår chiffern att tolka deras inre mening.

Med Konstnärsgillet står det klent till. Hela stiftelsen ligger i själatåget, och bristen på intresse är så stor, att jag — ehuru en av dess gamla stolpar — icke vågar det fruktlösa

försöket att uppehålla det. Mellin och Bahr äga således den bedrövliga utsikten att snart få officiera vid gravölet. För min räkning är jag glad att åtminstone icke äga någon personlig andel i upplösningsarbetet. Så länge där ännu fanns något hopp gjorde jag allt vad en människa kan göra.

Huru går det med din process med Engström?* Vi äro litet var nyfikna att spörja utgången av detta riksbekanta högmål. Kommer du någon gång under vinterns förlopp till huvudstaden? Det skulle vara mig en hjärtlig fägnad om jag snart fick hälsa dig ibland oss. Om du kommer hit, så dröj icke alltför länge in på vintertiden. Jag har den lovliga fast hemliga spekulationen, att i sådant fall få bjuda dig till fadder åt min, vill Gud, första son, som jag väntar hit före jul. Den lille världsborgaren skall bli mig så innerligt välkommen, och kan jag ej lära honom annat skall jag dock lära honom älska de grundsatser, vilka vi gemensamt omfattat.

Anmäl min komplimang för din unga hustru. — Minns du huru vi fordom resonerade tillsammans om äktenskapet? I sanning, om du — såsom jag är fullt övertygad — blivit en lycklig och stadig äkta man, så gläder det mig dubbelt, ty jag tänker på romarns —

quorum pars magna fui.

Lev väl! Ett varmt handslag och ett hjärtligt välkommen!

Din tillgivne

G. O. Hyltén-Cavallius.

Kl. 11 på aftonen.

Under den tid, som förflöt mellan 1849 och 1864, ändrade Emil Key sin syn på den danska politiken.

* Den ovannämnde s. k. trädoktorn och utgivarn av Barometern. Denna tidnings många orättvisa anfall på Emil Keys styvfar, svärfar o. a., hade föranlett E. K. till skarpa motangrepp mot Engström. Tidigare hade Engström utgivit romanen Björn Ulftand, där titelpersonen syftade på greve Carl Posse och baron Korp von Kråkenflycht på A. Ch. Raab.

Han insåg alla de fel, som blivit begångna av det konservativa, ja, reaktionära helstatspartiet och han insåg även att skandinavismen från Danmarks sida icke varit oegennyttig. Han måste medge att Danmark skött frågan om hertigdömena på ett så ovist sätt, att även om det illa beredda Sverige skulle kasta sig i striden, kunde utgången endast bli en. Emil Keys ståndpunkt sammanföll med de ord, som uttalades från tronen då i december 1863 riksdagen hemförlovades: »Det må icke av oss begäras, att vi i rättvisans vågskål skola lägga jämväl vårt svärd utan att beräkna, huruvida ändamålet kan vinnas genom de medel, som stå oss till buds.»

Samtalsvis påpekade Emil Key att Danmarks skandinavism tyvärr haft ett dubbelt ansikte: nordens förbrödring hade för Danmark framför allt betytt hjälp att försvara den ohållbara politiken i hertigdömena. Och de danska män hade icke handlat välbetänkt, som låtit ungdomen förplikta sig gent emot en verklighet över vilken denna ungdom ingen makt ägde.

Emil Key gjorde i Nya Dagligt Allehanda ett inlägg i frågan. Något undertecknat sådant har jag dock ej kunnat återfinna. Det är möjligt att en artikel av den 5 mars 1864 — med titeln »Är Vår Herre de dårars förmyndare? Ett litet memento i dansk-tyska frågan» — är detta inlägg. E. K:s hållning föranledde i Aftonbladet anklagelsen att E. K. svikit sin ungdoms ideal. Och förhållandet mellan August Sohlman och Emil Key var från denna tid mycket kyligt.

Anklagelsen mot Emil Key var orättvis. Ty ehuru han 1864 mer skattade åt den nationellt svenska än den danska synpunkten i fråga om vårt deltagande i kriget, var och förblev han en varmt övertygad skandinav. Men han ville senare att Norden skulle följa andra linjer för

skandinavismens förverkligande än den skandinaviska helstatsidén.

På 1880-talet skrev han i sina Minnen följande politiska översikt, i vilken han även sade sitt sista ord om skandinavismen:

För fyrtio år sedan var det en enkel och naturlig sak att allt ungt, allt framstegsälskande var »skandinaviskt». Klart och tydligt framgick med detsamma vad som var »reformvänligt» eller icke. I spetsen för det förra framgingo vetenskapsmän, konstnärer, publicister och frisinnade statsmän. Ungdomen och bland denna främst studenterna i Köpenhamn, i Lund och i Uppsala, voro — alltsedan julirevolutionen — rent av inmönstrade soldater i striden för medborgerlig och nationell utveckling och frihet. Reformernas motståndare — ifrån samma tid — utgjordes av hovmän och byråkrater, en förlegad lantadel samt gamla universitetspetrifikater. Väldigt och genom hela den skandinaviska norden gick en väckelse till politisk utveckling — förebud till 1848 — i jämbredd med en nyvaknad känsla av stamförvantskap. En Ploug, en Monrad, en Sturzen-Becker *, en Orla Lehmann och en Talis Qvalis sammanbundo i glödande tal och sånger nordens enhet med nordens frihetsträvan. Norge stod visserligen icke lika mycket fram som de andra båda brödraländerna, men även där blev det mer och mer i ögonen fallande att varje framstående »reformvän» tillika var »skandinav». Björnstjerne Björnson var den, som började »ändra signalerna», först i antiskandinavisk riktning, därefter i politisk-republikansk och slutligen i antikristlig. — Reaktionen framträder än av en anledning, än av en annan — mest dock kristlig — nu överallt. I

* Först efter representationsförändringen hos oss gav Sturzen-Becker studenterna i Lund den nära nog »bevingade» benämningen »unga gubbar». Likaledes efter representationsförändringen ville Uppsala studenter gå ännu längre i klander av denna — genom att fira 1772 års revolution! Härav finner man omkastningen i ungdomens tänkesätt.
(Not av Emil Key.)

Amerikas Förenta stater, i Frankrike, i England, i Tyskland, i Skandinavien. Överallt dock historiskt olika, med därav betingat olika praktiskt sätt. — Emellertid höll den skandinaviska stämningen i sig inom de jämförelsevis övre samhällslagren, så länge Karl XV och Fredrik VII levde, men den trängde ej ned till folket i egentligare mening. Ty om den än hunnit ned till pager, väpnare och knapadel i bildningens självslagna ridderskap, hade den ej som nu — i jämbredd med republikanismen och socialismen — nått ned till folkhärens djupa leder. Och i samma mån som »bildningens» ridderskap genom tal och skrift bemäktigade sig den allmänna meningen, utropade det sig som tidsandans topp och blomma — och var det även: n. b. så länge det räckte!

Kom så en annan tid — för omkring 30 år sedan — då Danmark, efter slutat krig, började sina inre strider och efter fullbordad representationsförändring ville på allvar bygga vidare på densamma. Då Norge varsnade detta — och tillika erfor andra väckelser — uppstodo andra nya fenomen, vilka efter hand och nära nog samtidigt uppkommo inom alla tre de nordiska länderna, och där stå enstaka, utan motsvarighet i det övriga Europa. Detta till följd av de egendomliga förhållanden, som äga rum inom bondeståndet i den skandinaviska norden. —

Även här är det fjärde ståndet, som i sin ordning går fram på den politiska skådebanan. I Europas andra länder är det arbetarna i städerna, med deras nihilistiska och socialistiska riktning, som träda i förgrunden — framkallande verkningar som det parisiska kommunarduppproret, katolsk-belgiska arbetaroroligheter och den tyska socialismen samt internationalen — vars yttersta konsekvens är den anarkistiska och nihilistiska rörelsen. Men från t. ex. en Bakunin föra många trappsteg upp till Karl Marx, Ferdinand Lassalle, de äldre franska socialisterna m. fl.

I norden, på landsbygden och bland bönderna, är förhållandet annorlunda. Dessa visa sig vara på en gång reformerande, men religions- och samhällsbevarande. Detta förhållande har emellertid i hela Skandinavien vänt upp och ned på bladet i fråga om reformvänlighet eller icke. De, som förut voro nationalliberala

och skandinaviska, voro även de, som ljudeligast ropade på politiska reformer och angåvo missbruken, så länge dessa tryckte den samhällsklass de tilihörde. Men de blevo med ens motståndare till varje utveckling, som utgick från ett samhällslager under dem och avsåg nedgörandet av missbruk, som ej längre tyngde på deras skuldror. — Man har i sammanhang härmed jämrat sig över bildningens undergång; man har klagat över den råa styrkans övermakt, och man har förutspått att vår representation och Norges skulle gå under av »potatissjuka». Härunder har man förgätit att detta nya samhällslager — vilket så att säga nu kommit upp ovan jord — om det än måste bearbetas likt ett trädesbruk, slutligen skall bli fruktbart för nya skördar; man har glömt att friheten är alltför gammal i norden, för att ju icke dess målsmän, vilka de än må vara, skola känna sättet att bevara densamma.

I Danmark hava dels krigen och de ur dem härflytande olyckliga förhållanden, dels den omständigheten, att adeln till stor del var tysksinnad och i ringare mån ingrep i landets politiska utveckling, där »professorspartiet» således länge varit enrådande — samt slutligen det förhållandet att landet i och med Köpenhamn har ett alltför stort huvud till en så liten kropp, varigenom gången blir osäker och vacklande — gjort den politiska striden bittrare än den annars troligen blivit.

I Norge har saknaden av större godsägare — och därmed av en förmedling mellan folket och oppositionen å ena, samt hierarkien och byråkratien å andra sidan — gjort striden mer ensidig och slitningarna även där häftigare.

I Sverige däremot är det just genom de större godsägarna som bildningen hittills förmedlats med intressena, och tvära brytningar därför mindre förekommit. Först nu — sedan några slughuvuden hittat på att splittra lantmannapartiet och riksdagen genom protektionistiska finter — har även här oreda uppstått, vilken synes komma att bliva långvarig och medföra mycket trassel. Men i alla tre länderna varsebliva vi:

att åtskilliga fordom liberala tidningsskrivare, att studenterna vid universiteten, ehuru mer eller mindre, att vetenskapens kristliga representanter, att egoistiskt intresserade konstnärer, i allmänhet äro fientligt sinnade mot det nya

reformarbetet, som nu håller på att skaffa sig medborgarrätt i utvecklingens historia. De betrakta detta nästan med samma ögon, som det burgundiska ridderskapet betraktade det' schweiziska fotfolkets segrar.

Efter denna översikt av det politiska läget, då reaktionspolitiken — i och med tullstriden — började i Sverige, sammanfattar Emil Key sin mening i dessa ord: Det är Bismarcks fana, som reaktionen i Skandinavien följer.

IX.

Kvinnans emancipation.

Jämte skandinavismen fanns en annan tidstanke, som även den under 1840-talet hunnit bli en fråga: kvinnoemancipationen. Det är redan påpekat att Emil Key i denna fråga var långt före sin tid. Ett vittnesbörd härom ges i den här nedan delvis återgivna uppsatsen

Om kvinnans emancipation och George Sand*.

Vår tid är bliven ett stort Weinsberg** och kvinnan bärer där icke blott framtiden i sitt sköte — hon har även belastat sig med en god del av tidsandan.

Bland de stora strömdrag, som löpa genom tiden, är det svagare könets oro ett av de starkaste; betydelsefull är denna rörelse, uppenbarande sig överallt i olika, mer eller mindre orediga former, under benämning av kvinnans emancipation. Kortsynt vore att påstå, att den ej är en hög sanning, ej skulle vara ett djupt behov. En blick på tiden i dess helhet anser jag vara nog för att framställa en slående motsats. Kristendomen och romantiken alstrade, som vi alla veta, abstraktion och själens inåtgående i sig själv. Vår tid är just vänd-

---

* En resebeskrivning av E. K. Förra delen. Stockholm 1846.

** Vid belägringen av Weinsberg erhöllo kvinnorna löfte att fritt lämna staden med det dyrbaraste de ägde. De buro då på sina axlar sina män ut genom stadsporten.

punkten, andens rörelse, då han vänder sig om för att åter gå ut till det allmänna, det yttre, medförande alla de rika skatterna ur sitt inres värld och de frön, han där samlat, för att låta dem spira upp i det yttres solljus. — — — — — Det är på denna väg, som lidandets och prövningens stora segerfest skall hinnas, som andens fullkomning skall tillvägabringas; det är sålunda idealerna skola taga form — och formen därav idealiseras — det är sålunda som världsfriden skall inträda.

Och jag är så fast övertygad om denna alltings framgång, den ger mig en sådan tillförsikt, en sådan stor glädje, att jag, glömmande all rangskillnad, stundtals tycker mig se jord och himmel taga varandra i famn och kalla varandra för du.

Men i samma mån idealerna närma sig jorden och jorden höjer sig till dem, i samma mån som mannen går framåt, måste även kvinnan göra det. — — — — — — — — — — Nu, när mannen utträtt i det yttre igen, men av ett kärleksfullt missförstånd vill kvarhålla kvinnan därinne — som han tror — i värmen, är kvinnans position bliven falsk och vacklande, hennes verkningskrets förminskad, och hon står ej blott själv tillbaka, utan berövar mannen därigenom en stor del av den himmelska kraften.

Men så skall det ej förbliva. Kvinnans klagan och den skakning som försiggår, utvisar en stor, en djup, dess väsende allt omfattande övergång. — Kvinnans framtida mål är och måste vara, att, hållande lika steg med mannen, med honom också ingå i det allmänna, det yttre; men ej för att bliva en amason, ett manligt oting, utan just, att med sin naturliga, sin outplånliga finhet och kvinnlighet, låta honom där känna omkring sig såsom en hemvärme, och sålunda bilda ett inre i det yttre — — — — — — — — —

Tankegången här ovan sammanfattas senare i denna rad: »när mannen börjat gå ut i det allmänna, måste kvinnan gå in i det».

Författaren påpekar sedan, att i Frankrike alla de sköna och goda idéernas klara guld redan nedsmält sjuder i den stora parisiska masugnen, under det hopar av slagg avsättas.

Där hördes ej endast ropet på kvinnans emancipation, där såg man redan frukter av densamma. Sedan gammalt hade salongerna i Paris varit s. a. s. deputeradekamrar i romanform, där kvinnorna samtalsvis givit färg och riktning åt det där och med dem hemmastadda politiska livet. Men nu började den bildade franska kvinnan tillägna sig ett alltjämt stigande inflytande på fängelser och fattiginrättningar och hon »deltar sålunda, såsom åtminstone indirekt röstägande i fattigfrågan och kriminallagstiftningen. Det är häri som hennes blommande själ doftar starkast och ljuvast.»

Med hänförelse skildrar författaren huru kvinnornas s. k. »patronage» över brottslingarna låter dessa statens förkastade barn erfara något kanske alldeles nytt eller för länge sedan glömt: modersvården. Men, fortsätter han, den, som omvänder och förädlar brottslingen eller den fallna kvinnan, som uppfostrar och åt samhället överlämnar vanartade barn såsom blommande ungdom, hon måste, för att så verka, hava fria händer, hon måste emanciperas . . .

»Man har i allmänhet vid detta uttryck fästat föga annat än ett slags misslyckad och förlöjligad ful karlavulenhet, bestående i cigarrökning och osedlighet. Den sanna emancipationen är den: att framtidens kvinnor — genom vana vid det yttre livet, genom beröring med obekanta personer, genom därav alstrad, utbildad människokännedom, genom ekonomisk förvaltning — om ej av annat, så åtminstone av egna medel, och av sällskapernas frivilliga understöd åt de fattiga jämte utdelning därav — måste som en naturlig följd erhålla en säkerhet, en ledighet, en lätthet att röra sig, att taga sig ut på egen hand, som de nu äga allenast inomhus.»

E. K. förutsäger att, liksom kvinnornas samhällstjänst i framtiden skall omge dem med en helig gloria, så skola de även genom frigörelsen vinna en outtömlig rikedom på medel att behaga. Han medger att begreppet »kvinnans emancipation» måste renas från lättsinne och självsvåld men också männen måste renas från fördomar, andlig högfärd och självtro i fråga om kvinnans förhållande till mannen. När så skett, då öppnas en ljus och över all beskrivning härlig framtid:

»Framtidens kvinnor stå i samma förhållande till nutidens som dessa till antikens och de mahomedanska. Liksom vi

anse våra kvinnor för mera kvinnor, om jag så får uttrycka mig, än orientens, likaså skola nutidens — i jämförelse med framtidens — i fråga om ren, hög kvinnlighet, kunskaper och behag bliva ansedda — förlåt mig det, mina damer! — såsom jollrande, tidsödande odalisker.» — — —

»Det är endast på detta sätt som ett framtida hemliv kan uppstå, som kvinnan kan fortfara att vara mannens skyddsgenius, hans påminnelse om himlen; som hon kan fortfara att vara kvinna. Det är så som framtiden vill komma, ty det är sålunda världslivets tunga former skola idealiseras, på samma gång som idealet, genom kvinnan — dess lätta skugga på jorden — skall antaga verklighet och yttre liv.»

Detta är kvinnans betydelsefulla framtid, hennes stora kall vid världsandans uppfostran och fullkomning. Det är detta kall, som fyller hennes själ med aningar och kommer hennes ande att »flyga ut genom hemmets fönster i det omätliga blå».

Till kvinnan, sådan som han här tecknat henne, riktar Emil Key denna, av hänförelse burna, maning:

»Lev så, full av rika aningar, känslor och drömmar, du världslivets Pythia; tänk alltjämt med ditt hjärta, och låt dessa, i den finaste känslas darrande flor lätt omhöljda tankar, ej få förblekna likt en dröm, som du ej minns vid uppvaknandet! De visa dig vägen framåt, till liv och lycka, till kärlek och — allt!»

Därefter övergår E. K. till »det nittonde seklets Cassandra», George Sand.

»För att förstå henne,» säger han, »måste man riktigt känna och se hennes ångest, hennes förtvivlan, hennes sökande, hennes irrande gång och sönderslitande rop i morgondimmorna, hennes klappande på himmelrikets portar. O! man känner då så väl, att det är en stor, en härlig, en rikt begåvad ande, som strävar till Gud, men ej vill komma dit ensam, utan kärleksfullt tager hela världen med sig, och — med väldiga, förtvivlade vingslag — söker att bära sig och den dit upp; en ande, som måhända snart kunde komma dit allena, men vill ej, kan ej av kärlek! — — —

Om denna framtid, varför hon lever, ej ännu hos henne framstår klar och verklig; om hon ur sitt eget liv måhända hämtat en orättvis bitterhet mot äktenskapet och de medborgerliga institutionerna; om hon i deras upphävande sökt att realisera sina idéer av billighet, av frihet och ljus för kvinnan; om hon icke insett att allt detta komme att befordras genom att bibehålla och förstärka dessa institutioner men till grunden förädlade och förenklade; om hennes själ, denna brinnande, härliga kvinnosjäl, varit uppfylld av S:t Simonistiska och socialistiska drömmar, på det ingen mer skulle känna sig fattig på jorden och i hjärtat, på det vi alla skulle tala med samma böner till Gud — vem av er, som känt sig underlig till mods vid skogarnas sus, vid fåglarnas sånger, som hört ett hjärtas klappande, en själs snyftningar, som skådat solen gå upp över berg och sjö, över själ och liv, som levat, som älskat och drömt — och vilka hava ej detta, om det ock varit en enda sommarnattsdröm? — vem av er skall dock ej känna, att denna er rikt begåvade syster, med allt och oaktat allt, varit Guds förtrogna!»

*

Den beundran, som Emil Key hyste för Fredrika Bremer, kom honom att sända henne sin nyutkomna Resebeskrivning och att bedja henne ge sin uppriktiga mening om densamma. Han hade nämligen lärt känna Fredrika Bremer personligen under ett besök på Ryssbylund 1845. Hon hade följt med Sophie Adlersparre och de båda, var på sitt sätt berömda, kvinnorna stannade några dagar i den Raabska familjekretsen. Den enkla godhet, som Emil Key då fann i Fredrika Bremers väsen, gav honom mod till sin ovannämnda anhållan och samma godhet visar sig i hennes brev, som här följer:

Ni har på det angenämaste övverraskat mig! Hav hjärteligen tack för det ärliga och vänliga förtroendet! Och huru gärna ville jag ej kunna motsvara det. Vänta emellertid icke

av mig ett bestämt omdöme. Ett sådant anser jag mig icke kompetent att giva, och skulle i alla fall mycket frukta att lämna ett sådant vid en författares »förstegröde». Men att genom samtal över Ert arbete och de ledande dragen i detta kunna i någon mån bidraga att hos Er själv utveckla kännedomen eller medvetandet om Er kallelse, se där vad jag vågar önska och hoppas.

Jag är nödsakad att i morgon på f. m. resa tillbaka till landet, men jag återkommer hit i slutet av veckan eller ock i första dagarna av den därpå följande, och får då muntligen tacka Er för den vackra gåvan samt samtala med den unge författaren såsom en äldre syster i litteraturens hus och hem. Jag skall emellertid på Årsta studera Er resa och resa med Er.

Var mig här, i mitt hem, så hjärtligen välkommen!

Högaktningsfullt

Fredrika Bremer.

Stockh. d. 10 maj 1846.

Brevet är det, som här nedan omnämnes.

*

På vårsidan 1848 höll Emil Key i Konstnärsgillet nedanstående föredrag om:

George Sand och Fredrika Bremer.

Hade man för tio år sedan frågat Uppsala konsistorium: »vad är kvinnans mål i samhället?» — hade det utan kommentarier svarat: »kvinnans mål är att gifta sig». Denna de högvördiga fädernas kärleksgudliga teori räknar ännu talrika anhängare — ja, jag är osäker, huruvida icke damerna själva bekänna sig till denna åsikt. Älskvärda blygsamhet! det är du, som förmår våra nordiska kvinnor både att icke yttra och att — yttra denna tanke. Det är blygsamhet — överdriven blygsamhet, som alltför ofta fäller ned deras silkesfransade ögonlock, endast den, som hindrar dem från mera lång-

sträckta vyer i familjelivet och i staten. Detta är likväl ett älskvärt fel, det måste medgivas, och bör ur sådan synpunkt, erhålla undseende. Men någon dylik ursäkt kan omöjligt accepteras för de högvördiga. Anseende dem böra uppgiva alla anspråk på kvinnliga behag, vågar jag tillskriva deras ögons tillslutande en helt annan orsak, nämligen sömnens allsmäktiga välde, vilket till och med Zions väktare äro underkastade. Vad, som därför är blygsamhet hos det täcka könet, blir en b l u n d e r hos konsistoriales.

Ehuru jag nu nekat, att kvinnans enda och egentliga mål består i att gifta sig, skulle jag däremot icke för allt i världen vilja anses hava påstått, att kvinnans mål vore att icke gifta sig. Tvärtom — min avsikt är att stärka, att fastare sammanknyta äktenskapsbandet, just i och genom kvinnans emancipation. A och O i kvinnans liv kan omöjligt vara äktenskapet allenast och hennes vid detsamma förbundna eller rättare klavbundna verksamhet. Giftermålet skall ingå som en del — må vara en av de väsentligaste — men dock blott som en del i kedjan av kvinnans stora levnadsverksamhet, det höga, kollektiva mål, framtiden kommer att utstaka åt henne. Som ett grundvillkor därför måste bliva, att kvinnan, antingen hon uppföder barn eller omvänder brottslingar, har famnen full av kökssaker eller famnar om ett sekel, erhåller frihet — en av staten garanterad frihet — att få utveckla sig var, när och hur det för hennes egenskaper och andliga gåvor är bäst och ändamålsenligast. Det är denna rättighet, denna frihet, hon ännu, efter 19 århundradens kristliga världsutveckling, saknar. — Och så länge detta icke erkännes, så länge icke dessa hindrande samhällsformer nedbrytas, är även talet om »hennes andliga jämlikhet, hennes fulla människovärde, vördnaden för kvinnan» allenast en ihålig fras, uttalad och ouppfylld av mannen, en förbleknad illusion, anad och känd av henne själv.

När jag i ensliga stunder eftertänker den mängd av reformer, som borde tillvägabringas, de hinder, som ställa sig i vägen för dem, den väg, som är tillryggalagd och den, som återstår, och det därunder klarnar i mitt inre, huruledes den ena reformen, upphunnen och genomtänkt, utvecklad och genomförd, vid sig länkar och nödvändiggör en annan, denna

andra ännu en tredje, denna tredje en fjärde, och jag så i tankarna aningsfullt genomilar vår kommande sociala utveckling, så hisnar jag för och nedtryckes av det omätliga, vår tid borde arbeta undan åt framtiden! Ja, mina herrar! vi stå kanske blott på tröskeln till världshistorien. Senaste tidshändelser tyckas antyda detta. Sekler skola komma, växla och försvinna, tankar knoppas, blomma och dö, innan människoanden nått sin utvecklings högsommar. Det vi nu se i fjärran, det, som åtskilliga endast utge för blå dimmor, men andra för »Guds berg och hus» — detta skall kanske då befinnas hava legat i grannskapet, jämförelsevis med de världar, som bortom denna horisont utbreda nya omätliga fält för andens verksamhet!

De tvenne kvinnliga författarinnor, vilkas namn jag vågat fästa vid detta föredrag, hava båda, var och en i sitt land, mer eller mindre direkt brutit nya banor, öppnat nya utsikter, skaffat frisk luft åt kvinnan. Liktidigt, men olika, allt efter de olika andliga gåvor och levnadsförhållanden, genom vilka båda levat och verkat, hava de arbetat för samma mål: mänsklighetens frihet och utveckling genom större frihet åt kvinnan.

Innan jag går till karaktäristiken av deras konstnärsskap och särskilt arbeten, anser jag icke vara ur vägen att meddela några biografiska skisser över var och en, vilka, huru ytligt de än giva begrepp om dessa båda märkvärdiga personligheter, även i sin mån böra bidraga att tydliggöra konturerna av deras gestalter.

George Sands spirituella biograf i »Galerie des contemporains illustres» har oefterhärmligt fransyskt skisserat hennes person och liv. Som denne hennes landsmans ord, vida bättre än mina skulle kunna, tydliggör den snillrika kvinnans personlighet, tar jag mig friheten meddela några fragmenter därav.

Han berättar huruledes en biljett kommit honom till handa, i vilken madame Dudevant (George Sands verkliga namn) bad honom infinna sig hos henne i och för en liten beställning, som hon önskade göra. Stället och tiden var utsatt. Efter att med en viss komisk förvåning hava ännu en gång studerat utanskriften och funnit misstaget uppkommet av namnlikhet, och att den lycklige, till vilken biljetten

varit ämnad, egentligen var en — sotare, omtalar han, huruledes den tanken plötsligt uppstod hos honom att begagna sig av det en gång gjorda misstaget för att sålunda erhålla stoff till George Sands karaktäristik. — »Jag anlände,» säger han, »vid slutet av Chaussée-d'Antin till en tyst och ensligt belägen gata, inträder i ett hus av prydligt utseende, föres genom en trädgård och visas i slutet av densamma till en liten fristående paviljong. Jag klappar på dörren. Man öppnar, låter mig stiga upp för en helt liten trappa, varpå jag befinner mig i en ävenledes liten förstuga eller tambur, liknande varje annan tambur i världen. Där tillfrågad om mitt namn tvekar jag ett ögonblick, men fulländar snart — återkallande hela min biografiska fanatism — brottet att stjäla den hederlige sotarens namn. Man ber mig vänta. Jag kunde sannerligen ej begära bättre, jag, som knappast haft tid att studera mig in i min roll, och var därför alldeles icke emot att få repetera den, innan representationen började. Emellertid fick jag vänta länge, min första iver svalnade så småningom, och min improviserade roll, av vilken jag förut blott sett fördelarna, började nu visa sig med alla sina olägenheter. En förtjusande liten flicka med lockigt hår gick fram och tillbaka: det var Mademoiselle Solange, dotter till den namnkunniga författarinnan. Än mer, så vardagsmänniska jag är, trodde jag mig dock genom dörrarna höra rösten av en artist, som jag ganska väl kände, och tänkte på, vilken klen figur jag skulle göra, om skälmstycket blev upptäckt. Slutligen syntes det mig också icke utan sina obehag att sota en skorsten. Å den andra sidan hade det, på den punkt jag nu stod, varit en skam att draga sig tillbaka. I denna villrådighet beslöt jag ett, tu, tre att vända mig till den duenna, som fört mig in; jag berättade henne därpå det qui pro quo, som ingivit mig djärvheten av detta besök, och tillade med mycket vänlig röst, att jag allenast var en amatör av ovanliga saker och, i egenskap härav, gärna önskade se hennes matmor, samt att jag, om hon ville underlätta medlen därtill, skulle visa min tacksamhet genom en present av mina samlade arbeten. Detta tillbud tycktes synbart smickra henne, hon smålog ganska förnöjt och smög sig in i helgedomen, i det hon gjorde ett tecken, som skulle betyda vänta.

Darrande väntade jag ankomsten av den stora, den förfärliga Lelia, befallande min själ till alla paradisets helgon. Jag hörde verkligen ett starkt buller av stolar, ävensom ett kraftfullt utrop av prästinnan över hennes tjänares oskicklighet; dörren öppnades häftigt, jag tillslöt ögonen i ett anfall av rädsla. När jag åter öppnade dem, såg jag framför mig ett litet fruntimmer, tämligen fet, men ej på minsta sätt storartad. Hon var klädd i en nattrock, till formen lik den reskappa, jag brukar begagna, jag en simpel dödlig; det vackra håret, ännu alldeles svart, vad än onda tungor må säga därom, var delat över den jämna breda pannan och föll, såsom Raphaëls, fritt ned över kinderna. En halsduk var vårdslöst knuten kring halsen. Hennes blick, som åtskilliga målare envisas att göra kraftfull, hade tvärtom ett märkvärdigt uttryck av melankolisk mildhet; hennes växt var mjuk och något böljande, hennes mun framför allt behaglig, i hela hennes hållning fanns en ovanlig enkelhet, värdighet och lugn. Av tinningarnas bredd och pannans utbildning skulle Gall kunnat gissa till snillet; i blickens öppenhet, i ansiktets rundning, i de rena men trötta dragen hade Lavater läst, synes mig, ett smärtsamt förflutet, ett tomt närvarande, en ytterlig benägenhet för entusiasm och, till följd därav, nedslagenhet. — Lavater skulle måhända kunnat läsa även mycket annat, men säkert hade han icke kunnat upptäcka varken svek, bitterhet eller hat; det fanns ej spår därav i hennes på en gång sorgsna och lugna ansiktsdrag. Den Lelia, min inbillning skapat, försvann helt och hållet, och framför mig stod blott en god, mild, melankolisk, själfull och vacker kvinna. Fortsättande min examen, fann jag med nöje, att 'la grande désolée' — (jag ber herrarna om tillgift för bibehållandet av detta franska uttryck, men det är oöversättligt) — ännu icke avstått från all mänsklig fåfänga, ty under den vida rockärmen såg jag, strax ovanför den lilla, fina, vita handen, tvenne utmärkt väl arbetade guldarmband. Denna fruntimmersprydnad, som gjorde ganska god effekt, lugnade mig mycket över den dystra färg och den politiskt filosofiska exaltation, som råder i några av George Sands nyare arbeten. En av händerna dolde en liten cigarrett. Naturligtvis vilade ej min tunga under denna småaktiga

granskning. Jag hade fullkomligt fattat mig genom Lelias behagliga sätt, och önskade dessutom kunna draga nytta av detta tillfälle i och för mina biografiska ackvisitioner. Jag invecklade med flit sotarens historia i vidlyftigheter och parenteser, vilka åhördes med välvilja och överseende. Slutligen, när jag tyckt mig hava hennes bild fullkomligt redig i huvudet, avbröt jag hastigt denna osammanhängande berättelse och skyndade att slippa undan, förtjust över att kunna förklara: att Petersburgertidningarna icke veta vad de säga; att tre fjärdedelar av dem, som beskriva George Sand, roa sig på er bekostnad; att det väl är sant, att profetissan gärna röker en och annan cigarr; att hon stundom värdigas begagna våra absurda överrockar, och att man i hennes intima krets kallar henne rätt och slätt George: — men detta allt är ej förbjudet i våra grundlagar. Det är en stor skillnad mellan dessa små friheter och de barnsliga vidunderligheter, man överallt utspritt om henne. Jag tillägger även att, om man får tro väl underrättade personer, det gives några salonger i Paris, där man är lycklig nog att få se den namnkunniga författarinnan som med sitt bländande snille förenar blygsamhet och kvinnliga behag.» Fortsättningen är av Emil Key själv.

Uppfostrad i kloster, avstängd från världen och därefter tidigt gift med en äldre man, en prosans något brutale son, kände hon sig i detta äktenskap djupt olycklig. Hennes fina själ sårades och trycktes av de grova länkarna i denna boja, tills hon en vacker dag med ens slet av den och försvann från sitt slott Nohant. Någon tid därefter återfinna vi henne högt uppe på en vindskammare i Paris, boende tillsammans med en likaledes ung man. Hon, den förut rika och lysande damen, färglade nu gravyrer och kolorerade blommor för att livnära sig. Men under denna tid antogo också hennes andes blommor färg och doft. — George Sand har själv gjort följande allusion på denna period av sitt liv i sina »Lettres d'un Voyageur». Hon säger: »Jag skulle föga bry mig om att åldras, blott jag icke åldrades ensam, men jag har ännu ej funnit det väsen, med vilket jag skulle vilja leva och dö; eller, om jag funnit det, har jag icke förstått att fängsla detsamma. — Hör på en historia och gråt! Det fanns en from konstnär vid namn Watelet, som graverade med skedvatten, bättre än

någon av hans samtida. Han älskade Marguerite Lecomte och lärde henne gravera lika väl som han. Hon lämnade make, land och förmögenhet för att få leva tillsammans med Watelet. Världen fördömde dem att börja med; sedermera, emedan de voro fattiga och gjorde föga buller av sig, glömde man dem. Fyrtio år efteråt upptäckte man bland omgivningarna av Paris i ett litet hus, kallat Moulin-joli, en gammal man och en gammal kvinna arbetande därinne vid samma bord. Den sista tavlan föreställde Marguerites boning Moulin-joli med denna devis: cur valle permutem Sabina divitias operosiores! Den tavlan är infattad i glas och ram och hänger i min sängkammare ovanför ett porträtt, vartill ingen av hela min omgivning här sett originalet. Under ett års tid satt personen, som givit mig detta porträtt, alla nätter tillsammans med mig vid ett litet bord och levde av samma arbete som jag. Vid daggryningen skärskådade vi varandras arbeten och superade sedan vid samma lilla bord, samtalande om skön konst, om känslor och framtid — framtiden har icke hållit ord. — Bed för mig, O! Marguerite Lecomte!»

Snart nog hittade dock världen vägen till ovannämnda undangömda vindskammare. En bokhandlare, frapperad av en liten novell vid namn »Rose et Blanche», vilken de unga tu skrivit tillsammans, sökte nämligen upp dem därstädes. Den lycklige bokhandlaren köpte därpå ett annat manuskript, helt och hållet skrivet av den unga kvinnan själv, och publicerade detsamma. Det var — Indiana! — Någon tid därefter åtskildes de båda unga och fortsatte livet var för sig. Bådas namn höra nu till franska litteraturens mest lysande, ehuru George Sands vida överglänser Jules Sandeaus. På Indiana följde Valentine, Jacques och Lelia ganska hastigt. Dessa arbeten utgöra egentligen det första stadiet i George Sands konstnärskap.

Här kan naturligtvis ej vara stället att ingå i specialkritiker över vart och ett av dessa arbeten. Tiden, liksom herrarnes tålamod, bleve ganska säkert otillräckliga härför, helst både Jacques och Lelia skulle var för sig, vid en riktigt utförd kritik, taga ett helt föredrag i anspråk. Indiana, Jacques och Valentine kunna icke uthärda en strängare granskning, såvida de icke lyckas att dessförinnan muta densamma. Stilen i dessa, liksom över huvud i alla George Sands

arbeten, »slår i huvudet», berusar. Såväl i de nämnda arbetena som i Lelia äro karaktärerna visserligen objektivt framställda, men författarinnan har saknat det episka lugnet; hon är partisk för och emot vissa karaktärer, vilka därigenom väl framstå skarpt markerade och fantastiskt utstyrda, men sakna en helgjuten sanning och natur. Man lär i dem känna en eldig, passionerad, förorättad kvinna, som ur sitt eget bräddfyllda hjärta öser anklagelser mot männen, mot äktenskapet, mot Gud och hela världen. — I »Lelia» höjer hon sig dock upp till en vidsträcktare, mera vittomfattande världsåskådning, och sjunger vid Babylons älvar, vid bruset av minnenas och tvivlens ström om kärlekens fattigdom, om livets tomhet, andens missbildning och en molnhöljd himmel. Än smälter denna sång till en vek, rörande klagan, än stiger den i kraft och styrka och kastar, som Julianus Apostata, ett levrat tankeblod mot himlen.

Härefter följde den andra perioden. Hon hade levat och drömt, vaknat och lidit. Hon hade utstött smärtans och förtvivlans sönderslitande verop och anklagande klagat sin nöd för världen och Gud. Hennes ande var nu trött, stormen hade stillats, men detta rika landskap låg ännu överfyllt av ruiner och spillror efter orkanen. Då uppstod André, Simon, Mauprat, Lettres d'un Voyageur, Les sept cordes de la lyre, Spiridion m. fl. Dessa arbeten buro helt och hållet prägeln av detta nya själstillstånd. Strax bredvid de späda blommorna, som började skjuta upp ur den ödelagda marken, såsom t. ex. André, finna vi några jättelika tankars mörkt skuggande träd, som, t. ex. i Spiridion, uppryckta med rötterna och fallna tvärs över världslivets stråkväg, hindrande vardagsmänniskornas gång på densamma. Språket är dock alltjämt detsamma som i den första perioden. En sydlig, kvävande, varm och doftfylld sommarnatt, på vars åskuppfyllda himmel blixt efter blixt ljungar fram, belysande trädens mjuka, saftiga grönska, bäckarnas glada, glittrande sorl, blommornas slumrande kalkar och den blånande, skyhöga glaciären vid horisonten. Ett tredje och, efter allt utseende slutligt stadium har härpå inträffat. George Sands diktargenius, ytterligare lugnad, höjd och förädlad, genomgick en ny inre revolution. Långt bortom det enskilt lyriska, eller det, som filosoferna säga, enskilt allmänna, svingade hon sig uppåt och, seende världen under sig

i fågelperspektiv, förkunnade hon människosläktets snara utveckling och förädling i stort. Inseende det trånga och kvalmiga i de åsikter, hon förut bekänt om kvinnan — en vanmäktig klagan, ett trotsigt men bundet hån mot den segrande tyrannen — sökte och söker hon alltjämt att, genom de mänskliga institutionernas förenkling, frigörande och förädling, med ett ord, på kärlekens väg, hinna den seger och det mål, hon förut på hämndens och tvivlets sökt tilltrotsa sig.

Hon har därför i detta tredje stadium med sin andes tropiska värme och yppiga vegetation omfattat icke blott kvinnans, utan hela mänsklighetens — och med denna demokratiens, frihetens, folkens och framtidens — sak. — Antydd i »Le Compagnon du tour de France» och »Consuelo» har denna nya grundtanke tydligare framträtt i »Horace» och »La Comtesse de Rudolstadt». Hon har därigenom inordnat sig på samma linje, som tvenne andra av Frankrikes mest högsinnade andar, Lamennais och Lamartine.

Kan man därför bäst karaktärisera de tvenne föregående perioderna med hennes egna ord i Metella, en liten novell, tillhörande den andra perioden, nämligen: Croyez moi! la vie ressemble plus souvent à un roman qu'un roman ne ressemble à la vie — så skildras däremot det sista stadiet lämpligast av följande ord i »La Comtesse de Rudolstadt»: »Le poète est autre chose que le sorcier. Il rêve à coup sûr tandis que l'autre invente au hazard. Je crois à la sublimité de mes songes, parce que je me sens capable de les produire, et que l'humanité est assez grande, assez généreuse, pour réaliser au centuple et en masse ce qu'un de ses membres a pu concevoir isolé.»

Det är i detta hopp hennes närvarande liv med glad tillförsikt breder ut sina skimrande vingar. —

*

Fredrika Bremer åter har gått en annan bana. Markis Custine säger i sitt arbete över Ryssland, att nordens kvinnor drömma detsamma som söderns verkställa. Fredrika Bremers bana har helt och hållet varit den nordiska kvinnans. Levande i ett land, där »skogen, vart du går, omgjordande din stig, står hög och allvarsam och blickar ned på dig», blev också hennes författarskap en stilla spegelklar insjö, i vilken den

mörka, viskande tallskogen speglade sitt allvar och sin enslighet. Städse omhuldad och ännu alltjämt omgiven av en älskvärd familjekrets, har hennes ande glidit framåt, utan de höjningar och sänkningar, vilka äro oundvikliga på ett av passionernas stormar upprört livs hav. Ren, jungfrulig och ädel har hennes enskilda liv varit som en lugn segling en söndagsmorgon tvärs över insjön till sockenkyrkan, under det klockorna klingat i rymden. Hennes liv skulle därför helt tyst och stilla gått genom världen, utan att efterlämna något spår, om icke detta liv ägt en annan, en fosterländsk, ja, en kosmopolitisk riktning. Detta liv har, mer än månget annat, befordrat, värmt och utvecklat i tiden slumrande frön till framtida sociala reformer. Det är ur d e n n a allmänna synpunkt, hon äger samstämmighet med George Sand. D e t s ä t t varpå den nordiska jungfrun befrämjat dessa framtidsmål, måste dock bliva olika med det, på vilket söderns kvinna, George Sand, levat, kämpat och brunnit.

Romerska historien omtalar, huruledes oraklet förkunnat, att blott en ren och obefläckad jungfru skulle kunna sätta det skepp i rörelse, vilket, om jag icke missminnes, råkat på grund i Tibern. När en dylik jungfru var funnen, blev en hennes rörelse med handen nog att utföra verket. Samma roll tyckes i sanning m:lle Bremer ha spelat hos oss.

Då jag vågar yttra denna tanke, anser jag mig böra genast anhålla att ej bliva beskylld för överdrift. Jag förutsätter nämligen, att man skall invända dels att de påbörjade reformerna blivit förda framåt av starkare händer än hennes: att Geijer, Richert, Hierta, Onkel Adam, Almqvist m. fl., inom olika grenar av andlig verksamhet, påbörjat och befordrat framåtskridandet. Detta påstående är sant. Men vem var det, som dels innan flera av dessa män positivt framträtt, dels samtidigt med dem verkat och handlat? Vem har det varit, som under det dessa män — de två förstnämnda samtidens ädlaste — djupt och skarpsinnigt t ä n k t e reformerna, smög dem som halvt medvetna k ä n s l o r in i samtidens sinne? Huru mången har ej funnits, vilken hårdnackat ställt kraft emot kraft, styrka mot styrka, men känt sig uppvekna, försmälta vid dessa milda, halvt glättiga, halvt melankoliska, men alltigenom så nordiskt kvinnliga ord? Vem intogs ej oemotståndligt därav, så mycket mer som man ej anade, att

m:lle Bremers konstnärskap — denna blomsterklädda ängsstig — alltjämt närmande vandraren till nejder, där man slutligen helt nära sig förnam stridsbullret från de, på det socialas valplats, kämpande partierna? Vem har ej mer eller mindre erfarit makten av hennes ord, när man förvånad och tvekande ryggat tillbaka, detta milda, bedjande, uppmanande ord till deltagande i striden för frihetens och mänsklighetens framtid? Om Fredrika Bremer därför ej, likt George Sand, sköldmölikt deltagit i striden, kämpat som hon i de främsta lederna, blött och segrat — så har hon förbundit mången i striderna sårad själ, viskat ljuva, förhoppningsfulla ord i den tveksammes öra och därigenom även i sin mån givit den unga tiden riktning och stöd. Min tro är därför, att o m vi i Sverige lyckligt, fredligt och samdräktigt utveckla och fullborda samhällsbeståndsdelarnas om- och sammansmältning, så ha vi till stor del därför att tacka den veka, innerliga nordiska kvinna, som, medvetet eller omedvetet, i samtidens och i det uppväxande släktets sinnen ingjutit nordiskt blonda, blåögda traditioner av det, som fordom varit, och i stridens stunder uppmanat den unga tiden till förädlat, människovänligt bruk av sin seger.

Jag har nyss i översättning meddelat en skiss, vari George Sands personlighet blivit skildrad, och är således för symmetriens skull lika skyldig som jag av inre drift är villig att anföra även en dylik över Fredrika Bremer. Men som jag nu tyvärr ej äger några skisser av annan hand att tillgå, måste I, mina herrar, hålla till godo med vad huset förmår, det vill säga en liten anekdot, ett »svenskt original» av min egen anspråkslösa tillverkning.

Det var i våras två år sedan. Jag hade då fått en fix idé att bli författare och utgav i anledning därav en samling reseskisser. Som V i n t e r b l a d e t s hemskt antropofagiska recension* då ännu osynlig »vilade i gudarnas knän», och mina fåtaliga umgängesvänners omdömen av mig ansågos partiska för, liksom vissa andra till min kunskap komna yttranden tycktes partiska emot, men jag, vilket

* Av signaturen »Snögubben», såsom framgår av ett brev från L. A. Ekmarck, som med indignation talar om det elaka anfallet.

var ursäktligt nog, var angelägen om att få veta sanningen — så beslöt jag, som fått höra att m:lle Bremer väntades till staden för att råka Geijer, innan han anträdde sin utländska resa — vilken hon, om man får tro ryktet, till stor del bekostade — att överlämna henne ett exemplar av min »Resebeskrivning», med bifogad skrivelse, vari jag anhöll om ett uppriktigt bedömande. (För att närmare förklara detta, anser jag mig inom parentes böra nämna, att jag sensommaren 1845 tillbragt flera dagar tillsammans med den frejdade författarinnan på en egendom i Kalmar län, efter en resa till det i flera hänseenden intressanta Öland, som hon då företog i sällskap med vår utmärkta artist fröken Adlersparre *.) Dagen efter detta beslut begav jag mig åstad till Blasieholmen med min bok under armen, ringde på klockan och insläpptes av portvakten. »Bor icke m:lle Bremer här?» frågade jag. »Joo — fru Bremer, menar väl herrn? hon bor två trappor upp.» Redan denna lilla scen gjorde särdeles intryck på mig. Här var således författarinnan, med det europeiskt ryktbara namnet, så att säga bortblandad. Jag kände mig redan i förstugan inkomma i en krets, där hon icke längre var Fredrika Bremer, utan där dottern försvann inom familjen, skyddad av men även undergiven densamma. I dessa funderingar gick jag ganska långsamt trapporna uppför, men min följeslagare, en stor rapphönshund, en rask och livlig karaktär, skyndade förut och började krafsa på köksdörren. Jag kom just upp, då densamma öppnades och en ung flicka med ett gott och glatt utseende tittade ut. Ihågkommande den lektion i konvenans, jag nyss fått av portvakten, frågade jag: »När väntas fru och mamsell Bremer till staden?» — »De komma in från Årsta i morgon,» svarade flickan och öppnade därunder dörren till hälften, varpå Ruff, utan den ringaste försyn, trängde sig in i köket och började nosa på en diskbalja, som stod i spiseln. »Han är visst törstig,» sade flickan, hällde en tallrik full med vatten och satte ned den på golvet. Hunden, varm av springandet, lät icke inviten gå förlorad, utan lapade på av alla krafter. »Å, stackar,»

* Sophie Adlersparre var den bästa vägvisare på Öland, där hennes far hade varit den sista landshövdingen och där hennes barndom och ungdom förflutit. (Utg. anm.)

sade flickan hjärtligt i det hon klappade och strök den fyrbente vännen på ryggen. Jag kan försäkra, att dessa ord, sjungna i vinter av Jenny Lind, icke i mina öron låtit mer harmoniska, än de ljödo då. Ty vilket kan vara mer harmoniskt, än en barnsligt glad själs skiftning i lätt vemod? — »Hur gammal är du, min flicka lilla?» frågade jag halvt allvarligt, halvt skämtsamt. Som det tycktes litet förbluffad svarade hon: »17 år i höst.» — »Har du varit länge i tjänst här?» — Jag kunde ej förmå mig att säga: »Har jungfrun varit länge i tjänst här?» Just den inre jungfruligheten gjorde det omöjligt att använda detta ord som en titel. »Kors! jag har varit hos mamsell Fredrika sedan jag var ett litet barn,» svarade hon, liksom halvt förvånad att man kunde sätta något annat i fråga. — »Jaså, var snäll och lämna mamsell Fredrika det här,» sade jag, räckte henne boken och brevet, kallade på hunden och gick, tänkande på detta hem, i vilket icke Fredrika Bremer utan mamsell Fredrika framstod som en levande idyll, vars stilla frid och livsglädje återspeglade sig i hennes omgivning, och från denna först i andra hand reflekterade sig i hennes dikter.

Några dagar därefter erhöll jag ett litet det allra nättaste brev, i vilket författarinnan, jämte några vänliga ord över min »Resebeskrivning», utfäste sig, som orden föllo, att, »som en äldre syster i litteraturens hus och hem», meddela sina omdömen över densamma. Jag infann mig naturligtvis på utsatt tid, mottogs på det hjärtligaste och tillbragte några timmar under samtal om poesi, konst och framtid, utan att jag kunde upptäcka, att hon i dessa ämnen gjorde »les honneurs», vilket på mig gjorde ett obeskrivligt uppfriskande intryck. Allvarliga reflexioner höjde sig stundom liksom bevingade, under det att små roliga infall klättrade likt ekorrar i kunskapens träd, samtalet var fullt av godmodighet och öppet som med en gammal bekant. Senare på aftonen kommo åtskilliga besökande, vilka, liksom jag, bjödos kvar; aftonen förflöt under skämt och glädje. Såväl under dessa samtal som vid den utmärkt väl arrangerade tesupén, glömde åtminstone jag fullkomligt den frejdade författarinnan för den enkelt uppmärksamma, osökt glada värdinnan i hemmet.

Fredrika Bremer hade en egen gåva av naturlig enkelhet i sätt och samtal, som gjorde att hon i större sällskap

knappast blev märkt. Främlingen förbisåg den lilla oansenliga gestalten, som därtill förde sig något lutande; han lade icke märke till det föga sägande ansiktet, icke ens till dess glanspunkter, de stora klara ögonen, som han möjligen endast fann alltför utstående; med ett ord han skyndade förbi. Men hade han blott en gång i en mindre krets fått höra denna bräckliga varelse uttala sitt inneboende levnadsmod, sett henne livas av en vacker tanke eller ett lekande skämt, då hade han också sett nog för att med Rückert tänka:

»Von Unbedeutendem bedeutet
Bedeutendes nicht viel;
Viel von Bedeutendem bedeutet
Ein unbedeutend Spiel.»

Hade han redan fått veta, att detta var författarinnan till skrifter, översatta, lästa och beundrade på flera av Europas språk, än något annat svenskt snilles arbeten före hennes, och i överensstämmelse härmed ägnat henne sin beundran, så — ja, så hade hon lika litet lagt märke härtill, som att man förut i henne blott velat finna vardagsmänniskan. Sådan var Fredrika Bremer, sådan hade hon förekommit mig hösten förut på landet, då hon naivt bekände — morgonen efter en med omtalande av spökhistorier tillbragt kväll — att hon låtit ljus brinna hela natten! Sådan förekom hon även nu under samtal om liv och leverne i andens värld.

Från det enskilda livet, i vars skildrande jag hoppas grannlagenhetens gränser icke blivit överskridna, övergår jag till författarinnan, vilken hos Fredrika Bremer var densamma som människan. — Axel och Anna, Presidentens döttrar, Nina, Familjen H., Grannarna, Hemmet — de tre sista i artistiskt hänseende yppersta — Trälinnan, Morgonväkterna Strid och Frid, Dagboken, I Dalarne, utom flera smärre uppsatser dels i tidningarna, dels i åtskilliga kalendrar, bilda den följd av skapelser, genom vilka Fredrika Bremer, nu snart under tvenne decennier, tilltalat den svenska allmänheten. Dessa arbetens såväl goda som svaga sidor äro redan så ofta omtalta och omskrivna, att jag därom kan vara ganska kort. Med rätta tadlad för bristande objektivitet och skarpt mar-

kerade karaktärer, äger hon ett ännu större fel, nämligen att, som det i måleriet heter, »repetera sig själv». Jämför man Presidentens döttrar, Grannarna, Familjen H. och Hemmet, i artistiskt hänseende utan fråga hennes yppersta arbeten, analyserar och framställer de i dem befintliga karaktärstyperna, skall man, med obetydliga förändringar, ständigt återfinna samma karaktärer. Det oförargliga skämtet, eller, om jag så må säga, det goda lynnet, som överallt framkväller, är däremot, i förening med det sedligt rena, ja, fridfulla framställningssättet, av oförgänglig art. I romanens lyrik, i prosans idyll är hon också av sina samtida ouppnunnen. Här kan jag icke avhålla mig från ett särskilt omnämnande av hennes Dagbok, vilken, märkvärdigt nog, med kallsinnighet mottogs av publiken och från kritikens sida rönte alltför liten uppmuntran. Detta resultat förefaller mig innebära en orättvisa. Abstraherar man de ovan anförda felen, vilka även igenfinnas i Dagboken, till dem ytterligare lägger ett slags koketteri med lärda termer — det enda koketteri till vilket hon någonsin gjort sig skyldig — vilka ofta nog hänga tyngande på händelserna, till och med på den forna så sylfidiska lyriken, så innehåller dock boken mycket av det gamla »goda lynnet», mången frisk fläkt från varmare luftstreck, många skimrande ljusblickar ur framtidskvinnans klara, milda, forskande ögon.*

Sedan jag nu skildrat de båda författarinnorna var för sig, torde det tillåtas mig, att, sammanfattande de olika konstnärskapen hos båda, mellan dem uppdraga följande parallell:

Koloriten i George Sands skrifter äger en märkbar likhet med färgtonen i Michel Angelo Caravaggios tavlor.

---

* Vid föredragets delvisa omtryck i Ny Ill. Tidning n:r 8 1866, tillade E. K.: »Hennes senare arbeten hava med kallsinnighet mottagits av publiken och från kritikens sida rönt föga uppmuntran.» E. K. medger att detta varit i viss mån berättigat, dels på grund av ovannämnda fel, dels på grund av ett visst sentimentalt pjunk, men de senare böckerna ha dock nog av de tidigares förtjänster för att en ny upplaga borde utkomma, vilken kunde skänka en bättre lektyr åt den uppväxande ungdomen än den, som den nu ihärdigt förses med av våra många »blåstrumpor».

Som bekant är, hade Caravaggio låtit måla sin ateljé helt och hållet svart och låtit ljuset falla ned endast ovanifrån, varigenom alla föremål erhålla ett högst originellt utseende med starka dagrar och skuggor. Dessa skarpa skuggor sakna dock förmedling av slagskuggor, bliva oklara och förlora sig i mörker. Isynnerhet förr tyckes även George Sand hava målat sitt arbetsrum — samtiden — i svart, ehuru man ser, att också hon låtit ljuset falla ned ovanifrån på hennes skapelser. Större likhet än mellan George Sand och Caravaggio förefinnes mellan Fredrika Bremers kolorit och Guido Renis. Dennes ofta av en hög, idealisk skönhet livade kvinnor äro målade med en matt, ehuru behaglig färgton. Karnationen stöter i ljusgult, men är mild och angenäm. Fredrika Bremer saknar också det där »tusan-djävliga», som Sergel benämner det, men huru innerligt ömt och vekt smyga sig ej hennes älskliga bilder, likt Guido Renis, in i själen!

George Sand manar till handling, visar vägen till striden, kastar sig själv däri och kommer oss att blygas att icke våga följa en kvinna. — Fredrika Bremer tager den av striden trötte och utmattade och förer honom liksom i lä i sina skrifter, det känns gott i vår tids blåsväder. Men när hon så vårdar honom, sker det för att han ånyo måtte hämta krafter att återbörja striden. — Med all sin stora olikhet äga därför dessa båda personligheter just i detta mål sin förenings- och attraktionspunkt; även i utförandet sakna de icke heller en viss samstämmighet. Ehuru George Sand är den mörkgröna skogen och Fredrika Bremer den ljusgröna ängen, så äga de nämligen ett gemensamt — det nordiska tycket. George Sands konstnärskap är en underbar blandning av söderns passionerade kvinnlighet, förenad med nordiskt tankedjup och allvar. Det är icke blott en frikostig naturs tillfälliga skänker, utan äger sin grund i det förflutna. Det torde kanske vara obekant, att George Sand härstammar på mödernet från — Sverige? Hon har ett svenskt, historiskt ryktbart blod i sina ådror. Marskalken av Sachsen, en av det adertonde seklets största fältherrar, var, som bekant, naturlig son av August den andre i Polen och Aurora Königsmark. Hans dotters sondotter är — George Sand. Tillfälligtvis eller i arv — det må nu vara hur som helst — genomgår en germansk sträng denna sydliga eller snarare tropiska själ. Denna

sträng klingar understundom omisskännligt lika med de toner, vilka vibrera i den nordiska jungfruns sånger. Det är måhända även i följd härav, man anklagat George Sand för inkonsekvens, för bristande enhet mellan tanke och handling, mellan idé och verklighet.

Huru många gånger skall man behöva ropa i örat på samtiden: »Tacka därför! Tacka för att det finnes en ädelmodig själ, som har håg att följa med på Oljoberget, som har mod att lida, att strida, att tvivla, att söka, att gå vilse, som ej är rädd om sin ro!»

I framtidens strid med det flydda, kämpad på statslivets stormiga ocean, sändas vissa själar ut som brännare: de segla med fulla segel ned mot det förflutna för att sätta eld därpå; de bränna och förbrinna, och du klandrar, du vardagslivets småförståndige! att de ej styra jämn kurs, att kosan tyckes vackla från ena sidan till den andra. — Styr själv med eld ombord, du Grönlandsfarare, som ligger infrusen bland dina fördomars isberg! Du lär dig dock aldrig att begripa en sådan brännare som George Sand! Styr själv, om du kan, helt lugn för att tända eld på en hel värld, det förflutnas, och flyg sedan som hon på flammornas vingar högt över alltsammans!

Bibehåll samma syfte, samma mål, förändra blott scenen och personen. Likna forntiden och framtiden i stället vid tvenne härar, som stå uppställda emot varandra. Till framtidens strid mot det förflutna — om den rätt kämpas — hörer en stridsbön.

Klar och ren ljuder den igenom trumpeternas smattrande och trummornas virvlar. Och när den höres, böja krigarna knä. Fredrika Bremers liv och verksamhet är den till ett högre mål livande, före kampens början mot högre rymder förklingande, stridsbönen inom den liberala hären!

Med dessa tvenne bilder tror jag mig hava karaktäriserat såväl riktningen av bådas verksamhet, som det sätt, på vilket den blivit utförd.

Skulle man vilja tillspörja mig om det slutliga resultatet såväl av dessa båda kvinnors som av hela samtidens verksamhet, så hänvisar jag denne Tomas till Fredrika Bremers egna, sköna, förtröstansfulla ord. Hon säger på ett ställe i sin »Dagbok». »Ser du det dagas! Ser du hur

världen ljusnar! O! visst skall mänsklighetens skymning alltmera ljusna också! Visst skall begreppet om livets stora mål, om människans sanna värde alltmera bli levande i dess hjärta! Visst skall kvinnan alltmera aktas efter sitt människovärde, och erkännas i sitt väsens sanning. Och först när hon så blivit erkänd, när hon i samhället vunnit sin sanna ståndpunkt, som människa, som medborgarinna, då skall hon ånyo bliva gudaföderska för jorden och ur sitt sköte frambära en förnyad och förädlad mänsklighet!»

Då Fredrika Bremer avlidit skrev E. K. en uppsats* om henne, i vilken han till stor del använde detta dittills otryckta föredrag. Han fasthöll jämförelsen med George Sand, men betonade ånyo nämnda olikhet. Han uppdrog även en jämförelse mellan Fredrika Bremer och den av honom högt beundrade Lotten Wennberg, som han i sin ungdom ofta träffade under Stockholmstiden och mångfaldiga gånger dansat, skämtat och skrattat tillsammans med. Ty glättigheten var i dennas ungdom ett lika framstående drag som senare den bland Stockholms fattiga verksamma godheten.

Såsom avslutning på E. K:s omdömen om Fredrika Bremer må inledningsorden och ännu ett stycke av denna uppsats meddelas:

..... Fredrika Bremer har slutat sin verksamhet. Det flydda årets sista timmar blevo även hennes. Omhuldad av den älskligaste familjekrets, gled hennes levnadsjulle framåt utan några våldsamma höjningar och sänkningar — det vanliga ödet annars på ett av idéernas stormar upprört tidshav för varje seglare, som vågar att »lägga ut på djupet», utom det enskilda livets skyddande öar och vass. Hennes liv skulle därför tyst och obemärkt skridit fram genom världen, begråtet och välsignat blott av dessa många nödens barn för vilka hon, mer än de allra flesta, var en oförtröttad givarinna; det skulle intagit ett rum vid sidan av

* Se Ny Illustrerad Tidning 1865 n:r 8.

Lotten Wennbergs, och likt hennes varit omgivet av en helgongloria, som förbleknat med den närvarande generationen, om detta liv icke innehållit något mera: icke blott barmhärtighetssysterns kärleksrika hjärta, utan även författarinnans snillrika ande; ja! om icke denna jungfruliga levnad, oaktat dess kvinnliga blygsamhet, oförskräckt och frimodigt gått förut och visat väg för sociala reformer.

— — —

Hon hann att uppleva lagarna om kvinnans lika arvsrätt och myndighet; hon hann att se nedtagna många av dessa avplankningar i det borgerliga livet, som hållit kvinnan instängd och berövat henne medel till en gagnande verksamhet för sig och anhöriga; hon hann slutligen att uppleva den fredliga skapelsen av vår nya representation, och ana dess fortgång på den beträdda banan.

*

Under de första åren av sitt äktenskap sände Emil Key till S. A. Hedlund, då vid Örebrotidningen, en halvt novellartad uppsats om Kvinnans Emancipation. Han berättar att hans hustru renskrivit uppsatsen »ehuru hon icke var för emancipationen» — en ståndpunkt som sedermera delvis ändrades.

E. K. samlar i denna uppsats alla möjliga skäl, som han själv hört användas mot emancipationen. Sålunda säger en excellens: »vad har man att klaga över? upptar icke statskalendern både Rikets Herrar och Rikets Fruar!» Ett kvickhuvud kallar emancipationen ett mera valt uttryck för — kommunism. En änkeprostinna utbrister: »Behövs min själ och Gud ingen emancipation. Fruntimmerna få ändå vad de vilja, om det är något gry i dem. Men hur är det nu för tiden med fruar och flickor? kan di ysta? jo pytt! kan di laga en oxstek? men fråga dem om di vilja polka? Ja, jag tackar! Be dem klinka på piano i månsken, det kan di! Vad ska såna hjälplösa

kräk med någon emancipation? Och de duktiga, de behöva den, ta mig dalern, inte för två styver, det vet jag bäst.» En gammal ungkarl och ämbetsman uttalar sig med mer utförlighet men icke mer sakkännedom om emancipationen. Han klagar över nutidens kvinnor, som bliva främmande för sitt innersta liv, för sin skönaste verksamhet. Han påstår att nutidens fruntimmer i motsats till sina mormödrar tillbringa dagen vid pianot eller i ett soffhörn med en roman. De tro sig religiösa emedan de ha bänk i kyrkan, Wallins predikningar i praktband och äro med i »sällskapet för öm och sedlig modersvård». De använda tiden till visiter, inköp av modesaker, baler, spektakler och supéer; hushållsbestyren lämnas till hushållerskan, omsorgen om barnen åt guvernant och barnpiga och deras moderliga omsorger bestå i att styra ut barnen teatraliskt. Om mannen skulle vantrivas med detta, får han vips höra att han ej kan »sentera» hustrun — med vilket uttryck följer den underförstådda rättigheten att ta sig en älskare. Skulle mannen tycka illa vara och skilsmässa uppstå, då är blåstrumpan huvudstupa färdig att skicka in följetonger till tidningarna eller romaner till läsebiblioteken om kvinnans — emancipation!

De unga flickornas funderingar får man höra i ett brev från fröken Ebba till en väninna. Den förra berättar bland annat att hon och hennes systrar åkt i hö och förutsätter att väninnan skall finna dem vara riktigt »emanciperade»! * »Men,» fortsätter brevskrivarinnan, »det är inte så farligt kära du, vi äro ju bara 'Smålandsfröknar', skall du veta... Allvarsamt talat, nog

* Yttrandet innebär ingen överdrift. Från samma tid vet jag att en ung prästdotter icke fick bada i sjön, ty detta var »alldeles för emanciperat». (Utg. anm.)

är det besynnerligt att herrarna få göra vad de vilja och det är som det skulle så vara, men vi flickor få icke avvika det allra minsta från den gamla slentrianen utan att det talas på det..... För övrigt går det ju rakt inte an att vara emanciperad: man fjäsas, kurtiseras och stannar på överblivna kartan! 'Ju friare fruntimren äro, ju färre friare!' säger Tante Ulla.»

Så kommer en skildring av kaffesystern, den gifta som den ogifta. Den senare har i det längsta varit du med de unga flickorna, ty ordet tant ljuder i hennes öron som jordfästningsritualet över alla äktenskapsförhoppningar. När hon en gång nödtvunget inträder i kaffesystrarnas krets, då anlägges mössa och tanten står färdig. Änkorna ha det företrädet att ständigt kunna ha sin »salig mans» namn på tungan.

När kaffesystern går på visiter är hon klädd i den omtalade mössan med bruna eller gredelina band, en uppfärgad sidenklänning, en stor schal, som täcker den i ryggen stundom oknäppta klänningen, samt lappkängor. Efter kommer en piga med paraply och mops. Att sålunda besöka »vännerna i staden» och även »vännerna på landet» är kaffesysterns livsinnehåll. På landet får hon snuva av daggen i gräset, ont i huvudet av blomsterångor och barnstoj, kommer i gräl med hushållsmamsellen, som hon påtrugat sina rön i konsten att sylta och färga garn. För övrigt gå alla kaffesystrar i kyrkan varenda söndag och äro ivriga anhängare av den inre missionen. Spöken och spådomar äro jämte förtalet deras särskilda område.

»Visserligen,» säger E. K., »finnas många ålderstigna, ogifta gummor, vilka genom sin fina takt, sin osårbara glättighet och sitt av sann bildning och erfarenhet förädlade väsen, sprida en stilla doft, en ljuv augustivärme

inom varje krets som är nog lycklig att äga dem.» »Jag har även,» säger E. K. annanstädes, »sett en gammal mamsell, vars hela värld inskränkte sig till ett rum med ett grönmålat gammaldags väggur, några krukor med balsaminer i fönstret, ett sybord och framför det en soffa; i dess ena hörn hon själv, i det andra en gammal mops. Jag för min del har alltid tyckt det vara melankoliskt att se den naturliga inneboende moderskärleken i brist på annat slösas på knähundar. Utanför fönstret växte några krusbärsbuskar, pingstliljor och ett körsbärsträd: deras knoppning, deras första löv följde hon var vår och det var en epok när körsbärsträdet stod i blom. I denna lilla värld var hon förnöjd och mild mot hela världen. Och säkert har även hon sina likar.» Men, frågar man mig, hur har en så oskön art av gummor som kaffesystrarnas kunnat uppstå och frodas som bränn-nässlor och vad vill ni göra av dem? — Jo — svarar jag — det är ganska enkelt, de skulle till stor del försvinna med kvinnans emancipation eller med andra ord, om upphävandet av nu befintliga lagar och fördomar tillåte dem, först och främst att uppfostras för något nyttigt och sedan att leva för det. Kvinnan har mycket att leva för, invänder man, blott hon själv vill. Misstag! När hon inte äger ett skafferi eller en barnkammare, äger hon dansen som ung och på gamla dagar — kaffekannan.» *

*

* Emil Key belyser flickornas uppfostran med en rolig skildring ur verkligheten, som hans syster Anne Beate berättat honom. Det följande är en ordagrant återgiven scen:

Lärarinnan: Jag försäkrar er, mina små vänner, att en flicka, som gör fauter mot konvenansen, kan omöjligen ha någon sann religionskänsla; hon saknar den grannlagenhet,

Som exempel på betydelsen av att ha något att leva för, skildrar Emil Key följande bild ur verkligheten:

Sommarnöjet.

Notarien X. promenerar på Karl den trettondes torg. Alléerna voro visserligen gröna och lummiga, men solen brände starkt utanför dem. Intet mer än träden såg lantligt ut. Där voro promenerande och kurtiserande, siden, guld och koketterande ögonkast. Stadslivet hade blott gjort en dekorationsförändring.

»Det är ändå bra tråkigt att sitta innestängd i ämbets-

---

som så fördelaktigt distingerar ett rent hjärta; ja, om hon fortfar, kan hon aldrig bli ett Guds barn, vilket jag hoppas vi allesammans skola bli.

Märta (en flicka av adlig familj): Kors m'amie! inte blir m'amie Guds barn?

Lärarinnan: Hur så, söta Märta? Bevars för annat!

Märta: M'amie blir nog bara Guds mamsell!

Som ett motstycke till denna religionslektion med fröknarna själva, berättar Emil Key — med samma syster till källa — om en annan religionslektion inför fröknarna. En hushållerska på Ryssbylund hade gift sig med en skomakare i närheten. Hushållerskan gjorde anspråk på »finare» vanor; vid sitt eget bröllop hade hon bevisat dessa genom att sminka sig med »krösamos» för att få vacker färg till alla de grannlåter, fröknarna lånat henne för att stå brud. Denna skomakarmadam hade en halvstor styvdotter. En gång, när de unga fröknarna på Ryssbylund kommo på besök, höll styvdottern på att läsa upp sin katekesläxa. Madamen utbrast patetiskt: »Nådig fröknarna kan aldrig tro vad jag gråtit! Ja, jag har gråtit visst ett halvstop för den här flickungens skull: jag kan aldrig få bildningen att ta på henne. Håll på med din leschon för nådig fröknarna, och var inte så där timidblyg å dig; men kom ihåg vad jag sagt: inga gexter när du talar med Gud!» Flickan plockade på förklädet och tittade förlägen i golvet. »Andriette,» utropade styvmodern, »jag säjer dig: se på fröknarna, ditt nöt, när du talar med Gud!»

verken hela livet, sommar och vinter» — tänkte notarien — »och stora världen är, när allt kommer omkring, bra liten. Själen blir på visst sätt utvecklad i städer, det är sant, men den blir också driven som om den vore kläckt i ugn. Nej, bort till mina gamla skogar, sjöar och berg, ut till naturen!» Här påminde sig X. att han hade en kommission att uträtta vid Packartorget och styrde kosan dit, vilket var det naturligaste.

Packartorget är numera ett högst förnämt ställe med Berzelii park i grannskapet, men den tiden var det ej så. X. spatserade tvärs över detsamma, gick in genom en port och, sedan han frågat sig för, över gården till ett vid dess andra ända beläget hus. Han gick uppför trappan till andra våningen och klappade på. Ett äldre fruntimmer, klätt i en ganska snygg enfärgad brun klänning och ett rent vitt förkläde, öppnade dörren. Det var henne han sökte. Sedan han uträttat sina »kommissioner från landet» — vilka äro för stadsbon vad spöket var för Brutus, dess onda genius — kommo de i språk.

X. satt vid fönstret och såg ut. Det var öppet. Strax nedanför var plåttaket på en mindre brygghus- och vedbodbyggnad. Till sin förundran såg han på detsamma, just nedanför fönstret, ett litet bord med en kaffekittel och en kaffekopp samt en stol, vars ryggstöd räckte ända upp till fönsterkarmen. Till höger nedanför sågs en liten trädgård med ett stort blommande kastanjeträd, vars lummiga krona samt långa grenar beskuggade såväl den mindre byggnadens tak som det hus, i vilket han befann sig. Det var påtagligt att värdinnan brukade kliva ut genom det öppna fönstret och ned på stolen samt sålunda dricka sitt kaffe på taket. X. ville fråga henne därom, men som det ej är alldeles comme il faut, varken för gamla eller unga, att kliva ut genom fönstren så hölls han tillbaka av en falsk blygsel. Han såg därför frågande på henne i stället. Den gamla mamsellen rodnade flyktigt, men yttrade helt ogenerat: »Det där skall ni ej bry er om att se på, det är bara mitt lilla sommarnöje. Jag känner mig liksom litet e m a n c i p e r a d, skall ni veta, när jag sitter därute och det har jag alltid haft stor lust för. En gammal kaffesyster som jag kan också få göra vad hon vill. Jag tycker så oändligt om att sitta under

kastanjen och dricka mitt kaffe samt höra småfåglarna kvittra uppöver mig; jag tänker då på min systerdotter, min rara Anna.»

Vid dessa enkla ord skakades med ens ett sådant poetiskt blomsterregn ned över X., att han böjde huvudet och glömde hela världen utom den gamla kvinnan.

Vem var hon då?

Hon var en gammal mamsell som många äro det, men som tillika haft en syster, gift med en musikdirektör, ett musikaliskt snille, vilken obemärkt, outvecklad och oförnöjd gått ned i det tysta från det tysta, vari han levat. Hustrun följde snart mannen efter. De ägde en enda dotter, vilken vid föräldrarnas frånfälle ännu var helt liten. Fadern hade dock märkt det redan tidigt vaknande musiksinnet hos flickan. Hennes alfabet, hennes första språk och förmåga att uttrycka sig, blev tonernas. Detta var det enda arv, han lämnade henne.

Svägerskan, en av de många, till sitt yttre och sina ord prosaiska, men till tankar och handlingar poetiska människorna, levde nu ensam i världen, utan släkt och så gott som utan vänner. Hon var bliven e m a n c i p e r a d. Världen frågade inte ett grand efter henne, men så brydde hon sig inte om världen tillbaka och så var den saken kvitt. Hon hade emellertid ett mål, ett bestämt levnadsmål: sin systerdotters musikaliska uppfostran. Kunde blott hon skaffa medel därtill, nog skulle flickan alltid bliva en stor konstnär, därom var inte tvivel, »salig svåger Anders och syster Greta» hade ju sagt det! Dag och natt arbetade hon, beredde stärkelse och kokte sirap, mottog saker till försäljning och verkställde uppköp. Intet ögonblick sysslolös, berövade hon sig varje levnadsnjutning intill det nödvändigaste för att kunna låta sin Anna taga dyra musiklektioner och lära sig språk.

Omsider hade den unga flickan hunnit så långt att hon offentligen uppträtt på några konserter och skördat ganska mycken uppmuntran i tidningarna. Moster smög sig ut med tidningsbladet från den överlyckliga flickan i hand. Hon gick ut i köket och rörde med fördubblad iver kring med sleven i sirapskitteln under det några tysta tårar föllo ned utför kinderna. »Om de saliga hade levat nu,» viskade hon, i det hon tog av skummet och lade det på ett stort stenfat.

Härvid ville hon dock ej att flickan skulle stanna. Nej, den gamla mamsellen i det lilla huset vid Packartorget — som på fjorton år, sedan »svåger Anders'» död, aldrig varit ute på Djurgården för sitt nöjes skull — hon arbetade oavbrutet att kunna skicka systerdottern till Paris för att där fullkomna sig i fortepianospelning. Hon hade lyckats och bodde nu ensam.

Blott några stenkast härifrån, tänkte X., gå stora världens barn, vilka kanske äga milslånga parker, grönskande och skuggrika, höga terrasser med förtjusande utsikter. De yvas över sin smak och sin bildning, men de genera sig och plågas av värmen på Karl den trettondes torg, emedan »ännu har ingen människa flyttat ut»; under det att strax bredvid en gammal fattig kvinna, som äger intet annat att leva av än sina händer och sitt hjärta, som äger inga andra blommor än några krukväxter, redan för längesedan nöjd och belåten »flyttat ut» på taket med sitt sybord, dricker där det kaffe hon själv kokat och njuter av sommaren. Det är sant, hon måste gå ut genom fönstret och sitta på ett tak; hon har mitt framför sig en hög och ful brandmur, vilken stänger all utsikt. Värld, drag på munnen åt den gamla, det måtte se bra löjligt ut, icke sant?

Hon smuttar på sin kaffekopp, ser ner i grannens trädgård, varifrån blomsterdoften stiger upp till henne, lyssnar till den skuggrika kastanjens susning, till fåglarnas kvitter uppöver henne, och då hör hon underbara melodier från fjärran: det är systerdottern som spelar i en guldskimrande salong.

Paris, solstrålar och skuggor, blomsterdoften och livet, allt håller henne leende sällskap. Lev emanciperad från världen, du gamla — ungdomlig i hjärta och arbete — älska och dröm! Hela ditt liv är ett sommarnöje.

»Notarien X.» är Emil Key själv och ingen annan avvikelse har skett från verkligheten än den att — av grannlagenhet — den gamla framställdes såsom en ogift moster. Hon var i stället modern själv, änkefru Willman, inspektorsdotter från Edshult, som Emil och Marie Louise Keys förre förmyndare ägde. Hennes man var den tidigt avlidne musikdirektören Willman och hennes barn voro

dottern Anna och sonen Anders. Resan till Paris företogs när sonen hade tagit studentexamen. Sonen skulle där utbilda sig för operan och dottern till sånglärarinna. A. C. Raab antog henne som musiklärarinna åt sina döttrar och Anna Willman var endast 18 år då dessa lektioner började under familjen Raabs besök i Stockholm. De fortsattes sedan på Ryssbylund, där hon snart blev som barn i huset. Även på Helgerum och Sundsholm gästade hon ofta.

Emil Key hade i Stockholm lärt känna modern, som gärna språkade med honom om Edshult och den gode kapten Key.* Änkefru Willman fick uppleva båda barnens framgångar, sonens vid operan och dotterns såsom en ansedd och avhållen sånglärarinna i Stockholm. Den ena som den andra förblevo livet igenom goda vänner i den Raabska familjen.

*

Emancipationens karikatyr tecknar Emil Key genom »en renommerad frus dagboksanteckningar», vilka bestå i klagomål över hennes prosaiske man och svärmeri för en annan, helt ung man. Frun gör den iakttagelsen att man kan vara kär på två sätt: »antingen med ögon, öron och alla lemmar, förnuft och alla sinnen och detta är kurtis; eller också är man kär helt enkelt med hjärtat — och då älskar man. Nu för tiden älska inga andra än studenter och pensionsflickor så simpelt som bara med hjärtat. — — — — Kurtisen är ljuv, lätt och flyktig som champagne, eldig och berusande om kvällen, men

* En gubbe berättade mig nyligen att hans mor talat om huru älskad kapten Key var av soldaterna vid sitt regemente, bland annat emedan han, såvitt han kunde, sökt skona dem från det på hans tid brukliga prygelstraffet. (Utg. anm.)

fadd morgonen därpå.» Vid minnet av sådana champagnefester finner hon mannen olidligt prosaisk och klagar över att vara bunden vid en sådan. Slutet av hennes betraktelser blir följande »emancipationstanke»: »Sägen, I starka kvinnoandar, som ha haft mod att slita dylika bojor, när skall kvinnans högre människovärde erkännas och hennes befrielsetimma slå?»

Efter hustruns, här i förkortad form meddelade, utgjutelser följer mannens omdöme om henne: »Kokett och opraktisk, egoistisk och fåfäng. Inbillar sig vara ett högre väsen, ett litterärt geni. Skriver om kärlek och barnauppfostran men har ännu aldrig gjort någon uppoffring för mig och försummar vår lilla flicka. Ack, om jag ändå hade en hustru, som vore mindre poetisk i ord och lite mer i handling.»

Efter denna teckning ur vardagslivet kommer en ovanligare bild, en konservativ politikers samtal med sin fru. Detta samtal innehåller — å fruns sida — några repliker, som Emil Key hade hört av en bland den tidens kvickaste damer, dotter av biskop Kullberg i Kalmar och syster till den ovannämnde kammarjunkare Kullberg. Fröken Aurore Kullberg brukade på baler komma överens med Emil Key att de skulle bruka sin dans, icke för att dansa men till att samtala. Ty hon var full av de nya tankar för vilka hon hos honom fann en den tiden ovanlig sympati.*

Det samtal, i vilket Emil Key låter Aurore Kullberg uppträda som en konservativ politikers fru, rör sig om kvinnans rösträtt:

Han: En bra besatt idé av dig, Aurore!
Hon: Hur så?

* Aurore Kullberg blev sedermera gift med den reformerte franske pastorn i Stockholm, Trottet.

Han: Å, kära du, det är ju alldeles befängt!

Hon: Nej, det kan jag icke finna.

Han: Det är inte ditt allvar att fruntimren bör bli riksdagsmän?

Hon: Jo, varför inte?

Han: Likaväl kunde herrarna bli hushållsmamseller!

Hon: Jag tror det vore bra om fruntimren finge vara med. Det skulle ge liv åt våra sömniga riksdagar.

Han: Kanske även åt några flera.

Hon: Inga ekivoker, jag ber, det är inga bevis.

Han: Nåväl: begära ordet och sedan vänta tills de finge det, bara det skulle ni fruntimmer aldrig stå ut med.

Hon: Å, bevars.

Han: Tycker du sen det skulle vara gentilt att diskutera om stora barnhuset och stuterierna? Om giftermåls- och missgärningsbalkarna? Och sen, hur skulle ni styra till med statens affärer, ni som inte ens kunna sköta era egna?

Hon: Å, vad det beträffar vore det en ren vinst för er om fruntimren bleve myndiga. Ni finge då sällskap på gäldstugan och hade även där tillfälle till kurtis.

Han: Hm! Allvarligt talat, fruntimmer äro vida över politiken. De äro icke skapade för ärelystnadens och egennyttans strider, de äga därtill av naturen för mycket känsla.

Hon: Alldeles inte. Vi fruntimmer äga ursprungligen icke mer känsla än herrarna, det är bara den skillnaden att herrarna depensera sina känslor, medan damerna lägga räntan till kapitalet!

Han: Den anmärkningen kan endast gälla för de ogifta; men de äro tvungna till sparsamhet.

Hon: Säg vad du vill. Staten förefaller mig ändock med sitt uteslutande av kvinnorna som det gamla Jomsborg. Samma lag, som stiftades för Jomsvikingarna av Palnatoke, skall i tidernas längd även hos oss bära på tok. Ja, det är hög tid att kvinnan erhåller lika, alldeles lika makt med mannen, icke blott i det enskilda utan även i det offentliga livet.

Han: Makt! Vad f-n skall ni med makt? Bryn er inte om representationsfrågan, representera bara väl i ert hus. Jag vet bäst att kvinnan är mer förslagen än alla representationsförslagen, både i den gamla och nya världen. Är icke det nog?.....

Samtalet slutar utan att någondera övertygat den andra. Att frun förde talan även för Emil Keys åsikt är självklart.

På frågan vad kvinnans emancipation egentligen är, svarar E. K. genom att först säga vad den icke är: den består ej i att hustrun skall slippa vara sin man underdånig, ty då vore ju redan de ogifta emanciperade; icke i att vara fru och få sitt eget, ty många äkta män tänka ännu som biskop Emporagrius, vilken 1669 i sin katekesförklaring räknade hustrun som »det förnämsta stycket bland mannens lösören». Ej heller består emancipationen i frihet i allmänhet, ty en var har något isynnerhet, vari den vill vara emanciperad; än mindre består den i cigarrökning och karlaktighet.

Sedan E. K. sålunda sagt vad emancipationen icke är, frågar han om kvinnans emancipation således endast är en fantasibild? Han svarar nekande samt fastställer att fordran därpå går genom hela vår tid och hela vårt samhällsliv. Pessimismen och optimismen berodde i denna fråga, som i alla andra, av om man såg den från avigsidan eller rätsidan. Båda ha rätt och båda äro lika ensidiga. Sin egen mening sammanfattar han sålunda:

»Om kvinnans emancipation i våra dagar kommit livligare till tals, så är det av samma skäl som även mannens gjort det. Vår tids arbete är människans emancipation. — När allting kommer omkring skall man få se att emancipationen fortgått alltsedan världens skapelse; att vi litet var, män som kvinnor, jämt och samt behövt emanciperas: frigöras från fördomar, bojor och band av vår lägre mänskliga natur, för att sålunda höja oss till ständigt högre mått av andlig och lekamlig frihet.»

*

Emil Key förblev hela sitt liv trogen de här ovan uttalade tankarna. Han hörde aldrig till de män, som med axelryckningar eller hånlöje bedömde kvinnornas andliga arbete. Visserligen kunde även han bruka ordet »blåstrumpa» men då endast om någon författarinna, vars böcker han jämställde med vissa kvinnliga handarbeten. Detsamma var förhållandet med kvinnliga konstnärinnor. När Arsenius i ett brev berättar att han lärt känna friherrinnan Leuhusen*, frågar Emil Key om hon är äldre eller en av Balzacs »Femmes de trente ans», och ber honom svara på frågan »ty hon intresserar mig på beskrivningen». När Emil Key sedan själv lärde känna henne uppskattade han i hög grad hennes själfulla personlighet. En annan kvinnlig konstnär, Sophie Adlersparre, som ofta klandrades på grund av sitt hänsynslösa väsen mot sin mor, blev alltid tagen i försvar av Emil Key, som framhöll huru svårt det måste vara för en utpräglad personlighet som Sophie Adlersparre att foga sig i de världsliga krav, vilka från moderns sida ställdes på henne och dem hon endast kunnat tillmötesgå genom att offra sin utbildning som konstnärinna. Anne Beate Ehrenborg — en släkting till Emil Keys styvfar — berättade såsom generalska Kleen om det intresse, Emil Key tidigt visade hennes konst, miniatyrmåleriet. Då Emil Key en gång blev insatt som medlem i statens inköpsnämnd för Nationalmuseum gav han sin röst åt en kvinnlig konstnärs tavla, emedan han fann denna lika väl förtjänt som de hembjudna manliga och hans inlägg bidrog till utgången.

Såsom riksdagsman var Emil Key med i Frederika Limnells röda salong vid Röda Bodarna när För-

* Adelaide Leuhusen född Valerius var både målarinna och sångläraringa.

eningen för gift kvinnas äganderätt stiftades. Han blev själv medlem i föreningen och 1874 — då lagen om gift kvinnas rätt att råda över sin arbetsförtjänst blev antagen — talade han varmt för denna reform, som han dock ville sett genomförd i större utsträckning. Varje fråga, som under Emil Keys riksdagstid rörde kvinnans rätt, hade i honom en tveklös anhängare.

X.

Emilie Högquist.*

Vid hundraårsdagen av Emilie Högquists födelse — den 29 april 1812 — yttrades i en tidning några sanna ord om den muntliga traditionens makt att överbringa personligheten. Där sades med rätta att man bäst kunde vinna en bild av Emilie Högquists tjusande företeelse i och genom den kärlek och beundran varmed den generation, som sett henne, talat om henne till barn och barnbarn, vilka sålunda fört den muntliga traditionen vidare. Uppsatsen sammanfattades i dessa fina slutord:

Efter hundra år lever denna konstnärinna, som vi aldrig sett, ännu ibland oss så som man säger att kampanilernas klockklang aldrig dör i en kremonesares fina struktur. Kanske är det, som når oss, endast återskenet av en sällsam skön-

* Hon skrev själv sitt namn Emélie, men detta bibehålles endast i hennes egna brev. Med undantag av några meningsförvillande fel i interpunktionen — och utfyllandet av några ord och stavelser — är hennes — liksom hennes väninnas — skrivsätt här bibehållet. Så var däremot ej fallet i den bok, som Norstedt & Söner utgav 1847: Emilie Högquist. Minnesvård. Där har utgivaren borttagit alla oregelbundenheter i stavningen, som måste funnits i de där meddelade dagboksanteckningarna.

het? Kanske var denna konstnärinna en av dessa personligheter, som så underfullt instrumenterats av vår Herre att deras själs vågor endast långsamt, som en fjärran döende harmoni, kunna förtona?

I intet hem var detta minne mer återljudande än i det, som Emil Key bildade. Hans hustru ägde en liten brevpacke, vilken hon erhållit av sin fästman under förlovningstiden och gömt som en relik, tills hon skänkte den till sin då 18-åriga äldsta dotter. Samtidigt berättade hon även varför ett helt rum i vårt hem var fyllt av den praktmöbel, som prytt hörnkabinettet i Emilie Högquists våning i det Pallinska huset, vid hörnet av Fredsgatan och Gustav Adolfs torg.

*

Emilie Högquists brev meddelas i deras helhet med endast ett par, nu oförståeliga och oväsentliga, antydningar uteslutna. De kunna endast bidraga till att Emilie Högquists bild blir än mer älsklig och rörande.

Emilie Högquist skriver att hon första gången såg Emil Key i Travemünde — han hade ofta sett och som alla andra beundrat henne på teatern. Sammanträffandet kunde ha skett redan 1843, då hon var på hemresa från sin vinter i Italien, han på utresa till sin vinter i Paris. Men sannolikare är att det var vid Emil Keys hemfärd 1844, som sammanträffandet ägde rum under någon Emilie Högquists resa till sina barn, som uppfostrades i Hamburg. Emilie Högquists ord i ett av de följande breven — att hennes nya liv började den 12 september — tyder på att det första mötet var den dagen.

Snart infördes Emil Key i Emilie Högquists hem. En av hans vänner, Georg Ameen, har berättat att

man där mötte en krets av »artister och litteratörer, lejon och lejoninnor, militärer och diplomater, vilka trängdes om den älskvärda värdinnan, som hade ett förbindligt ord för var och en och alltid visste att finna det ämne, som mest kunde intressera just den hon tilltalade». G. Ameen instämmer i det allmänna omdömet att hon — trots alla sina fel och svagheter som konstnär och kvinna — dock i båda dessa egenskaper förstod att tjusa som ingen annan förstått. Denna makt fick nu den just 22 år gamle Emil Key erfara.

Under riksdagen 1844—45 var Emil Keys styvfar A. C. Raab i Stockholm med en del av familjen, som snart fann att Emil Keys kvällar på ett ofta oförklarligt sätt voro upptagna. En gång förbryllade han kokerskan genom att anmoda henne om att laga — öländska kroppkakor men ge honom dem i en fin porslinsskål. Anrättningen hamnade sedan på Emilie Högquists bord, vid en av de små supéer på tu man hand, dem Emilie Högquist, trots allt som upptog henne — hon skapade under den vintern många nya roller — förstod att vinna tid för. Hon hade hört talas om den underliga öländska nationalrätten och på sitt barnsligt lekfulla sätt förklarat att hon måste, m å s t e smaka den och hennes önskan uppfylldes på ovannämnda sätt.

I vilken grad, hon var van att Emil Key med henne delade vardagslivet, framgår ur breven. Dessa äro alla, utom ett, från sommaren 1845, då hon i Karlsbad sökte bot för den sjukdom, som slutade hennes liv. Emil Key hade vid hennes avresa redan lämnat Stockholm för Ryssbylund men reste in till Kalmar för att möta henne, då ångfartyget Gauthiod låg där några timmar. Efter avskedet skriver hon omedelbart följande brev:

Gauthiod den 6, kl. 7 e. m.
(Juni 1845.)

Du har lemnat mig Emil! Ock hvilket wåld jag måst gjort på mig — det är rysligt — om jag kunnat trott det skulle blifvit så svårt, hade jag aldrig bedt dig följt med. Säga dig adjö i så mångas närvaro, utan att få flyga dig om halsen, utan att få trycka dig till mitt hjerta. Ack! Emil! hur länge dröjer det icke, innan jag blir så lycklig igen? Fattar du hvad jag kände då jag såg dig fara af? Så länge jag kunde följde mina blickar dig, ock, jag vet inte om jag bedrog mig, men, med tillhjälp af min kikare tyckte jag mig se någon i ett öppet fönster i det första hvita huset, var det Du? Jag trodde det. Denna tanke höll mig kvar så länge på däck tills Calmar helt och hållet försvunnit ur min åsyn. Nu nerkommen i min hytt, måste jag genast säga dig detta. Jag har ju lofvat att ej dölja någon af mina känslor för dig! Ack! jag skulle inte kunna det, tro på mig min söta gosse, lika heligt som jag tror på dig.

Kl. 8. Just nu gick Ehrensvärd från oss, han kom in i vår Salong, och ville visa sitt Album, nu var a l l a inne, lilla du (Sala Malek)*. I det var rätt många pikanta Scener, ur hans stockholmslif, bland andra en hos mig, då jag klädde honom till Ridderstolpska spektaklet. Flera costumer från Adelsbalen rätt vackra. Morettis afsked från alla sina mamseller, af Dardel, mycket rolig; att uppge damernas namn skulle ta bort för mycken tid för mig, alfabetet räcker nett och jemt till! Bokstafven L. visade sig en profil hvilket ej är fördelaktigt i 8:de mån.

Några masqueradscener hos Wally etc. etc. Vi tyckte di var roliga nog, vi skrattade smått åt dem, men Eh. skrattade mäst. Du vet han har inte svårt för det.

L ö r d a g. På stranden i Ystad stod Willebrand, så snart han fick se oss, kom han ombord, var oändligt artig, förde oss omkring i stan, visade oss det märkvärdigaste (»Hembergska huset») bjöd oss på caffé i »Hôtel de Sud» — med två d — förde oss tillbaka till fartyget, helsade E:lie från Wång,

* Bör vara Salem alek, en arabisk hälsning, som betyder f r i d v a r e m e d d i g.

som skall tillbringa sin sommar vid någon af badena hemma i Sverige. — Mer har inte händt mig sedan jag skilldes vid dig. —

Söndag. God morgon, min söta Emil. Kl. är nu tre på morgon, och vi är lyckligt i Travemünde, utan att ha varit det minsta sjuka. Här såg jag min Emil för första gången. Sedan den 12 sept. började mitt nya lif. Tack, tack du gode Emil för all lycka jag under denna tiden smakat.

Lübeck. Ingen deligence går härifrån förn kl. 5 e. m. det blir för länge att vänta, (hon är nu 6 på morgon) vi tar en extra post. Jag har så brått så brått till Hamburg ock jag tycker att det ännu är så långt dit.

Hamburg kl. 11 afton. Emil, jag har varit så lycklig, så lycklig jag har återsett alla mina barn, och systerbarn * friska och söta. Thekla har blifvit mycket lång, ock (törs jag säga det?) växt till sig, för att inte säga blifvit vackrare. Gossarna lika så — tyck nu inte att jag är för svag. Jag säger ej detta åt någon mer än dig. Du kan föreställa dig hvilket skrik det var omkring mig. Gossarna hoppade upp på mig, flickorna gaf högljut sin förtjusning till känna. Några gret af glädje, ett par af fruktan för de förebråelser di med rätta förtjent. Men, jag var så glad att återse dem att jag ej hade hjerta att grela på dem i dag, men i morgon! Ack, Emil, bör jag inte vara tacksam mot försynen, som skänkt mig denna glädje, efter en sådan winter jag haft, hur många gånger under den, har jag ej fruktadt, att jag aldrig mera skulle få återse dem, och nu på en gång finna mig ibland dem. Gudvarelof. Men, Emil, det är synd att klaga, men, man är endå aldrig fullkomligt lycklig. I Stockholm hade jag dig, men inte mina barn. Här har jag dem, men inte dig — och förr än om tre månader har jag ej hopp om att få återse dig, det är en evighet. Emil, saknar du mig något? Ja! du måste känna det samma som jag annars håller du inte af mig. Jo! det gör du, du har gifvit mig så många prof derpå, ock jag! Ingenting skall bli mig svårt, blott jag derigenom kan visa dig hur kär du är mig. — — —

* Adèle och Emma, som omtalas här nedan. De hette Carlquist i efternamn.

Nu min Emil, lemnar jag dig, jag känner mig så trött, och måste gå till hvila, kom ihog jag har varit i rörelse sedan kl. 3 på morgon, ock de sinnes rörelser jag känt, bidrar inte litet till min trötthet. Tror du inte det lilla Du? Ja! jag hör dig i min inbillning säga: »gå och lägg dig, min Emélie, ock fortsätt snällt i morgon». Ja! min söta gosse, du har rätt, god natt, du goda Emil.

Måndags afton. Adèle har jag idag haft för rätta. Hon är så kär, stackars flicka, men det oaktadt ville hon gerna slå upp det, om det vore min önskan. Som jag skulle villja det om hon håller af honom? ock han kunde föda henne. Det kan han. Han har skrifvit mig ett charmant bref, som Adèle lemnade mig deri han ber mig för all del »ej neka honom Adèle», »att hans lifs lycka beror af hennes egande», »att det ej skall fattas henne något»; Miss Mac Lea säger mig, att det finns ingen familjefar i hela Hamburg, som ej skulle vara stolt att få Rit. till måg, då hon sade honom, att Adèle ej hade något att vänta, att hon är en stackars Orfeline, som ej förer i hemgift annat än sin uppfostran, och sitt rena okonstlade hjerta. Han svarade henne, att det är den största hemgift en Gentleman kan begära, ock att vi kunde vara fullkomligt öfvertygade, at om äfven Adèle hadde ett kapital han aldrig skulle emottaga det. Alla, som här giort hans bekantskap är förtjusta i honom. Ock jag, hvad kan jag mera önska för Adèle? Hon kommer i en aktningsvärd familj, får en man som afgudar henne. Måtte hon endast kunna göra honom lycklig. Men! det hoppas jag, hon har ett godt och böjligt hjerta. Hon håller af honom, då är det ju inte möjligt annat, än att hon skall gå hans önskningar tillmötes, och så länge hon gör det, kan ju inte något missförstånd uppstå. Jag gaf henne således min wälsignelse. Gjorde jag rätt? Hvad Emma beträffar så har hon handlat mycket obetänksamt, det är nu gjordt, och det blir inte bättre om jag förebrår henne det aldrig så mycket. Jag hoppas på hvad du sa, werlden är stor, ock det finns wäl en plats åt henne.

Tisdag. Jag har idag fått ett bref från Reimers, som legat i ett till Eugenè G. skrifvet från Irland. Reimers är nu på vägen till S:t Domingo, och måste lemna Hamburg

EMILIE HÖGQUIST.

Efter en för Emil Key på mitten av 1840-talet målad akvarell; under glas inramad i ett ställ- och hopfällbart etui av marokäng.

(Ögonen mellanblå, håret kastanjebrunt.)

14 dagar före min ankomst, brefvet innehåller blott saknaden häröfver. — Och att han med säkerhet är här tillbaka om 15 månader. Jag skall gömma brefvet för att visa dig. Men är du mycket nyfiken att få veta hvad det mera innehåller då skulle jag kunna skicka dig det. Men, jag ser helst, att du väntar tills jag sjelf får lemna det. Wi ha i afton promenerat med Günther, varit inne i en pavillon ock hört dålig musik. I går var vi alla till Eppendorff der var marknad ock du må tro, att Barnen hadde roligt, di fick se lindansare och Jongleurer, Hjalmar fick rida Caruselle, och han var så lycklig. Min lilla Emil, jag sänder dig nu de arbeten du önskade. Det är två Dynor, tre par-tofflor, en lampmatta, måtte de vara till pass. — — —

O n s d a g. Min söta gosse, man måste skicka af brefven i dag, som skall gå med Ångf. Jag skulle ej få någon ro, min Emil om du förgäfves skulle vänta på det, derför min söte gosse, adieu för denna gång. Jag lefver i hoppet, att du är god mot mig, och tror på din Emelie. I afton skall vi för första gången gå på spekt. Det är en Italiensk Opra här, från Berlin tror jag, man ger Rossinis härliga Otello. Nästa gång skall du få höra hvad jag tycker om den. Wet du, mina gossar har sitt hår alldeles som du, det hadde di redan då jag kom, det är så långt framhår, att det räcker ända till nacken, jag blef så glad at dom låtit det vexa.

Söta min Emil blif inte ond på mig, som så talar om den minsta småsak. Har jag tröttat dig mycket? Förlåt mig — jag skall då en annan gång inte skrifva så utförl. Oh, adiö, adiö.

Hamburg den 11 Juni (1845)
onsdags afton.

Flickorna har redan gått till sängs, men jag måste först berätta min Emil, hur jag rogat mig på Theatern. Skall jag vara uppriktig, så var der ingenting mindre än roligt, den Italienska trupp, som er här, är ingenting värdt med, hopsamlad från Italiens mindre städer. En primadonna, med en figur à la M:lle Westbom, och en primo amoroso som Pettersson, att se dessa extremer, var inte vackert. Men, di sjunga ej illa, det kan då inte en Italienare göra, dom har något ljuft egendomligt i sina strupar, som, oagtadt det är

en svag röst, alltid är behagligt att höra. Jag såg på spect: flera bekanta, ibland dem, var en baron Engeström, om du påminner dig har jag berättat dig att jag kände honom från Stockholm eller rättare Upsala. Jag talte blott några ord vid honom, vi satt ett par platser från hvarandra. Han ser ut som sjelfva döden, han har varit mycket sjuk stackars gosse. God natt nu, min söta Emil. Ack om jag nu kunde drömma om dig.

Thorsdags afton. Jag förkylde mig i går afton, ock i följd deraf legat hela dagen, haft mina vanliga qväljningar, tänk om jag får igen min sjukdom, hur skall det då gå med min resa? Ack, min Emil, i dag har jag bra lifligt känt din förlust. Oh, om jag haft dig på min sängkant, ock fått hört dina tröstande ord: »Emélie, vi skall hoppas det går snart öfver. Jag tycker du är mycket bättre i dag.» Sett tillika dit Guda ansigte. Ack du min unge, du min själs läkare. Ja! — men tröttna ej att vara det — glöm ej att den behöfver mycken wård, och at den minsta negligence kan göra den obotlig.

Fredag (alltid om aftnarne). Jag är Gudvarelof bättre idag. Jag har varit uppe sedan i middags, och på qvälln i svalkan har jag giort en liten promenad på Jungf: i sällskap med Günther och en Haglund. Känner du honom? Det är en mycket dum Götheborgare.

Lördag. Vi ha varit på ett Fransyskt spect. i Thalia Theatern: O! hvilket härligt språk mot den sträfva tyskan, dom spelte sina fransyska Comedier, som du vet fransoserna kan spela; blefve jag längre här gick jag visst ofta dit. Nu vid denna tiden har du visst fått mit bref. Jag känner på mig, att du just nu håller på at läsa det. Ack hvad jag längtar efter Lottas ankomst. Hon har säkert bref från dig, kanske till ock med hon talt vid dig, lycklig hon.

Söndag kl. ½ 12. Lotta är kommen, men inte bref med henne, ännu måste jag vänta tills i morgon. Du stygge, som inte kunde låta henne få de. Jag har endå i afton haft mycket nöje af dina rader till henne. Du söter!!

Måndag. Ack hvad denna f. m. varit lång, föreställ dig, att jag ej fick något bref före kl. 11. Men! hur glad! hur lycklig gjorde det mig icke? Tack Emil, tack för det

Gudomliga sätt på hvilket du uttrycker »vår lycka». Har du varit det med mig? Jag! kan aldrig bliva det m e r a. Nej! Du! ock höjden deraf — Jag är förtjust — Galen! — Men söta du, nu, då jag är så långt skilld från dig, beskrif mig mindre lifligt din längtan; det gör så »ont» — och så »godt» äfven. Jo! beskrif — beskrif mig som du känner det....

Det var således du som jag såg i fönstret? Emelie J. tyckte sig äfven se någon, men för henne gjorde det ingenting, om hon inte förr märkt något oss emellan, så har hon gjort det nu, på den ändring som föregått med mig, sedan du skilldes vid oss —. Emil! litet måste jag banna dig. Om söndagen hadde du främmande, (fred. lika så?) Ack jag unnar dig gerna alla nöjen blott du endå kan komma ihog mig. Men att dömma efter dit bref, så, från söndagen till thorsdagen — ingen tanke, intet ord till mig. Emil! jag skall göra på samma sätt! Nej! förlåt mig, det kan jag inte. Jag lefver nu mer om dagen, endast för aftons skull, då jag får på detta sätt vara hos dig. Men! kanske det tröttar dig? det är så litet variation i mitt lif (och vid Carlsbad lär det ej bli mera) det kan således ej roga dig. Men! låt mig följa min böjelse i detta fall, det har nu blifvit mig ett behof och utan en endring hos dig, en kölld i dina bref, kan jag nu inte ändra mig.

T i s d a g d. 1 7. Min söta Emil jag har i dag skrifvit till Reimers, är du ond deröfver. Men det var mer för at tjena Eugene, än ärkänsla å min sida. Mit svar bestod blott af vanliga höflighetsfraser, och en bön om plats för Eugene hvilket R. redan föreslagit honom.

I morgon om Gud vill, reser Marianne ock jag på Ångf. till Magdeburg — och så vidare — Ack måtte det hjelpa mig.

Skrif mig en gång innan du får bref från Carlsbad hit under Weis adress. Hotell Bellevue (hon kommer att bo qvar här) annars får jag venta så länge innan jag får höra af dig.

Fast jag nu går ännu längre bort från dig, mins jag dig endå l i k a lifligt. Måtte äfven du göra det med

Din E m é l i e.

Ack om jag snart vore hos dig! Jag har omfamnat mina barn från dig. Hjalmar är i morgon sex år. Du måste en gång se dem, hör du det. Adieu!

»Marianne helsar dig,» var god anse detta som en stående artickel, emedan det är mycket möjligt att jag glömmer det — Jag har annat att säga min Emil.

Carlsbad den 23 juni.

Min Emil! Jag får ju säga så? Ack! det är en evighet som jag varit skilld från dig, om du visste hvad mina dagar är långa. (Ja! Du vet det.) Dagarna går nog endå, men aftnarne, då det lider mot den tiden då du brukade komma. Ack! när får jag åter vänta dig? Är du wärkligt god emot mig? Förlåt mig, men det ges momenter då jag tror du inte kan vara det. Emil! Emil! wisste jag det, så bröt jag min diet här, ock då vore det förbi med mig Oh! jag är i afton vid det rysligaste humeur. Blif inte ond på mig, om jag gör dig ledsen. Ja! om det ännu är som förr, då wärkar mitt lynne på dig. Jag skall derföre byta om ämne, min lilla gosse, kanske äfven jag kan bli bättre stämd. Af mit sista bref vet du, at vi skulle lemna H-burg den 18, hvilket vi också giorde. Kl. 6 på aftonen, alla de mina följde oss till Ångf. Du känner ju denna väg? Du vet hur vacker Elben är at färdas, men det går så långsamt uppför. Wi kom inte till Magdeburg förrn fredag morgon Kl. 3 ock det i ganska tråkigt sällskap, efterhängsna fruntimmer och dumma karlar. Nöjda att få lämna farty. gick vi på jernvägen Kl. 6 till Leipzig derifrån till Crimmitschau, en liten eländig fabriksstad i Saxen. Men der vi endå hadde rätt roligt ett par timmar. I samma vagn som vi sat, var äfven en ung dansk (som inte talte ett ord danska). Han hadde som barn flyttat med sina föräldrar till denna sistnämnda stad. Han bjöd oss hem till sig ock försäkrade att vi skulle göra hans Mor et stort nöje om hon några ögonblick fick tala sit lands språk, wi lät ej länge persuadera oss tackade oändligt ock följde gerna med, så mycket häldre, som vi endå skulle uppehålla oss här tills vi fick skaffa oss en Lohnkutscher som kunde föra oss till Carlsbad. Wi blef mycket välkomna hos denna famili som bestod af far och mor, tre döttrar och två söner alla glada

och trefliga. Wi trakterades äfven med musik och sång, di små tyska romanserna sjung dom rätt nätt, men, föreställ dig, att vi äfven fick höra Agathas aria ur Friskytten!!! den gick inte bra, jag kan tillockmed säga, den gick illa men jag är endå öfvertygad att i Crimmitschau, finns ingen som kan sjunga den bättre (om det kan vara en tröst). Efter detta steg vi upp (af fruktan at få höra en dylik) tackade tusende gånger för det gästvänliga mottagande. Satte oss i vår wagn, som förde oss till Zwickau der vi låg om natten. for bittida lördag morgon derifrån och var här, på afton omkring kl. 8. Emottagen med en fanfar. En välkomsthälsning som alla brunsgäster får (för betalning.) Mer i morgon min Emil jag är inte bra i afton — Hvad gör du nu? tänker du något till mig — Nej det har du väl inte tid med i qväl — en Midsommarafton — på landet. Glöm inte mig endå;

D e n 24. I dag har jag börjat min brunnskur — Hu så elakt, ock hvilken diet man måste hålla. Doktor Anger, som jag hadde bref till, kom genast i Söndags till mig, föreskref mig hvad jag får göra ock inte göra, äta och inte äta etc. etc. och lät mig förstå, att den minsta afvikelse kan blifva min undergång och framför allt, skall jag hålla mitt lynne gladt. Ja, om d u blir god mot mig så fruktar jag inte för det. Du finner wäl min Emil, att jag måste och äfven har god vilja att följa Doktorns råd, men tröttsamt blir det. Tänk dig jag har varit uppe ½ 5 idag för att vara färdig ½ 6, dricka fyra glas och på det sista skall jag gå i två timmar, så hem och få kaffé utan smör till brödet, så hvila vi ett par timmar, sedan åter en promenad före middagen och efter denna vara hemma kl. 8, ock till soupé få en svag soppa och litet kokta frukter; och vara i säng kl. 9. Se der! det lif jag kommer att föra under sex veckors tid här. Ja, min Emil, i sex veckor vill han hafva mig qvar, ock vill att jag skall bada här under tiden, hvarannan dag, då skulle jag inte behöfva fara till Teplitz. Men, jag tror, och enligt Malmstens mening skulle detta fattigera mig för mycket, för det andra vill jag mycket gerna till Teplitz, ty der kan förenas både nyttan och nöjet. Ty här! Söta du, ser ut att bli bra ledsamt, hit far minsann ingen, som inte behöfver det, också ser dom som är här, ynkliga ut, både karlar och fruntimmer. Här är för när-

varande omkring 1,500 personer. Nöjena har ännu inte börjat, men man försäkrar, att balerna ock conserterna i Reunion-Salen skall vara mycket mycket träflig. Om mornarna, under det man dricker, spelar Labytysky's orkester, anförd af honom sjelf, mit bifall har han ännu inte fått. Jag tycker mer om Strauss, både som compositör ock anförare, det var lif ock själ hos honom. Det är möjligt att jag äfven kan upptäcka detta hos L:y. Längre fram på dagen, då hans musisii hunnit blifva lite mera mornade. Jag har nog tid minsann, att komma underfund med det. Madame Hahn-Hahn är här, har en syster ock »soit dissant frère» med sig. Han ser bra ock beswärad ut. Hon är et stort vackert fruntimmer, här väcker hon likwisst mycket löje. Hon gör ej som alla andra brunnsgäster, går sjelf till källan med sitt glas. Utan emottar hälsan af en liten betjent, som presenterar henne den, på silfver bricka, det är ju baroct, af en blåstrumpa? Nej min lilla Emil, nu måste jag sluta. Jag får låf att ligga kl. 9 ock pästen går bittida i morgon fm. Min adress är Hôtel le Prince du Prusse.

Wi äro här omgifna af bara Ryssar — öfver under ock på alla sidor, men oroa dig inte lilla Du di dricka a l l a brunn. Nästa gång skall du få veta mer, d. v. s. om något kan passera värdt att tala om. Jag tviflar likvist på det ock tröttnar du inte vid att evigt höra upprepas hur mycket du är »afhålld» hur mycket jag »saknar» dig hvad jag längtar at få se dig. etc. etc.?? Så är det. Säkert det enda ämne jag får, det enda, jag önskar tala om. War inte för sträng min söta Emil, vid genom läsandet af mina bref. Jag ber dig derom, besinna jag skrifver alldrig consept jag läser aldrig igenom hvad jag skrifvit. Ty giorde jag det, vore det säkert mycket som borde ändras — mycket som kunde sägas bättre, men nu, nu, vågar jag skrifva dig, som jag i momentet känner första ingifvelsen — Tyck inte illa om mig för det söta du!! Farväl nu! Emil, Tänk oftare än ofta!

till din Emélie — !!

Det är så länge sedan jag fick bref från dig.

Carlsbad den 28 Juli.

Min söta Emil!

Jag mår nu Gudvarelof bättre, min kris räckte blått ett par dagar. Jag gjorde dig wäl bra ledsen (förlåt att jag tror det) som så tvärt afbröt mitt bref. Min Doktor tror att jag inte mera skall bli plågad deraf. ock om du visste hvad jag blir gul hvarje gång, jag haft en sådan attack. Gul, ful, ock mager har jag blifvit. Söta du, Du får inte hålla mindre af mig för det.!. Nå Emil! hvad tycker du om Prins Rohan,? war han inte artig? och var inte jag snäll? hör du! Du skall berömma mig mycket. Jag är ledsen att jag bad dig swara på Hamburg. Det hadde mycket väl kunnat hunnit framm hit. Men jag trodde att Din Ronneby resa skulle fördröja dit svar. Ah! hvad jag längtar att höra om den blifvit af. Emil, Förlåt om jag i mit sista bref * för häftigt yttrade mig deröfver! Men det giorde mig förtviflad att höra. Du kan ju inte bedra mig. Det är min tröst — Far — res — hvart du vill. Jag tror på dig! Jag tror på dig!

Wår sista tid här, har varit rätt träflig. Mina Dansörer från Reunionen har sedermera alla dagar gått med mig vid brunn, är nog artiga för att alltid bjuda mig min Goblet. Ty du må tro, det är en trängsel vid brunnarne, och då är det rätt bra att ha någon som hjelper sig. Två gånger har vi haft sällskap af dem på våra utflykter, det ena var till Wisenthal och den andra till Dalwitz, det är allt min söta Emil; annars har vi gått med våra svenska Gubbar, och dom är inte farliga. Wåra Ryssar proponerar alla dagar att vi skall gå dit eller dit, min Emil. Jag vet hvilka härliga ögonblick väntar mig, för hvarje gång jag afslår. Wi behöfver inte deras sällskap, som jag sagt dig förut, här är Guda-vackert och jag njuter mycket mera att få gå med min Körner under armen och betrakta alla dessa ställen han besjunget. Sagan om »Hans Heilig» roade mig mycket. Den skall jag berätta dig, någon kulen winter afton, när vi sitter vid vår brasa — Ack om jag vore hos dig! Men nu lider det min söta Gosse, jag har blått åtta dagar qvar, den femte Augusti reser vi om Gud vill herifrån, i sällskap med Tit. Arnoldsson och Kammarherre Sandels öfver Teplitz, (jag stannar inte,) ock Dresden,

* Detta saknas i samlingen.

der blir jag väl ett par dagar så direkt till H-burg. der vi hoppas vara omkring den 12. Ja min älskade Gosse ännu en månad, och jag har dig tillbaka, ack Emil hvad jag skall bli lycklig och du! Har du längtat efter mig? ack säg mig det mycket. Efter de första timmarna af vårt återseende, då alla frågor, alla försäkringar är förbi, då! skall du få ärfara hur mycket jag längtadt efter dig. — Påminner du dig att jag talt om en Grefve Pothowsky som varit minister i Stockh. ock som jag blef brydd för? Han har varit här sedan några dagar. Jag har sett honom i dag, han har gått efter mig ett par timmar, men ej talt vid mig. Jag har a l d r i g talt vid honom, men han såg så bekant på mig, han hade vist kommit fram, om jag inte haft sällskap. Emil, Du tviflar väl inte på hvad jag säger? och jag reser ju om 8:ta dagar —. Prüme har varit här och gifvit en consert, men hadde lite folk. föreställ dig at han var min granne, vi bodde vägg i vägg i tre dagar han giorde mig besök alla dagar, ock sedan han såg att mitt namn stod bland dem som upptecknat sig till billetter var han nog artig för att tillbjuda mig ett par. I dag har Enke Hertig Steffan kommit han blir blott här ett par dagar, i morgon är det Reunion som han skall komma på. Skall jag gå dit?? Nej, jag får inte Dansa, min Doktor har förbjudet mig, alt sedan den förra Reunion. Han tyckte att den sista Cottillionen var aldeles för lång och det var den värkligen, men då man dansar med Prinsar vis a vis Prinsessor så känner man inte af någon trötthet, men jag går värkligen inte dit. Jag är så trött efter mina bad, som jag tar alla dagar ock jag är tvungen att ligga $^1/_3$ qvart uti dem, tänk dig hvad det skall trötta. Nu min lilla Emil är det redan sent, jag måste sluta, Jag skall skrifva dig några rader innan jag reser. Du svarar ju på Hamburg.

Din, så länge du tillåter det
Emélie

Emil du vet att jag är mycket skråckfull, föreställ dig min förtviflan då jag fant din ring med ögat * sönder. Hvad skall det betyda? Emil!

* Torde varit en ring med Emil Keys öga målat. Hon hade givit honom en medaljong med sitt öga målat, nu i min ägo. Hennes öga är milt blått, med det finast penslade ögonbryn. (Utg. anm.)

Wi ser alla aftnar efter hvad klöfver kung gör — men, han visar sig så underlig jag förstår mig inte riktigt på honom mer — Emil!!!

Den 10 november skriver Emil Key från Stockholm till sin vän J. Arsenius att han gjort en längre tur till Uppland men att han nu arbetar med sitt tillämnade opus*, som nu är så fullvuxet, att han häromdagen varit hos Hierta, för att »beställa en vacker garderob åt detta sitt naturliga barn» och att han därföre levde stilla och isolerat om dagarna. Men om kvällarna var han hos Emilie Högquist, som nu var så återställd att hon efter hemkomsten från Karlsbad uppträdde i några nya pjäser: det var detta år hon spelade Aventurine i Polkan och Byström gjorde hennes staty i denna roll, den staty som nu finnes i Dramatiska teaterns foajé. Men hennes hälsa försämrades åter och den sjunde december 1845 uppträdde hon för sista gången. Några dagar efteråt sjuknade hon och blev sängliggande ända till i maj 1846. Andra juli avreste hon åter med Gauthiod från Stockholm för att i utlandet söka bot.

Förhållandet var ej ett sådant, som innerst motsvarade Emil Keys drömmar om vad kärleken borde vara: hemskapande och framtidsdanande. Att hans förtroende ej — på grund av hennes föregående — kunde vara orubbligt, beredde den tio år äldre Emilie Högquist ett lidande för vilket hon glömde den plåga, hennes förtid måste vara för honom. Förhållandet var emellertid icke brutet, då de i Stockholm skildes. Han hade planlagt en

* En Resebeskrivning av E. K. I Uppland funnes på egendomarna Forsby och Nederängen medlemmar av Raabska släkten, dem besöket gällde, men E. K. ville även se sig om i landet på grund av sina börjande funderingar på egendomsköp.

färd till Island innan hennes resa till utlandet var avgjord, men han hade dröjt så länge i Stockholm, att Islandsfregatten gått då han kom till Köpenhamn. Därför blev — som ovan är berättat — resan ändrad till en Danmarksfärd. Emil Key var således ej i Stockholm vid Emilie Högquists avresa och hennes nedanstående brev blev inlämnat i Kalmar, vid Gauthiods uppehåll därstädes den 3 juli, samt adresserat till Ryssbylund, eftersom han antagligen ingen annan adress kunnat uppge.

De snyftande raderna äro nedskrivna med en handstil så olik Emilie Högquists tidigare, lättflytande och eleganta, bokstäverna äro så darrande, raderna så vacklande att åsynen av brevet gör det dubbelt gripande:

Stockholm d. 1 Juli (1846).

Emil!

Innan jag lemnar denna boning, detta rum, Der jag under De sista månaderna lidit så mycket — — — och endå haft så mycken fröjd — — — vill jag säga dig mitt farväl — Du har varit nog hård för at ej tillåta mig detta muntligt har du haft något nöje häraf? Då har du giort rätt. Lef så lycklig i denna tanke och emottag med mitt farväl, min tack för den sällhet jag fått njutit.

Emélie

Emil får jag hoppas? Ack! nej — nej.

*

Från Ems — 24 aug. — skrev sedan hennes väninna och reskamrat Marianne Berend, och ber Emil Key om en adress åt sin väninna,

som mer än gärna själv önskat skrivit och bett därom men som hon tyvärr funnit att hon nu är glömd vågar hon ej nu ånyo med ett brev göra sig påmind, emedan hon fruktar att det sista hon skrev (skall vara: sänt) d. 2 juli, då hon lämnade fäderneslandet misshagat er, då ni vid genom-

farten i Hamburg ej kom ihåg att hon där hadde sina barn. Således ursäktar ni mig som åtagit mig att på hennes vägnar be att få veta namnet på den fransyske språkmästaren i Genève. Hon är ordinerad att äta druvor i grannskapet därav, i Vevey, och hon ämnar medtaga sin dotter och sin ena systerdotter.

Ifall det intresserar er att höra så har hon av denna kur * blivit mycket bättre och behöver nu mer nästan ingen hjälp. Hon har fått så mycken styrka i sina händer att hon redan vågat ridit några gånger, som inte har gjort henne litet nöje. Emilie har berättat mig mycket ofta huru öm och god ni under hennes sjukdom varit. Därför mottag även er

tjänarinnas tack.

Marianne.

Emil Key skrev omedelbart till Emilie Högquist själv — det brev om vilket Marianne efter hennes död meddelade honom, att det gjort Emilie mycket ont.

Emil Keys sinnesstämning framgår av ett brev till vännen Arsenius, skrivet på Ryssbylund, dit han kommit redan i november för att bevista sin syster Anne Beates bröllop. Emilie Högquist hade dött den 18 december och hann med visshet icke få det brev, som han nedan omtalar sig ha skrivit till henne den 1 december. Ty den tidens postgång var så långsam att den tog veckor mellan Sverige och Italien.

De bittra orden i brevet torde hänga samman med Emilie Högquists förflutna. Den boja, hon länge burit, hade blivit henne olidlig, när hon själv älskade; hon ville frigöra sig men förmådde det kanske ej. Detta torde ge det följande i Emil Keys brev dess rätta förklaring:

20 Dec. 1846.

Ack! jag, även jag var i Arkadien, men klimatet var så besynnerligt! Än var där varm, brinnande högsommar, men

* I Ems.

då slutade den i torka; än var där nästan oupphörligt regn och blott få solskensdagar. Du kan i detta fall få ett begrepp därigenom att jag 1 december hade rest in till Kalmar; hade rest in för att bevista balen, men i stället, i nattrock och morgonstövlar, sjönk ned i en stor länstol och vid tekoppen skrev till en viss person:

»Jag är uppriktigt sagt ledsen vid kärleken och vid vår isynnerhet. Kärleken är ett barn, som oupphörligt växer ifrån sig; när den hinner få tänder så bites den.»

Varje kärleksfull själ har debuterat som l i n d e b a r n och slutat med att bita huvudet av skammen. Det är sedan, som Almquist skulle uttrycka sig, i våra ljusblå ögonblick, minnets bestyr att ägna en saknadens gärd åt den ömma, den stilla barndomsvärlden. Häromdagen skrev jag i ett stycke varest jag talar »om illusioner»: »Lycklig den, som ännu leker örn däruppe bland morgonens purpurmoln, ovarsamt tumlande om med sina illusioner, dessa andevärldens ömtåliga flyttfåglar. — — — — Förr eller senare skall världen och verkligheten tränga sig in till honom eller han bli utskuffad till dem. För att göra en ytterligare tillämpning på mig själv får jag bekänna att jag på h e l g d a g a r n a tänker med Bernardin de S:t Pierre: »Après le rare bonheur de trouver une compagne qui nous soit bien assortie, l'état le moins malheureux de la vie est sans doute de vivre seul» — men däremot på v a r d a g a r n a med Alphonse Karr: »Il était convaincu qu'en amour il y a toujours u n qui aime l'a u t r e et est sa dupe. Il était decidé à n'être plus jamais que l'autre.»

Att vardagarna utgöra majoriteten rår jag ej för: Vår Herre har ställt så till.

Jag ämnar slå mig på frisk, praktisk verksamhet, med ett ord: köpa egendom och bliva jordbrukare. Därför råkas vi ej i Stockholm i vinter. Jag kommer troligen att bosätta mig några mil från Västervik.»

Slutligen berättar E. K. att han håller på med ett nytt allvarligt filosofisktpoetiskt arbete.

Den föreställning, som antydes genom det sista franska citatet, blev kanske skingrad, när Emil Key längre

fram mottog nedanstående brev. Det sändes den 9 januari från Turin och var i Kalmar den 9 februari, ett exempel på den tidens postgång.

Turin d. 9 Jan. 1847.

Min Bästa Herr Key!

Vår Emilie är död — v å r ty hon tillhörde oss båda — vi har gjort en oersättlig förlust — och likväl måste vi tacka Gud som tagit henne till sig, och gjort slut på hennes gruvliga plågor, då hon ändå aldrig kunde bli riktigt återställd — — Ja! min goda herr Key s ö r j h e n n e, hon förtjänar det den saliga ängeln — Ack min Gud vad jag saknar henne — finns det vänner här i livet så vore vi det — Ack varför skulle hon dö före mig? — Trösta kan jag ej herr Key, jag är själv i behov därav — men berätta vill jag allt — a l l t vad jag kan anförtro åt papperet — förlåt om det inte blir så punktligt som det borde vara, ty jag har ännu inte riktigt återkommit till mig själv — —

När jag erhöll herr Keys förra brev befann jag mig med vår saliga vän i Koblenz — M:lle Weis var i Hamburg för att arrangera om barnen, som skulle ändra våning — min älskade Emilie hade då redan börjat känna lite utav sin rysliga sjukdom — men hon såväl som jag hoppades att det skulle gå över utan några vidare följder — ty under vistandet i Ems mådde hon alltid väl — — Herr Keys brev s å r a d e henne m y c k e t — jag fick läsa det — — det gjorde mig gruvligt ont att se huru herr Key hade förändrat sig mot min Emilie — hon rev genast sönder brevet, och grät mer än en tår däröver — — men hoppet på en återförening uppgav hon inte, nej tvärt om, hon trodde därpå — det sade hon mig själv några veckor före sin död — — Jag vet ej om det är rätt av mig att tala om allt detta — men jag vet att det är en tröst för herr Key, och tror att Emilie därför förlåter mig om jag gör orätt — — Hon tänkte ofta att svara på brevet, men uppsköt det tills det var försent — — det sista hon skrev här i livet är medföljande blad — jag skickar dem till er ni vet så väl som jag vad d e b e t y d e r — detta är som jag t r o r ett t y d-

ligt bevis huru högt hon älskade den som trodde motsatsen — — Orätt fann hon aldrig att hon gjort herr Key — hon fann i stället att herr Key inte handlat rätt mot henne, isynnerhet att vara i Hamburg och inte gå till hennes barn. Det sista hon läste i denna världen var herr Keys Reseskrivningar (undantaget psalmboken). Hur ofta hon talat om herr Key kan jag ej beskriva — mer än en gång önskade hon att återse herr Key — och att herr Key skulle vara här — »han var alltid så god mot mig under min sjukdom i Stockholm». — — —

När jag ville ha henne munter talade jag om herr Key och det lyckades mig alltid — Något annat än en hälsning ledsagade med Ringen och Porträttet, som herr Key erhåller av M:lle Weis, har hon inte låtit säga — och vad skulle hon ock säga? hon visste ju att vi voro vänner — —

Fri var hon — Ni var hennes sista kärlek — det kan jag bedyra — tro nu vad ni vill — men jag vet att hon älskade er — ja! mer än ni kanske trott —

För att utförligt berätta denna sorgliga resa, måste jag återvända till Koblenz, där vi endast voro för att invänta M:lle Weis. Så fort hon kom fortsatte vi resan till Schweiz, togo vägen över Mainz—Mannheim—Heidelberg—Karlsruhe —Freiburg—Basel—Solothurn—Morat och anlände till Lausanne d. 6. okt. — Här skulle Emilie vistas tre veckor för att begagna Druvkuren — som hon tyvärr ej kunde tåla vid — hon började dagligen att bli svagare — och hennes händer som varit så bra hela tiden, visade ånyo tecken till lamhet — huru mycket M:lle Weis och jag led därvid, förstår herr Key — —

Den 15 okt.: var hon gruvligt ledsen — hon grät hela dagen — och sade mig orsaken — Ni vet den även — —

Den 17 lämnade vi Lausanne för att anträda resan till Neapel — över Vevey—Bex—Sion—Thurtumang — längre kunde vi inte komma, ty här fingo vi höra att Simplon som vi skulle passera så skadats, att vi voro tvungna vända om och taga vägen över Mont Ceni — i Vevey låg min älskade Emilie sjuk två dagar — och i Lausanne från den 25 till den 29 — då doktorn själv rådde henne att samla

alla möjliga krafter för att kunna fortsätta resan till Italien där han trodde att hon skulle bli alldeles återställd — — Vi reste nu över Genève—Annecy—Albertwelle—Sante Jean —Lanslebourg—Suse — hit ankommo vi den 5 nov. — men min Gud vilken resa. — Vår goda Emilie hade plågats förfärligt under hela vägen, vi voro tvungna att uppehålla oss i mest dåliga värdshus, varest intet fanns för att hindra hennes plågor — det var ett par gånger som vi trodde att hon skulle dö för oss i vagnen — Gud var nådig som ej lät det ske — — Hit ankomna lade den saliga ängeln sig till sängs för att aldrig mer lämna den — — hennes plågor kan jag ej beskriva — ej heller vill jag det — det vore nog för att göra ett mindre känslofullt hjärta, än herr Keys förtvivlat — Hon insomnade likväl lugnt klockan 2 på middagen den 18 dec. — hon sade sig vara sömnig och ville försöka sova, vilket hon inte gjort på flera nätter — det lyckades — hon uppvaknade inte förrän i en bättre värld — där hon nu njuter lönen för allt det goda hon gjort i denna. Hon visste att hon skulle dö — och dagen förut sade hon huru hon önskade bli begraven — vilket skedde den 20 — —

Jag har med glädje sett genom herr Keys brev huru mycket hon saknas — och tackar för förtroendet — — begäran att inte visa brevet för någon var lika överflödig, som om jag gjorde samma begäran till herr Key om detta — —

Jag skall försöka att skaffa herr Key en ritning av vår älskade väns grav — samt hotellet, i vilket hon slutade sina dagar —. Skulle herr Key någon gång komma till Turin, så är vår Emilies vilorum på Protestantiska kyrkogården — endast prydd av ett kors med hennes namn, samt en tårpil — detta var hennes önskan. — Till Sverige kommer hon inte — ack huru gärna hade jag önskat det. —

M:lle Weis och jag har inte velat lämna Turin förrän graven var i ordning — utan dess har vi båda känt oss för svaga för att företaga resan — men om åtta dagar anträder vi den, och direkt till Hamburg — där M:lle Weis stannar tills ångfartygen börjar gå — jag skall senare låta herr Key veta, när hon passerar Kalmar, på det ni säkert må träffas. —

Barnen mår alla bra — om dem drager greve Gyldenstolpe* försorg, de äro i Hamburg — systerdöttrarna i Petersburg. —

Nu tror jag att jag svarat så utförligt som möjligt — förr har det inte kunnat skett, ty jag fick brevet för några timmar sen.

Tusende hälsningar från M:lle Weis — genom herr Keys tillgivna vän (om jag så får kalla mig) och ödmjuka tjänarinna

Marianne Berend.

Emilie Högquist brukade från minnesrika platser medföra en blomma, som pressades och som — jämte en anteckning om dagen, stället och sällskapet samt stundom någon kort reflexion — insattes i ett album. Vid hennes död funnos fyra sådana album. Den femtonde oktober — den dag då hon »grät hela dagen» av den anledning, som Emil Key visste — plockade hon några små ängsblommor, ordnade dem i krans på ett blad och skrev därpå: Lausanne 1846 den femtonde october. Detta blad — det i brevet nämnda — var det sista, Emil Key mottog av hennes egen hand. Jämnt ett år efter att Emilie Högquist i Karlsbad vid midsommaren undrat om Emil Key tänkte på henne, sände hennes sällskapsdam, mamsell Elisabeth Weis, från Stockholm till Emil Key på Ryssbylund ringen med ögat, det miniatyrporträtt — målat i Paris — som han givit henne och en plansch av hotellet, där hon dött: »de fönster i första våningen, där märket är, var det rum där min oförgätliga salig Emilie slutade sina plågor», skriver väninnan. »Ritningen av graven, som Marianne lovade, blev ej så bra, som hon önskade och därför sändes den ej.»

* Greve Gyldenstolpe var Emilie Högquists förmyndare.

Emilie Högquist hade haft med sig alla Emil Keys brev, men förordnat att de skulle brännas omedelbart efter hennes död. Endast en liten dikt undgick förbränningen. Den var en hyllning samman med en krans av lager och rosor, vid något festligt tillfälle överlämnad från en mindre vänkrets:

I sken av oförgänglig äras dager
uppå den höjd, dit blott de snillen hinna,
som pärlan k o n s t i världens mussla finna,
står du bekransad utav evig lager.

Men ej blott härlig såsom konstnärinna
du tjusa kan: måhända mera fager
du ur vår själ vår skönsta känsla tager
blott som dig själv, som Emilie, som kvinna.

Därför bland vår beundrans lager smyger
så mången purpurblomma sig att fylla
med doft vår själ — och så triumfen ej dig sviker!
Nej, högt ditt namn som konstens drottning flyger,
men vi som hjärtats drottning ock dig hylla,
ty konstnärskronans glans dock för ditt ögas viker!

Ett litet skrynkligt blad bland Emil Keys papper innehåller dessa rader:

»Jag hade älskat en kvinna, begråtit henne som död redan i livet men hennes död hade det oaktat berövat mig många glada stunder. Från känslans vemod hade jag gått över till tankens; all sorg slutar vanligen så. Då hände mig en gång följande: I tillståndet mellan dröm och vaka tyckte jag mig förnimma frasandet av en sidenklänning och de lätta, luftiga steg, som voro egna för den kvinna jag älskat, hon, som nu var död. Som en blixt genomfor det mina tankar: 'det är h o n, som svävar omkring mig'. Jag reste mig hastigt men

— fann att frasandet kommit av sidentäcket, vars ena flik glidit ned på golvet. Drömbilden upplöstes tyvärr till en blott yttre företeelse. Men vid huru många, till utsendet yttre, företeelser skulle ej klarare ögon än våra kunna upptäcka de osynliga krafterna bakom dem?»

*

I oförgänglig skönhet levde Emilie Högquists gestalt i Emil Keys minne, helighållet av honom som av hans hustru, vilken under sin förlovningstid haft svårt att övertygas om att hon i minsta mån skulle kunna fylla det tomrum, Emilie Högquist lämnat.

Emilie Högquists gränslösa, alltid offervilliga godhet; hennes älskliga naivitet och skälmska glättighet, hennes finkänslighet och ömsinta takt, hennes för allt skönt vakna känsla; hennes brinnande kärlek till sin konst och hennes värme för sina vänner och kamrater; hennes innerliga tacksamhet för varje henne visad vänlighet; hennes ädla frihet från den fåfänga och avund, som så ofta tillhör scenens folk; alla hennes många, sköna handlingar i det tysta — dessa och ännu andra drag präglade Emil Keys hustru in i sin dotters sinne. Det är denna dotter, som — tacksam för det sköna intryck, som meddelades ur en så ren källa — nu återger detta åt de många, dem en enastående personlighet som Emilie Högquist obetingat tillhör.

XI.

Bosättning och giftermål.

Grannarna på Kallernäs.

Emil Keys vän från Lundatiden Carl Fürst hade nästan från barnaåren varit förlovad med en älskvärd, särskilt som målarinna begåvad, ung flicka Betty Hubendick. Emil Key yttrar i ett brev till Carl Fürst att han »särskilt fäst sig vid deras förhållande såsom tvenne älskliga, varandra älskande väsen; att han följde dem med ögonen sedan åratal tillbaka och att, när deras historia en gång blev färdig, skulle den för honom bli en livets filosofi och en psykologi, på vars naturenlighet och sanning han trodde mer än på Schlegel och Hegel etc. etc. med ett ord, mer än på allt vad böcker heter».

Då Emil Key hösten 1844 återkom till Stockholm efter sin utlandsresa var även Carl Fürst där för sina studier och E. K. kunde fortsätta sina iakttagelser av den innerliga känsla, som han fann så vacker. Ehuru E. K. själv då var fylld av den i förra kapitlet antydda upplevelsen, syntes honom alltjämt en kärlek av det slag, som hans vän vunnit — börjad i ungdomen och med utsikt att räcka hela livet — såsom det skönaste av öden. En bekräftelse därpå var även det ovan omtalade intrycket av Ingemann och dennes hustru.

Det var under denna stämning, som Carl Fürst återsåg vännen på Ryssbylund, sensommaren 1846. Fürst berättar för sin fästmö:

»Kl. 7 kom jag till Ryssbylund och träffade Key ensam. Det hederskräket är sig så lik, år efter år, att fortfar han så, så fortfar han nog att vara, vad du många gånger hört mig säga, min andra kärlek och din enda rival. Han sitter nu bredvid mig och studerar aforismer. Sedan hemkommo damerna och blev jag mottagen såsom jag väntat. Jag har måst giva dem löfte att ovillkorligt komma hit på längre besök med dig, och vet du, jag ångrar nästan att jag ej under senare veckan planerade smått för att det måtte skett nu... Här ha alla dina arbeten, som jag haft med mig, skärskådats och vunnit mycket bifall. Key talade om dig för alla som ett riktigt litet underdjur av flicka; han var förtjust i min tavla och tackade för ditt löfte att måla honom en vid tillfälle, och må du välja vad ämne du vill... Ja, min tös, vet du, jag är riktigt stursk när de här tala om dig och hur lycklig jag är behöver jag ej omtala för dig.»

Senare berättar Carl Fürst att Key nu var i Västervik och hade mycket med egendomsköp att göra och därför bad Betty Hubendick förlåta att han ej hunnit sända den dödskalle, han lovat henne; att Key bett Fürst hos Möllenborg köpa en silverkanna, som Key skall ge sin syster Anne Beate vid hennes stundande bröllop och att han lånar Betty ett häfte Modèles d'ornements, som Fürst fått ta ut ur Keys samlingar, när han genomsåg dem. »Hans oljefärgstavlor, av vilka han väl gav mig tillåtelse att sända dig en till kopiering, äro så stora och även kostbara samt så hans ögonstenar, att jag ej vill riskera att sända

en sådan för vind och våg. De övriga planscherna, i kostbara band, kunde lida av fukt. Jag tror emellertid att dessa kunna vara dig välkomna nog till kopiering och hämtande idéer ur,» skriver Fürst.*

Vad Emil Key — anhängaren av kvinnans emancipation — bland annat gladde sig åt i sina vänners lycka var just den iver med vilken fästmannen främjade fästmöns konst, ett hos den tidens män ej vanligt drag. Just denna gemensamhet i andliga intressen — jämte den varmaste kärlek — gjorde Carl Fürsts och Betty Hubendicks långa förlovning och korta äktenskap idealiskt lyckliga. Och det var om en sådan lycka, Emil Key själv började drömma när han genomlidit den själsliga kris, som följt efter det ovan skildrade förhållandet.

*

Det egendomsköp, som Emil Key redan 1846 tänkte på, ägde rum 1847. Det gav honom en ur jordbrukaresynpunkt dålig gård, men en ur skönhetssynpunkt dess mer tilltalande. Denna egendom var Sundsholm, om vilken han fått kännedom under sina besök hos sin syster och svåger på det 5/4 mil därifrån belägna Helgerum. Sundsholm hade förut hetat Sparreholm och även Maråcker och hade på 14-, 15- och 1600-talen tillhört släkterna Trolle och Sparre. I Gladhammars kyrka hade Sundsholm sina båda bänkar i koret och över dem hängde de vapensköldar, som tillhört Sundsholms forna adliga ägare. Där fanns även en värja varmed en av Sundsholms ägare Sparre högg huvudet av ett troll, som under hans färd till julottan förföljde

* Det anförda är betecknande för de svårigheter, under vilka en ung konstnärinna den tiden sökte utbilda sig.

honom men som blev »bundet» då han red in i en korsfåra helt nära kyrkan, varefter Sparre vände sig om och avhögg trollets huvud.*

Sägnen mäler även att Maråcker först bebyggdes och beboddes av en vikingahövding vid namn Marung, som stupade i en strid med en av sina grannar Samsung från Samsvik och att över Marung och hans män restes den skeppssättning och de gravkullar, som finnas i en gården närbelägen ekhage. En hel del lösa fynd från sten-, brons- och järnåldern, som Emil Key småningom samlade, vittnade ännu om ställets ålder.

Vid Karl XI:s reduktion indrogs gården delvis till kronan men återköptes av den Cederbaumska släkten, som under större delen av 1700-talet ägde den. Sedan hade egendomen gått ur hand i hand tills Emil Key köpte den. Tyvärr var då den gamla manbyggnaden nedriven. Enligt en på 1850-talet ännu levande 90-årig gummas — mor Majas — berättelse hade där funnits en sal med bjälkar i taket, gyllenläderstapeter och en runt om rummet löpande panel med höga reliefer, föreställande en jakt. Det enda därifrån bevarade var den vackra täljstensspiseln. När Emil Key köpte gården var manbyggnaden vit, av reveterat trä med tegeltak, belägen på en av sjön Maren kringfluten smal udde, som vidgar sig till en äng med ekar, björkar och lindar. Över det smala sundet, som skiljer Sundsholm från den mitt emot liggande, likaledes på tre sidor omflutna, av härliga björkar bevuxna udde, som hör till gården Kallernäs, gick tidigare en bro.

* Sägnen har troligen uppkommit för att förklara det avhuggna huvudet i Trollevapnet, som hängde över den ena Sundsholmsbänken och som — jämte de övriga vapensköldarna — utgjorde det huvudsakliga intresset vid våra kyrkobesök under barndomen.

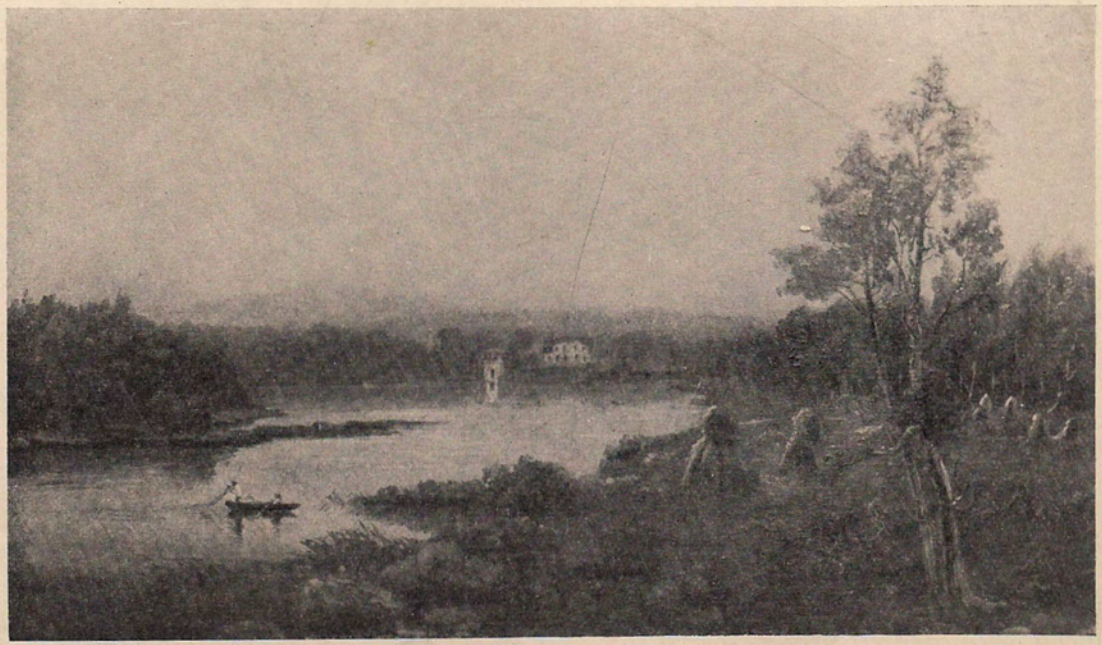

Sundsholm.

Efter en målning av den bayerske målaren Meixner på 1850-talets mitt. På den långa udden till höger låg Kallernäs ett stycke ovan åkern med skylarna. I ekan sitter kapten Hultin. (Meixner kom vandrande till trakten och fick beställningar såväl av Emil Key som av Carl Raab på Helgerum, där han målade några vägg- och dörrstycken.)

CARL RAAB.

Efter en teckning av Johan Jolin, sommaren 1848 på Helgerum.

Den var nu riven och man hade några minuters rodd över sundet och sedan femton minuters väg genom björkhagen fram till gården Kallernäs, som kapten Måns Hultin arrenderade.

Ställets ovanliga skönhet hade förtjusat Emil Key och bestämt hans köp av detsamma. I mars 1848 tillträdde han sin nya egendom, som han visserligen genast bortarrenderade men han möblerade manbyggnaden, tog några tjänare och vistades 1848 ömsom på Sundsholm, ömsom på Helgerum, ömsom i Stockholm, där han som ovan nämndes befann sig under marsoroligheterna. Hans styvfar var med familjen i Stockholm och i samma hus som Raabs — invid Klara kyrkogård — hyrde även Emil Key en bostad för vintermånaderna.

Vid sommarens mitt var han åter på Sundsholm och hade där med sig som gäst Johan Jolin. De båda ungherrarna reste flitigt mellan Sundsholm och Helgerum.*

* Det var då Johan Jolin tecknade det porträtt av Carl A. Raab som här återgives. Ett muntert brev från Jo. Jo. efter avresan bifogas även. Ur detta framgår att Emil Key redan då kallade honom »en blandning av mammas gosse och guvernant».

Broder Emil!

Ännu ser jag ur det »avlägsna fjärran» huru du, lutad mot dörrposten på Sundsholm, med omorgnad och tårskymd blick och med pressat hjärta betraktar din avresande broder och vän. Jag tackar dig för detta talande bevis på huru du städse följer mig med deltagande. Tack och två gånger tack, ditt kräk, för vår sammanvaro. Avbruten för en kort tid, som jag hoppas, skall den, åter sammanlänkad, göra vår nästa skilsmässa ett och annat uns svårare än den sista.

Mina äventyr! — På första hållet bräcktes ena skakeln. På Vimmerby gator sprang en fjäder av. Måtte Borgmästaren

I augusti kom Jolin till Ryssbylund, och råkade där ånyo Emil Key och hattfodralet! Där ritade Jolin det här meddelade porträttet av A. Ch. Raab, signerat $^{25}/_{8}$ 1848 och senare litograferat av Cardon.

*

Under vårvintern 1848 vistades Emil Keys vän från Lundatiden Gösta Posse hos sin farbror, greve Carl Posse på Björnö. Där fick man bud om marsoroligheterna i den förstoring, som avståndet ger åt tids-

---

i underjorden dömas att i evighet åka på bondkärra över lodrätt sig fördjupande rännstenar. Nej, det var en syndig önskan. Jag tar den tillbaka. Emellertid ser du att jag bokstavligen måste »vanka» mig fram till Vetlanda, dit jag dock anlände redan kl. halv 8, åt afton, sov gott, och uppsteg för att uppsnygga mig med en ren löskrage. Jo, du, det blev en långlagd mimik, uttryckande en långväga aning om hattaskens kvarstannande på Sundsholm under spegelbordet. »Djäveln anamma!» sade lilla Mammas gosse, med en röst, som icke var »hälften av en Guvernants». (Å hut, Emil!) Alla kragarna, tillika med alla handskarna och passet sen i hattfodralet!

Jag hoppas du tar med dig hattfodralet till Ryssbylund, om du har någon ambition i vänskapsväg.

Jag behöver inte berätta dig mina resedetaljer från Vetlanda till Växjö, varest jag nu vistas för att i stadens trakter ragousera mina minnen och supa mitt hjärta fullt med svärmeri och exaltation. Jag b e h ö v e r inte göra det, säger jag, för att du ej måtte spåra min hemlighet.

Inte heller behöver jag skriva längre, utan ber dig blott enligt läkaresällskapets ordres köpa hem Choleramedikamenter till Sundsholm, så att vi därstädes vetenskapligen och vänskapligen kunna frottera ihjäl varandra, vid första sugning i maggropen.

För övrigt har jag gråtit en skvätt på Tegnérs grav, och är Din J o. J o.

Växjö d. 21 juli 1848.

A. CH. RAAB.

Teckning av Johan Jolin den 20 aug. 1848 på Ryssbylund.

händelserna och den som med mesta oro hörde talas om de våldsamma uppträdena var en av husets unga döttrar, som efter sin mor bar namnet Sophie. I sin ängslan för den av henne, sedan tioårsåldern älskade Emil Key kunde hon icke få någon tröst av hans anhöriga på det närbelägna Ryssbylund, ty familjen Raab var — som ovan nämndes — i Stockholm. Hennes enda utväg var kusinen, Gösta Posse, som brevväxlade med sin vän Emil Key och som i Sophie Posse fann en villig lyssnare till sina egna åsikter om tidshändelserna, för vilka den övriga omgivningen ej hade annat än klander. Sophie Posse lät kusinen ana sin hemliga känsla, ty hon hade hos denne sett tecken till en gryende böjelse för henne själv, en böjelse, som sålunda redan i början övergick till den varma vänskap, vilken sedan livet igenom förenade honom med Sophie Posse som med hennes blivande man.

En antydan från Gösta Posse stärkte en aning, som under det senaste året framträtt hos Emil Key själv, den att lyckan kanske väntade honom hemma i barndomsbygden. Men trots denna antydan var Emil Key alldeles oviss om känslorna hos den barndomsvän, till vilken hans tankar börjat gå under drömmen om en sund och sann lycka, sådan hans ovannämnda vänner ägde. Ty Sophie Posse hade visserligen alltid visat honom sympati men en varmare känsla hade hon ej låtit någon märka och i hela orten var det endast en väninna, som ägde hennes förtroende, Sophie Louise Palme född Nordenanckar* och denna hade väl bevarat den i sitt väsens tysta djup.

* Hennes man var lagman Palme i Kalmar och hon var moder till nuvarande bankdirektör Henrik Palme. Hennes stilla och milda sinne, hennes svärmiska, himlavända ande,

Emil Key visste att han under det vanliga grannumgänget mellan Ryssbylund och Björnö icke skulle få tillfälle att utröna barndomsvännens känslor, ej heller få full klarhet i sina egna. Han bad därför sin syster och svåger på Helgerum att de skulle bjuda Sophie Posse på ett längre besök. Men Marie Louise Raab var rädd att någon skulle ana oråd och bad att någon av de båda, med henne själv mest jämnåriga, »mellanflickorna» på Björnö skulle få besöka henne under sensommaren 1848. Ty, tänkte Marie Louise Raab, håller Sophie av Emil lagar hon nog att det blir hon, som får resa. Emellertid var Marie Louise i stor oro innan hon fick veta vem som kom.

Vid denna tidpunkt började Sophie Posse den dagbok, som här nedan styckevis meddelas.

Först måste dock några upplysningar lämnas i och för dess förstående.

*

Greve Carl Posse på Björnö var gift med sin kusin Sophie Berg von Linde. Från deras förlovningstid berättas att, då fästmön med sina föräldrar gästat Björnö, skulle fästmannen ridande följa de avresande den första milen men kunde inte slita sig lös utan — följde vagnen ända till Skåne! Deras bröllop stod den 2 mars 1812 och året efter deltog Carl Posse i kriget mot Napoleon. Då sände hans hustru honom ett silverhjärta med sitt och deras förste sons — Eriks — hår, ett minne, som han bar

hennes älskliga och själfulla väsen, hennes spröda, blomlika skönhet gjorde henne till en av dem om vilka alla säga att »de ej kunna leva länge». Denna fruktan besannades och den älskliga väninnans död var för Sophie Posse den första svåra ungdomssorgen.

hela livet och förordnade att det skulle följa honom i hans kista. Av makarnas tolv barn var en son död i späd ålder, fem söner blevo vuxna men en son dog i ungdomen; så var även fallet med en av döttrarna. Alla levde dock vid den tidpunkt då dagboken börjar. Döttrarna voro tvillingarna Lotten och Henriette, som vid nämnda tidpunkt överskridit trettiotalet, »mellanflickorna» Hedda och Sophie samt »småflickorna» Ingeborg och Anna.

När Emil Key sedermera fick läsa sin dåvarande hustrus Sophie Posses dagbok, erhöll han en ny och stark bekräftelse på sina åsikter om behovet av kvinnans emancipation. Ty i detta av tjänare fyllda hus gingo de fem vuxna döttrarna — den yngsta var då endast femton år — utan annan sysselsättning än att var femte månad »ha hushållet» d. v. s. hjälpa till med de dagliga bestyren i handkammaren. Dessemellan fanns god tid till allt det gnabb, de missförstånd, den svartsjuka till vilka en, i det stora hela endast med handarbeten sysselsatt, systerskara har benägenhet att hemfalla.

»Mellanflickorna» hade haft en mycket skicklig lärarinna, som emellertid misshandlat sina lärjungar på det mest avskyvärda sätt, tills Sophie å en yngre brors vägnar klagade och hon blev avskedad.* De hade även varit i Stockholm en vinter hos sin farbror excellensen Arvid

* Denna lärarinna hette Charlotte Ringqvist och torde såsom undervisande ha stått högt. Hon utgav bl. a. ett slags hieroglyfiskt tabellverk till Svenska historien, som förljuvade mina första studier i denna. Den senare nämnda lärarinnan, Sophie Bolander, skrev flickböcker, som voro mycket omtyckta av mig och andra barn på 1850-talet. Båda stodo på höjden av vad en den tidens guvernant ägde av vetande. (Utg. anm.)

Posse, som var gift med Baltzar von Platens lika vackra som älskliga dotter *. Där hade Hedda och Sophie konfirmerats och ytterligare ökat sina kunskaper. Genom sin yngsta systers lärarinna fick Sophie Posse hjälp vid sina fortsatta studier, bland annat i det då ovanliga ämnet engelska. Över huvud försökte hon — driven av sin önskan att i möjligaste mån om än på avstånd kunna följa den barndomsvän, hon givit sitt hjärta — att komma åt de böcker om vilka han talat och sätta sig in i de tidstankar, han omfattade, tankar dem hon i sitt hem hörde ogillas.

Dessa upplysningar torde vara nog för att ge den behövliga bakgrunden åt de dagboksanteckningar, i vilka Emil Keys och Sophie Posses förlovningshistoria skildras av den senare.**

*

Den 3:dje augusti 1848 om aftonen.

»En dagbok har alltid utgjort en älsklingsidé; men hittills har mina levnadsöden ej förtjänt att ihågkommas längre än för minuter... men från i dag, min tjugufjärde födelsedag*** får hela mitt liv en helt annan riktning; jag börjar bli kvinna i ordets skönsta betydelse; min

* Baltzar von Platen hade låtit enda dottern undervisas samman med sina bröder och även gå klädd i pojkdräkt ända till tolv år, för att göra henne hurtig, en fostran, som ej i något avseende minskat hennes kvinnliga behag och värdighet.

** Dagbokens stavning lämnas här alldeles oförändrad, endast i fråga om interpunktionen ha en del tankstreck blivit ersatta med punkter.

*** Sophie Posse var född 3 augusti 1824 och menar således att hon fyllt 24 år.

verkningskrets börjar bli mig klar, jag blir hädanefter skyldig mig själv sträng räkenskap och detta anser jag mig säkrast göra medelst en dagbok och därför börjar jag den 3:dje augusti 1848. Tusenden äro de känslor och tankar, som i afton genomströmma mig.»

Dagboken skildrar nu under närmaste tiden dels de ovan antydda systerliga konflikterna, dels den skada, som ovannämnda lärarinna gjort Sophie Posse och hennes syskon. Sedan omtalas en vecka, som Sophie Posse kallar en av de lyckligaste hon upplevat, ty den hade varit »så fridfull och älsklig att hon knappt torts andas av fruktan att varje andetag skulle medföra en förändring». Och dock blev det hon själv, som störde lyckan, ty hon hade sin första väv uppe: den gick miserabelt, hon blev förtvivlad och klagade men hennes klagan fann icke genklang hos den, där hon mest önskat det: tvärtom »fann mamma det underligt att den ej skulle gå bättre». Men redan dagen efter heter det: »tack vare mammas englalika godhet lyckades jag redan dagen därpå bringa allt i jämnvikt».

Lördagen den tolvte augusti var »i mer än ett avseende anmärkningsvärd; ljuspunkterna voro många och korta, skuggsidorna voro, om ej så många av någon större betydenhet, dock nog att fördunkla glansen av de andra».

Här börjar nu romanen.

På förmiddagen kom Carl Raab. För mig var det blott en minut; i döden håller jag av honom. Hans glättighet lifvar och hans vänlighet gör gott; han bad mamma att få hemta någon av oss när han kommer ner i höst. Gud, vad det skulle vara gudomligt roligt om ej så mycket förtog nöjet härav. — — — — — — — —

Till middagen kom Pappa hem. Vi väntade till kl. 11 på Erik, som kom från Stockholm; med honom fingo Hedda och jag våra klockor, en önskan från vår första ungdom och vilken vi nu genom Pappas godhet kunde tillfredsställa; den gjorde och gör mig outsägligt nöje.* Men — långt ifrån upptog det tid och tankar till den grad, det syntes för andra: vid samma tid fick jag ett brev från Erique Cedergren**; det gav tankarna en riktning, som kanske gör min olycka; vågar jag tro hennes antydningar, är jag kanske — men det är omöjligt.

Den 14:de.

Hela dagen har jag lefvat mellan längtan och hopp att återse honom, som är mig dyrbarast i verlden. Kl. blef fem och ingen menniska syntes till, slutligen hörde jag det köra och när jag ser upp är det två vagnar från Ryssbylund; hjertat klappade starkt; jag gladde mig gränslöst åt detta möte men fruktade det ändå mera; det kunde ju borttaga hvarje gnista af hopp och i detta lefver jag för närvarande; utan detta vore jag tillintetgjord; jag flög ner för trappan; men i samma ögonblick jag mötte honom fattade convenancen mig med sin järnhand, jag måste låtsa en likgiltighet för att bevara skenet; men hans vänlighet uppmuntrade mig, aldrig har jag känt mig honom närmare; jag var till och med djärf nog att tro att han har en gnista af intresse för mig — jag behöfver ej mer och likväl — — — — — Det är nära ett år sedan jag såg honom; denna tid har ingenting förändrat hos

---

* Det är tidsbetecknande att Hedda och Sophie Posse — döttrar av länets störste jorddrott — först vid 25 och 24 år fingo var sin guldklocka. I klädpengar hade var dotter på Björnö 150 Rd. samt dessutom de skodon, gårdsskomakaren kunde åstadkomma och de tyger, som tillverkades i hemmets vävkammare.

** En ung begåvad lärarinna för Ida Raab på Ryssbylund. Hon och Sophie Posse voro goda vänner och många år efteråt gästade hon under en vinter det hem, om vilket Sophie Posse nu genom väninnans antydan om Emil Keys känslor började att drömma.

honom; han är lika genomgripande skön; men det är ej utseendet, som förtjusar mig; den rättvisan måste jag göra mig, utan det är hans förträffliga egenskaper. Ty med den mest ridderliga artighet förenar han det bästa ädlaste hjerta och den mest högsinta karaktär; de misstag han begår tillskrifver jag hans ungdom; hans tankar äro goda och ädla och handla emot sin öfvertygelse dertill vore han ej i stånd; men i sin entusiasm för allt skönt och härligt gör han stundom saker, som vore bättre om de vore ogjorda, och hvarföre han i allmänhet strängt klandras; mig är han dyrbar och just derföre vågar jag aldrig taga hans försvar — fast jag i mitt hjerta ursäktar honom.

Den närmast följande delen av dagboken skildrar ett besök på Berga hos familjen Harmens, där modern var sydfransyska och hennes döttrar — av vilka den äldsta Camille var den fem år äldre Sophie Posses väninna — hade moderns sydländska skönhet. Dagboken har en hänförd skildring av väninnans inre och yttre företräden. »Och dock,» utbrister Sophie Posse, »är hon inte lycklig; jag ville uppoffra mitt liv för att kunna ändra detta, men — jag är vanmäktig; blott Gud allena kan hjälpa; prövar han den älskliga varelsen giver han nog henne styrka att bära det.» Förhållandet var att en av Sophie Posses bröder och Camille Harmens älskade varandra men att hennes far sade nej till den unge greve Posses frieri.

De följande sidorna i dagboken äro, trots Sophie Posses egen kärleksoro, uppfyllda av medkänslan för brodern och väninnan och av harm över den faderliga självviskhet för vilken väninnan skulle uppoffras.* Andra orosämnen har hon för sin syster Hedda och en kär släkting Lucie Krusenstjerna, som just skulle gästa Björnö. Sophie Posse är så upptagen av alla dessa öden, att den

* Camille Harmens blev sedermera gift med baron Bille-Brahe, ägare av ett av de största fideikommissen i Danmark.

hemplikt, som annars roade henne — att läsa tidningarna för sin far — nu var henne kärv. Dagboken fortsätter:

Den 23 augusti.

Underlig dag. Pappa ur humör; både inom och utom huset mulet och kyligt, med en och annan solstråle. E—l (Emil) kom hit på visit — några minuter var jag lycklig — det är som en dröm, då jag någon gång erfar hvad lycka är — på dessa minuter skall jag kanske lefva ett helt år! Farväl — — — — —

24 augusti.

Jag lade mig igår, ej för att sofva, utan för att tänka och tänka, jag somnade ej förr än mot morgonen, drömde oroligt, vaknade tidigt — för att drömma mig en framtid, som aldrig kan existera. Till min lycka fick jag ej länge sysselsätta mig härmed; hushållsbestyren togo genast på morgonen min verksamhet i anspråk — de roa mig derför att de hindra mig att lemna tankarna fritt lopp; dessa tankens ströftåg bekomma alltid illa; de göra mig missnöjd och inger längtan efter en förändring, som troligen aldrig inträffar och göra mig slö till både kropp och själ. Jag är derföre glad sålänge min hushållsmånad räcker och bäfvar för den dag den slutar. Huru trivialt det än är vore jag frestad ropa: leve punsch! och leve brännvinet! De hafva i förmiddag hindrat mig att falla i dvala.*

---

* Den tiden hörde det till döttrarnas sysslor under deras hushållsmånad att brygga punsch och ge det på bränneriet tillverkade brännvinet de tillsatser, som »förädlade» dess smak. Under min hushållsmånad i hemmet bryggde jag också punsch, men brännvinet köpte man då färdigt och dessutom tillhörde ej aptitsupen vår fars vardagsvanor. Utom denna syssla skulle bitsocker huggas, småbröd bakas, alla uppläggningar utföras, alla syltsaker tas fram och sättas in m. m. Vid de stora hushållssysslorna — saftning, syltning, slakt, ljusstöp — hjälpte alla kvinnliga familjemedlemmar till och dessemellan var linnesömmen — framför allt stärkskjortorna med de otaliga vecken åt familjens manliga medlemmar — nog för att ge arbete men ej för att fylla tankarna.

De ovannämnda orosämnena göra det svårt för Sophie Posse att lämna hemmet för att följa med Carl Raab till Helgerum och hon skriver:

»För allt detta jag nu går att lemna, hvad får jag i ersättning? Jo, jag får se honom som är min ledstjerna genom lifvet — men är jag intet allt för stor egoist, som så kan skapa mig några lyckliga veckor på bekostnad af andras nöje? Jag tycker det sjelf — men det är nu en gång afgjordt — om tisdag den 28 augusti reser jag. Blott en enda dag får jag vara tillsammans med Lucie och äfven dessa timmar måste vi lägga band på oss och ej överlemna oss åt våra känslors svall. Detta skrifver jag den 26 om afton; hela dagen har jag varit nedstämd: jag fick i går ett bref från Camille, som ej obetydligt bidrog att uppröra mig; vädret har varit mulet och stormigt: ganska öfverensstämmande med min sinnesstämning. Det enda, som för en minut jagat bort sorgen, är en liten valp Pappa köpt och som är söt. — — — — — — — — — — — — Den 27: de packade jag och gjorde hvarjehanda i ordning och var då mer än någonsin i tillfälle att prisa nödvändigheten af sysselsättning: denna förutan hade jag ohejdadt öfverlemnat mig åt sorgen och denna hade då gjort skiljsmessan från hemmet dubbelt svår. Underligt kan det förefalla att bortovaron, som blott blir 4 à 5 veckor, kunde vara så påkostande. Men — — — en min aning tillviskar mig att dessa veckor medför någon förändring; i hvad genre? detta vet Gud allena!!!

Thisdags morgon reste jag till Haraldsmåla; hvarifrån jag följde med Carl — — — resan var intet precist rolig; till middagen kommo vi till Berg, der Emmarna* vore före oss — — — det var förfärligt att komma in en-

Just under sådana gemensamma arbetsdagar fanns rikliga tillfällen att bekräfta Sophie Posses utrop i sin Dagbok: När var eller när kan någon glädje vara fullkomlig i en familj, där så många lynnen skola sammanjämkas?

(Utg. anm.)

* Familjen Ulfsparre på Em, Carl Raabs närmaste mödernesläkt.

samen. Jag darrade i hela kroppen; sedan helsningen och middagen (under alla förhållanden min pinal) voro öfverståndna var det rätt trefligt; om aftonen reste vi till Em. Der är rätt bra när man varit der några timmar, i början är det litet afmätt och tråkigt; allting efter gamla principer; detta är i mitt tycke ej otrefligt, tvertom har jag mycket sympatier för forntida svenska seder, men den obändiga ungdomen har i allmänhet svårt att jämka sig derefter, utan att det kostar på litet.

Andra morgonen kl. 7 reste vi derifrån under ganska ogynnsamma auspicier: det regnade, men detta räckte blott några timmar, sedan hade vi ett gudomligt väder. Resan fortsättes utan äfventyr, tills ett par mil från Sundsholm, då vagnen gick sönder, detta uppehöll oss en halftimma — — half åtta anlände vi till Sundsholm. — men här förstummas af öfvermått på känslor. — — — — —

Helgerum den 29:de Augusti! Uttröttad till kroppen men outtröttlig till s j ä l e n och t a n k e n kan jag omöjligt lägga mig; jag kan ej tvinga sinnet till lugn, tusentals känslor genomforsa mig, jag kan ej reda dem! I resan hit foro vi upp till Sundsholm, der hvilar tanken så gerna. Det presenteras sig som den mest förtjusande villa; hvad jag tänkte, hvad jag kände, kan blott den ana, som erfarit hvad k ä r l e k är!!! Wi mottogos och välkomnades af Emil; han passar som värd i detta paradis — hans vänlighet förtog snart det motbjudande i detta besök — inom några minuter trifdes jag förträffligt, fann mig ej på minsta vis generad — — — men — — — denna förtrollning upplöstes snart i o r o. Några yttranden af Carl öppnade mina ögon. Jag började ana, att de anlagt complot emot mig — — — denna tanke inquiterar mig jemt — — dock — — detta är ej möjligt!!! — att — — de skulle — — pennan vill ej lyda — — — —

Wi reste för snart från Sundsholm men kommo ändå sent fram.

Jag skrifver i afton den 20:de September, det är således nära en månad sedan jag skref en rad i min Dagbok — — Detta skulle förefalla mig sjelf som en gåta om jag ej hade förklaring uti min egen sinnesstämning, den har under dessa veckor mest liknat feberfantasier — — — Jag har drömt

vaken och en gång vaknad — har jag ej velat anse alltsammans annat än som en dröm. — — — Som sådan kommer dessa veckor också alltid att framstå för mig, när de blott qvarstå i minnet. —

De egentliga tilldragelserna under denna tid äro lätt upptecknade. — Den 2:dra September komma Mamma, Lotten, Anna, Erik och Ingeborg hit, alla voro de här för första gången.* De vore här tre dagar, Gud vet om verkligheten mer än till en fjerdedel motsvarade illusionen; Mamma tror jag fann det roligt nog, Ingeborg, Anna och Erik dito, Lotten var af hvarjehanda orsaker förhindrad att kunna njuta af något; det gjorde mig ondt om henne, det såg ut som om hon funnit sig öfverflödig; för min del fann jag nöjet vara af Demanders mellansort. — Omkring den 10:de dennes anlände Carl Gustaf Raab med fru hit, vi mötte dem på vägen till Sundsholm och måste vända om, detta var förargligt och hade varit nog för att stämma mig ofördelaktigt emot dem. Men detta var dock ej fallet — jag tyckte rätt bra om dem, de voro vänliga och glada utan pretention; man fann sig ej generad. Emil hade för dem liksom för Mamma en liten bjudning; men till all lycka blef han första gången kurerad att ställa till middagar, vi voro der på Caffé och thesoupé, allt gick rätt bra och eftermiddagen treflig — då deremot middagen för Mamma var det fasligaste jag upplefvat. — Jag satt som på pinobänk — Emil var ur humör — allt på tok. — Hans tal till Mamma innebar mycket; han slutade så »att han ville sammanbinda forntid och framtid, minne och hopp, vår och sommar» **. — Kanske också att min kärlek upptäcker mening då det blott är ödet, som låter orden falla så!!! Den angenämaste stund — den eftermiddagen — var då fru Hultin spelade Harpa — — det var första gången jag hörde en harpa klinga — musiken var himmelsk. Fru Hultin sjelf är en hygglig menniska, anspråkslös, enkel och rätt fram, egenskaper som med hennes talang och goda

* Grevinnan Posse var med dessa fyra av sina barn på resa till sin svåger, greve Posse på Gottenvik i Östergötland.

** Uttrycket anspelade på den varma vänskapen mellan Emil Keys mor och grevinnan Sophie Posse.

hufvud äro afunds- och berömvärda — Kapten Hultin är en gammal redbar, flärdfri svensk krigare — — rolig men emellanåt litet bourlesque. Ehrenborg har mycket sysselsatt tankarna; ej derföre att han har något originellt eller ovanligt — — men han är bättre än mängden — — fastän han ej är sådan han synes, ty han förskansar sig bakom en mängd vackra principer för att cachera sina svagheter. Men han har dock i sjelfva verket en redbar och bra karaktär. — — Föresatsen att upptäcka hans förtjänster skall vara bestämd för att man ej tröttnar vid de första försöken att genomtränga den dimma af misstro och jalousie, som bortskymmer hans bättre jag. — — Mina observationer vis à vis honom äro nu slut, ett bref med thorsdagsposten var orsaken att han först och främst höll på att bli galen af glädje och sedan ett tu tre beslöt att fara till Stockholm; förgäfves hafva Marie Louise och jag ansträngt våra arma hjärnor för att finna anledningen till resan, den är och förblir tills vidare en hemlighet. Han reste i Lördags den 16:e och i dag den 20:de har det varit ett humoristiskt bref från honom. — — — Det är bra roligt vara några unga tillsammans; minsta småsak ger anledning till skratt och löje. Ehrenborgs bref, roligt i sig sjelft, har ej blifvit det mindre genom hvars och ens små tillägg och anmärkningar.*

---

* Ehrenborg är densamme Richard Ehrenborg om vilken Agnes Geijer något år förut likaledes yttrade sig mycket kritiskt (se sid. 73 IV del. av I Solnedgången). Han var son till den begåvade, med den Geijer-Silfverstolpeska kretsen genom vänskap förbundna, fru Ehrenborg, som i viss mån snedvridit sonens utveckling genom att genomdriva sina, hans egna ej motsvarande, önskningar för hans framtid. Han var just då i ett mycket jämviktslöst tillstånd, som förändrades genom ovannämnda brev. Ty detta innehöll ja på hans frieri till en helt ung och älskvärd flicka, fröken Märta Sparre. Efter hans egen förlovning återvände han till Helgerum — han var ej blott vän utan även avlägsen släkting till Raabarna — och fortsatte senare med de övriga till Ryssbylund, där han var med om Emil Keys förlovning. Ungdomen, som haft var sina hemligheter, hade retats med varandra och alla varit mer eller mindre ur jämvikten. Detta förklarar Sophie Posses

»Nu återstår blott tvenne tilldragelser, som jag ville egna hvardera några ord. I går voro vi på middag i prostgården; middagen var förträfflig, rummen kalla men det eldades en brasa, och den i förening med conversationen (som var rätt munter) bidrog att slutligen värma upp ledamöterna och sedan var det rätt trefligt. I eftermiddag hafva vi varit på Sundsholm; der lefde vi på ungkarlsmanér — drucko punsch och — rökte cigarr. Detta öfverskridande af de vanliga reglerna för umgänget förutsätter att det var litet på skoj — men långt, långt derifrån. Den verkliga bildningen tillåter inga intrång på convenancens lagar — till och med den mest stränge kritikus hade ej funnit minsta anledning till klander. Efter att hava druckit thé och ätit pankakor reste vi hem, Emil följde med oss — vi åkte alla fyra i hans vagn; han körde sjelf — Herrarna (Baron Axel och Emil) sjöngo — — vi rökte cigarr — — det var riktigt småtrefligt. Emil blir här nu fyra dagar — — jag darrar af glädje vid tanken härpå — — — han förljufvar dagarna betydligt; antingen han pratar slarf eller resonerar allvarsamt förtjusar han. I hans gyckel ligger någonting godt, som är hvar och en en garanti att meningen är ej att såra någon utan det blott är ungdomen, som för ögonblick gör sig gällande och ser sakerna från den löjliga sidan; i hans resonnemanger ligga tankar och allvar; då är han ej pojke längre utan m a n; med lätthet framställer han sina åsigter. Dessa äro kanske ej alltid de rätta — — — men de äro genomtänkta och dikteras af en varm och innerlig öfvertygelse; jag öfverensstämmer oftast frivilligt — men någon gång äfven o f r i v i l l i g t — i hans mening. — Vanan att segra ger honom ej sjelfförtroende, men, som han sjelf uttrycker sig, s j e l f h o p p. Jag kan ej längre tvifla på det välde och inflytande han har på mig — med hvarje dag blir han mig mera oumbärlig. — — — Gud gifve att han ej stört mitt lugn — — — jag skall vara på min vakt — — — i annat fall kunde jag dyrt få plikta för några veckors njutning. Oaktadt han visar ett tydligt intresse fäster jag blott ögonblickligt något

---

omdöme, som sedan ändrades då hon fann att även Richard hade mycket av den begåvning och originalitet, som tillhörde hans gren av Ehrenborgska släkten.

hopp dervid — jag kan ej göra honom lycklig!!! — — — och dessutom förtjenar jag ej en sådan lycka!!!! Kl. är 12, jag är ej sömnig men ändå bör jag kanske sluta — — — annars får jag i morgon med hufvudvärk och röda ögon plikta för mitt oförstånd. — — — —

Den 21:sta. Det är ett underligt inflytande hösten har på allas lynnen, man blir höstlikt stämd; det är emellanåt liksom tanken och själen stelnade i samma proportion som kroppen; man blir antingen kall och liknöjd för allt — eller också framstår hela verlden insvept i dimma och man lider gränslöst af att ej kunna genomtränga denna — — — sådan har denna dagen varit. Jag började med det första stadiet och slutade med det sednare — — — jag bäfvar för den tid vi gå till mötes!!! Utan att inträngа djupt kan jag dock ej undgå att se och finna det våldsamma omstörtningar äro för handen; de inträffa kanske snart nog — kanske också dröjer det många tiotal af år. — — — Ske Guds vilja i d e t t a som i alla fall!!!! måtte blott min far slippa att öfverlefva sina idéer och principer!!! Han är en aristokrat med redbar karaktär och fast vilja, men han har svårt att familiarisera sig med nutidens ideer — — — och kanske derföre också med Emil. Det är i alla fall eget: jag anförtror mig med mindre förbehåll till honom än någon af min familj — — jag kan ej nog förundra mig öfver den öppenhet hvarmed vi resonnera med varandra; jag hesiterar sällan att gifva mina åsigter och principer tillkänna utom i de fall der de kunna komma i kollision med k ä r l e k e n. Midt under mina betraktelser i afton afbröts jag af tvenne bref från hemorten — — — dessa innehålla med få undantag nästan bara råd och förmaningar — — — de äro i alla fall kärkomna — — — ty emellanåt kunna de rätt väl behöfvas för att återkalla mig från mina himmelsfärder. — — — — Jag får kanske dyrt betala dessa veckor — — men m i n n e t skall då lätta bördan. Han ger mig stundtals mycket att tänka på — — — jag vet ej hvad jag skall tro — — — jag tror ingenting — — men jag vet att han åtminstone har en smula intresse för mig. — — — Han har ej varit vid humör i dag — på eftermiddagen gjorde vi en liten promenad, som var rätt treflig.

— — Hela dagen har jag haft hufvudvärk — — ej en gång Eriques bref kunde förjaga den — — —.

Den 22:dra. Det kan vara mycket och intet att säga om denna dagen. Den har som vanligt varit rätt treflig utan någon annan sysselsättning än arbete och conversation — men det är just conversationen, som är värd några anmärkningar. Den har hvälft sig kring ämnen, som aldrig oss emellan varit vidrörda. Emil gaf, vare sig med eller utan mening, samtalet den vändningen. Wi talade om fordna tider och förhållanden — — dessa hade nu kunnat vara helt annorlunda om ej ömsesidigt missförstånd återhållit contrahenterna att skrida till handling — skada var det dock. Anne Beate hade gjort Fredrik lycklig * — men hvad tjenar det till att »tala om den snön, som föll i fjol». Anne Beate är lycklig som det nu är och med Guds hjelp hoppas jag Fredrik omsider skall finna sin lycka —. Jag mår illa — trött och matt. — Jag borde sluta — men blott några ord till. — På eftermiddagen voro vi ute; en särdeles pojkaktighet bemäktigade sig oss — Marie Lousie och mig — vi slogos och lekte som vi skulle gjort i vår ungdom — det är besynnerligt att för några ögonblick bliva försatt i sin ungdoms tid. Det var ändå en gyllene tid — som jag fåfängt skulle önska mig tillbaka — — n u saknar jag min omedvetna oskuld — m e n d å gjorde jag allt för blifva gammal!!! — Man är aldrig nöjd — det är verldens gång. På det hela vill jag ej byta — eller veta att det förestod mig att genomgå, hvad jag under sednaste tiotalet af år genomgått!! När vi kommo in från promenaden i afton föll det Emil in att jag skulle profva Mössor.** G a l e n s k a p!! hvartill skulle det tjena! Jag orkar ej skrifva längre. — — —

Den 25:te. Dessa båda sidor vore jag färdig slita ur min dagbok — ty jag gaf slutligen efter för Emils envishet

---

* Anspelar på ett ungdomstycke mellan Emil Keys syster och Sophie Posses bror.

** Mössor var den tidens tecken på fruvärdigheten och bruden uppträdde dagen efter bröllopet i en mer eller mindre dyrbar »morgonmössa».

och lät honom läsa dem — det förargar mig gränslöst — — — en sak har jag dock vunnit: han har lofvat att aldrig mer bedja att få läsa en rad. — Jag går nu tillbaka ett par dagar för att fortsätta, der jag sist slutade.

Lördagen den 23:dje har jag svårt att minnas (den hade likhet med de öfriga dagarna) förrän mot aftonen. — Samtalet fördes då tigande — men uttryckte mer än hvad ord kunnat säga — — det var å min sida ett slags kärleksrus — Gud! jag skulle vilja offra en hel verld för att få skåda in uti h a n s inre — jag vet i sanning ej hvad jag skulle tro — — denna ovissheten är dödande. — Bättre vore kanske om han blefve fäst vid någon annan; men nej, då hade jag ej hoppet qvar och dervid vill jag dock gerna i det längsta fasthålla mig. Han har varit här sedan i onsdags — i morgon reser han, det blir tomt — det kan jag ej neka för mig sjelf — fastän jag till honom ifrigt påstår motsatsen. — Han finner nog huru det står till. — Ehuru han säger att jag kan cachera mig fruktar jag dock att mine eller röst någon gång fört honom på den tanken att mitt hjerta tillhör honom.*

Söndagen den 24:de var till alla delar en högst tråkig dag — regnigt, ruskigt och kallt. Till middagen voro grannarna bjudna. — Jag pinades jemmerligen — det är ju svårt att hitta på samtalsämnen med personer, som ej äro roade af annat än sitt hushåll; conversationen var också trög. — Marie Louise var lika litet road som någon annan — men hon gick dock bra nog i land med sitt värdinneskap. Emil försökte 4 à 5 gånger att tala om vackert väder — men när det ej tog skruf ansåg han det omöjligt lifva societen. Det enda, som för en stund distraherade sinnet och roade sällskapet utan att man behöfde göra sig ringaste besvär, var folkets dans — det såg riktigt bra och högtidligt ut när de 3 à 4 i hvart led kommo uppmarscherande under musik; då de passerade under fönstret der Carl stod, hurrades

* Det är ej Sophie Posses egen öppna natur, som talar i och genom denna oro att ha visat sin känsla. Men tidsandan gjorde det till en djup smälek för en flicka att ha visat sin känsla innan något frieri skett.

under salutering. Det gjorde ett eget angenämt intryck att se den uppriktiga och lifliga hyllning, som egnades den unge egendomsherren. Gud! hvad jag tyckte han var lycklig! Skulle jag afundas någon så vore det honom!!! Hvilken outsäglig tillfredställelse att veta sig bereda glädje åt ett par hundra varelser!! Han tycktes också njuta af deras glädje. Utom dansen var ett litet lotteri arrangeradt; det var en liten nätt idé — ett vackert och ovanligt sätt att belöna deras flit.* — I allt röjes hvad som utgör Carls älsklingsidé, nemligen att förbättra sina underhafvandes ställning och i förening med deras flit och eget arbete underlätta deras bemödanden; på det sättet skulle det kanske slutligen lyckas att återföra samhället till det patriarkaliska lif, som framstår så lockande?! Men kunna många handla (eller äro i tillfälle att handla) som Carl? Prata kan var och en — men när det gäller att uppoffra — — så är det slut. Första villkoret är enligt min åsigt att husbönderna sätta sig i deras belägenhet — och genom ord och handling bevisa att de gå in i deras intressen. På detta sätt vinna de tjenstefolkets och underhafvandes tillgifvenhet och sedligheten och ärligheten komma liksom ovetande att åter gästa bland Sveriges bygder!! Skada att theori och praktik så sällan följas åt. — Personer, som i följd af sina ädla principer och väl genomförda åsigter skulle kunna göra orimligt godt, blifva härigenom overksamma; och ådraga sig kanske till och med klander — emedan mängden dömmer efter sig sjelf och tror att de äro ädelmodiga och stora blott i ord!!! — Såvida söndagen varit en orsak till dessa reflektioner kunde jag anse den väl använd. Men detta ämne har länge sysselsatt mina tankar, hvar gång jag ser idén framträda i verklighet är mig ett nöje — jag upptändes då af hopp att det en gång skulle kunna blifva så!! Jag önskar sjelf varmt och innerligt att en gång komma i tillfälle, att, så långt min förmåga sträcker sig, realisera denna åsigt; jag vårdar tills vidare denna tanke som min älsklingsblomma och gläder mig för hvarje nytt blad, som skjuter fram.

* Det var skördefest som firades.

Den 25:te. Om denna dagen har jag mycket att säga, men måste göra ett litet uppehåll — caffét är visst i ordning. — Jag anser gårdagen som en dröm när jag tänker tillbaka på den!!! Emil höll oss som vanligt troget sällskap — conversation fick knappt stanna af för några minuter. Vi talade om hvarjehanda, som just ej precist brukar behandlas mellan herrar och fruntimmer, men det vidrördes så fint att det var mindre sårande än det under andra förhållanden varit. Slutligen kommo vi in på ett capitel, som alltid intresserar mig — men hvarpå jag numera aldrig kan tänka utan bitterhet och sorg. Det är ynkligt och hjertgripande att se med hvilken kallsinnighet egoismen kan uppoffra alla ädlare, bättre känslor för att vinna sitt ändamål. Man vore nästan färdig tvifla på en rättvis Gud, när man ser att föräldrar kunna uppoffra sitt barns lycka för egennyttiga beräkningar!!! — Camille är verkligen en för ädel varelse för att blifva ett offer för egoismen, Gud! min Gud! låt henne ej lida för mycket. Hon har ingen till hvilken hon kan luta sitt hufvud, och gråta ut när hjertat vill brista. Emils åsigter öfverensstämde häruti mycket med mina. — — — Jag blef i följd af ofvannämnda samtal tyst och allvarsam; detta tillät ej Emil utan föresatte sig att skingra hvarje moln. Han höll ett fasligt väsende, men intet förstånd fick talas — vi vände allting för hvarandra. — Eftermiddagen gick under skämt och skratt ganska fort. — Kl. 6 började vi vår post — Emil hade ingenting att skrifva sjelf — i stället skref han post scriptum i alla våra bref — det ena värre än det andra. Och dessemellan bestormade han mig att få läsa antingen mina bref eller något af min Dagbok. — Jag gaf slutligen efter. Detta kan jag aldrig förlåta mig sjelf — jag förstår ej hans envishet att få läsa hvad jag skrifver — det är ej den vanliga nyfikenheten hos Herrar — men orsaken finner jag ej. Gårdagen var i alla fall högst angenäm — jag glömmer den ej så lätt.

Den 26:te. Han reste så snart vi druckit caffé — det har varit fasligt tomt och trögt — väderleken har varit ruskig — humörerna i följd deraf något nedstämda. Det var således en muntration när postbudet medförde en korg med fikon och apelsiner.

27:de. O! himmel!! ändtligen är jag då ensam med mig sjelf, mina tankar och mina illusioner!! Jag andas fritt! Och kan få andas ut!! Den oupphörliga beherskningen är dödande; o r d, m i n e r, s ä t t — ja till och med t a n k a r n a — måste beherskas; jag försöker efter bästa förmåga men jag fruktar att jag dock ej har gjort det nog — kanske anar han huru det står till!!! Kanske föraktar han mig!! Men nej det är omöjligt, han kunde d å inte visa mig så mycket intresse. Jag tyckte stundom att vi liksom redan tillhörde hvarandra — men på samma gång tycker jag vi äro så vidt åtskiljda att vi aldrig skulle kunna förenas. Besöken på Sundsholm äro på samma gång ett himmelrike och en skärseld. Jag lider och njuter otroligt medan jag är der — — och har ej vetat antingen jag njöt eller led. Men nu — sedan jag vet att jag ej mera kan få komma dit — infinner sig en saknad och tomhet, som bäst förklarar hvilket intryck och behag dessa timmar haft för mig. Afskedet från Sundsholm i afton var smärtsamt — jag vågade ej inblanda minsta hopp — — jag återser det kanske i en framtid men — — — huru annorlunda! Dock, huru det än må bli, min ledstjerna blir h a n genom lifvet; hittills har min k ä r l e k uppfostrat och utbildat mig — hädanefter skall den gifva mig s t y r k a att bära både motgångar och medgångar. Han är mitt ideal af allt ädelt och skönt — det gör godt att få blicka in i hans ädla, djupa ögon. Men det är farligt — — — man kan lätt blifva öfverraskad under sina ströftåg — och då rår man ej längre om sin hemlighet. Han är van att observera. Jag är derför beredd på att jag mot min vilja förrådt mig — men kanske också att han uti mitt intresse ej finner annat än barndomsvännens. Han har för mig varit både vän och lärare — detta har han nog insett fast han är för modest att gifva tillkänna sin tro. Jag kan ej vända tanken ifrån h o n o m och hans lilla paradis. De vore båda mer förtjusande än någonsin. Jag tror de ingått complott för att göra intrycket af denna dagen om möjligt ännu outplånligare. Då jag i afton tog godnatt af honom tog han mig vänligt i handen och sade »tack för i dag». Jag glömmer det aldrig — det höll på att kosta mig tårar. Jag hoppades ett ögonblick — för att sedan fördubblat förtvifla — —. Gud! förtjenar jag en sådan lycka!!!! — — — Han kommer ej hit förrän

om fredag — en hel dag utan att se honom — det blir långt — jag räknar redan timmarna -- — det är en märkvärdig makt kärleken har!!! Jag tror nästan att den fått öfvermakt med mig!! Wisst måste jag fråga, hvad har varit orsaken till detta öfversvall af känslor? Jo vi hafva varit hela dagen

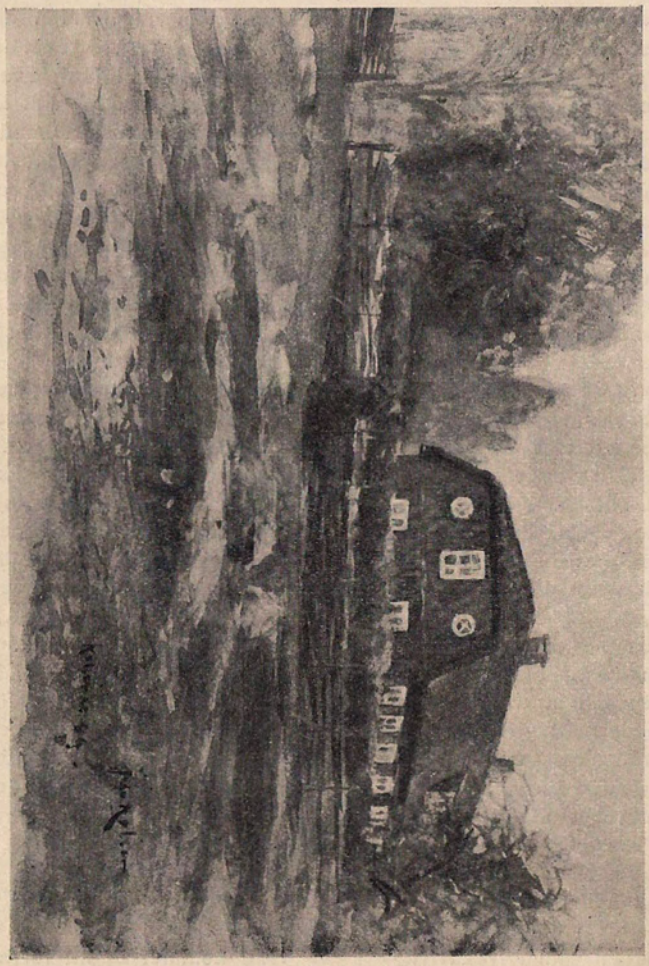

Kallernäs.
Efter en akvarell.

på Sundsholm, kommo dit kl. 12; åto middag der, gjorde på eftermiddagen visit på Callernäs — äfven detta besök förtjenar några ord — men jag vill ännu en stund uppehålla mig vid Sundsholm. Alla arrangemangar äro der ytterst trefliga och just i min genre. I allt råder en nätt elegans — utan minsta magnifisans. Jag fäster mig härvid, ty det är en följd af ägarens smak och sinne för ordning och aristokratisk finess. Detta sednare har han långt mera än de flesta aristokrater — men i alla fall är han visst intet hvad man i allmänhet menar med aristokrat. Middagen var delikat — men jag bryr mig ej om att detaljera den — jag kommer nog ändå i håg den. Kl. 4 foro vi öfver till Callernäs. Det var ruskigt väder men vi blevo rikt belönade. Fru Hultin spelade Harpa för oss — för en sådan njutningsrik stund hade jag kunnat gjort tusende gånger mera. Nog har jag hört musik, som kunnat jemföras med Harpa, men ingenting har gjort ett sådant intryck på mig. Det var som hade hon slagit an strängarna i min egen själ. Jag var hänförd och bad mer än en gång till Gud, att det en gång skulle blifva lika mycket harmoni inom mig som i Harpan. Dessa Hultins hvad de äro lyckliga!! Att uti all sin enkelhet ega en sådan rikedom!! Det är verkligen intressant att se så mycken enkelhet och tarflighet förenad med så mycken poesi — man måste ovillkorligt beundra och njuta. Jag var road af eftermiddagen. Något sent kommo vi derifrån; det var kolmörkt innan vi kommo hem; det hade varit hemskt om kusken ej varit van vid vägen. När vi kommo dit mottogos vi af Claes Gustaf Raab's och Ulfsparre*, hvilka oförmodadt påskyndat sin resa.

Den 29:de om gårdagen är just icke mycket att säga, det var en af de dagar då kroppen får näring i öfverflöd och själen får hungra. Man språkade om hvarjehanda, hvars enda anspråk var att muntra för ögonblicket; det var rätt roligt, dagen var ej lång, alla voro glada och muntra; hvar och en gaf sin skärf för att roa sällskapet. Jag tycker rätt bra om Baron Claes Gustaf Raab's, de äro enkla, glada, vänliga: Friherrinnan Therese är en duktig hushållsmen-

* Den förre Carl Raabs bror, den senare hans kusin.

niska; men ej af dem, som vid första anblicken förråda att de äro vingstäckta, man finner ej tiden lång i hennes sällskap. Baron Ulfsparre är en gentil, glad och belefvad Landthushållare; han har inte dåligt hufvud, är en utmärkt rättskaffens och duktig karl. Men han har för tidigt gjort Landthushållningen till ett studium. Detta innefattar i få ord, hvad jag egentligen har mot honom; det är en småsak, som i de flestas ögon voro snarare förtjenst än fel. Jag för min del tycker att lifvet blir för tomt om det ej litet poetiseras. För Hedda* skulle han passa förträffligt. Hennes osäkra, vacklande godhet finge hos honom ett säkert fäste, och skulle i förening med hans manliga, starka själ, utgöra ett förtjusande helt. Men Hedda passar ej för honom, detta inser jag med ledsnad, troligen blir det heller aldrig så. Stackars Hedda!!!!! Sjelf har jag visst icke mycket hopp, dock mera. Och i alla fall — om än alla mina förhoppningar och illusioner skulle försvinna, så har jag tröst och stöd uti min åsigt af lifvet och kärleken.

I dag den 29:de kommer Emil. Han kommer på förmiddagen; ack!! hvad jag längtar otroligt!!! Jag tycker han kunde redan vara här. Jag har ej sett honom på en hel dag. — — — Han kom till middagen men — den dagen hade sin njutning mest uti att veta honom närvarande. Han var ej mycket inne. Herrarna politiserade och landthushållade. I skymningen kommo de in till oss — men jag hade sådan hufvudvärk att jag kunde ej deltaga i conversationen; den vändes också mest kring, om ej likgiltiga åtminstone ej lärorika ämnen, hvarpå man förlorar mer än man vinner. Kl. 9 kom posten — jag hade bref från de kära mina; från Mamma sjelf, hennes bref var mig ett nytt bevis på hennes moderliga ömhet och kärlek. Men det gör mig gränslöst ondt att hon lider i samma proportion som jag njuter af mitt vistande här!!! Men kosta hvad det vill, aldrig skall en svag sorg — hvarken genom miner eller åtbörder — komma henne att ångra den efterlåtenhet hvarigenom hon beredt mig ett litet himmelrike på jorden. Jag skall vara stark; men ack! nu återstår blott några dagar: om onsdag eller thorsdag resa vi.

* Sophie Posses syster, vars tycke var Gustaf Ulfsparre.

Den 30:de på morgon reste Baron Claes Gustaf's — vi voro uppe kl. 5 — det var regnigt, ruskigt och kallt — de skulle fara upp till Sundsholm och äta frukost der. Emil följde derföre med hem. Detta var i mitt tycke bra onödigt — de blefvo uppehållna och kommo sent fram och vi gingo miste om Emil, som annars hade stannat qvar.

Dagen var nu lång. Wi sågo ej till Carl på hela dagen — han är nu mer än någonsin upptagen. Den tid, landthushållningen och affärerna lemna honom öfrig, använder han dels att läsa, dels att skrifva — det är en ovanlig verksamhet, som skulle trötta de flesta — men för honom ett verkligt behof.

Sophie Posse säger sin åsikt om vad äktenskapet — som hon anser i allmänhet ingås mycket lättsinnigt — bör vara: en gemensam strävan att förädla varandra genom utbyten av tankar och åsikter. »Och,» fortsätter hon, »i de fall där detta icke lyckas utan vardera maken strävar åt vart sitt håll, har vanligen hustrun det största felet. Det är kvinnan, som måste uppoffra eller uppoffras. Kan hon göra det första, då inträffar aldrig det andra; tvärtom får hon omärkligt ett stort inflytande. — — — Emil kom och hindrade fortsättningen, nu är den i alla fall glömd — jag har fått annat att tänka på.» —

— — Den 1:ste October är den vigtigaste i mitt lif!!! Emil har friat — och jag har gifvit mitt ja — min framtid är således afgjord, om det blir till vår ömsesidiga lycka det står i Guds hand!!! I detta ögonblick vore jag ej i stånd säga om jag är nöjd eller ej. Jo, nöjd det är jag visst — men nu, sedan jag fått lösning på gåtan — spejar jag i allo oroligt framåt. Jag vill hafva visshet om, jag vet ej hvad. Kan jag göra honom lycklig?!! Jag darrar — jag är ej i stånd att reda en enda tanke — det är så underligt inom mig — mångtusende hinder qvarstå. Nog är jag öfvertygad att vi öfvervinna dem men — men — jag vill säga så mycket att jag kan ej säga något.

— Hufvudet svindlar —. Jag har ej sofvit en blund — och ändå! — drömt — — När jag åter sitter vid bordet och skrifver är jag oviss om jag är vaken — allt förefaller som en dröm — min lycka är för stor!!! det kan intet räcka länge, detta är n u min farhåga — — —

*

Emil Key berättade senare att han hoppats på ett j a — ifall Sophie Posse i sin anspråkslöshet verkligen skulle b e g r i p a hans mening!

Frieriet hade skett medan den ovan omnämnde Richard Ehrenborg fantiserade vid pianot i den runda salongen på Helgerum, som genomgår tvenne våningar och av en föregående musikalisk ägarinna var enkom byggd till musikrum. Men denna melodiska början följdes snart av missljud. De båda unga vågade icke ens anse sig som förlovade, så ovissa voro de om hennes föräldrars samtycke. Men de egentliga svårigheterna lågo djupare.

Ett par dagar senare läses i dagboken följande:

Thorsdags afton! två dagar ha nu passerat — och jag har ännu ej hunnit familiarisera mig med de nya förhållandena. Han har alltid varit allt för mig. Jag är ej i stånd att skrifva ett ord, som ej är en dumhet — millioner tankar genomkorsa hufvudet — men jag är ej i stånd att sätta dem på papperet. Jag har förlorat all håg att skrifva i min dagbok. Är det derföre att den numera ej ensamt tillhör mig? Men samma förhållande var när jag i går skulle sätta upp koncepterna till Mammas bref — de blefvo gränslöst dumma. — Kanske det kan göra både h a n s och min olycka — — och ändå är jag svag nog att ej lösa de band, som ännu kunna lösas — — de qvarhålla mig i sin trollkrets. Stundtals när jag ser h o n o m eller mottager h a n s b r e f — är jag öfversäll. Jag känner att hela mitt lif och min

själ tillhöra honom — jag kan offra allt — äfven min l y c k a för att göra h o n o m l y c k l i g. Men att göra mig lycklig på bekostnad af h a n s l y c k a! aldrig. — Derföre i samma stund, jag erfar att jag ej är ett medel till hans lycka — då slår jag upp — — —

Om brevet till sin mor säger hon:

Hans tanke om min stilistiska förmåga kan efter det mästarprofvet ej vara stor. Brevet var svårt att skrifva och svårigheten ökades ej obetydligt derigenom att han skulle se det. — Han reste hem i går från prostgården, der vi tillsammans varit på visit. — Det är alldeles rysligt tomt — hans närvaro är mig redan ett behof. — Oaktadt vi ej få visa den minsta förändring i vårt sätt njuter jag af att veta honom mig nära, fastän det plågar mig att lägga band på mina känslor. Dagen har varit lång som ett sekel — ännu har jag en sådan dag i perspektiv — först om thorsdag morgon får jag återse honom. Men — jag skall taga mitt parti och arbeta förtvifladt — intresset för arbetet blir en anledning att få tänka i fred! Jag undrar om Carl eller Marie Louise anar oråd — jag hoppas att de ej ogerna ge mig ett rum i deras syskonkrets. Men Baron Adam och Friherrinnan Engel — kunna de önska detta parti?! Jag bäfvar för deras tankar!! Utan bäfvan tänker jag ej heller på mina egna föräldrar. — De hålla båda af Emil men som son hafva de ej tänkt sig honom. De gamla hafva svårt att jemka sig in i nya förhållanden. Det behöfs kanske någon tid innan Emil genom sin personliga älskvärdhet hinner skingra alla fördomar. Hans politiska tänkesätt blir kanske allt en stötesten — men hans undfallenhet och grannlagenhet, i förening med hans goda hufvud, vet nog att förekomma hvarje explosion. Strider och hinder förestå oss, derpå är jag beredd — men v i skola slutligen besegra dem alla — och Emil blifva dem kär i samma proportion han gör mig lycklig. Jag tviflar ej på att hans tillgifvenhet och vår lycka skall bidraga att skingra många moln på hemmets himmel. Med hvarje dag, föräldrarna och syskonen lära känna hans karaktär, måste ovillkorligen deras tillgifvenhet ökas. — — —

Några dagar senare anträdde den på Helgerum samlade ungdomsskaran resan ned till Kalmarorten. Den sjunde oktober — då Emil Key fyllde tjugusex år — voro de resande på Em, hos de ovannämnde Ulfsparres. Såsom betecknande för den tidens stränga syn på en kvinnas plikter må omtalas att Emil Key, då han och hans fästmö några minuter voro ensamma, frågade henne om hon fann det vara orätt att ge honom en första kyss ehuru hon ännu ej fått sin fars samtycke? Men som det var hans födelsedag tyckte han det vore hårt om hon icke på detta sätt ville lyckönska honom — och hennes tanke överensstämde med hans!

Hemkommen till Björnö passade Sophie Posse på sin far då han just hade mornat sig efter sin middagslur och var vid gott lynne. Hon väntade darrande samma dom, som så hårt träffat hennes väninna Camille Harmens, och hennes tacksamhet blev därför gränslös då hennes far med rörelse svarade henne: »visserligen är Emil Key icke den måg jag skulle valt, men själv har jag gift mig av kärlek och mina barn skola icke av mig hindras att göra detsamma».

Nu skulle man tro att en lycklig tid började men så var långt ifrån fallet. Släkten var i hög grad upprörd. Aldrig hade en fröken Posse gift sig med en ofrälse. Och denne Emil Key, hade han icke skrivit i det rysliga Aftonbladet? Hade han icke läst och beundrat den förfärlige C. J. L. Almqvist? Var han ej skandinav? Och ville han ej ha bort de fyra ståndén? Brev bestormade grevinnan Sophie Posse om att hon borde omintetgöra en sådan mesallians. Och ehuru hon icke försökte detta, framkallade dock dessa betänkligheter en för de unga pinsam misstämning. Fästmannen kunde ej vara sig lik annat än under den lilla stund efter

middagen, då de förlovade tillätos att vara för sig själva i ett litet kabinett, med dörren på glänt till det förmak, där den övriga familjen vistades. Och fästmannens stelhet i den övriga familjens närvaro uttyddes såsom bristande känsla från hans sida. Men det svåraste fästmön hade att övervinna var fästmannens bikt om sin kärlek till Emilie Högquist: icke på grund av svartsjuka mot den döda men på grund av oron att ej räcka till för en man, som ägt denna förtjusande kvinnas kärlek. Sophie Posse hade själv sett henne på teatern — då hon som ovan nämndes varit en vinter i sin farbrors hem i Stockholm — och kunde således fullt uppskatta vad Emil Key i henne förlorat. Hennes konst hade den unga lantflickan ej kunnat värdesätta men dess mer hennes älskliga utseende, hennes lekande behag och förnäma, lätta elegans i hållning som klädsel.

Sophie Posses upprörda själstillstånd framgår av de sista sidorna i dagboken:

Hvem af oss ha gjort lycka? Inte Emil åtminstone — han finner ej hos mig hvad han hoppats!! Hans beslut är ej förhastadt, han har sett mig och kanske också följt mig under många år — men i alla fall — min kärlek har gifvit lif åt känslor och tankar, som nu förefalla mig som försvunna. Jag är slö och svag, bäfvar tillbaka för den minsta svårighet som uppstår, är ömtålig och försagd vid minsta motgång; med ett ord: i stället för att njuta af min lycka (ty så anser jag dock min förlofning) gör jag tiden odräglig för honom, för min omgifning och mig sjelf. Hvad som fattas mig förstår jag ej. — Stundom genomfar mig en dunkel aning om att — dock denna vill jag ej kläda i ord. Skulle så vara får jag skylla mig sjelf, min kärlek gjorde mig blind. För grannlaga och för ädel är han att gifva mig full visshet derom — men härpå vinner ingen af oss. Den tanken tär säkert fastän hemligt — den måste bort om jag inte skall känna mig olycklig — och i följd deraf äfven förbittrar hans lif!!! Men hvem skall skingra dessa tvifvel??

Han sjelf, nej omöjligt — dessutom, om han försäkrade mig om motsatsen, skulle jag tro honom? Nej — han kan ej hålla af mig, när han kommer till full visshet att det är brist på allt utom tillgifvenhet och kärlek till honom. Jag har bedragit honom och dessutom mig sjelf. Jag ansåg detta var nog — — bäst vore att slå upp — men hvad skulle föräldrarna, slägten och verlden säga? Kanske äfven att Emil —? Kanske skulle det kosta mig sjelf lifvet — härpå gör jag dock minst afseende, för eller senare gör just detsamma. Men — — bättre att jag blir uppoffrad än att jag gör honom olycklig!! Jag skall taga reda på huru det ser ut inom honom. Dock äfven här framstår min svaghet — hans trofasta blick skingrar för ögonblicket all oro — men han är ej väl borta, förrän jag åter börjar tvifla!!!!!

Den 3:dje nov. — Och detta kallas lycka!!!! Gud skall veta den är ej stor — men — men huru kunde jag också vara dåraktig nog att drömma om en Lycka, som aldrig kan finnas här?!! I det längsta ville jag qvarhålla illusionen. — — — Den är försvunnen. »Werklighetens lif är prosa med en och annan vers ibland» — detta glömde jag, i min första yra, nu återstår blott att ej låta prosan alltför mycket taga öfverhand. Bidrager han ej härtill, har jag misstagit mig!!!! Klagan skall aldrig komma öfver mina läppar, hvarken då eller under något annat lefnadsförhållande. Men — förestår mig en framtid — sådan den i detta ögonblick framstår för mig — Gud gifve mig styrka!!! Huru det än må bli önskar jag bara att bröllopet blir snart; det dagliga umgänget förtar kanske en del af de farhågor, som nu oroar mig. Och skulle äfven detta hopp slå fel kommer jag åtminstone i verksamhet! Min lifstid blir ändå inte så lång. Ack! dit längtar jag, der inga förhoppningar slå fel och inga illusioner ramla, men — när —?!!! Ännu är han ej kommen — jag väntar honom med spänd oro!! Är han sig lik??? Kanske likgiltigare, kanske varmare. Huru är jag sjelf? Ej honom mindre tillgifven — men kanske mindre glödande — nej kanske tvertom. Nej, Gud vet, jag vet det ej sjelf; jag vet blott att jag längtar att återse honom oaktat, i

både ord och åthäfvor jag skall låtsa en köld — lagom för att — — — Är jag orättvis?? Kanske. Men ack! Om jag kunde för honom öppna mitt hjerta. Men — aldrig i detta ämne, han skulle blott anse det som barnsligheter.

Trots denna farhåga beslöt Sophie Posse dock att följa denna lyckliga ingivelse och hon fick till svar ett brev, som återgav henne lugn och lycka. Det innehöll varma försäkringar om huru dyrbar hon blivit för sin fästman; huru han kände att just hon var den rätta för honom och huru han hoppades att han själv skulle kunna bereda henne den lycka, om vilken han nu för sin del var så fullt förvissad. Han medgav, att han varit misstrogen mot kärleken; att hans bättre jag hade krympt samman i misstrons kyla, »men så kom du», fortsatte han, »och luften blev åter varm, mitt bättre jag rätade ut sig igen och jag tror åter på lyckan som jag tror på dig».*

*

Som ingenting fanns att vänta på, bestämdes bröllopet enligt brudens önskan till samma dag som hennes föräldrars bröllop hade hållits, det vill säga den 2 mars. Brudparets önskan om ett stilla bröllop blev icke efterkommen: detta var ju det första bröllopet i familjen och måste naturligtvis firas med all den ståt, som enligt tidens åskådning var oundgänglig. När lysningen skulle uttagas uppstod en oväntad svårighet: Emil Key hade en följd av år icke gått till nattvarden och detta ut-

* Detta brev, som jag läst, ligger nu i Sophie Keys grav jämte alla de andra brev, hon under årens lopp från Emil Key mottog. Detta skedde på grund av hennes egen önskan, som hennes efterlevande make och barn fullt förstodo. Men sålunda är tyvärr det värdefullaste stoffet för Emil Keys biografi för alltid förlorat.

gjorde den tiden ett hinder för lysning. Försummelsen hade ej varit avsiktlig utan endast berott på E. K:s många vistelser annanstädes än i hemtrakten och den gottgjordes snarast möjligt.

Så kunde då äntligen bjudningsbreven utfärdas. Ett av dessa avgick till vännen Carl Fürst. Han och Emil Key hade lovat varandra att den, som först gifte sig, skulle vara marskalk på den andres bröllop. Carl Fürst höll sitt löfte och genom hans brev till sin fästmö kan här en skildring av bröllopet meddelas.

Brevet är dagtecknat Björnö den 3 mars 1849.

Carl Fürst berättar att han passar på att skriva medan han är ensam i ungkarlsrummen — — —

— — ty en del af gästerna och ungdomen här å stället äro afresta i fyra vagnar till kyrkan och de öfriga höra nu predikan nere i Grefvinnans rum. Jag har rigtigt längtat att få meddela mig med dig. Vet du midt i massan utaf menniskor här tycker jag tiden gått nästan långsamt, och ännu längre skulle den varit, om jag ej dessa begge dagar varit jemt upptagen med anlitade arangementer, ena dagen för Brölloppet och i går för middagen, och hvaruti, om jag får tro den applaude mig gafs i går vid bordet, jag lär ha utvecklat »rigtiga Hofmarskalksförtjenster». — Men för att ej förbigå något, vill jag nu genast öfvergå till detaljerad beskrifning af både resan och dagarna här, på det du må ha lefvat med mig dessa dagar så godt din inbillning och min beskrifningsförmåga sträcker sig. — Min resa gick väl, vinden och regnet var på ryggen så att jag ej hade särdeles ledsamt af det obehaget och jag var ständigt framme före hästarnas ankomst. På Wassmolösa hanns jag upp af Lage Posse och Dücker *, som kommo från Malmö för att bevista Brölloppet, och gjorde vi sällskap hit, dit vi anlände kl. 5 e. m. — Jag mottogs innerligt hjertligt af Key och hans fästmö, och af alla såsom Keys käraste vän, så att jag inqvarterades hos

* Sophie Posses skånska kusiner: Lage Posse på fädernet, Fritz Dücker på mödernet.

honom, då alla andra bodde i Gästrummen. Här var innalles på aftonen 18 resande, som inqvarterades. — Följande morgon kl. 8 återsågos alla vid kaffebordet, innalles 30 personer. Och sammanträdde sedan de 4 Marskalkarne, Gösta Posse och Dücker (Brudens Marskalkar) samt jag och Ulfsparre (Keys Marskalkar). Brudtärnorna voro tvenne Keys systrar, fröken Krusenstjerna, som du känner, och en fröken Posse, samt de tvenne värdinnorna: en annan fröken Krusenstjerna och en Mamsell Cedergren. — Och uppsattes så Ceremonielet för aftonen och sysslorna fördelades. — Förmiddagen förflöt sedan under bryggning af punsch, Bischof, Dragon, Trafalgar m. fl. drycker. Hofmästare, Lakejer (till ett antal af 11), och Marskalkar sprungo om hvarandra. — — Keys syster, friherrinnan Raab, kom hit på f. m. och band krans och krona. Och kl. 5 ankommo Gästerna till ett antal af 140 personer. Efter vigseln proponerades Brudparets skål af Ulfsparre, som fick den lotten, och försiggick derefter lyckönskningarna. Kl. 8 började dansen, dervid jag var förordnad till Direktör. — Kl. 12 Soupéen, dervid jag proponerade åter Brudparets skål, frivilligt öfvertagen, då det ansågs att den borde drickas för att börja de öfriga skålarna. Jag hade på aftonen sammansatt ett litet rätt näpet tal. Sedan proponerade jag Brudgummens föräldrars skål med d:o tal; derpå G. Posse Brudens föräldrars d:o med ett bra tal, så Brudens och Brudgummens släktingars af Dücker utan tal, så Brudtärnornas af mig med litet poetiskt smicker, så Gästernas af Ulfsparre, och slutligen Marskalkarnas och Värdinnornas af Key. — Derefter dansades åter till kl. 4, då de åter hemreste. — Vi sofvo derefter till middag och träffades vid kaffebordet kl. 12 i går, — hvarpå vi stego på ett par 4-spända * Wurster och reste till ett par andra Grefvens egendomar och recreerade oss; kommo hem och klädde oss till slägtmiddagen, som skulle vara kl. 5. — Dertill kommo Keys hela slägt m. fl. innalles 60 personer och den var särdeles animerad. I dag är ingen tillställning i följd af böndag. I morgon är bal å Ryssby-

* Fyrspannet hörde ej till bröllopshögtidligheten: i Björnö stall stodo 12 svarta vagnshästar och fyrspann var vardagsvana.

lund. Tisdag och onsdag vet jag ej af något. På Thorsdag stor bal i Calmar af Herrarna i Banken; på fredag af Ungkarlarne i Stadens Societet, på Lördagen hos Landshöfdingen etc. — Jag har sökt på allt sätt vidhålla mitt beslut att resa på Thorsdag sednast, men Key och Gösta ha på allt sätt sökt öfvertala mig att dröja qvar, så att jag väl får lof att bli öfver Thorsdagen. — — Björnö måtte i sommarskrud vara gudomligt vackert, det härligaste läge man kan tänka sig vid en vik af hafvet med utsigt åt Öland. — Jag skall vidare tala om allt, då vi muntligen få språkas vid. Min tafla och din bouquette voro oändligt kärkomna; de hälsa dig innerligt. Och ha alla beundrat dina artistiska skapelser.*

Keys tyckas mycket lyckliga; han är icke b r i n n n a n d e kär, men jag tror hon passar honom mycket väl, och hon är kär i honom sedan barnåren. — Hon är en söt flicka, och vet du, en famille äro de ganska trefliga, alla Possarna. Grefvinnan är en älsklig och värdig Gumma.** —

Key flyttar om ett par veckor upp till Sundsholm och blir der hemma i sommar. — Nästa år påstår han sig bestämt vänta oss dit. — Ja, min kära flicka, inte förestår oss ett så sorglöst lif som detta unga par, men det blir fullt av glädje ändå.

— — — — — — — —

---

* Tavlan var en liten, av Betty Hubendick i olja målad vinterbild, som föreställde en stuga på ett av skären vid Karlskrona, dit ungdomen plägade gå på isen för att dricka kaffe och där Carl Fürst och Betty Hubendick förlovat sig; buketten var en konstrik skapelse av snäckor, ett arbetssätt där hon även utmärkte sig liksom för arbeten i vax, läder, papp o. s. v.

** Något Carl Fürsts fästmö säkert saknade, var att hon intet fick höra om brudgummens elfenbenfärgade, rikt broderade väst; om brudens silvergrå dräkt och hennes vita lenong över skiftande siden på annandagens morgon eller den grå- och grönrandiga sidenklänningen, som bars på släktmiddagen. Det är tidsbetecknande att den 24-åriga bruden ansåg sig som en »gammal flicka» och således ej längre ville bära en helvit dräkt!

Måndag morgon kl. half 9 på sängen. Jag vill skynda att afsluta nu innan 9, då postbudet lär gå till staden. — Vi skola i dag fara till Ryssbylund. I morgon äro vi här qvar och på Onsdag hos Brithelli. —

Du må tro, det är ej lätt att med tankarna samlade här skrifva: i samma rum der jag ligger, ligga 4 utom mig neml. en Hederstjerna, en Ulfsparre (kamrater från Academien) en Silfversparre, samt Wrede, som var i Carlskrona och spelte Värendsklockare, det han också gjort här till allas förnöjelse. — — — — — — — —

Skildringen fortsättes från Kalmar $^{8}/_{3}$ och i »ungkarlskasernen», där tretton ungkarlar bodde i en våning, med sex sängar i salen, tre i förmaket, två i sängkammaren och en i var sitt kabinett. Berättaren fortsätter:

»Du må tro, det här är ett eget liv; dans i lätt kostym, sång och qvickheter vexla om hvarandra. I dag äro vi på middag hos Landshöfdingen; i afton på bal tillställd af herrar Rappe, Jegerhjelm och Palme, i morgon på Societetsspectakel och bal. Och på lördag resa vi hvar åt sitt håll.»

*

De nygiftas uppresa till Sundsholm gick långsamt. De måste göra åtskilliga uppehåll hos släkt och vänner på vägen och det var först i senare delen av mars, som de gjorde sitt inträde i det nya hemmet.

Detta hade en mycket personlig prägel. I förmaket — med tapeter i blå och grå ränder — stod den möbel, som Emil Key ropat in på auktionen efter Emilie Högquist: panelsoffa med spegel över, divanbord, två länstolar, taburetter och två vridna pelare, alla i svart trä, utskurna i den tidens s. k. götiska stil och klädda med vitt siden, vars mönster utgjordes av oregelbundet kas-

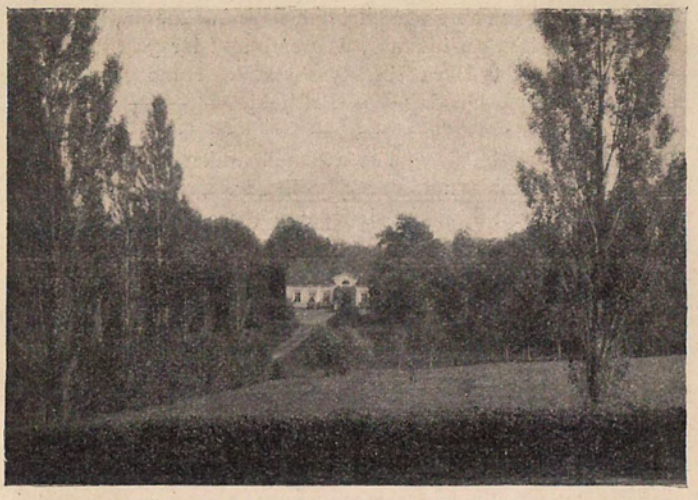

Uppfarten till Sundsholm genom en gammal poppelallé. På gårdssidan, som låg åt norr, synas fönstren i Emil Keys rum. Till höger i förstugan voro kök och några tjänarinnerum.

tade blommor. En annan götisk stol, i ljust trä och klädd med ett broderi i gobelängsöm, var en gåva till Emil Key av Emilie Högquist, som själv sytt broderiet. Mot ena väggen stod ett bord i praktfull rokoko hemfört från Paris; på väggarna hängde fyra konsoler med statyetter av Thorwaldsen. Sådana statyetter funnos även i Emil Keys rum och i Sophie Keys skrivbord voro reliefer av Thorwaldsen infattade. Sängkammaren var delad i ett slags valv genom två stora ekpelare, mellan vilka ett draperi hängde, som kunde avskilja den del vilken begagnades till vardagsrum från den, som begagnades som sängkammare, där en, även från Paris hemförd, spegel i rikaste rokoko hade sin plats. Bibliotekets hyllor hade snart böcker från golv till tak. I salen liksom i förmaket hängde de ovan omtalade oljefärgs-

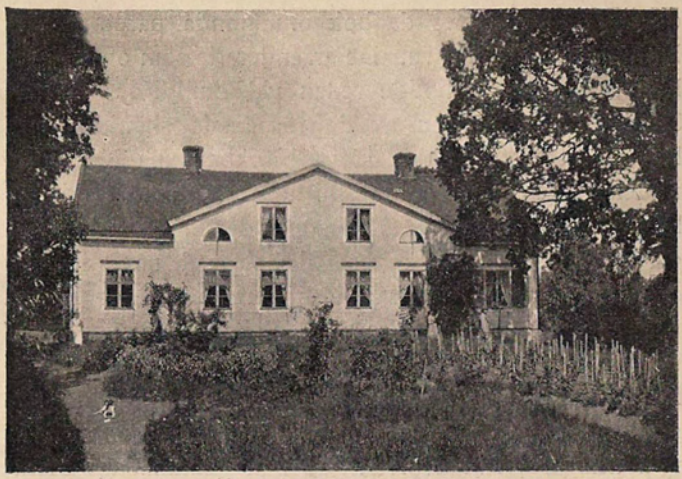

Sundsholm från sjösidan, som låg åt söder. Av fönstren tillhöra ett kabinettet, två salen, två förmaket, det bortersta sängkammaren, som — jämte biblioteket — även vette åt östra gaveln. På vinden fanns utom frontespisrummet ett gavelrum åt öster och ett åt väster. De två förstnämnda avdelades sedan så att fyra rum uppstodo och de två på östra gaveln blevo flickrummen.

tavlorna, som E. Key kommit över i Paris och av vilka några torde ha haft ett högt värde.*

*

De unga makarna Key, nykomna till orten som de voro, hade under de första åren föga annat umgänge än syskonen på Helgerum och grannarna på Kallernäs,

* Kännare gissade på en ur Rubens skola, om ej av honom själv: Molnet för Juno; ett manligt huvud var uppgivet som en Delacroix — han var billig i Paris på 1840-talet; några holländska gubbar troddes vara av Jan Steen. Ett gubbhuvud av Wickenberg — nu i Norrköpings museum — och en senare köpt, brinnande ångbåt, av Marcus Larson, samt ett litet landskap i åskbelysning, med genombrytande sol på gula sädesskylar, av densamme, voro de värdefullaste.

det i Sophie Posses dagbok omnämnda paret, kapten Hultin och hans hustru. De arrenderade som ovan sades Kallernäs, där de bodde redan vid Emil Keys köp av Sundsholm. Som en av de förnämsta skönheterna i landskapet just var den långa björkbevuxna Kallernäsudden, ville Emil Key ej bli utsatt för att se denna björkhage nedhuggen. Han köpte därför även den lilla gården Kallernäs, som var väl bebyggd med ett rött envåningshus och några vindsrum under det brutna taket; rummen på nedra botten hade målade kakelugnar på höga ben och enfärgat målade eller limfärgstänkta väggar, båda delarna vanliga i gamla herrgårdar från första delen av 1800-talet. En stor, halvvild trädgård, full av fruktträd och gammaldags blomsterbuskar, omgav byggnaden.

Kapten Hultin var icke danad till jordbrukare och gick ej ut med arrendet. Emil Key övertog då själv jordbruket, men erbjöd samtidigt den honom redan kär vordne grannen att till döddagar hyresfritt bebo och bruka hus och trädgård. Anbudet blev mottaget och ingendera parten fick någonsin anledning att ångra detta. Ty å ömse sidor var grannlagenheten så fullkomlig att tillgivenheten orubbad varade livet igenom.

På Kallernäs förblev över huvud taget allt orubbat, årtionde efter årtionde. Det låg såsom en fridlyst ö mitt i den alltmer bråkiga nya tiden, som varken berörde stället eller de människors väsen, som bebodde det. Därför må redan här ett par skildringar av kapten Hultin och hans hustru inflyta, ehuru dessa skildringar förskriva sig från en långt senare tid.

*

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

Måns Hultin var född 1789 och, tack vare sitt ovanligt starka minne, kom han ihåg huru det talades om och gråts över Gustav III:s död; han kunde sjunga den tidens visor om mordet: en handlade om »Anckarström på kärran och rackaren på sned men självver spän-

Kapten Hultin.
Kolritning av Ingeborg Westfelt-Eggertz.

des Skam för märra». Hans far var soldat, hette Cronholm och hade stupat före gossens födelse i slaget vid Hogland. Den dagen utbrast modern: »nu dog Magnus, för jag hörde hans sabel klinga».

Modern kom som husföreståndersk till en rik rådman i Vimmerby och sonen berättade på ålderdomen, att modern haft den styrkan att åt honom koka välling

av mjöl och vatten allena, medan hon åt det övriga husfolket vid grytans avlyftande hällde i mjölk. »Ty,» sade hon, »jag vet inte hur länge vi få ha det så här gott.» Han mindes även huru hon ratade potatisen — då ännu ovanlig — såsom »rask» (skräp). När sonen senare som löjtnant frågade: »Mor, minns I vattvällingen?» svarade hon: »Du trodde väl att det inte gjorde mig något?»

Den präktiga kvinnan fick för sin duglighets skull flera friare. När hon en gång ämnade gifta om sig med en soldat sade rådmannen, som var änkling: »bättre jag tar henne själv då». Och så blev det. Hennes son fick växa upp i det förmögna hemmet och hos den ömmaste styvfar, som gav honom sitt namn, Hultin. Sina ungdoms- och tjänsteår har han skildrat i sin bok En gammal knekts minnen. Boken tillkom för att uppfylla ett löfte till »husbond», som han skämtsamt kallade Emil Key. Denne hade ofta manat honom att anteckna sina minnen. Så bjöd E. K. honom på en resa till Stockholm. De slogo under resan vad om något och Hultin förlorade vadet, vars insats å hans sida var att han skulle skriva sina minnen.* Så nödgades han slutligen anteckna dessa för att uppfylla överenskommelsen.

* Emil Key skaffade in dem i Ny Illustrerad Tidning där de — enligt Emil Keys ord i hans teckning av Måns Hultin i samma tidning, 1 juni 1872, — »väckte ett rättvist uppseende och skänkte allmänheten många glada ögonblick genom den friska originalitet och godmodiga humor, som genomgick dem».

Artiklarna utkommo i bokform 1872 och ägnades »Till Emil Key. Den, som lockat mig att skrifva, bör tvingas att läsa, och derföre tillegnas dessa blad åt vännen af den tacksamme Gamle Knekten.»

Måns Hultin skildrar i minnena hur han från gymnasium i Linköping huvudstupa kom ut som fänrik i lantvärnet, deltog i de tyska och norska fälttågen samt slutligen som kapten vid Jönköpings regemente tog avsked med pension. På Kallernäs hade han även en annan inkomst: såsom kontrollör vid ett bränneri i en grannsocken, men hans egentliga »binäring» var fisket och jakten. Vid dessa anknyter även Emil Key sin nyssnämnda skildring. E. K. anför sönernas yttrande i Noaks ark av Fahlcrantz om Noaks för dem utfärdade fiskeförbud: »när pappa fått smak på saltsjöabborrn, så tar han nog reson». Emil Key tillämpar citatet på kapten Hultin och dennes hustru, som kom med sina milda invändningar då mannen gav sig ut på fiske ännu när han var mellan 80 och 90 år, ja, över de nittio!*

Emil Key fortsätter:

»Varje sommar begav han sig långt ut till obebodda skärgårdsöar i båtar, vilka han själv timrat och tjärat, ty alla andra fiskedon, stora och små, än dem han egenhändigt förfärdigat, kasserades med suveränt förakt. Med endast några smörgåsar — och kallt kaffe på butelj — i sin gamla jaktväska, tillbringade han då ute på saltsjön ett par dagar i veckan, liggande om nätterna i någon hölada insvept i sin ytterrock och ett täcke, samt var uppe i kapp med solen för att fiska dessa saltsjöabborrar, vilkas värste fiende han var.

Redan 80-årig roade gubben sig att, i sällskap med »några andra pojkar», gå — på skridskor; och i sin ungdom ivrig jägare fortsatte han därmed tills för få år

* I den följande skildringen — tryckt i N. I. T. 1 juni 1872 — som gjordes av Emil Key i kapten Hultins livstid, är närvarande tid utbytt mot förfluten.

sedan, då, som han förtretad uttryckte sig, »hararna sprungo ifrån» honom. Han hade många jaktminnen tillsammans med Johan Ludvig Runeberg — vars nära umgängesvän han under ett längre besök i Finland nästan dagligen var, och till vars Fänrik Stål han till någon del lärer suttit modell — och dessa utgjorde den icke minst intressanta delen av hans minnen.* Bland Hultins tidigare jaktäventyr var att han en gång i sällskap med en annan gammal soldat under flera dygn, här och där vilande i kolkojor, genom de då nästan sammanhängande skogarna från Vimmerbytrakten ända upp till Östgötaslätten förföljde en varglo, och där slutligen fällde densamma, men måste, efter vunnen seger, pantsätta sin klocka för att få skjutspenningar till den långa återfärden. Loskinnet behöll han.

Då gubben var hemma från sjön, plåstrade han som gammal fältskär med huggsår och andra yttre åkommor bland allmogen i orten, vilken till »kapten i Kallernäs» hyste lika fast tro som kaptenen själv till sina fiskedon,

* Bland minnena från samvaron med Runeberg var även en berättelse om firandet av Runebergs namnsdag, d. v. s. midsommardagen. Fru Runeberg hade då bjudit tesällskap på eftermiddagen men när Runeberg fick nys om detta gick han till kapten Hultin och föreslog denne att de båda skulle smita ut i skogen med sina bössor. »Ty,» sade Runeberg, »jag täckes inte förstöra midsommardan med tekonselj.» De stannade borta till sena natten; alla damerna fingo gå utan en skymt av festföremålet och den älskvärda fru Fredrika Runeberg var sedan litet »grå» både på mannen och kapten Hultin.

Kapten Hultin mindes även roliga kräftfisken samman med Runeberg och dennes son Walter, sedermera bildhuggaren, då en liten tyst och klok pojke, som gjorde sitt bästa att förtjäna den ära att få vara med, som vederfors honom. (Utg. not.)

och med honom delade en viss sidovördnad för den moderna läkarevetenskapens framsteg, om vilka han med sonen Måns Månsson, som var läkare, hade månget skämtsamt »nappatag». Själv hade han fått åtskilliga blessyrer hopplåstrade under de krig han bevistat, och om han icke var lika ömhänt som hans hjärta var ömt och öppet för allt lidande, så voro patienterna av en ras, som förstod honom liksom han dem. Skulle därför någon av våra yngre doktorer vågat sig på att benämna den manhaftige kaptenens läkemetoder »hästkurer» och föreslagit andra i stället, kan man vara säker på, att Hultin skulle svarat som Karl den tolvtes drabant Güntherberg, som — då han läste i bibeln, huruledes Simson slog 3,000 filistéer allenast med en åsnakindboge — i marginalen antecknade: »detta är visserligen lögn, ty jag vet också vad en bra karl förmår.» En gång — och denna anekdot är målande — kom till Hultin en patient, beklagande sig över »vattenklon» (folkets benämning på magsyra). »Du skall använda skorstenssot,» sade gubben och beskrev sättet för begagnandet. Han märkte emellertid, att patientens min uttryckte ett visst tvivel och att medlet förekom alldeles för simpelt. Hultin tillade då med orubbligt allvar: »men för all del, tag det till höger i skorstenen, glöm inte det». Och så var saken med ens klar.*

* Hultin hade studerat medicin och hade en stor naturlig fallenhet för att sköta yttre skador. Vanligen tog han emot den sjuke med orden: »ditt ärans fä, vad faen har du haft för dig», och svor gjorde han hela tiden medan han plåstrade och skar. De stora rödblå händerna hade ett mycket lättare och finare handlag än man kunde tro. Den sjuke gick ifrån honom med plåster och dekokt, oftast tillredda av honom själv. En dag hämtades han till en

På detta sätt förflöt den gamle kaptenens liv, snarlikt skinnstrumpans i Coopers romaner, under ett nomadiskt jägare- och fiskareliv mitt i det 19:de århundradet, enkelt och okonstlat, stilla och obemärkt: att känna och att hålla av honom var ett och detsamma. Huru långt han i levnadsvanor var efter eller före sin tid — för att blott anföra en enda av dessa vilja vi nämna, att då Stockholm kl. 10 drack sitt morgonkaffe, satt vår Måns vid sitt middagsbord — så var han långt ifrån främmande för tidevarvets utveckling och litteratur. Ja, han följde dess företeelser så ivrigt, att, ehuru gubben ibland sade sig ej vilja ge en kardus »tupp» för alltsammans, så underlät han icke, när han fått fatt på någon intressant bok, att sluka densamma natten om lika oförståndigt som någon yngling en spännande roman. I kunskapen om naturens många fenomen hade han, både genom böcker och under sitt eget rörliga liv på sjö och i skog, förvärvat sig en mer än vanlig inblick, och ej blott fiskets nöjen, utan naturens skönhet, den han med poetisk känsla skildrade, lockade honom de vackra sommarmorgnarna ut till sjöss. En stor blomstervän och musikälskare, hade han i ungdomen spelat bra fiol, samt strängade och stämde själv sin hustrus harpa, med vilken hon, en verklig artist på detta instrument, förkortade de tysta vinterkvällarna.

Huru livligt den gamle krigsbussen i sina Minnen skildrat de krigiska händelser och historiska uppträden, han i sin ungdom bevittnat, så gjorde han det dock

---

kvinna i barnsnöd och kom hem utan skjorta. På hustruns fråga vad som hänt, svarade han skrattande: »inte kan man hålla vad man inte har i händerna». Långt efteråt fick hon veta att skjortan blivit tagen till lindor åt det fattiga barnet. (Utg. not.)

mycket bättre muntligen vid glaset i en krets av goda vänner.»

Så långt E. K.

Hultins enkelhet för egen del var — såväl i fråga om kläder som föda — driven till den högsta grad, men ingen fattig fick gå ohulpen från hans hem. Hans eget inrökta rum uppe på vinden, fyllt med gamla böcker, mest resebeskrivningar från 1700-talet — Linnés resor kunde han nästan utantill — fick ingen städa och all golvskurning måste ske då han var borta. När han en gång överraskade den duktiga tjänstetösen vid skurbaljan och drog till med en ed, men flickan svarade: »armarna ä mina och golvet håller allt i kaptens tid», belönades hon dock av gubbens skratt. Ett skratt, som var så rullande, kiknande, smittande, att alla skrattade med honom och allt hos honom själv skrattade, till och med den gamla gröna — av ålder grånade — nattrocken.

Ville någon i familjen göra, enligt hans mening onödiga, utgifter hette det: »Har du någon slant, som bränner dig?» När en av hans döttrar beskrev sitt nya hem och han i brevet läste om ett bord här och ett bord där, utbrast han, med den långsamma nickning genom vilken han gav eftertryck åt sina ord: »b o r d ha de åtminstone att slå vantarna i!» — Ty beskrivningen på det lilla nya hemmet lät i hans öron lättsinnigt överdådig. En son, som gärna höll sig prydlig men i ungdomen visade sig vek, kallades alltid »vår sublima odåga» och över huvud ansåg gubben de allra flesta utgifter för det prydliga såsom bevis på högmod. Ett stående skämt vid sådana tillfällen var en anspelning på hans hustrus släkt: »öronen och högfärdsdjävulen ha ni ärvt av mor»: familjens öron voro nämligen aristokratiskt små och hustruns mor var född grevinna.

Vid en hans Stockholmsresa bad hans hustru honom besöka en av hennes grevliga fränder, samt medtaga visitkort ifall denne ej skulle vara hemma. Han lovade som alltid allt vad hustrun bad om. Hemkommen berättade han att visiten var gjord men greven ute. »Nå, vad skrev du på visitkortet, du lade i lådan?» frågade hon — den tiden skrev man nämligen själv sina visitkort. »Hamlet, prins av Danmark», svarade han och förhöret slutade med det ömsesidiga skratt, som så ofta livade de gamla rummen på Kallernäs.

Själv målade han sin bild med följande vers, som ledsagade hans porträtt:*

Jag hörer till den gamla tid
en tid af sjelfsvåld, kraft och strid.
Vid nitton år jag svärdet drog
och krigarns dop af ryssen tog;
och under hjelten Bernadotte
jag luktat krutrök, stått för skott.
Då krigstrumpeten hördes gäll
kring Tysklands slätter, Norges fjell.
Nu tre och åttatio år,
en gammal raggig bock jag går
bland nya tidens tama får.

*

Fru Hultin var av ett helt annat slag än mannen, men i sitt slag lika ovanlig som han. Av henne gjorde jag för länge sedan ** en skildring, som nu här något fullständigad meddelas. Denna skildring började med hennes egna ord:

»Jag är en gammal gumma, som icke var med då krutet fanns upp, som icke gått genom något seminarium

* I N. I. Tid. 1872.
** I tidningen Idun 15 april 1892.

och ej bevistat några föreläsningar om kvinnans emancipation. Men jag har varit bland ryssar och kosacker, har genomgått livets stränga skola, och föreläsningar har jag hållit själv — i barnkammare och kök.»

Så säger Constance Hultin i sina »barndomsminnen från Åland»*, där det nämnda mötet med ryssar och kosacker ägde rum under kriget 1808—1809 och vid så späd ålder, att den lilla mera skrämd än smickrad mottog den barnkäre, svartmuskige Kulneffs smekningar.

Dotter av kyrkoherden Wännman och född i Hammarlands prästgård den 21 december 1803 var det i den åländska prästgårdshagen, som hennes livs stora kärlek, den till blommorna, väcktes. När 1809 Åland jämte Finland gingo förlorade, flyttade Wännman till Sverige, där han tillbragte några orofyllda år under ansökningar om ett pastorat. Han saknade ej de då oumbärliga »relationerna»: han var hovpredikant och f. d. lärare hos drottning Fredrika Vilhelmina samt hertiginnan av Södermanland m. fl. i det vid århundradets början så moderna harpspelet, och hans hustru hade förnäma släktingar. Wännmans behagliga yttre, fina bildning och musikaliska talang hade nämligen förmått en karaktärsfast och ståtlig skönhet, grevinnan Sofie Cronhjelm, att besegra dåtidens sega ståndsfördomar för att bli den ofrälse hovpredikantens hustru. Men pastoratet lät dock vänta på sig, och under tiden invigdes döttrarna i huvudstadens flickpensionsbildning, varvid största vikten låg på danslektionerna för en operadansör. Äntligen kom faderns utnämning till kyrkoherde i Vimmerby, och i dess fridfulla prästgård tillbragte de fyra flickorna Wännman från 1811 sin lyckliga ung-

* Se N. I. T. för 1865 och 1867 (»En svensk småstad för 50 år sedan»).

dom. Föräldrarna ägnade sig båda åt deras undervisning, och den lilla Constance, som framför de andra ärvt faderns musikaliska begåvning, hade börjat spela, då hon var så liten, att hon måste *stå* bredvid harpan. Jämte en grundlig musikalisk uppfostran fick hon också en omfattande litterär bildning. Ur deras egna verk, ej ur litteraturhistorien, lärde hon känna våra skalder; hon var ung då Tegnérs, Geijers, Atterboms med fleras yppersta dikter skapades och kunde dem utantill; hon hade på originalspråken tillägnat sig Schiller och Goethe, Rousseau och m:me Staël, Petrarca och Ariosto m. fl. Den tidens *bästa* undervisning var rakt motsatt nutidens: mycket icke mångahanda, självtillägnelse icke eftersägande, få men i ro bearbetade intryck — detta var dess metod, och resultatet blev få, men verkliga insikter och en hela livet igenom frisk bildningshåg. Så lärde sig t. ex. Constance Hultin vid över 60 år engelska, och medan stickstrumpan växte i hennes flitiga händer, hann hon läsa allt av värde, som kom i hennes väg. Luckor funnos nog i hennes kunskaper; visst skulle hon kanske stakat sig på många frågor dem nutidens tolvåringar kunna besvara. Men hon kände genom reseskildringar alla jordens land och folk; examinera växter kunde hon icke, men ville man veta, var eller när de blommade, då visste hon noga besked, och sporde man henne, huru de skulle trivas, fick man en hel pedagogik till svar: »*Håll av dem, skall du få se, huru de växa!*»

Constance Wännmans ovanligt sorgfria ungdom, helt hängiven naturen, poesien och musiken, slutade vid faderns död. Och året efter lämnade hon föräldrahemmet för det nya, närbelägna Rumskulla, dit hon flyttade, då hon den 6 juni 1822 ingick äktenskap

med C. M. Hultin, kapten vid Jönköpings regemente. Måns Hultin var då 30 år och när han kom med fästmön till sin mor, utbrast denna: »Jag, som trodde jag skulle få se Måns på stegel och hjul — och nu kommer han med en sådan vacker fästmö.» Själv menade han sig genom suggestion ha fått den obeslutsamma flickan att ge sitt ja: han hade funnit henne slumrande och då på det bevekligaste viskat i hennes öra: »Säg ja till Måns Hultin.» Deras äktenskap ledde fram till både guld- och diamantbröllop, vid vilket den nittiotreårige brudgummen, trots sina darrande händer och skumma ögon, lyckades finna och på brudens bröst fästa en knopp av de tidiga rosor, som för sextio år sedan prytt hans fagra, adertonåriga brud.*

Den originelle mågen behagade ej särdeles sin svärmor; dess mer storslagen framstår han i följande förhållande till henne:

Den yngsta av systrarna Wännman sändes efter faderns död till Stockholm för att hos en morbror fullkomna sin uppfostran. Denne förförde den vackra unga flickan och i sin nöd kom hon med sin son till sin svåger och syster. Dessa ville, som hon själv, skona modern från denna oerhörda sorg och gossen togs upp i det Hultinska hemmet, där mannen lät barnet gälla som sitt, vilket ända till hennes död vållade svärmoderns misstämning mot mågen.

Mellan makarna själva var samlivet under de 60 åren ovanligt gott. Visserligen hade Constance Wännman varit en av de den tiden talrika brudar, vilka

* Deras diamantbröllop inföll 1882, 6 juni, samma dag som kungaparets silverbröllop. Kung Oscar och drottning Sophia sände dem av denna anledning sina porträtt till stor glädje för den kungatrogne, gamle knekten.

blivit valda av en mans kärlek innan deras eget hjärta valt, och visserligen voro de båda makarnas skaplynnen stämda i olika tonarter, hans realistiskt-humoristiskt, hennes idealistiskt-romantiskt. Men detta gjorde intet intrång på deras lycka. Enligt den tidens vana att män, som voro herrar i sitt hus, låtsade sig stå under toffeln, kallade visserligen kapten Hultin hustrun »mitt rivjärn». Men sin verkliga känsla uttalade han i »En gammal knekts minnen», där han på tal om paraden på Grelsby äng 1808, säger att han bland spektatörerna såg en präst, ledande en liten flicka, och fortsätter: »Fjorton år senare blev denna flicka min hustru. Det är visst urmodigt och opolitiskt att berömma sin hustru, men rättvisan förmår mig bekänna att hon snart ett halvt sekel varit min bästa vän och högsta sällhet.» Och detta mannens vittnesbörd om sin lycka genom hustrun kan fullständigas med hustruns: att mannens kärlek varit mera vaken, än vad annars i allmänhet plägade vara fallet i deras tid.

Hon var hans allt, det finaste och bästa han visste men också hans egendom. Hans grova humor sårade stundom hennes känslighet, men hans innerliga kärlek gottgjorde allt. Hans första fråga, då han ej såg henne, var efter henne och när han kom in bland främmande irrade hans blick omkring tills han funnit henne. Han hade förlorat sin förmögenhet, sorgebarn hade han, döden tog fullvuxna barn, men intet bröt honom så länge han hade sin hustru.

Huru rädd var han ej om henne! Ett litet drag målar båda. En syrenbuske växte skymmande och han ville hugga den men hon bad alltid för den. En vår beslöt han dock buskens död; tog sin hirschfängare och gick utan att säga något ned i trädgården. Men

hon anade oråd, smög sig ned en annan väg och just som den gamle knekten höjde vapnet, suckade det djupt bakom busken. Han såg sig om, ingen syntes, åter höjdes vapnet och åter suckade det. Han slängde hirschfängaren, gick in och fann hustrun i salen. »Å, jag tyckte du suckade därute,» sade han, men hon behöll sin hemlighet och busken förblev ohuggen.

Såsom ivrig läsare av naturvetenskapliga och geografiska arbeten, låtsade han förakta vad han kallde tevattenslitteratur, d. v. s. romaner och poesi. Men i grunden delade han hustruns vittra intressen, uppmuntrade hennes författareskap och hade stor musikalisk begåvning. När han blev för stelarmad att själv spela sin fiol, fortfor han dock att syssla kring harpan, som var hans stolthet och glädje; han firade högtid, när »mor» komponerat något nytt, helst om det var variationer till någon Bellmansmelodi eller folkvisa. Också utvecklade sig Constance Hultin genom denna sympati till en allt större virtuos på sitt instrument, överträffad, enligt sakkunnigas omdöme, endast av Pratté bland sina samtida och Sjödén inom en yngre generation. Båda dessa harpkonstnärer beundrade livligt hennes spel och uppmanade henne att offentliggöra sina talrika kompositioner — men dessa stannade fortfarande inom hemkretsen. Där fanns en tacksam och ej liten publik: av barnaskaran blevo fem söner och tre döttrar fullvuxna.

Det yngsta barnet, en dotter, föddes på Kallernäs 1849, då fadern var 60 och modern 49 år gammal. Men de hade kärnsunda kroppar och en berghälsa att ge i arv även åt den senfödda. Hon har berättat att faderns uppfostran egentligen bestod i att säga: »detta s k a du göra — eller detta s k a du låta bli, ty annars tar fan dig». Men mer än alla bannor eller straff fruktade de

att fadern lugnt skulle se på dem och med djupt eftertryck på sista ordet säga: »Det var f u l t.» Då blevo de förkrossade och vågade på länge ej se honom eller andra i ögonen. Detta uttryck användes mycket sällan men då det skedde tyckte de andra att det var så synd om den, som framkallat dessa domens ord.

Vad modern bäst gav barnen uttryckte en son med några rader:

> Tack för harpans välljudsströmmar
> tack för sagans gyllne drömmar:
> vår fattigdom har rik du gjort!

*

Näringsomsorgerna växte med barnen och för att skaffa ökade bildningsmedel till dessa började Constance Hultin ge ut de sagor, med vilka hon först glatt sina egna barn. Denna sida av hennes författarskap var — jämte de många fint och godmodigt skämtsamma tillfällighetsdikterna — hennes originellaste. Hennes båda, genom sin handling sammanhängande, noveller Z i g u e n e r s k a n och N e m e s i s äro i fyrtiotalets fantastiska smak. Men de sakna ej drag av verklighetsiakttagelse, som visa att, ifall författarinnan fått ägna tid och arbete åt sin egen vittra utveckling, skulle hon på detta område kunnat gått mycket längre, än hon nu hann.

Den episka dikten A s l ö g — som under ett makarna Hultins längre besök i Finland varmt uppmuntrades av bådas vän J. L. Runeberg och trycktes i Borgå — har i själva verket ej Aslög utan harpan till huvudperson

och särskilt för denna har författarinnan funnit självkända poetiska uttryck.*

I slutet av 1840-talet var det som familjen med djup smärta lämnat det första, kära hemmet, Rumskulla, för Kallernäs. De flesta barnen voro nu vuxna, och från såväl fäderne som möderne hade de tagit i arv de egendomliga och starka naturer, som i rikt mått skapa både sorger och fröjder. En dotter blev t. ex. för alltid hjärtsjuk — genom det slag hon erhöll när en ung man av kärlek till henne sköt sig strax invid sitt föräldrahem — och hon bröt därför den förlovning med en annan, som orsakat nämnda händelse. Ingen erfor barnens sorger djupare än modern; innerligast delade hon både smärta och glädje med sonen Henrik, den i vår litteratur som Måns Månsson bekante humoristen, vars liv delvis bestämdes genom en bruten förlovning. Hans vådadöd 1869, under segling i Mälaren, blev av alla Constance Hultins många genomkämpade lidanden det, som tog djupast. Från den tiden låg över det fårade anletet den förklarade dager, som endast den vinner, vilken modigt och stilla gått den tunga vägen genom dödsskuggans dal. I andra avseenden blevo hennes senaste år de sorgfriaste i hennes liv. Genom en, änka bliven, dotters trogna omtanke vart hon till stor del befriad från de husliga bestyr, dem hon alltid plikt-

* Constance Hultins tryckta arbeten äro: barnböckerna Lördagskvällarna (1842), Den gamla i skogen (1852), Blinda mormors sagor (1859), och Tant Lisbeths sagor i Ädelstenar i sagoform (1861) samt bidrag i Onkel Adams Linnea; vidare novellerna Ziguenerskan (1842) och Nemesis (1845), det episka poemet i flera sånger: Aslögs saga (1847) samt tillfälliga poem i ortens tidningar o. s. v.

troget sökt fylla, men för vilka hon saknade håg och fallenhet, och som därför nedtyngt henne, isynnerhet då de ofta följts av stora ekonomiska bekymmer. »Men,» sade hon en gång, »jag kan dock aldrig minnas, att jag varit så trött, att jag inte orkat pryda med några blommor innan jag slutat stöket.»

Nu slapp hon äntligen »stöket» och i sin lilla, kära kammare, där trädens grenar trängdes mot de små fönsterrutorna, kunde hon i ro få fördjupa sig i minnets eller aningens värld.

En januarikväll 1883 satt hon — som otaliga gånger förr — i sitt fönster, blickande upp mot stjärnhimlen under de känslor, som voro hennes dogmfria religion: känslan av det gudomliga i människoanden och naturen; av en evig kärlek som tillvarons grund och en evig utveckling som dess mål. Hennes stämning tog sig uttryck i denna dikt:

Jag sitter i min tysta kammar'
sin stjärnemantel natten spännt
vid horizonten Sirius flammar,
och månen nyss sin stråle tändt.
Ej minsta vindfläkt lugnet stör,
ej minsta ljud mitt öra hör.

Är det en bild af evigheten?
Af sälla andars frid och ro?
Nej! också där är verksamheten
vår själs behof. Min fasta tro
den är, att Skapar'n där har ställt
för andens sträfvan större fält.

Den fria anden kan ej mista
den kraft, det ljus, han ägde här,
och hvad på jorden var en gnista,
slår ut uti en låga där:
en helig eld, som ren och klar
från Gud sitt höga ursprung har.

Och verksam måste den ju vara,
ej tändes den att glänsa blott.
O! må min ande väl bevara
den lilla gnista, den har fått,
att, då min vandring här är slut,
den slår uti en låga ut.

Det blev hennes sista dikt — ty dagen efter träffades hon av det slaganfall, som en vecka senare — 23 jan. — stilla och vackert slutade hennes liv. Sophie Key satt hos den gamle knekten, den dag hustrun begrovs och fick det intrycket att han var framsynt när han vid avskedet med kistan sade: »farväl, första maj kommer jag efter dig». Så skedde även. Han tynade bort av sorg och fick i maj följa henne till vilorummet under den stora linden på Vestrums kyrkogård. Vid hans grav mottog han — genom Hugo Raabs försorg — de militära hedersbetygelser, som tillkommo en veteran från vårt sista krig.

*

Om någon i sanning levat vad Almqvist kallade »törnroslivet» — ett blomlikt, omedvetet, oskuldsfullt hängivande åt religion, natur, skönhet — så var det Constance Hultin. En skuggning av vemod kunde ibland röja, att hon kände det hämmade i många av sitt väsens möjligheter till skapande och njutande; möjligheter, som skulle utvecklats om hon fått leva i den stora konstens och litteraturens värld, i en förfinad krets, som aldrig blev hennes. Men vemodet förjagades snart av tacksamheten att i stället ha ägt den omgivning, utan vilken hon aldrig i längden skulle kunnat leva. I naturen och i en stilla avsides landsbygd måste hon ha sin egentliga tillvaro. Hennes egen livfulla barnaskara var till

och med ibland för kvick för »mors» naiva levnadsvishet, som barnen roade sig att sätta på det hala. Denna fromma enfald kunde ej lära sig tro på det onda, huru ont hon än själv slitit; kunde aldrig åldras, huru gammal hon än blev; kunde aldrig finna livet fattigt, huru mycket det än berövat henne. I det Hultinska hemmet, med de gammaldags rummen, var enkelheten endast överträffad av makarnas välvilja. Då han doktorerade sjuka, hade hon alltid milda ord till eller om den av ödet och människorna misshandlade; båda delade sitt bröd med de behövande, så långt det räckte. Constance Hultin hade den största förmåga att taga vara på skönheter överallt och alltid. »Jag behöver så litet för att glädjas,» sade hon, »en smula mossa på en sten är ju redan något så vackert!» Och hon tycktes bokstavligen själv slå ut i blom med var ny fägring, som våren och sommarn kallade fram i de sjöomarmade björkhagarna och ekängarna eller i den förvildade trädgården, en trädgård, där busksnåren trängdes kring fruktträden och trädgårdsblommorna tittade fram ur högt, vajande gräs och där hon planterade, band upp och rensade in i det sista. Huru mången månskenskväll strövade icke den gamla kring i hagarna och fortsatte sedan sitt svärmeri inne i de stora, tomma rummen — där harpan gav så full ton. Med denna vän sluten intill sig — så innerligt, som man blott omfattar den, åt vilken man sagt och kan säga allt — tillbragte hon timme efter timme, omfluten av månljus och välljud, en bild av helig hänryckning.

När jag första gången stod framför fra Angelico da Fiesole's gamla, enfaldiga, hängivet tillbedjande helgon på den varma guldgrunden, voro de mig icke obekanta: hela mitt liv hade jag sett ett sådant silverhårigt huvud, vars barnablyga, tacksamma, ljusbruna ögon ota-

liga gånger varit vända i andakt mot nattens stjärnehimmel eller vårens fruktblom eller sommarens liljor och rosor. Ju äldre hon blev dess mer liknade hon ett S:t Franciskushuvud av Andrea della Robbia, förklarat av själ, ödmjukhet och mildhet.

Fru Hultin.
Kolritning av Ingeborg Westfelt-Eggertz.

I denna tillvaro, där det att svikas eller att sakna för mången rymmer större delen av livets erfarenhet, blir det endast de, som aldrig svikit vår tro, vilka vi aldrig upphöra att sakna. Dessa gestalter, som i ogrumlad klarhet fortfara att teckna sig mot minnets guldgrund, de äro våra verkliga välgörare. För envar, som stått Constance Hultin nära, förblir hon en sådan stor väl-

görare. När en harpa tonar, när hennes älsklingar, vårens vita blommor, slå ut, står hennes blida ansikte för ens inre syn. Och man möter hennes blick när de ord ljuda, vilka, lika väl som syrener och konvaljer, tyckas i sig samla en hel sommar av ljus och värme: saliga äro de saktmodiga, de barmhärtiga, de renhjärtade, de fridstiftande...

Själv hade hon skapat sitt anlete. Ty denna sällsynta gamla, som till döden behöll barnets stora, troende blick, hade icke genom ovetenhet om lidandet lyckats rädda denna enfaldiga syn på livet. Hennes åttio år hade mer än de flestas varit fyllda av stora sorger och små omsorger. Men hennes natur var en av de få lyckliga, som kunna övervinna det onda med det goda. En mångbegåvad, helt igenom livfull personlighet, men som inne i själva väsendets grund var resignerad; en djup natur, vars hjärtesår aldrig kunde läkas, men på samma gång en blid natur, som aldrig kunde förbittras; ett vemodigt skaplynne, men en ljus livssyn — sådana voro de annars svårförenliga motsatser, vilka genom sin harmoni utgjorde det kännetecknande för denna ovanliga kvinna.

*

För Emil Key själv som för hela hans hus hörde de gamla på Kallernäs samman med vardag som helgdag. Och redan därför tillkommer dem den plats i hans Minnen, som han åt dem hade avsett.

XII.

De första åren på Sundsholm.

21 maj 1850 skriver Emil Key till sin faderlige vän A. L. Ekmarck och ber honom förlåta den långa tystnaden, men »mångfaldiga bestyr (först och främst ekonomiska, oundgängliga vid en lantegendom, särdeles en dylik som förut varit i lägervall, vidare husliga och litterära) ha uteslutande upptagit tiden. Inom kort hoppas jag ha färdigt åtskilligt politico-litterärt; dessutom har jag redan för ett par månader sedan lyckligen fått färdig en liten flicka, vilken sålunda för första gången — Salem-Alek!* — gjort mig till patriark.

Flickan döptes med sin mors älsklingsnamn, Ellen. Den 1 april 1851 kom en andra dotter Ada, uppkallad efter Byrons enda dotter. Sonen Emil föddes den 22

* Salem-Alek betyder på arabiska »frid vare med dig». Den sålunda hälsade lilla flickan hade ankommit den 11 december 1849 — något tidigare än väntat. Ilbud sändes till den mer än två mil därifrån boende sakkunniga frun, men för säkerhets skull även till Kallernäs. Och det blev kapten Hultin, som sedan livet igenom plägade berätta att hans »hand var den första, som rört vid barnet».

mars 1852; Mac den 9 juni 1853; Carl den 4 juli 1855 och den yngsta dottern, Hedda, den 11 augusti 1856.*

Sophie Key var förbjuden att ge sina barn den första näringen, ty hennes hälsa oroade och hennes käraste syskon, Knut och Hedda, dogo i lungsot under första åren av 1850-talet. Ett par lungblödningar visade att farhågorna för henne själv varit grundade och detta bekräftades ytterligare av den tidens störste auktoritet, Magnus Huss i Stockholm. Han föreskrev Marstrand under tre somrar å rad och under dessa resor — 1856 och 1857 — ledsagades hon av äldsta flickan och äldste gossen; den sista sommaren — 1858 — endast av flickan. Sophie Key bodde då tillsammans med den kära svägerskan Ida Koskull, vars hälsa då redan var svag. Den första resan skedde från Stockholm kanalvägen till Göteborg; hemresan, då Emil Key kommit för att hämta sin familj, gick över Köpenhamn **.

Under besöket i Köpenhamn rådfrågades ännu en skicklig specialist, vilken, liksom Huss, förutsade bättring men förklarade att om Sophie Key själv ville leva fick

* Alla barnen kommo till utan ett smärterop från modern, som ej med ett sådant ville orsaka mannen lidande! De föddes alla på Sundsholm, i samma väldiga mahognysäng, sedan av fadern kallad »fäderneslandet». Där föddes senare barnbarn till Emil Key; kanske skola där även barnbarns barn födas.

** I Köpenhamn såg flickan för första gången att hon gjort sin far glad: genom att på Thorwaldsens museum igenkänna de grekiska gudarna, som — tack vare den av honom skänkta mytologien — blivit hennes kära vänner. Även ihågkommes ett sammanträffande med en mycket svartögd och mörklockig herre, med det ur vikingasagorna bekanta namnet Orvar Odd. Från Marstrand voro minnena många av dagliga segelturer, simövningar och lekar i »Paradiset».

hon ej ge livet åt flera barn. Från denna tid levde makarna i celibat. Men deras förhållande förblev lika innerligt och E. K. kunde på sin ålderdom säga sina döttrar: att han varit deras mor obrottsligt trogen i n t i l l döden och e f t e r den. Han yttrade detta i sammanhang med sitt ogillande av de nymalthusianska lärorna. Men långt tidigare hade Sophie Key lärt sina döttrar uppskatta den sedliga styrkan hos den hängivna och rensinnade man, som var deras far, genom att för dem omtala det ovannämnda.

Lika litet som Emil Keys barn någonsin sågo honom det ringaste påverkad av alkohol, lika litet sågo de honom någonsin kasta ens en ohövisk blick på en kvinna. Men hans fina, älskvärda väsen mot alla kvinnor — mest dock de gamla — vare sig dessa voro höga eller låga, vackra eller fula, gjorde honom omtyckt av alla.

*

Emil Keys behov av sin hustrus sympati och sällskap växte med åren. Var hon ej på sin vanliga plats, sökte han henne i hela huset, även när han kom hem efter blott några timmars bortovaro. Allt skulle hon höra, vara med om att avgöra eller åtminstone ge sin mening om. »Det blir som jag vill» var ett ord, vi aldrig hört vår far rikta till vår mor. Och brast han i hänsyn till hennes hälsa, så berodde detta på att hon i detta fall övade sitt enda bedrägeri mot honom — som hon tyckte så synd om för hennes sjuklighets skull — genom att på allt sätt söka göra denna så litet märkbar som möjligt.

Till sig själv tog hon därför inga hänsyn. Hon var livet igenom sjuklig; utom det ovannämnda alltid hotande bröstlidandet — för vilket hon senare tillbragte flera somrar i Borgholm — hade hon redan tidigt den

njursjukdom, som blev hennes död och en obotlig magsyra i den svåraste form, vilket även svårt nedstämde lynnet. Men aldrig hörde hennes man någon otålighet; aldrig kände hon efter sina krämpor; aldrig tillät hon sig några vanor vilka, om de störtdes, kunde framkallat retlighet. Och vad hon fordrade av sig själv, fordrade hon även av sina döttrar. Så länge hon mäktade hålla sig uppe, var hon färdig att uppfylla sin mans minsta önskan; att tänka och handla för hans trevnad; att deltaga i hans intressen, att vara till hands för hans hjälp.

En kärlek, som ej var en verksam ömhet, en hela livet genomträngande hängivenhet var henne ofattlig. Därmed sammanhängde hennes kyla för de gifta kvinnornas »emancipation». Kärleken medger ingen sådan, påstod hon: även om hon haft äganderätt till sin förmögenhet hade hon ändå överlåtit allt åt sin man och detta bleve, menade hon, alltid fallet i lyckliga äktenskap. Hennes man påminde om de olyckliga äktenskapen, men fick till svar: att dessa innerst nästan alltid voro hustruns fel. Däremot blev hon senare övertygad om behovet av de ogifta kvinnornas emancipation och när i mitten av 1860-talet kvinnorna fingo rätt till studentexamen, manade hon mig att taga densamma. Men jag kände mig alltför glad i mitt hem för att i onödan lämna det.

I ett avseende måste Sophie Key med sitt klara verklighetssinne alltid motsäga sin man: i hans optimism med avseende dels å företag i det enskilda och praktiska livet, dels i fråga om det offentliga. Gång efter annan fick hon — alltid till sin ledsnad — rätt i sina varningar. Hon uppskattade det ljusa i hans natur men fruktade alltid att ljusseendet skulle leda till det hårda öde, som slutligen också blev hans.

*

De båda makarna levde så helt för varandra att redan av detta skäl ej mycken tid blev övrig åt barnen. Som dessutom ingendera i egentlig mening var barnkär, följde härav att barnen levde för sig själva uppe i barnkammaren, det ena av de tre stora rummen på vinden, där de — ifall far ej hade huvudvärk — också lekte under fult väder. Under vackert väder var Kullen, strax invid gården — med stora träd, buskar och en härlig bergsskreva — dem tilldelad som oinskränkt lekplats. Lekarnas frihet var endast begränsad genom förbudet att gå ned till sjön, vars stränder voro bråddjupa samt förbudet att skada de många nyplanterade prydnadsträden och buskarna. Den goda grundsatsen att »den som sig i leken ger, den skall leken tåla» drevs så långt ofta nog att de starkare misshandlade de svagare syskonen och varje försök att skaffa hjälp hos föräldrarna möttes med det föraktliga: »skvallerbytta bing bång, går i alla gårdar o. s. v.».

Tyvärr ansåg man i detta — som i de flesta andra hem den tiden — att vid kunskapers inhämtande icke förmågan kunde saknas, endast viljan, och att denna vilja kunde väckas genom kroppslig tuktan liksom att detta medel även i fråga om andra rättelser var det verksammaste. Följden blev den vanliga: att icke förtrolighet utan fruktan under barnaåren präglade förhållandet till föräldrarna; att bitterhet närdes och falska bekännelser framtvungos. Smekningar av vår far och även av vår mor voro mycket sällsynta, beröm likaså; betydelsen av uppmuntran var den tiden föga insedd och självförtroendets kraft växte ej i den tidens barnkammare och skolrum. Men icke voro i dessa tider av »tukt och Herrans förmaning» de förlorade sönerna färre än nu, tvärtom.

Att hänsyn till barnens egenart kan förenas med

sträng disciplin visade vårt hem. Sönerna visste alltid att de fingo bli vad de önskade och när min framtida livsriktning blev föräldrarna klar, då främjades den av både mor och far.

Först som vuxna förstodo barnen vad det för dem betytt att i hemmet endast ha haft rena föredömen och vackra minnen av det innerliga förhållandet mellan far och mor. Varm tacksamhet kände de då även över att ha blivit fostrade i enkelhet, självbehärskning, härdighet och hänsyn för andra.

Ett ohövligt ord till en tjänare straffades; varje lek skulle ögonblickligen lämnas för att fullgöra ett uppdrag eller en annan plikt. Morgon- och aftonmåltider intogos ej i föräldrarnas sällskap och dessa mål bestodo endast av mjölk och grovt bröd. En bit ost eller en strömming som sovel var ovanligt. Endast vid årets kyrkliga högtider och vid födelsedagar vankades mjölkblandat kaffe eller choklad med saffransbröd m. m.* Av middagens två rätter måste även de ätas, som förorsakade illamående; själva julafton medförde ingen befrielse från lutfisken ens för dem, som kallsvettades av leda. Söndagens efterrätt var ett blandat nöje, ty barnen skulle turvis vid predikan läsa Fader vår och Herrens välsignelse och den, som då stakade sig — eller under veckans lopp hade stakat sig på bordsbönerna — blev utan efterrätt. Den, som kom försent

* Det var såsom tillfrisknande efter en lunginflammation jag som åttaårig för första gången smakade en smörgås med pålägg: en så utomordentlig händelse att minnet än i dag ej förbleknat! Samma enkelhet rådde i fråga om kläder: att på en gång få nya sådana var mycket ovanligt; i regeln ärvde de yngre de äldres och skador på kläderna betraktades som mycket straffvärda förseelser.

SOPHIE KEY.

Efter ett i juli 1856 i Köpenhamn taget porträtt.
(Håret, tidigare guldgult, var då askblont; ögonen blågrågrönа.)

till middagen kl. 2, fick stå vid ett sidobord och blygselfull inta sin måltid. Att vid bordet öppna munnen utan att vara tilltalad hände oss ej förrän ett bra stycke in i tonåren. Den, som gick in i köket utan att vara skickad, blev utvisad med en disktrasa om halsen. Ett undantag gjordes när en »Västgöte» kom med sina varor. Denna spännande händelse överträffades dock av sotarens besök. Ty sotaren, berättade tjänarna, sålde barn åt Frimurarna, vilka i sin ordning saltade dem i tinor och sålde dem åt hundturken! När tåtare (tattare) kommo till gården, blevo barnen inkallade för att ej bli stulna, ett äventyr vi själva hemligt drömde om att få uppleva.

Emil Key övade själv ingen slags idrott och det var kapten Hultin, som invigde pojkarna i jaktens och fiskets hemligheter. Flickor som gossar lärde sig rida, köra och ro, emedan detta var på landet oumbärliga färdigheter. Badrum funnos ej i den tidens hem, men om somrarna hade man sjön att bada i.

*

Inga naturvetenskapliga eller pedagogiska betänkligheter hindrade oss från att få vad barn evinnerligt behöva: näring för sin fantasi. Far och mor berättade inga sagor, men vad gamla Fia var för vår fars barndom, detta var för oss vår unga barnflicka från Västergötland. Medan Anna vävde band framför brasan kröpo vi ihop omkring henne, från vars läppar folksagorna flödade. Från andra håll fingo vi många sägner, som den tiden obetingat troddes. Man hörde talas om »skälvrängaren», som i livstiden flyttat rågången mellan sin och grannens åker men efter döden återvände till platsen för sitt brott och, pekande på den rätta gränsen,

oavlåtligt ropade: Här är rätt och här är orätt! Man fick höra talas om spelmän, som gått till den närbelägna Botorpsström 3 torsdagsnätter å rad, där offrat ett svart lamm åt strömkarlen och av honom lärt sig spela låtar, dem ingen människa kunnat lära ut. Man fick veta att gamla gummor kunde göra bjärar (trollharar) av stickor, klutar och blod och sedan sända hararna att tjuvmjölka grannens kor. Man hörde människor bedyra att de sett djävulen i skapnad av en svart hund med lågande ögon: att möta samma syn blev sedan en stilla förhoppning. Visserligen hade vi en gång sett vargar och visste att de, under en ovanligt kall vinter, ätit upp våra vackra hundar. Men vad var detta mot nämnda svarta pudel, som spökade i ens drömmar! Man fick veta att man kunde trolla med hjälp av flågrönnen och korpstenen; hämta hem skatter, funna genom slagruta, med ett par tvillingar, vare sig oxar eller hästar. Blev man stucken av sömntorn kunde man slumra in på oberäknelig tid och även fjätterörten hade liknande hemlighetsfulla verkningar. Älvorna voro i folkföreställningen inga godsinta väsen: om man sig ovetande råkade in i en »älvring» kunde man få svåra sjukdomar, åtminstone »älvabläster» (ett utslag). Säkert kunde man bota åkommor genom regnvatten, som stått i urholkningar på kyrkogårdsstenar. Tomtarna voro vanligen människornas vänner. Men de, liksom trollen, visade sig sällan numera, ehuru äldre personer kunde anföras, som med säkerhet sett dem liksom skogsfrun. Bevisen på framsyn, varsel och spöken voro mångfaldiga och allt slags skrock blomstrade. Ehuru otaliga gånger beledd av vår far kunde t. o. m. vår mor ej frigöra sig från obehagliga känslor då en ekorre sprang över vägen, då man blev tretton

vid bordet, då en spindel visade sig på morgonen, med mera sådant!

Mycket ofta berättades hemska ting om forna tiders avrättningar, efter vilka man vid landsvägen kunde få

Kapten Hultin berättar.
Efter en blyertsteckning från 1870-talet.

se den halshuggnes högra hand, fot och huvud uppspikade på var sin stör. Men huvudet fick ej sitta länge, ty den spiken drog lycka med sig till alla hus, och en krögare, som slog den i sin tröskel, saknade

aldrig kunder. Av blodet vid en avrättning drucko fallandesjuka, som sedan löpte en halv mil bredvid en ridande och efter den betan blevo friska. I en gammal tall vid Helgerum sutto ännu i mina ungdomsår spikar och klutar, där inslagna av sjuka, som sålunda hoppades bot.

Kunde man få kapten Hultin att berätta, då var man helt lycklig, ty då var man viss att allt var »riktigt sant». Här nedan meddelas några under våra barnaår ännu levande sägner, av kapten Hultin på min bön upptecknade.*

Legend från Norra Småland.

Rumskulla, eller som det i gamla handlingar skrifwes, Romfarskulla, ligger i 3 län, halfva moderförsamlingen i Linköpings, andra hälften i Kalmar, och annexen i Jönköpings.

Denna ort måtte warit stamhåll för upprorsstiftaren Nils Dacke, ty många traditioner och minnesmärken finnas efter honom. — Källaren, der han, sårad i en strid med Kong Göstafs knektar, låg gömd tills han läktes, är qvar. — På en liten holme i sjön Hjorten der han förskantsat sig, synes ännu jordwallarne, och i sjön tredubbla ekpålar såsom palisader rundt omkring holmen; och härom wore mycket att förtälja, men det hörer ej hit.

Gamla kyrkan, som refs 1830 och war byggd på 1100-talet af grofwa tallståckar, så att man till dem nu förgäfves

---

* Som vuxen övertog jag min fars uppgift att bära tidningar, nya böcker och dylikt till Kallernäs och detta föranledde den gamle knekten att bedyra att jag »var som en mor för honom». Som betecknande för hans egen ungdomstid må nämnas att, när han hörde att jag gick ensam på Stockholms gator, skakade han bekymrad sitt huvud och stackrade mig på ett gripande sätt: under hans Stockholmstid, i århundradets början, var det ett bevis på fullkomlig värnlöshet om en ung flicka gick ensam på Stockholms gator!

söker makar. Sakristigan, trol. tillbyggd ett par århundraden sednare, war till tak och wäggar af gråsten. Emellan denna och kyrkowäggen war en gång eller wrå af ett par alnars djup och bredd, och der residerade en passagerare, som satte myror i hufvudet på det fromma folket och enkannerligen på socknens käringar, ty ett skelett, så fullständigt som den noggrannaste osteologiska tabell, stod der och grinade dem midt i synen. Man begrafde det många gånger, läste alla möjliga böner och beswärjelser, men Skinskarpen, så kallades han, war enwis, dagen efter begrafningen stod han åter i sin wrå och grinade. Man fann således, att med en sådan sjelfwålding, som hwarken prästerskap eller kronobetjening förmådde afhysa, ej war annat att göra än låta honom stå, och så stod han i många år utan buller och bång, och ganska få tordes se honom i synen, och troligen hade han stått der tills kyrka och sakristiga nedrefs, om ej händelsen skaffat honom ro. Detta lärer inträffat i medio af 1700-talet, då en lördagsqväll sockneskräddaren med sin stab sysslade med prostens nya kaftan, och alla gårdens drängar och alla grannhällets pigor samlades i drängstugan, skämtande, sqvallrande och berättande historier, syner om spöken och uppenbarelser, som af de fleste under rysningar troddes. Men kökspigan, stor-Lisa, till vext och hållning ett förswarligt grenadjersämne, förklarade att hon aldeles icke war rädd för andra spöken än utgamla försupna gubbar, och kunde i swarta mörkret gå hwar som helst, ehuru sällskapet skrattade deråt, och menade att hon hölls helst i köksspisen.

För att utröna om mannamodet war werkligt, sade skräddaremästaren: »hör du stor-Lisa, om du går opp i wråen och bär hit Skinskarpen, så skall jag ge dig en kattunsklädning». En helig rysning intog sällskapet, men Lisa sade: »jag tager eder till wittne god wänner», och nalkades dörren under kamraternes skrik: »är du aldeles galen stor-Lisa», med anmaning till drängarne att fasthålla henne. Men det war för sent, hon war redan ute i kolmörkret och wandrade till kyrkan, som war ett par hundra steg från prästgården, gick in i Skinskarpens wrå, helsade »guafta» och när hon ej fick swar, tog hon skelettet på ryggen och gick tillbaka. Färden gick stilla och trefligt till gårdsgrinden, men då knäpte skelettet armarne om halsen och sade: »du skall bära mig tillbaka», och

will du hafwa en kyss för besväret så står den till tjenst»; hon öppnade dörren till drängstugan, kastade skelettet in så det skramlade som en jernharf, och ropade: »hwar har I kattunskläddningen nu»?

Nu blef allmän uppståndelse, somlige ville ut genom fönstret, andra genom skorstenen, skräddarne kröpo under bordet, och de som icke swuro, läste salmwersar eller bordsböner. Slutligen sade skräddarmästaren: »Kära Lisa hjelp oss af med djefvulstyget, kattunskläddningen skall du få,» och då alla drängarne förklarade sig wilja bidraga till dess inköp, tog Lisa sin Skinskarpen på ryggen och sade: »kom nu min gosse så gå wi hem, ty i denna stugan äro de för dumma».

Färden gick obehindrat till kyrkporten, då de beniga armarne åter knäpptes om hennes hals, och skelettet sade: »nu släpper jag dig ej förr än du lofvar göra mig en tjenst». Lisa, som hade i minne den utlofwade kyssen, torkade sig om munnen, gaf löftet, ställde skelettet i sin wrå, och frågade hwad hon skulle göra? — »Jo du skall gå in i kyrkan, på altaret sitter en qvinna med ett litet barn i famnen, du skall helsa henne och bedja att hon för Guds skull förlåter mig.»

Lisa begaf sig till stora kyrkdörren som war öppen, med brinnande ljus i kronorna. Hon trodde att gastarne, som wanligen ej brukade sammankomma mera än hwarje julnatt, nu hade ett extra konventikel, stadnade willrådig i dörren, men såg ej andra gastar än de medeltidsmålningar, som prydde wäggar och tak, der ibland annat helfvete stod afdelat i flere grupper, och wärden war sysselsatt att piska, steka och koka sina gäster. När hon förwissat sig om att ej blifva gastkramad, så steg hon dristeliga fram till altaret, fann der qvinnan med barnet och framställde Skinskarpens anhållan.

Qvinnan, som war snyggt klädd, såg sorgbunden ut, funderade en stund, men sade sluteligen: »Förlåter Gud honom så förlåter jag.» Glad wände pigan om, såg tillbaka; såg efter emellanåt om ej den nämnde hotellwärden war efter henne med piskan, och skyndade till Skinskarpens wrå för att trösta honom. Men buren war tomm, fågeln utflugen, och efter den betan syntes eller hördes aldrig Skinskarpen personligen, utan fortlefde i minnet; och war det någon som ej wille tro legenden, så wisade man hans wrå, likwäl på afstånd, ty att gå nära den ansågs till och med i sednare tider wådligt.

Sådan war berättelsen, som fick antiqvarisk helgd, och blef sluteligen en trosartikel.

Ännu 1797 funnos i socknen äldre personer, som försäkrade att i deras tid stod Skinskarpen i sin wrå; sjelfve hade de wäl icke sett honom, men deras förfäder i många led hade sett honom werklig, hwarföre det war ogudaktigt att betwifla hans existens.

Trollhistoria.

Man vet att trollen i förra tider hade en större verkningskrets, i synnerhet woro de lystna efter kristna barn, och lemnade sina egna till uppfostran; men dessa blefwo oftast fula, rödhåriga, otympliga och kallades gemenligen bytingar.

En gång hände, under det husmodren, som hade ett spädt barn, war syselsatt i köket, att en trollpacka med sitt barn smög sig in för att göra byte; men hustrun kom oförmodadt in, så hon ej fick tid att medtaga hwarken sitt barn eller det andra, så att hustrun fann twillingar i waggan. Nu woro, till all olycka, båda barnen flickor, och så fullkomligt lika, att modren ej kunde skilja dem. — Dränka dem kunde hon ej, således måste hon uppfostra dem i hopp att trollungens natur skulle framdeles utveckla sig. Flickorna wexte opp, woro lika wackra och spranta, och ingen af dem kunde anses wanbördig.

I sitt stora bekymmer fick hustrun spaning på en klok kärng, ty sådana finnas alltid, och fick af henne lektioner.

Hon tog litet malt och humle, lade det i ett äggskal, som uppställdes på en liten trefot, slog watten därpå och lät det rinna. Flickorna, som woro syselsatta på hwar sitt håll, inropades; den första kom, såg på tillställningen, och frågade: »hwad gör I för konster mor?» Och då hustrun swarade: »jag brygger öl åt kungen» så började flickan skratta af hjertans grund. Den andra kom, gjorde samma fråga och fick samma swar, men hon slog hop händerna och skrek: »gammal är jag som Tiveden, Billingen och Hula, men aldrig såg jag bryggas öl i ett äggskal åt kungen», barkade ut genom skorstenen och man återsåg henne aldrig. — Hustrun fick nu wisshet att den qvarwarande war hennes barn.

Upplysningsvis kan nämnas: att det hände någon gång att bergtagna blefvo lösa och återkommo till anhörige, såsom t. e. fröken von Schaar i Ydre; alla intygade att de blifvit wäl och artigt behandlade af trollen, men haft swårt att wänja sig wid deras diet, som ofta bestod af ormar, snokar, ödlor och grodor; men de serverades på silfver, hwilket något kryddade rätterne.

Någon gång woro trollen beswärliga grannar; så t. e. saknades en ko för en torpare, och söktes förgäfves öfver all mark; i sitt stora bekymer beslöt torparen att anlita Anders i Gebo, som i hela orten war känd som klok, bekant med trollen och höglärd i swartkonsten. Han efterskickades och rådfrågades; såg grundrik ut, fick några supar, och åtföljd av torparen och hans hjon gick han till ett närbeläget berg, der han bad sina följeslagare stanna. Sjelf började han kringgå berget med den röda näsan åt marken likt en jagthund, och ropade till folket att gå hem: »kon kommer hem i qväll, om hon är vid lif».

Torparen, som war nyfiken, lade sig i en buske i närheten, såg gubben streta oppför berget, och när han kommit till toppen göra circumflexer med armarne och ropa: »hör du bror Trulls! om du ej genast skickar hem torparens ko, så skall jag gå efter Wimerby storklocka och ringa så berget spricker, och du skall bli huswill». Inifrån berget svarades: »käre bror Anders blif icke ond, jag behöfde lite mjölk i min wälling, koen skall komma hem i qväll». Gubben gick till torpet, gaf godt hopp, undfägnades ytterligare, och om qvällen kom kon hem, men utsvulten och ynkelig; mjölkade blod ett par dagar men blef bra, och hade ej annan olägenhet av visiten hos trollen, än att hon stångades och sparkade när man wille mjölka henne.

Om Anders i Gebo wore mycket att säga: han besatt konsten att återskaffa stulet och slå ut ögat på tjufven, och war billig i priset. Taxan på ett utslaget öga war 12 skilling B. — Ett trollskott, som dödade grannens ko, kostade en plåt, för ett får bara 8 styfver, och bränvin efter behag. Man fick wäl reda på laddningen till dessa förträffliga skott: den bestod af 9 slags säd, 9 slags fä och 9 slags träd d. v. s. frön, af 9 slags wexter, hår efter 9 slags djur, och wed af

9 slags träd; desse måste noga insys i en klut tagen från ett lintyg, hwari en kärng dödt; men tillblandningen och proportionerna war en hemlighet, som endast fanns i mannens swartkonstbok.

Mylingar.

Man hade af dessa olägenhet, ty i synnerhet thorsdagsqvällarne läto de höra en klagande sång på sin bestämda melodi: »bytta ä trång och bena ä lång, tag ur pinn», och der med hålla de ut hela nätterne.

Man hade redo på att desse sångare woro dödfödda eller dödade barn, som onaturliga mödrar stoppat i byttor och graft ner. De kunde naturligtwis ej få ro förr än de fått rulla sig i vigd jord. De wexte och byttan blef för trång, och de kunde ej sjelfwa urdraga pinnen, hwarmed locket fästades. Bästa sättet att få dem till ro och tystnad war att bära dem åt kyrkogården, men detta war ofta beswärligt, och man kunde hjelpa dem med att urdraga pinnen, då de wäxte och skjöto opp som stora törnbuskar, som sleto sönder bondens kläder och skinn då han war full och ramlade i busken. Annars woro mylingarne ej skadliga; de skrämde endast barn och tjenstfolk med sin monotona nattsång.

Tomtar.

I allmänhet woro desse trogna grannar, men stötte man dem för hufvudet, kunde de wara rätt ilskna. I ett enstaka hemman i Småland hade ett sådant hjonelag i många år haft sitt tillhåll, till husets trefnad och förkofran. Men gården tillträddes af en ny ägare, som ej hade förtroende till dem, skrattade åt deras sträfwande; det wärsta af allt war dock att en gång bonden war full, fick han tag i tomtegumman, och trädde i henne en dundersup, så att hon blef på nocken, wid hemkomsten luktade bränvin och började träta på tomtegubben, ty tomtar tåla ej bränvinslukt, hwarföre gubben blef arg och beslöt hämnas på den frikostiga wärden.

Det war wid jultiden och han kunde ej göra annat spratt, än att hwarje natt gå i fähuset, lossa bondens kreatur och köra ut dem i kölden. Som bonden ej tyckte om denna

ladugårdskötsel, lade han sig en natt i fähuset för att utröna förhållandet, och såg en två alnars gubbe med långt skägg, iklädd en röd mössa, grå wästgöthejacka, gula skinnbyxor, och stora becksömskor, komma in, lossa kreaturen och köra ut dem. »A hå min gubbe, dig skall jag nog löna för beswäret,» sade han. Nästa natt tog han sin yx, lade sig på lur bakom dörren, och när tomten inträdde slog han honom i hufvudet med yxhammaren. Tomte-gubben wände sig om, såg åt himmelen och mumlade: »korss så stora regndroppar det faller nu!» Bonden trodde sig nu hafwa gifvit en god minnesbeta, men nästa natt stodo kreaturen ute och fröso. Han måste således tillgripa kraftigare medel, tog sin yx, lade sig som förr bakom dörren, och när tomten kom dref han honom i skallen, men denna gång hade han wändt till eggen. Förundrad såg tomten sig om, och sade för sig sjelf: »det är besynnerligt att löf faller så sent från träden». — Mot ett sådant tjurhufvud war nu ej annat att göra än att tillkalla Anders i Gebo. — Han kom, gjorde swårigheter och sade sluteligen: »jag har icke makt att köra bort dem genast, men d. 14 Mars skall du wara dem qvitt, till dess får du inhysa dina kreatur hos grannarne». Detta slog in. Men den förra trefnaden och wälmågan försvann från huset; mannen blef fyllhund och hustrun en odåga. Således är bäst att aldrig bjuda tomtar bränvin; kaffe med sirap hålla de till godo.

Spöken

finnas både manliga och qvinliga; desse sednare äro ej utstyrda i skinjong och hintertyg, men kunna ändå wara riktiga spöken.

På Rumskulla gamla kyrkogård fanns en graf helt nära likporten, der en myndig man sades wara begrafven i kopparkista. En grafhög, med nedsatta stora stenar wid hufvud och fötter, wisade att mannen warit målfyllig, ty emellan dessa stenar war öfver 6 alnar. Platsen kallades Rommens graf, ty traditionen sade att han hetat Romme, och såsom ägare till enda säteriet i socknen, warit fri och wälboren, samt fört i wapenskjölden en hackekorf.

I mannaminne hade han legat stilla och fredlig i sin långa graf, men i gamla tider huserat som en tyran, ty

då hade han en outsläckelig hunger och war aldeles omättelig. Om nätterne besökte han närbelägna hus, och swartåt hwar han for fram, så att prestegårdstorparne och fattigkärngarne höllo på swälta ihjel. Han war mycket rädd för dagsljuset, och skyndade altid i gryningen att gömma sig i sin kopparkista. I början af 1700-talet blef man fri för hans wåldgästning på ett särdeles sätt:

En torpare med sin son woro budade på ottetröska, och behöfde således en grundlig frukost; hustrun framsatte åt dem ett par kannefat wälling, och de hade knapt börjat sin måltid, då Rommen kom med stor grytslef under armen, satte sig främst med ryggen åt öster och började slefwa i sig så att kamraterne befarade slut i förtid på anrättningen, hwarföre torparen sade: »ädel och wälbördig hr Romme! om han will hafva litet bröd till sin myckna wälling så ligger en hålkaka bakom honom på hyllan»; han wände sig om och skulle gripa kakan, men då war solen uppgången och sken honom midt i planeten. Och detta war emot hans natur, han sprack och wällingen rann öfwer bord och bänkar och ända till grafven, dit han skyndade med armarne hårdt lindade om buken, och man hörde sedan aldrig om honom annat än önskningarne att få öppna grafven och komma åt kopparkistan.

Kattekungen.

I wår tid finnas tronpretendenter dussintals, men förr woro dessa underdjur rara, hwilket kan ses af följande sannfärdiga berättelse från norra Småland.

Långt inne i skogen bodde ett fattigt hushåll, som ej hade något lefvande kreatur mer än en swart katt; men denna war märkwärdig, han war större än andra kattor, wresig och arg, satt beständigt i spiseln, hade aldrig umgänge med andra kattor, höll sig mycket förnäm och majestätisk.

En afton hade hustrun warit i granngårdarne för att köpa mjölk, men hemkom gråtande och förskräckt. Och då man frågade henne hwad som fattades, så berättade hon att hon på kyrkängen sett en bedröflig syn: — först mötte hon 4 swarta kattor, som buro sorgfanor och voro utstyrda i trekantiga hattar; så 8 kattor med guldnycklar på swantsen

bärande en grann likkista hwari låg en stor swart katt höljd af ordnar, med krona på hufvudet, guldspira i ena tassen och swärd i den andra, derefter en lång rad swarta kattor, som alla jämrade sig och jamade ynkligt. Då reste sig stora katten i sin wrå i spiseln, och sade: »Ja, så är far min död, då är jag kung för alla kattor,» — barkade ut genom skorstenen och sågs aldrig mer.

Naturhistoriskt.

Man wet att på Island ofta finnas hvita räfvar, men har aldrig haft wisshet om huru de tillkomma, förr än en sjöman från Småland kom till det landet, fick se saken, och berättade:

När någon gammal ytterligt ful kärng dör, sätter bonden henne på isen i sittande ställning med en psalmbok i handen, och gömmer sig bakom ett isstycke eller en sten. Länge dröjer det ej förr än någon röd räf får se tillställningen, sätter sig och börjar gråta så tårarne strömma. Om det är af medömkan eller för det kärngen är mer än lofligt ful, upplyste ej berättaren. Man vet att kölden på Island är stark, och räfven gråter så att han slutligen fryser fast. Bonden, som i sitt gömsle afvaktat detta, går då fram, upptager sin knif, skär i kors genom skinnet på hufwudet för att lemna öpning, tager fram en dugtig tagelpisk, och piskar den arma mikel ur sitt röda skinn och låter honom löpa. Sjömannen försäkrade att om han, efter denna operation får nytt skinn, så blifver det krithvitt.

*

Medan kapten Hultin sålunda tillfredsställde barnaårens lust för det skräckfulla, tillmötesgick fru Hultins tryckta sagor behovet av det vackert fantasifulla. Såsom hennes väsen för oss blev en vacker saga då vi vuxit upp, voro hennes diktade sagor vår glädje under barndomen.

På 1850-talet voro sagoböckerna mycket enkla och fåtaliga men kanske mer avhållna än det nuvarande

överflödet. Bland de för barnen käraste av de små tarvliga häftena, med deras naiva kolorerade planscher voro de sagor, som »den gamla i skogen» eller »blinda mormor» eller »tant Lisbeth» berättade. Man råkade där havsfrun, som, klädd i silverskir, på bäckens strand skänkte sitt granna pärleband åt den plikttrognaste i barnaskaran; eller den eklövskransade skogsfrun, som lönade den modige gossen, emedan han trofast bevarat den honom anförtrodda skatten. Man såg godhetens ängel skänka barnen de vita rosor, vilka blomstrade, om de älskade varandra, men vissnade om de voro kärlekslösa. Den sköne näcken förde barnen i en pärlemorsnäcka till sitt slott av kristall och korall, där var och en fick sin högsta önskan uppfylld. Men den anspråkslöse, som blott bad att få lära spela en enda visa, erhöll näckens egen gyllene harpa och med den musikens stora, heliga makt över människohjärtat samt gåvan att förnimma alla naturens, för andra ohörbara, stämmor. Man lockades in i ringen till de ljusa älvorna, där de dansade i det aftondaggiga gräset under den blommande linden, eller ned i deras underjordiska rike, en värld av skinande vithet, med hus av alabaster, med träd och buskar av finaste silver, där människobarnet fick guldtavlorna, på vilka det såg sina egna drömmar speglas i ömsom fagra, ömsom fula bilder. Man jublade över att endast den renhjärtade ynglingen var i stånd att under passionsblommans rötter finna klockspelet, som kunde hela allt lidande; man gladdes när de lata och högmodiga i djurhamn förtrollade fingo människogestalt igen, sedan de under lidande lärt arbetets eller ödmjukhetens hemlighet.

Månne några av de estetiska eller etiska intryck, man senare i livet mottagit, i djup och innerlighet kunna

jämföras med dem man erhöll från dessa och liknande sagor, där naturpoesin och den sedliga livsåskådningen för barnet smälte samman till enhet, emedan livserfarenheten ännu icke hunnit gräva sitt svalg mellan fantasi och verklighet, saga och sanning, utan leken och sagan voro den verkligaste delen av det verkliga livet?

Vari bestod särskilt nämnda sagors trollmakt, en makt, som ännu verkar på nutidens sagoövermättade barn, ifall de hitta de gamla böckerna på mors eller mormors bokhylla? Troligen däri, att sagoberätterskan själv levde i den värld, hon för barnen upprullade; att hennes egen oskuldsdjupa själ naivt speglade sig i sagans sedliga syfte; att hennes egen fantasi just var »barndomspoesiens», sådan V. Rydberg skildrat den:

Än därinne finns
slottet, som du minns,
och där leker än den vackre sagoprins;
än i måneglans,
klädd i flor och krans
sångens älva svävar där i dans...

*

Det för vår barndomstid mest betydelsefulla var dock den stora iver och den visa urskillning med vilken vår far och mor försågo oss med allt det bästa, som kom ut såsom barnböcker. Vikingasagorna och de nordiska gudasagorna, grekiska guda- och hjältesagor, klassiska verk i svensk tolkning, liksom i danska och tyska original, äldre och yngre svenska diktare, resebeskrivningar, historia kommo före tio år i mina händer ur biblioteket som lån, eller också som julgåvor, ja, t. o. m. som egna inköp. Ty vi ägde tvenne inkomstkällor: det ena var sylt- och

sockerpengar — det vill säga sex riksdaler om året för att vi hemma icke skulle äta sylt och socker, som på den tiden ansågs skadligt — samt våra s. k. läspengar: det vill säga att våra betyg belönades med vissa styver för de goda betygen 5, 4 och 3 — medan en nolla tog ut en femma, en etta en fyra och tvåan en trea. Den sålunda bildade kassan led visserligen avbräck, när vi slagit sönder något, ty då måste vi själva betala det, och så var det även julklappar, som påfrestade den. Men dock lyckades jag för dessa små medel skaffa mig ej endast åtskilliga böcker utan även en bokhylla. Bland det myckna kloka i våra föräldrars uppfostringssätt var att på detta sätt låta barnen själva handha små medel och sålunda lära sig spara. Senare fingo vi en månatlig handkassa för vilken vissa saker skulle anskaffas och slutligen som vuxna bestämda »klädpengar»; 200 kr. om året.*

Några särskilda gamla bruk iakttogos icke. Men den sedvanliga julmaten, påskäggen, vofflorna första maj

* I Marstrand var en bod, som gav anledning till något för vår uppfostran betecknande. En lekkamrat sade mig: »i den boden får man kandisocker på kredit». Ordet var obekant, men medlet att begära sockret verksamt. En dag säger så handelsmannen skämtsamt, att nu hade jag på kredit tagit för 24 skilling och var skyldig dem! Min skräck var outsäglig. D e t t a betydde således trollformeln! Å ena sidan stod nu den brännande skammen att ej göra rätt för sig, en redan då av min mor inpräglad plikt; å den andra fruktan att vädja till min mors mellankomst och fruktan segrade. Oron förstörde de återstående dagarnas glädje; boden tordes jag ej ens nalkas; jag reste skuldbelastad! Men denna sjuårsålderns erfarenhet av skammen att »leva över sina tillgångar» brände in sig så djupt att den också blev den s i s t a. Försakelsens väg blev, tack vare vår uppfostran, lätt; lånevägen av mig aldrig beträdd.

och knäckkokning vid födelsedagar hörde till hemseden. Vid midsommar kläddes av folket en ståtlig stång och restes på en vacker ängsplan; folket fick ett ankare dricka och efter dansen vandrade de parvis med fiolspelaren i spetsen upp till gården. Majstång restes alltid, även sedan »läseriet» gjorde att allt fler av folket avhöllo sig från dansen. Vid julen upplades för tjänarna som för barnen stora julhögar med alla sorter av julens bröd, hembakad konfekt och kakor, äpplen, nötter och andra torra frukter samt julljus — talgljusen utbyttes under mitten av 1850-talet mot stearinljus. I granen sattes hemmagjorda, av vaxstaplar beredda ljus; den kläddes och tändes av föräldrarna och vi nedkallades först när den strålade i all sin prakt och den stora korgen med julklappar — dem husfadern hela dagen lackat och försett med än allvarsamma än lustiga vers* — var inburen.

Till jul och nyår lärde vi oss en självvald psalm utantill och det var en kär uppgift att sedan läsa upp dessa för vår far. Den första »aftonpsalm», jag lärt — innan jag kunde läsa själv så att den lästes för mig — var Djupt i havet på demantehällen, som jag trodde hade denna heliga betydelse! Stolt var jag när jag fick veta att min älsklingspsalm »Var är den vän, som överallt jag söker» även var min fars. Han läste predikan för oss varje söndag; kyrkobesök voro däremot sällsynta. Nya testamentet och psalmboken lästes som roliga böcker; den av vår faster Agnes Kylberg översatta engelska

* En sådan, med en historiebok, minnes jag ännu:

Läs i vinter, läs i vår,
flitigt hela nästa år!
Vad du vet, det är ditt eget:
gods, som ligger väl beläget,
vart din väg i livet går!

boken — Morgondagg etc. — var grunden för den religionsundervisning, som verkade andakt. Katekesen var lika avskydd som oförstådd.

När vi voro omkring tio, elva år kallades vi stundom från leken vid brasan i salen* för att inne hos föräldrarna syssla med några sällskapsspel eller tankelekar, varvid vi funno oss lika ohjälpligt dumma som oändligt hedrade. Värre var det när vår far fick lust att förhöra oss i geografi och historia: vi kände oss då som verkliga sorgebarn, ty årtal, fredsslut och floder runno med samma fart ur vårt minne. Senare — under de närmaste åren före hans riksdagstid — läste vår far ej sällan klassisk svensk poesi högt och detta var oförgätligt rika stunder.

*

Då vi såsom vuxna sade vår mor att vi som barn funnit henne alltför ensidigt upptagen av vår far och alltför litet av sina barn, gav hon oss rätt men påpekade att det hörde till livets begränsning att ej kunna räcka till för allt. Hon kände även, att hon ej kunnat räcka till såsom hon behövt för hushållets skötsel. Utom de hinder, som hennes sjuklighet i båda fallen vållade, fanns även den i hennes generation vanliga bristen på rationell utbildning i hushållslära. Längre fram insåg hon klart hur olyckligt det varit för hennes man — som för så många andra lantbrukare — att man ännu ej lärt sig beräkna värdet av gårdens egna produkter och att man därför överallt på den tidens herregårdar levde på större fot än vad gårdarna kunde bära.

* Ofta förljuvades kvällen av nötter och äpplen. Kommo någon gång apelsiner i huset, fingo vi var sin klyfta av en sådan. En hel kom aldrig i fråga.

Sophie Key brukade ofta säga — när hon hörde talas om fruar, som själva skötte sina hushåll, fullt räckte till för sina barn och fullt för sina män — att hon tillät sig betvivla sanningen i dessa uppgifter. Hon åtminstone kände, att hon icke kunnat helt fylla mer än en uppgift: den att vara hustru.

Och då tystnade vi alltid. Ty aldrig hade vi sett och aldrig fingo vi heller se någon, som i detta avseende var fullkomligare än vår moder.

*

För sammanhangets skull har jag i det ovanstående gått förbi den tidpunkt i Emil Keys liv vid vilken dessa Minnen egentligen befinna sig: början av 1850-talet. I det brev från 1850, där han underrättade A. L. Ekmarck om sitt första barns födelse skrev han med anledning om ett dödsfall inom Ekmarcks vänkrets:

Han har således upphört att vara till — d. v. s. hos oss. Men månne — det eviga livet oberäknat — de äro lyckliga, som nu dö? Eller äro de lyckliga, som överleva och få se den närmaste framtiden? Stora, oerhörda världshändelser förestå, de kunna ej längre undvikas; hela luften, hela den andliga rymden är uppfylld med elektricitet; redan länge har jag därav känt mig olustig till allting. Vad skall hela vår närvarande värld taga sig till när ovädret bryter löst? I förkänsla härav har jag skrivit en drömsyn, som jag hoppas få visa farbror innan den publiceras.

Men snart återkom hos E. K. lusten att säga sitt ord i dagens många frågor.

*

Den 20 december 1850 tillskriver E. Key sålunda S. A. Hedlund för att fråga om den senare, ifall han, i den av honom redigerade Örebro Tidning, vill ha en

medarbetare, en »löshäst, som spänner sig för sin opinion att draga den enbet om det gäller». Under de två år E. K. i stillhet tillbragt på landet berättar han sig ha delat sin tid mellan litteratur och lantmannabestyr, skrivit dels tendensnovelletter, dels politiska resonerande uppsatser och fortsätter:

Som det nu går till är ohyggligt, och varje fosterlandsvän måste däremot reservera sig, utsägande sitt »Dixi et salvavi».

E. K. uttrycker sitt missnöje med Stockholmstidningarna; endast i Örebro Tidning och Öresundsposten förnimmer han värme och vilja...

E. K. fortsätter:

Innan du svarar nej eller ja är billigt att jag redogör för min politiska ståndpunkt. Du vet att den var radikal 1848. Sedan dess har jag blivit konservativ, i så måtto att under det hela världen blivit mer och mer reaktionär, är jag fullt ut, om ej mer, radikal än för tvenne år sedan. Övertygad att federativ republik är Skandinaviens framtidsmål är jag därför radikal och skandinav.

I ett senare brev utvecklar E. K. sin ståndpunkt på följande sätt:

I förra brevet nämnde jag mig vara republikan och skandinav, jag tillägger här: socialist, men, såsom sådan, eklektiker, och du har mig hel och hållen. Icke »quoique» utan »parce que» possessionat är jag socialist. Jag har nämligen börjat tillämpa de sociala teorierna om arbetarassociationen (förstås helt embryoniskt att börja med) och därvid funnit min uträkning, på samma gång jag, speciellt i höst och nu i vinter, givit och ger arbetsförtjänst och livsuppehälle åt flera hundrade människor. — Det forna dagsverket, ännu kvarstående på gårdar där den gamla industrien härskar, är enl. min tanke en lämning av slaveri. Arbetaren eller dagsverkaren skall där gå sin dag ut och morgondagen in, detsamma om han gör mycket eller litet,

men gå skall han för sina 24 s. rgs. om sommaren och 16 s. rgs. om vintern. Detta sätt att utgöra arbete gör honom dålig, lat och liknöjd. — Även jag har dagsverksskyldighet på hela godset men huru? Jo, jag säger till arbetaren (naturligtvis efter förutgången inhämtad kännedom om arbetets beskaffenhet): Så och så mycket skall du göra, det får du på beting, det är ditt dagsverke, vad du gör över betalas så och så mycket. Jag får betala mer, det är en sanning, på det viset, men arbeten, vilka annars ej blivit färdiga förrän nästa år, fullbordas redan detta. Ett års besparad ränta på det utlagda arbetskapitalet blir således min vinst, vida överstigande de kontanta utgifterna. Arbetaren tvingas, det är sant, till mera arbete, men även till ökad omtanke och vinst. Således finna bägge parterna därpå uträkning. — Vidare odlar jag t. ex. I gamla dagar sade man: du skall odla på dagsverke och smaka käppen om du ej är flitig! — Jag säger till mitt folk: ni ha företräde innan jag bjuder odlingen åt främmande; vilka av er vilja slå sig ihop och taga hela stycket på entreprenad? — Tre eller fyra av bönderna eller torparna framträda då och säga: »vi taga alltsammans om vi få». »Må ske,» svarar jag, kontrakt skrives. Fältet blir förr och bättre odlat. De anskaffa folk, i följd av sina relationer, för bättre pris än jag skulle kunna göra; driva arbetet hårdare än jag skulle kunna göra utan att väcka hat och missnöje, emedan de arbeta själva. Jag har sålunda framkallat en vinst, som annars skulle legat död och varken kommit mig eller dem till godo. —

Besynnerligt vet du! att under det hela världen säger sig i praktiken »slita ut» de »liberala illusionerna» och teorierna, så kommer jag till ett rakt motsatt resultat. Ju mer jag hugger väg för civilisationen genom skogarna, desto mer ljusnar också det socialt-republikanska framtidsperspektivet, desto klarare dager faller ovanifrån ned på detsamma. Det växer dag från dag allt närmare. Mitt livs innersta kärna utgör dess glädje och dess hopp! —

Sådan, min bror! är »possessionaten med de aristokratiska förbindelserna» beskaffad till sinnes. —

— — — — — — — —

Den 10 januari 1851 tackade E. K. S. A. Hedlund för en artikel nu senast om tryckfriheten, som han läst med utmärkt nöje och fortsätter: »Även jag har varit utsatt för pressens missbruk (i min polemik med Kalmarortens Frans Sjöberg*, doktor Engström) men skulle icke, för allt i världen, vilja borttaga ett enda jota, som kunde inskränka tryckfriheten.»

I februari 1852 skriver E. K. till S. A. Hedlund:

»Vad säger du om Frankrike? Jag för min del anser hr Louis Napoleon såsom blott och bart en förladdning, en trasa, nedstoppad att genom pression giva explosionen en gång så mycket mera kraft. Vet du! ju mera bourgeoisien och reaktionen stoppa öronen till och ropa »korsfäst!» åt socialismen; desto mera växer denna senare till betydelse. Jag börjar tro, just i följd av det motstånd man gör mot densamma, att den är kallad göra bokslut och novo Conto både i kyrka och stat.»

S. A. Hedlund antog E. K:s anbud att lämna tillfälliga bidrag till Örebrotidningen. Författaren förbehåller sig fullkomlig tystnad angående sitt namn och begär som signatur endast — e —. En uppsats hade som titel Stående här eller folkbeväpning. E. K. ger S. A. Hedlund full frihet att förkasta hans bidrag, men icke att ändra utan hans samtycke. »Tro icke,» skriver E. K., »att jag är barnsligt fåfäng och självbelåten; gärna och med tacksamhet mottar jag rättelse, väl vetande mig ännu ej hava slutat mina 'Lehrjahre'. Men i följd av bestämda åsikter kan jag vilja hava vissa uttryck bestämt kvarstående, då ett borttagande kunde betydligt modifiera meningen.»

Den 7 april samma år ursäktar sig E. K. för att

* Redaktör för tidningen Fäderneslandet. Engström är den ovan flera gånger nämnde »trädoktorn».

»en massa av animaliska bestyr» — till vilka han räknar affärerna — hindrat honom att meddela sig. E. K. påminner om ovannämnda artikel i militärfrågan och påpekar att denna nu hör till dagens frågor.

Den 9 februari 1852 skriver E. K. att något vidare skribleri ej blivit av på grund av de många ekonomiska och kommunala bestyr, vilka mer och mer komma människan att »växa fast vid gräsen». Anledningen till brevet är dock alltjämt en tidningsfråga. E. K. berättar sin vän S. A. Hedlund — vilken är medarbetare i Aftonbladet — att man i landsorten tycker att Aftonbladet börjar bli lika tråkigt som Bore var och att man »redan saknade Hiertas småkvicka, smidiga och behändiga savoir faire i polemik och gruppering», E. K. anser att Aftonbladet försummar att vinna damernas ynnest, därtill behöves bidrag av den art, som intresserar dem. Aftonbladet måste bli mer roande utan att därför uppge sitt allvar eller offra åt den usla litteraturen. Att vara torr är icke ett gott medel att vinna publiken: »För att leda en publik dit man vill, måste man först få den att följa med. Litet förledande att börja med skadar därför ej, ty annars kan man få tala för tomma väggar under det publiken på annat håll låter missleda sig.» E. K. betonar att dessa tankar äro föranledda av ett sant intresse för Aftonbladets, i övrigt högst förtjänstfulla och tidsenliga, tendens. Anser vännen ej dessa anmärkningar förtjänta av uppmärksamhet, »äro de blott några bitar papper mindre på mitt skrivbord och några mera i papperskorgen hos dig».

Det synes ej vidare ha varit fråga om några bidrag; Emil Key fick allt mindre tid att författa, emedan han fick alltmer att göra med sin egendom. Vänskapen med Hedlund fortfor emellertid. Sommaren 1856 — då Emil

Key som ovan nämndes avhämtade sin hustru i Marstrand — besökte han den senare med Torsten Rudenschölds dotter gifte Hedlund i dennes hem i Göteborg, och lärde där känna den av honom mycket beundrade Rudenschöld.

Emil Key's första besvikna hopp var just det, att han på landet skulle få god tid att ägna sig åt författarskap. Det gick annorlunda än beräknat, ty hans arrendator hade icke gått ut med arrendet utan Emil Key måste själv överta egendomens skötsel. Han kände starkt sin brist på insikter i jordbruket och föresatte sig att under ett helt år huvudsakligen läsa lantbrukslitteratur. Men teorien var en ringa ersättning för den felande praktiken och det blev under stora mödor och många motgångar, Emil Key's liv som lantbrukare fortgick. Den inkomstkälla, som den tidens lantbrukare säkrast byggde på — brännvinsbränningen — hade han för sig tilltäppt, då han genast på Sundsholm rivit bränneriet, vilket han som lärjunge till Wieselgren och Thomander icke med samvetsfrid kunde behålla. Som därtill kom att E. K. efter egendomsköpet intet driftkapital ägde och att hans svärfar hade den grundsatsen att hans barn, när de kunde, borde reda sig själva, så blev Emil Key uteslutande hänvisad till jordens avkastning. Och Sundsholm var tyvärr en otacksam jordbruksgård.

*

1853 voro Emil och Sophie Key åter på bröllop på Björnö, ty en av de äldre döttrarna där, Lotten, gifte sig — 8 sept. — med en änkeman, majoren — sedermera baron — Eberhard Rosenblad.

Denne var brorson till excellensen Mathias Rosenblad och i dennes hem hade han funnit sin första hustru

i en sin kusin, som var upptagen som eget barn hos excellensen. Sålunda kom Eberhard Rosenblad sin betydande, mångförfarne och intressante farbror mycket nära. Och som Eberhard Rosenblad själv hade släktens goda huvud och utmärkta minne samt dessutom bildning och älskvärdhet, funnos mellan honom och den 22 år yngre Emil Key många beröringspunkter. Historiska anekdoter överflödade i deras samtal om forna tider och kända personligheter.*

I mitten av 1850-talet gjorde svågrarna Key och Rosenblad tillsammans ett egendomsköp, å Emil Keys sida föranlett av behovet att skaffa sig större inkomster än dem, som Sundsholm lämnade. Ty med dessa kände han sig ej kunna möta de genom barnaskarans tillväxt och hustruns sjuklighet snabbt ökade utgifterna.

Vid köpet medverkade även en gammal vänskap från Lundatiden. I skildringen av denna tid omtalades bland Emil Keys bästa vänner Wilhelm Widegren. Sedan denna 1844 promoverats till magister och ett tiotal år tjänstgjort

---

* Major Rosenblad bosatte sig i Kalmar och i hemmet där såg man många vackra saker från excellensens tid. Bland dem en Canovastatyett av Benjamin Franklin; Westins porträtt av Karl Johan, som denne skänkte excellensen vid hans avskedstagande och samme Westins porträtter av excellensen och dennes hustru, voro i sitt slag vackra. (Allt äges nu av E. Rosenblads son med Lotten Posse, baron Carl Rosenblad.)

Excellensen Rosenblads hustru var dotter av en fransman och en holländska. Fadern hette Toutin, var grosshandlare och hade affärer med Frankrike, bland annat i silkesstrumpor. Då den vackra dottern på en bal avslog en dans med en adelsman — emedan hon hade alla danser upptagna — svarade »ädlingen»: »Ja, dansa gärna, m:lle Toutin; pappa består ju strumporna!» — en historia Emil Key berättade som bevis på adelstonen mot »ofrälse».

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

EMIL KEY.

Efter ett i juli 1856 i Köpenhamn taget porträtt.
(Håret då mörkbrunt, ögonen brungröngrå.)

VÄSTERVIKS

såsom lärare vid Katedralskolan i Lund köpte han 1855 tillsammans med sin gamle vän Emil Key och Eberhard Rosenblad, Wästerstad i Skåne. Vid detta köp var Wästerstad en egendom på omkring 3,000 tunnland; en stor del av denna jord var obrukad och Wilhelm Widegren föreslog, att den skulle utstyckas till smålotter, vilket också skedde och detta torde ha varit ett av de första och väl lyckade försöken till småbruk i Sverige. När Widegren 1859 gifte sig avsöndrades från Wästerstad, gården Dala där han bosatte sig. En hans yngre bror skötte Wästerstad som förvaltare, tills Emil Key och Rosenblad sålde sina lotter och bröderna Widegren ensamma blevo ägare till Wästerstad.*

Under de år, Emil Key var delägare i gården, levde hans hustru i ständig ängslan, att han skulle sälja det henne så kära Sundsholm, vars svårarbetade art redan börjat oroa honom och flytta till den goda gården nere i det honom sedan gammalt kära Skåne, där han, utom vännen Widegren **, hade så många andra goda ungdomsvänner. Det var hänsyn för hennes önskan, som kom

* Wästerstad låg i socknen av detta namn, den socken där Wieselgren verkat så storartat för äkta kristendom, nykterhet, folkbildning. Widegren talade med beundran om alla Wieselgrens insatser, vilkas goda verkningar han på nära håll kunde iakttaga.

** Denne beklädde senare ett par direktörsposter i Skåne, flyttade på äldre dagar till Lund och slutligen till Göteborg, där han bodde hos sin dotter och måg professor G. Cederschiöld och avled 1905. Professorskan Cederschiöld påminner sig att hennes far berättat om det, i kapitlet Lundatiden skildrade, Förbundet och om alla de oskyldiga nöjen varmed förbundsmedlemmarna roade sig. Bland annat skulle de en gång bevisa varandra, att de ej voro vekliga och lade sig samtliga — att sova på bara golvet!

honom att välja det ekonomiskt mindre fördelaktiga att behålla Sundsholm och slå de skånska planerna ur hågen.

Sedermera, då bekymren kommo allt tätare; då det »sorgfria liv», som Carl Fürst vid Emil Key's bröllop förutsåg för honom och hans brud, var ett minne allena, förebrådde Sophie Key sig själv, att hennes önskan varit så stark, att den fällde utslaget.

*

Den nyssnämnde vännen, Carl Fürst, hade även han några månader efter Emil Key kunnat gifta sig, i juni 1849. Men några veckor efter bröllopet måste han lämna sin unga hustru. Han hade året förut varit läkare hos prins Oscar, då ombord på fregatten Eugénie och man hade väntat, att den svenska eskadern, i fall av krig, skulle blockera de tyska hamnarna. 1849 blev han nu åter kommenderad ombord på briggen Nordenskiöld, där prins Oscar då var officer. Eskaderns tolv fartyg uppehöllo sig i de danska farvattnen till slutet av augusti. I september reste Carl Fürst med prins Oscar landvägen från Karlskrona till Tullgarn. De hade då den 14 september nattkvarter hos Adam Christian Raab på Ryssbylund, där de råkade både Emil Key och Carl Raab med sina hustrur. Fürst berättar i sin dagbok, att man där »hade en trevlig afton och morgon då man företog en ritt kring ägorna». Föga anade den unge prins Oscar och den unge Emil Key att, när de nästa gång kommo i beröring med varandra, skulle den ene vara kung, den andre oppositionsman i riksdagen!

Carl Fürsts hustru mötte honom i Stockholm, dit hon rest med ångbåt, men medfört kaleschvagn för hem-

resan för att slippa begagna »kärlekens vingar» som skjutshållens rapphönor då kallades.*

Hemfärden gick över Sundsholm och den 16 oktober hade Emil Key glädjen att mottaga det första besöket av sina kära ungdomsvänner. Det blev även det sista.

År 1855 voro Emil Key och hans hustru ånyo på bröllop i Kalmarorten. Denna gång var det hans syster Agnes, som gifte sig med Hjalmar Kylberg. Dagen efter bröllopet fick Emil Key ett bud, vilket kom som ett åskslag och som just under dessa omständigheter blev än smärtsammare: att Carl Fürst, efter två dagars sjukdom, den 22 februari dött i hjärnhinneinflammation. Genom sitt ovanligt älskliga väsen hade han blivit kär även för Emil Key's anhöriga och dessa talade nu om huru han, sex år tidigare, hade kommit upp till Emil Key's bröllop och vid detta vunnit allas hjärtan.

På våren besökte Emil Key det skövlade hemmet, som varit så fullt av lycka, och den ensamblivna makan kom senare några somrar till Sundsholm, där samtalen då framför allt rörde sig om det förflutna. Men icke endast då utan ofta annars hördes ungdomsvännens namn på Sundsholm. Bland dessa tillfällen voro de, då »världsomseglingsvinet» blev framtaget. Carl Fürst hade nämligen betalt en studentskuld till Emil Key med ett fat madeira, som varit med på fregatten Eugénies världsomsegling och tagits från Madeira innan druvsjukdomen där härjat vingårdarna. När det topasfärgade vinet, vars doft och smak kännare ej nog kunde prisa,

* En student hade nämligen skrivit till sin fästmö, att han skulle komma på kärlekens vingar, men som han anlände med en dylik rapphöna, fick denna av en skämtare det poetiska namn, som sedan blev allmänegendom.

vid festliga tillfällen framkom, fördes talet ofta på Carl Fürst. Sista gången var när Emil Key's gamle lärare och vän Otto Witt på 1870-talet besökte Sundsholm och Emil Key uttryckte sin glädje över att ha det gamla vinet kvar för den gamle vännen. Båda mindes då med rörelse den så tidigt bortgångne Fürst, vilken de liknade vid det milda och ädla vin i vilket de drucko för hans minne.

*

Den käraste ungdomsvännens förlust samverkade med alla de ovannämnda orsakerna till att Emil Key i mitten av 1850-talet kände att ungdomen nu låg bakom honom. En mängd uppgifter hopades över honom och han erfor redan deras tryck. Men han var ännu ej hunnen till mitten av trettiotalet; han var full av hopp på framtiden, full av god vilja att förverkliga den tanke, som han redan 1848 nedskrivit:

Endast genom att arbeta för det inres och det yttres sammansmältande närmar man sig verkligen idealet.

I vad mån han, under den återstående andra halvdelen av sitt liv, däri lyckades, kommer den följande delen av denna bok att visa.

Efterskrift.

På den för Emil Key så käre Gustav Adolfs dag blevo dessa blad avslutade. Får jag leva och ha hälsan skall vid samma tid 1916 den andra — och större — delen vara avslutad. För den delen liksom för denna föreligga i Emil Key's M i n n e n tyvärr endast fragment. Även den nya delen blir därför dels en omedelbart av honom själv given skildring, dels en ur mina och andras minnen om honom utfylld teckning av hans verksamhet i hemorten, i riksdagen m. m. Där som här komma tidsbetecknande, egna minnen att inflätas.

Personregister åtföljer den sista delen.

Strand, Alvastra, 6 november 1915.

Ellen Key.

STADSBIBLIOTEK

INNEHÅLL.

Företal VII

1. Härstamning 1
2. Barndomsminnen 22
3. Mormor och farmor 63
4. Syskon 69
5. Lunda-tiden 99
6. Första utomlandsresan 125
7. Stockholmsminnen 149
8. Skandinavismen 185
9. Kvinnans emancipation 246
10. Emilie Högquist 283
11. Bosättning och giftermål 307
12. De första åren på Sundsholm 371

Efterskrift 405

80 12. 17. 91. 09. 04.

83 02. 02. 1992 -04- 29

83 03. 16. 1992 -08- 26

83 04 13 1992 -11- 28

83 05. 18. 1992 -12- 28

83 09. 07. 1993 -02- 02

83 10. 12. 1993 -03- 16

86. 11. 06 1993 -04- 10

1993 -05- 18

87 04. 08. 94. 06 17

87.05.06 94. 08. 03

88 -11- 25 94. 08. 25

94. 09. 24

-02- 03 941013

95. 11 09.

90 -06- 15 97 06. 04. 27

90. 08. 29.

90 -10 31

-11- 07

1991 -05- 19

1991 -09- 25

1991 -11- 25

Mag 931

Lz Mag 931

K e y

av Key

1 | 2.874

3554 | 12 OCT. | 7842 | 14 DEC

— " — | 22. NOV | 938 | 11. JAN

— " — | 6. DEC. | 201

4142

VÄSTERVIKS STADSBIBLIOTEK

Lz Mag 931

035 96 69 3001 B9 0801 00 02 02

Lz Key KEY Minnen av och
om Emil Key 1 /15

BT 2/1